

Historická
demografická

Historická demografie

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v.v.i.
PRAHA 2005

29

demografie

Historická demografie

29

**Sociologický ústav AV ČR
Praha 2005**

Řídí redakční kolektiv:

**RNDr. Ludmila Fialová, CSc., PhDr. Pavla Horská, CSc. (vedoucí redaktorka),
PhDr. Hana Mášová, univ. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.**

ISBN 80-7330-078-8

ISSN 0323-0937

© Sociologický ústav AV ČR, Praha 2005

Úvodem

29. svazek sborníku *Historická demografie* předkládá širší odborné obci pět studií. Dvě z těchto studií se dotýkají problematiky sňatkového chování a sňatečnosti. Markéta Seligová zkoumá možnosti zjišťování úrovně sňatečnosti obyvatelstva v první polovině 18. století na panství Horní Holice v severních Čechách, Janu Mrázovou zajímaly spíše širší okolnosti vážící se ke svatbě a k výběru partnera, a to na panství Třeboň na přelomu 18. a 19. století. Dvě studie se týkají problematiky úmrtnosti. Sondou o průběhu morové epidemie v roce 1680 v Českých Budějovicích přispěla Martina Holasová. Zatímco morové epidemie si v minulosti vyžádaly tisíce obětí, v tom i malých dětí, obětí infanticidy bylo u nás vždy minimálně – Alena Luxová přibližuje ženy, které byly za tento čin vězněny v pražské věznici. Studie Alice Velkové se dotýká jiné zajímavé problematiky, a to náboženské skladby obyvatelstva na počátku 19. století. Všechny příspěvky vycházejí z rozboru archivních pramenů a rozšiřují zajímavým způsobem poznání širších podmínek populačního vývoje u nás.

Do části *Materiály* zařazujeme Soupis matrik a dalších pramenů, které jsou uloženy v centrálních a církevních knihovnách, kterým doplňujeme obdobné přehledy nejstarších matrik uložených ve státních archivech. Tento přehled připravil Eduard Maur.

V oddíle *Kronika* redakce s potěšením připomíná významná životní jubilea dlouholetých spolupracovníků a členů Komise pro historickou a sociální demografii, Elišky Čáňové a Lumíra Dokoupila. Zároveň se ale loučí s dlouholetým příznivcem a spolupracovníkem Gustavem Hofmanem.

Jako obvykle přinášíme v oddíle *Recenze* informace o novější domácí a zahraniční produkci bezprostředně se vztahující k historicko-demografickému výzkumu, případně k vývoji obyvatelstva.

Veškeré připomínky, náměty a příspěvky pro další čísla sborníku zasílejte na adresu: *Komise pro historickou a sociální demografii, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1.*

Introduction

The 29th volume of *Historical Demography* contains five studies of interest for the wider academic community. Two of them deal with the issue of marital behaviour and marriage rates. Markéta Seligová looks into methods of determining marriage rates in the population in the first half of the 18th century, focusing on Horní Holice in northern Bohemia. Jana Mrázová examines the broader context of marriage and the selection of a partner, in this case focusing on Třeboň at the turn of the 18th century. Two studies deal with mortality rates. Martina Holasová examines the course of a plague epidemic in 1680 in České Budějovice. In the past plague epidemics tended to take thousands of lives, even the lives of small children. On the other hand, in this country the incidence of infanticide was always very rare; Alena Luxová nonetheless presents readers with a look at some women who were imprisoned for this crime in a Prague jail. The contribution by Alice Velková touches on another interesting issue – the religious composition of the population in the early 19th century. All these studies are based on analyses of archive sources, and they contribute in an interesting way to expanding the body of knowledge about the broader circumstances of population development in this country.

The *Sources* section includes a list of registries and other sources stored in the central libraries and in church libraries, supplementing similar summaries of the lists of the oldest registries, which are kept in the state archives. This overview of sources was prepared by Eduard Maur.

In the *Chronicle* section the editors are pleased to commemorate important anniversaries of two of HD's long-term colleagues and members of the Committee for Historical and Social Demography, Eliška Čáňová and Lumír Dokoupil. At the same time they say good-bye to a long-time fan and colleague, Gustav Hofman.

As usual the *Reviews* section contains information on the most recent domestic and foreign publications directly relating to research in the field of historical demography and population development.

Comments, suggestions, and contributions to future issues of HD are welcomed at: *The Committee for Historical and Social Demography, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, Jilská 1, 110 00 Prague 1, Czech Republic.*

Každodenní život městského obyvatelstva za časů morové epidemie v 16. a 17. století (České Budějovice 1680)

Martina Holasová

1. Úvod

Slovo mor, vyslovované v minulosti zpravidla s hrůzou, bylo až do 18. století synonymem smrti. Ačkoliv se evropské obyvatelstvo setkávalo s mnoha nakažlivými nemocemi, žádné z nich se nebálo tolik jako moru. Jeho původ hledali lidé v božím hněvu, protože si jinak nedokázali vysvětlit sílu a rychlost, s jakou dokázal decimovat obyvatele obcí, regionů i velkých správních celků. Vzhledem ke své epidemické povaze zpravidla zasahoval do života mnoha lidí postižené oblasti. Přesto mu bylo až dosud věnováno málo pozornosti.

Epidemie, až do 18. století převážně reprezentované morem, patřily spolu s válkami a hladomory ke „třem apokalyptickým katastrofám“ a bývaly často příčinami demografických krizí. Morové epidemie jsou všeobecně známou skutečností a bývají zmiňovány v každé učebnici dějepisu. Zpravidla se píše pouze o jejich existenci a demografických dopadech. Přitom se jedná o jev, který značně ovlivňoval život v dané oblasti, takže historik má k dispozici poměrně široké badatelské pole. Je možné zkoumat jejich ekonomické následky, jak infekce ovlivňovala hospodářský život, ceny potravin a jiného zboží, které profese z nich profitovaly, které byly naopak ve své činnosti omezovány. Historikové zabývající se církevními dějinami mohou studovat duchovní

protimorovou prevenci i roli církve v dobách nákazy. Bolest, strach a utrpení doprovázející hromadné umírání se promítly i do malířského a sochařského umění a vzniklo tak množství uměleckých děl s morovou tematikou, o něž dosud projeví historikové umění malý zájem.

Rekonstrukce života raně novověkého měšťanstva v době nebezpečné nákazy souvisí s novými trendy v české historické vědě. Od devadesátých let 20. století probíhá v českém prostředí výzkum každodennosti a mikrohistorie. Péče o tělo, zdraví a nemoci patří ke každodennímu životu právě tak jako jídlo či oblékání. Nicméně výběr témat v této oblasti je velmi široký a není možné vše obsáhnout za tak krátkou dobu, snad proto zůstává studium zdraví a nemocí zatím mimo hlavní zájem českých historiků.

Předkládaná studie naznačuje, co znamenaly nakažlivé nemoci pro člověka v 16. a 17. století a jak ovlivňovaly život jedince i dění v zasažené oblasti. konkrétně v Českých Budějovicích v roce 1680. Cílem není popsat průběh vybrané morové epidemie od začátku do konce, nýbrž snaha uchopit ji jako komplexní jev, který zasahoval do různých stránek života dané městské společnosti. Díky rozličné povaze pramenů je možné rekonstruovat ideální obraz života společnosti během morové epidemie a zároveň jej ihned konfrontovat se skutečností.

České Budějovice nebyly vybrány náhodně. Život lidí ve stísněném prostoru, který se za obvyklých okolností řídil určitými pravidly a zvyklostmi, nakažlivá nemoc svým příchodem rychle změnila, nikoliv však ochromila. České Budějovice nebyly jenom největším městem na jihu Čech, ale v 70. letech 17. století také třetím největším městem v českém království, a jsou proto vhodnou oblastí pro výzkum zmíněné problematiky.¹

Jako královské město užívaly Budějovice různých privilegií a výhod a měly díky své poloze dobrou pozici v obchodu s rakouskými zeměmi a Bavorskem. Zboží odtud vyvážené putovalo přes město dále na trhy do Prahy, středních a východních Čech i na západní Moravu. Českými Budějovicemi vedly cesty dálkového obchodu ze Slezska, Lužice, Polska a z Pobaltí do alpských zemí a Itálie. Budějovičtí kupci nakupovali na velkých mezinárodních trzích v Linci luxusní výrobky, které potom dodávali do Prahy a dalších českých měst. Důležitý byl také obchod se solí, který se díky částečnému splavnění Vltavy v druhé polovině 16. století ještě zintenzívnil.² S obchodním ruchem a neustálým pohybem lidí se zvyšovalo i riziko zavlečení nákazy. Mor v roce 1680 se

---

¹ M. Novotný – K. Pletzer – R. Sak a kol., *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998, s. 323.

² M. Novotný – K. Pletzer – R. Sak a kol., *Encyklopedie*, s. 319.

šířil do českých zemí a na Moravu z Rakous a lze předpokládat, že do Českých Budějovic jej přinesl nějaký obchodník, nebo sem byl dovezen se zbožím.

V SOkA České Budějovice se uchovalo množství pramenů k epidemii z roku 1680. Zatímco k morům z předchozích let zde lze najít jenom jednotlivé listy či drobné složky, pro rok 1680 se dochovaly prameny různé povahy. Díky nim je možné získat komplexnější pohled. Ačkoliv nebyly České Budějovice nijak silně zasaženy a nedošlo k velkým ztrátám v počtech městského obyvatelstva, nejedná se o zanedbatelnou událost.³ Epidemie negativně ovlivnila především hospodářský život, který byl pro budějovické měšťany tolik důležitý.

2. Literatura a prameny

Do devadesátých let 20. století převládal v českém prostředí výzkum politických a hospodářských dějin. Vzhledem k politickému uspořádání tehdejší Československé socialistické republiky sem jen zvolna pronikaly nové přístupy, metody a směry historického bádání ze západní Evropy. Česká marxistická historiografie se dlouho programově zabývala „velkými“ dějinami a „drobnosti“ každodenního života opomíjela. O morových epidemiích se mluvilo jako o událostech, které se staly, popřípadě jaké měly důsledky. V dnešní době se studium každodennosti prostřednictvím mikrohistorie slibně rozvíjí, což dokazují četné teoretické práce mnoha českých historiků v domácích odborných časopisech.⁴ Studium nemocí a epidemií však stále zůstává mimo jejich širší zájem.

Zmínky o moru, anglickém potu, antraxu, tyfu či choleře obsahují všechny knihy zabývající se historickými nemocemi a vývojem lékařství.⁵ V odborných epidemiologických monografiích se o nich píše jako o infekčních nemocech, které v českých zemích kdysi existovaly, ale postupně z různých příčin z našich zeměpisných šířek zmizely.⁶ V lékařských časopisech vycházely články o historických nemocech a starých léčebných praktikách již od konce 19. století. Tyto studie jako zajímavosti doplňovaly hlavní náplň odborných časopisů. Studie Josefa Špotta a Zikmunda Wintra informují o středověkém a novověkém lékařství, citují lékařské autority a uvádějí starobylé „osvědčené“ recepty.

³ V roce 1680 zemřelo asi 10 % z celkového počtu obyvatel města.

⁴ J. Čechura, Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí, *Dějiny a současnost* 16, 1/1994, s. 2–5; J. Grulich, Zkoumání „maličkovostí“ (Okolnosti vzniku a vývoje mikrohistorie), *ČČH* 99, 2001, s. 519–547; L. Petráňová, Nové historickoantropologické proudy, *Český lid* 78, 1991, s. 23.

⁵ M. Vojtová a kol., *Dějiny československého lékařství. I. – Do roku 1740*, Praha 1970; M. Matoušek, *Stručný kurs dějin lékařství*, Praha 1956; J. Vinař, *Obrazy z minulosti českého lékařství*, Praha 1959.

⁶ V. Kredba a kol., *Infekční a parazitární nemoci*, Praha 1976; V. Šerý, *Nemoci na zemi*, Praha 1979.

Články z druhé poloviny 19. století zpracovávají historické nemoci rovněž z hlediska tehdejší moderní epidemiologie.⁷ Zmíněné knihy a články jsou zajímavé tím, že o minulosti nepojednávají z hlediska historického, nýbrž lékařského. Zároveň obsahují informace o biologických vlastnostech nemocí, jejichž znalosti jsou nutné při interdisciplinárním přístupu k danému tématu.

Drobných studií s tematikou historických léčebných praktik a obranou lidí proti nakažlivým nemocem v raném novověku vyšlo během 20. století v českých historických periodikách několik. U všech historiků se však jedná o práce ojedinělé, žádný z nich se zmíněným tématem nezabýval dlouhodobě.⁸ Zpracovaný časový úsek je vždy širší a sahá většinou od 15. do 18. století, žádný citovaný článek se neomezuje na jednu konkrétní epidemii. Konkrétně k 17. století existují pouze monografie o politických událostech v habsburské monarchii. Podrobně je popsáno stavovské povstání, třicetiletá válka a habsburská politika v českých zemích.⁹ Pro rok 1680 bylo klíčovou událostí selské povstání, nikoliv morová epidemie.¹⁰ Pokud se o ní knihy zmiňují, pak jen jako o jevu, který ještě více prohloubil bídu selského lidu. Nebo je mor uváděn jako událost, která vyhnala císaře Leopolda z Vídně do Čech.¹¹

Opakovaně se nakažlivé nemoci objevují v pracích historických demografů jako jedna z příčin populačních krizí.¹² Jedná se, ve srovnání s dosud zmiňova-

---

⁷ J. Špott, Lékařství a lékaři 16. století, *Časopis lékařů českých* (dále jen ČLČ) 22, 1883, s. 589–590; Týž, Nástin vývinu umění lékařského v Čechách až do polovice 17. století, ČLČ 19, 1880, s. 481–482; Z. Winter, Příspěvek k dějinám lékařství, *Lumír* 1882, s. 265–266; J. Kabelík, Z epidemiologie moru, ČLČ 27, 1959, s. 789–791; V. Tomáš, Z dějin epidemií, část I. Názory na vznik epidemií ve 13. až 18. století, ČLČ 32, 1964, s. 887–888.

⁸ Č. Zíbrt, O nemocech morních ze století 15. až do století 18. v Čechách, na Moravě, ve Slezsku i na Slovensku, *Český lid* 1932, s. 1–15; F. Crkovský, Jak se lidé v 17. století bránili moru, *Dějiny a současnost* 1, 1959, s. 20–21; J. Štěpán, Příspěvky k dějinám moru v českých zemích v době předbělohorské, *Československé zdravotnictví* 13, 1965, s. 345 až 353.

⁹ J. Polišenský, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970; B. Šindelář, *Vestfálský mír a česká otázka*, Praha 1969; J. Janáček, *Valdštejnova pomsta*, Praha 1992; J. Polišenský – J. Kollman, *Valdštejn. Ani císař, ani král*, Praha 1995.

¹⁰ J. Čechura, *Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*, Praha 2001; J. Kašpar, *Nevolnické povstání v Čechách roku 1680*, Praha 1965; J. Petráň, *Rebelie*, Praha 1975.

¹¹ J. Mikulec, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha 1998; J. Válka, *Česká společnost v 15.–18. století II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*, Praha 1983.

¹² L. Dokoupil – L. Fialová – E. Maur a kol., *Přirozená měna obyvatelstva v českých zemích v 17. a 18. století*, Praha 1999; E. Maur, *Problémy demografické struktury Čech v polovině*

nou odbornou lékařskou či historickou literaturou, o odlišný pohled na smrtelné nákazy, protože zpracované údaje pocházejí z jiných typů pramenů, většinou z matrik nebo seznamů zemřelých. Tyto studie přinášejí jiný druh informací než dosud citované zdroje. Údaje bývají často statisticky zpracovány, čímž poskytují dobrý přehled o následcích jednotlivých epidemií. Nejpřínosnější je článek Elišky Čáňové, která se jako první zabývala morem z roku 1680.¹³ Zatím se nikdo z českých historiků nepokusil propojit nové historickoantropologické přístupy se statisticky zpracovanými údaji historických demografů.

Téma epidemií bývá opomíjeno snad i proto, že se o rozsahu a výpočtových schopnostech dochovaných morových pramenů, uložených v archívech po celé České republice, příliš neví. Proto mají dobrou pozici archiváři, kteří zmiňované prameny zpracovávají a výsledky své činnosti často publikují v historických časopisech a sbornících. Zatímco Anna Kubíková popisuje události konce 16. století v Českém Krumlově, zabývá se Lenka Matušíková ze SÚA Praha návrhem morového řádu pro Čechy z roku 1680. Výsledky jejího bádání naznačují snahu vrchnosti zabránit šíření nákazy vydáváním podrobných, do detailu propracovaných instrukcí a zároveň dokazují značné teoretické znalosti raně novověké společnosti o infekčních nemocech.¹⁴

Na hranici mezi sekundární literaturou a psanými prameny stojí staré tisky. Kromě náboženských knih a literatury bývaly hojně tištěny teoretické spisy s nejrůznější tematikou určené k poučení. Tiskem vycházely morové řády, teoretická pojednání o moru, kázání a modlitby. Morové řády jsou vrchnostenské instrukce pro poddanská města a obce či vyhlášky městských magistrátů. Jsou si obsahově podobné, liší se pouze v rozsahu. Často bývají rozděleny na tři části. Opatření v první části mají zabránit šíření nákazy do panství či měst. V druhé části již nemoc do daného celku vnikla a nařízení zde obsažená mají její rozšiřování zpomalit či zastavit, a to především přísnou separací nemocných od zdravých. Třetí část se vztahuje k období po jejím odchodu a činnosti v ní doporučené mají očistný a desinfekční charakter.

---

17. století, ČČH 19, 1971, s. 839–870; E. Čáňová, Mor v Čechách v roce 1680, SAP 31, 1981, s. 265–337.

¹³ E. Čáňová, Mor ....

¹⁴ A. Kubíková, Morová epidemie roku 1598 v Českém Krumlově, *Documenta Pragensia* 16, 1998, s. 221–264; L. Matušíková, Mor v Čechách roku 1680, *Documenta Pragensia* 16, 1998, s. 235–240; Táž, Návrh infekčního řádu pro Čechy při ohrožení morem v roce 1680, In: *Sborník prací k sedmdesátým narozeninám Dr. Karla Beránka*, SUA Praha 1996, s. 84 až 93; Táž, „Kratka však dostatečna sprawa neb naučení ...“, *Opera historica* 4, 1995, s. 145–151.

Pojednání o moru, sepisovaná lékaři na objednávku šlechtice či bohatého měšťana, obsahují návody a rady, jak se chránit před nákazou. Jejich schéma je stále stejné, liší se jen v podrobnosti a propracovanosti. Některé mají pouze několik bodů, jiné na několika stech stránkách podrobně popisují ideální život člověka v době morové epidemie. Při interpretaci těchto tisků musí historik pamatovat na to, že morové řády ani lékařské spisy rozhodně nejsou objektivním obrazem života v nakaženém uzavřeném městě. Jedná se o ideální představu jejich autorů, kteří se ji snažili tímto způsobem vstřípnit do podvědomí čtenářů. Podávají výpovědi o své době, ale obsahově přinášejí zkreslená fakta, proto je nutné je konfrontovat s psanými prameny. Jinak by se mohlo stát, že místo rekonstrukce reálného obrazu minulosti vznikne fikce. Jsou však velmi zajímavé a přínosné z hlediska své podrobnosti. Dokazují, jak detailně propracovaný systém protimorové obrany v 16. a 17. století existoval, a zároveň ve srovnání se skutečností popisovanou v pramenech dokládají propastný rozdíl mezi teorií a praxí.

Kázání, modlitby a duchovní písně z dob nákaz jsou především důkazem významné role církve v krizových situacích a výrazem barokního náboženského cítění. Mor vykládají jako boží trest seslaný na hříšné lidi a nařizují pokání k uchlácholení božího hněvu. Jakákoliv nakažlivá nemoc představovala pro město značné nebezpečí, protože narušovala zaběhnutý městský život. Při bádání v oblasti morových epidemií se historik setká s různými druhy psaných pramenů, do nichž se neobvyklé věci vědomě či nevědomě zaznamenávaly. Jedná se o kroniky, písemnosti úřední povahy, hospodářské účty, prameny osobní povahy, církevní materiály.

Z pramenů dochovaných v SOkA České Budějovice k moru 1680 přinášejí první informace městské kroniky.¹⁵ Kronikáři v nich zaznamenávají postup morové epidemie z Uher a její následné šíření po Rakousích. Zde své záznamy přerušují a vracejí se k nim až po skončení morové rány v Budějovicích. Příchod moru do města a jeho rozšíření uvnitř městských hradeb popisuje jedna městská kniha sepsaná pouze k tomuto účelu.¹⁶ Její autor, kronikář František Veselý, přerušil záznamy své kroniky a dění ve městě v době nákazy vylíčil v této knize. Zmíněný materiál obsahuje také soupis uzavřených domů, v nich nakažených a zemřelých obyvatel, účty městského lazaretu a morové recepty. Přesně popisuje, co se dělo v Českých Budějovicích po smrti první nakažené osoby. Jedná se

---

¹⁵ SOkA České Budějovice, Archiv města České Budějovice (dále jen AM České Budějovice), Kronika T. F. Veselého z let 1256–1741 (2. pol. 17. stol.), sign. I a 9; Tamtéž, Kronika Jana Floriána Hammerschmidte z let 1265–1821 (1. pol. 18. stol.), sign. I a 8; Tamtéž, Kronika L. B. Schneidera z let 1253–1768 (2. pol. 18. stol.), sign. I a 7.

¹⁶ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Městské knihy I a 1b.

o narativní pramen, který se snaží zachytit veškeré události v určené době. Autoři vyprávěcích pramenů však rádi nadsazují, skutečnost přikrášlují, zveličují následky událostí, jen aby bylo jejich dílo zajímavé a čtivé. Proto je třeba si nepravděpodobně vypadající údaje ověřovat. Například záznamy v dochovaných seznamech zemřelých členěné po měsících nesouhlasí s údaji uvedenými v matrikách, ani s počty morových obětí, které ve svém článku udává Eliška Čáňová.¹⁷ Příčiny nesrovnalostí mohou být různé a nemusí jít jen o úmysl zapisujících zkreslit údaje.

Nejobsáhlejším pramenem je úřední korespondence mezi českobudějovickou městskou radou a českými nebo rakouskými městy a obcemi, se kterými mělo město obchodní styky.¹⁸ Města a obce se v ní vzájemně informují o uzavírkách v jejich okolí, o rušení trhů, nebo si naopak stěžují na nedodržování jednotlivých předem oznámených nařízení a zákazů cizími obchodníky. Korespondenci vedly České Budějovice také s hejtmanem bechyňského kraje, do něhož správně patřily. Hejtman oznamoval městské radě místodržitelská nařízení a kontroloval její protimorovou činnost. Podle jeho káravých dopisů lze soudit, že budějovičtí měšťané předepsaná nařízení příliš nedodržovali. To ostatně dokazují také soudní akta z roku 1681, kdy byl jeden českobudějovický měšťan souzen za to, že nedodržováním omezujících nařízení a obchodováním i v době zákazu poškodil město a jeho zájmy. Městská korespondence vyjadřuje bezprostřední reakce na určité podněty. Samozřejmě, že pravé důvody různých stížností bývaly často zamlčovány a uváděly se jiné a také odpovědi budějovických měšťanů na hejtmanovy výtky se snažily zlehčovat situaci. Z kontextu lze ale vyčíst, proč tomu tak bylo a co aktéry k zakrývání skutečnosti vedlo.

Pravděpodobně nejspolehlivějším pramenem jsou zápisy ze zasedání městské rady, která se v době morové epidemie scházela i třikrát týdně.¹⁹ Na schůzích řešili měšťtí radní nejen své vlastní návrhy a připomínky, ale i stížnosti ostatních měšťanů a neoficiální zprávy, které kolovaly mezi českobudějovickými obyvateli. V zápisech jsou zaznamenány nejen oficiální rozhodnutí a nařízení, ale také projednávané skutečnosti, které se městská rada snažila tajit a odkládat, aby ve městě udržela zdání, že se vlastně nic nebezpečného neděje a vše má plně pod kontrolou. Zmíněný pramen zároveň dobře doplňuje chybějící informace v morové knize. Vzhledem ke skutečnosti, že se v Českých Budějovicích nedochoval žádný pramen osobní povahy, jsou zápisy spolu s městskou korespondencí jediným materiálem vypovídajícím o mentalitě obyvatel města.

---

¹⁷ E. Čáňová, *Mor ....*

¹⁸ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Tematická řada N 155 (nezpracováno).

¹⁹ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, *Knihy – Protokoly ze schůzí městské rady in publicis 1680–1681, pomocná sign. XIV. c 2.*

3. Průběh morové epidemie 1680 v Českých Budějovicích

Zpráva o tom, že se po habsburské monarchii šíří mor, se brzy roznesla po celé zemi. Budějovický radní Tomáš František Veselý se ve své kronice o nákaze poprvé zmiňuje v létě roku 1680. Tehdy panovalo údajně teplé počasí a urodilo se dost obilí, ale v Rakousku a na Moravě již umírali lidé na mor.²⁰ Z Moravy byla nemoc ještě v roce 1679 přivezena do některých míst v jižních Čechách. Budějovičtí ji měli hned v sousedství, protože mezi prvními nakaženými obcemi na jihu Čech byl také Rudolfovo. „Rudolfovští, stíženi jsouce morem, odděleni ode všech a jenom Budějovičtí dávali jim potravu.“²¹

Uzavírka města trvala asi do jara roku 1680, kdy první vlna moru v Čechách pominula. Pro České Budějovice neznamenovalo uzavření sousedního města s největší pravděpodobností žádné omezení, neboť jak se později ukázalo, českobudějovičtí si nákazy nevšimli, ani když ji měli přímo před svými branami, a teprve na popud cizích obchodníků, sousedů a nadřízených krajských orgánů byli nuceni se jí vážně zabývat.

Co se dělo ve městě v druhé polovině roku 1680, je možné zjistit především z protokolů ze schůzí městské rady, protože městské kroniky o tomto období žádné zprávy nepodávají. Tomáš František Veselý, jediný kronikář, který žil v daném období, psaní své kroniky přerušil, aby se později s dalším radním Janem Kryštofem Czerlikem stal autorem jiného důležitého dokumentu. Oba byli zřejmě pověřeni magistrátem, aby po odchodu nákazy z města zrekapitulovali celou událost a popsali, jak se vše odehrávalo, co se ve městě dělo, koho a v jakých domech nemoc postihla, jak fungoval lazaret. Vznikl tak spis nazvaný jednoduše „Budweiserische Infektion“, který souvisle vypravuje o průběhu epidemie ve městě. Je však psán v určitém časovém odstupu a často vyprávění příkrášluje nebo zlehčuje situaci.²² Zápisy ze dvou dalších kronik, které nejspíš z Veselého kroniky čerpaly starší informace, jsou buď nepřesné a velmi kusé, nebo chybí úplně. Kronika Jana Floriána Hammerschmidta z první poloviny 18. století končí zápis v roce 1676 a znovu pokračuje až 1683.²³ Kronika Lukáše Bernarda Schneidera z druhé poloviny 18. století se v souvislosti s rokem 1680 zmiňuje pouze o pořádání pobožností a slavností sv. Šebestiána a sv. Rocha, světců ochraňujících před morem, čímž prý bylo nebezpečí zažehnáno.²⁴ Protokoly ze schůzí městské rady naopak celkem přesně informují o tom, co se

---

²⁰ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Kronika T. Fr. Veselého.

²¹ F. Mareš, *Veliký mor*, s. 408–409.

²² SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Městské knihy.

²³ Tamtéž, Kronika Jana Floriána Hammerschmidta.

²⁴ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Kronika L. B. Schneidera.

v radě v souvislosti s morem projednávalo i jaké kroky byly skutečně v daném případě podniknuty, a podávají přesný obraz toho, do jaké míry omezovala nákaza městský život.²⁵

Mor na území Českých Budějovic se objevil během září. Ještě na počátku měsíce se na popud purkmistra městská rada dohodla nechat přidělat k soše sv. Šebestiána i sochu sv. Rocha. Zároveň se mluvilo o tom, že je ve městě a okolí stále více slyšet o moru a zdali by se s tím nemělo něco dělat. Byl přednesen návrh, aby byli měšťané i lidé na předměstích skrze čtvrtníky nabádáni k bedlivosti, k udržování čistoty v domech a k tomu, aby nepřečehovávali v domech cizí osoby, zvláště pak lidi z podezřelých či přímo nakažených oblastí.²⁶ Je tedy zřejmé, že volný pohyb jakýchkoliv cizinců po městě nebyl dosud nijak omezen. Do města bez problémů přicházeli také lidé ze vzdálenějších oblastí, například z Rakous, kteří mohli nemoc přivést se zbožím, zvířaty či lidmi, což se také nejspíš stalo. Městský rychtář měl na příkaz magistrátu zaměstnat čtyři vhodné osoby určené k ošetřování a zaopatřování nemocných, popřípadě k vynášení mrtvých. Tím ovšem jakékoliv snahy magistrátu připravit se na možné nebezpečí skončily, neboť když se po dvou týdnech našli na budějovických předměstích první nemocní, projednávala rada tytéž záležitosti, především nutnost najít co nejrychleji vhodné ošetřovatele.

První obětí se stala žena, bydlícím v Suchém Vrbném, která se údajně nakazila v domě své sestry Uršuly Kirchnerové na Vídeňském předměstí, kde také zemřela. Objevily se u ní „boule“ a nebylo pochyb, že mor se již dostal před brány města. Na předměstích se nákaza vzhledem k pohybu místních lidí rychle rozšířila. Rada rozhodla nechat připravit dostatek potřebných léků, čímž byl pověřen městský lékař. Do vnitřního města se nemoc dostala v posledním zářijovém týdnu Pražskou bránou. Následně začali umírat i měšťané a jejich rodiny. V knihařově domě zemřela knihařka a několik dětí. Žena ale byla normálně pochována na hřbitově, protože se na jejím těle nenašly žádné boule či jiné příznaky moru. Knihařovi se ovšem doporučilo, aby se při jejím pohřbu držel stranou od ostatních lidí, poté se zaopatřil dostatkem potravin a nevycházel z domu. Co se však týká uzavírání podezřelých domů, rada rozhodla, „aby se ještě posečkalo, poněvadž se o skutečné morové ráně dokonale ještě neví“.²⁷ Podobnou odpověď dala i třeboňskému hejtmanovi, který žádal zprávu o sku-

---

²⁵ Tamtéž, *Knihy - Protokoly*.

²⁶ Čtvrtníci, německy *Viertlmeister*, byli pravděpodobně lidé, kteří se starali o určitou přidělenou městskou čtvrť, jejich hlavní povinností bylo informovat obyvatele čtvrti o nařízeních městské rady či jiného podobného úřadu.

²⁷ *SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Knihy - Protokoly*.

tečné situaci ve městě, neboť z doslechu se od různých lidí dozvěděl, že v Budějovicích je mor.

Členové magistrátu dlouho popírali přítomnost nebezpečné nákazy ve městě a snažili se budít navenek dojem, že se vůbec nic neděje, pouze tu a tam někdo zemře, avšak nikdy ne na morovou nákazu. Na základě protokolů ze schůzí městské rady je patrné, že zprávy poukazující na výskyt moru se množily, ale městská rada situaci neměla plně pod kontrolou. Jednou se rozšířila zpráva, „že by se nějaký polštář ve městě na prodej roznášel, poněvadž pak tudy nakažení by se snadno dostatí mohlo“, rozhodli radní, „kdokoliv ho má, aby ho hned spálil.“²⁸ Podle této události lze usuzovat, že hospodářský život ve městě nebyl nikterak omezen. Za hradby stále proudili cizí kramáři a obchodníci přivážející a prodávající nejružnější zboží, včetně použitého oblečení, lůžkovin, peřin a jiných podobných předmětů, které snadno mohly přenášet nákazu. Zákazy obchodování se starým oblečením a hadry jsou součástí snad všech infekčních rádu, protože lidé za ta dlouhá léta dobře odpozorovali různé možné způsoby přenosu nákazy. Později k tomuto opatření přistoupil i magistrát.

Vztahy se sousedy nejvíce zhoršilo rozšíření moru do kapucínského kláštera. Jeden z kapucínů se nakazil při návštěvě v domě Ulricha Reynara, kde postupně zemřela hospodářova manželka a jejich sedm dětí. Postižený následně nakazil i další členy kapucínského konventu. Krátce nato v konventním domě zemřelo šest duchovních a jeden laik, což mělo za následek jeho uzavření. V kostele se však i nadále konaly pobožnosti. Jakmile se rozšířila zpráva o nakažených a mrtvých kapucínech, sousední panství a města přerušila s Budějovicemi styk a odmítala uznat budějovické pasy. Města Hluboká i Třeboň vracela a odháněla příchozí z Budějovic, Hlubočtí dokonce se zbraní v ruce. Na hranicích eggenberského a buquojského panství byly na výstrahu všem nežádoucím příchozím postaveny šibenice, což byla v té době běžná praxe. Budějovičtí protestovali, ale „sousedé“ neustoupili. Situace se později vyhrotila, o čemž svědčí i množství střetů. Krajský hejtman Václav František Kořenský mezitím žádal přesnou zprávu, jak to ve městě vypadá. Radní odpověděli, „... že pestilenci zde býti neuznáváme, jakkoliv P. P. kapucíni na horkost umřeli“.²⁹

Brzy se přestaly vydávat pasy a městská rada byla nucena přiznat, že město už není zcela zdravé. Stále se přitom odvolávala na ojedinělost případů a popírala hrozbu nějakého většího nebezpečí. Kvůli svým hospodářským zájmům se Budějovice snažily navenek působit normálně, proto magistrát odkládal uzavření škol, veřejných lázní i zákaz řemeslnických shromáždění. V rámci města se však přistoupilo k různým interním opatřením. Radní se snažili zajistit

---

²⁸ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Knihy – Protokoly.

²⁹ Tamtéž.

si dostatečné zásoby soli na delší dobu, kdyby snad došlo k úplné izolaci Budějovic. Obyvatelům z nakaženého Suchého Vrbného byl navíc zakázán vstup do města. Čtvrtníci dostali za úkol informovat obyvatele města i předměstí, jak se mají chovat v „morových časech“, zvláště však, že si každý dům zodpovídá a platí sám za sebe. Zároveň nařizovali lidem, aby se zásobili potravinami a dalšími potřebnými věcmi přibližně na půl roku, protože sousední obce přestávají s městem komunikovat a již brzy se do Budějovic nic dovážet nebude. Radní samozřejmě pamatovali i na sebe a usnesli se, že by se „... medikamenty měly distribuovati – radním osobám po žejdlíku, starším obecním po půlce.“³⁰ Pro odvrácení božího hněvu se také pořádaly různé pobožnosti v českobudějovických kostelech i v kostele dominikánského kláštera.

O nemocné se od začátku staral lazebník Jiří Kirchner. Kromě toho stále provozoval svou živnost, protože s uzavřením veřejných lázní se nespěchalo. Styk s nemocnými mu ovšem jeho vlastní řemeslo znesnadňoval. Na počátku října 1680 projednávali radní jeho žádost o finanční výpomoc. Kirchner si stěžoval, že se ho lidé štítí, že k němu do lázní již nikdo nechce chodit, důsledkem čehož ztratil svou obživu. Radní jeho stížnost uznali a rozhodli vyplácet lazebníkovi týdně odškodné tři rýnské a třicet krejcarů. Kirchner se staral o nemocné asi tři týdny, než i on sám nákaze podlehl. Už v době, kdy lazebník začal jevit příznaky nemoci, městská rada hledala jeho nástupce. Ostatní lazebníci z města se o nemocné starat nechtěli, přihlásil se pouze jeden cizí tovaryš Daniel Kapp z Bamberku, který však měl z počátku poněkud přehnané finanční požadavky za své služby. Radní se s ním pokoušeli jednat, nicméně ho potřebovali, protože Kirchner vypadal dost špatně a nemocných přibývalo. Kapp nakonec magistrátu přísahal, že se bude starat o všechny nakažené bez ohledu na jejich majetek či postavení. Navíc slíbil, že z města neodejde, dokud jej rada neodvolá. Jeho denní plat by stanoven ve výši jednoho rýnského a třiceti krejcarů. Ačkoliv se nový lazebník snažil zaopatřit všechny potřebné, „nemohl všechny kvůli množství pacientů, jak ve městě a mimo město, tak v lazaretu, kvůli vzdálenostem mezi místy nebo krátkým dnům vhodně ošetřovat“³¹ a dostal časem na pomoc přiděleného pomocníka.

V této vypjaté situaci naopak zcela zklamal a selhal městský lékař Tomáš Leopold Langetl. Když se ho radní počátkem října ptali, co bude dělat, rozhodl se město neopustit. Zároveň se však odmítl starat o nemocné z řad chudých lidí.

---

³⁰ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Knihy – Protokoly.

³¹ „... wegen vielheit der patienten, so wohl im: außer der Stadt wie auch im Lazaret ob loci distantiam und Kürtze der Tage füglich nit bedienen können“, tamtéž, Městské knihy (přeložila M. Holasová).

Byl ochoten v případě potřeby ošetřovat pouze městskou radu a vysoce postavené osoby, celkově se snažil vyvarovat jakéhokoliv kontaktu s nemocnými. Chudší obyvatele města měl obsluhovat již zmiňovaný lazebník Jiří Kirchner, který měl zprávy o stavu nakažených předávat další pověřené osobě, Františkovi Humblovi. Až Humbl měl o všem informovat lékaře. Langetl následně vzniklou situaci posoudil, předal prostředníkovi potřebné recepty a léky, které se opět přes Kirchnera dostávaly k jednotlivým pacientům. Zmíněný plán péče o nemocné se nikdy neuskutečnil. Svědčí o tom zápis ze zasedání rady z jedenáctého listopadu 1680, podle kterého se lékař odmítl za vzniklé situace jakkoliv angažovat.³²

Langetlův případ není v této době nikterak ojedinělý. Běžně se stávalo, že samotní lékaři, kteří se obecně věnovali medicíně spíše teoreticky než prakticky, před epidemiemi utíkali. Pomoc nemocným na místě zajišťovali lazebníci, barbíři, chirurgové a ranhojiči. K jejich denní práci patřilo kromě jiného také rozřezávání a čištění morových hlíz, což byla práce nepříjemná i nebezpečná zároveň. Langetl si uvedeným způsobem nejspíš poškodil dobrou pověst, ale kritické období ve zdraví přežil. Ochrana vlastního života pro něj byla přednější než povinnost pomáhat nemocným. V opačném případě by nejspíš nemoci podlehl, stejně jako lazebník Kirchner.

Ve městě panovala zvláštní situace. Lidé se na jedné straně báli moru, vyhýbali se ošetřujícím a zaopatřujícím osobám, na straně druhé však často žili pod jednou střechou s nemocnými a zcela bezohledně vycházeli z domu ven mezi ostatní zdravé obyvatele města. Báli se zavlečení nákazy do města odjinud, avšak nelíbilo se jim, že se rušily trhy, důsledkem čehož nemohli řemeslníci prodávat své výrobky. Za poškození své osoby pokládali také zákaz provozovat živnost či izolaci ve vlastním morem nakaženém nebo jen podezřelém domě. Městská rada tak zakázala vycházet z domu knihařovi, Ulrichu Reynarovi, kovářovi z České ulice i dominikánům z kláštera. Hned nato však musela řešit stížnosti, „že Michal Fischer kovář přece mezi lidmi chodí, i do kostela, a že se ho lidé štítí.“³³ Právě tak se proslýchalo, že na jednom dvorci patřícím dominikánům někdo zemřel, a přesto odtud stále někdo vychází. Přísný zákaz vycházení z podezřelých domů doprovázelo i uzavření knihařova a Reynarova domu, provedené zatím bez pečeti. Radní se sice snažili situaci řešit, ale nechtěli proti nikomu z měšťanů tvrdě zakročit. Kovář protestoval, že mu nic není, a dožadoval se povolení znovu si otevřít svou dílnu, což mu rada zakázala. Otázkou i nadále zůstává, zda by k němu vůbec někdo chodil, jestliže se proslýchalo, že je jeho dům nakažen morem.

---

³² SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Knihy - Protokoly.

³³ Tamtéž.

Až teprve v polovině října se začala hledat vhodná místa k pohřbívání morových obětí z města i okolních vesnic. Byli tím pověřeni někteří členové magistrátu, kteří měli posoudit návrhy svých kolegů a problém nějak vyřešit. Až dosud se všichni zemřelí lidé, zcela bez ohledu na příčinu úmrtí, pohřbívali na městských hřbitovech. Pohřební místa pro morové oběti měla podle návrhů radních ležet mimo město, vždy někde u lesa, nebo v loukách kolem rybníků. V dané době přestala fungovat i škola, protože do ní nechodily děti, avšak rada dovolila místnímu učiteli dávat zájemcům soukromé hodiny. Pro vlastní potřeby nechalo město upravit v obecním dvoře pokoje, které následně sloužily jako karanténa pro domácí lidi vracející se z delších, zpravidla obchodních cest. Zároveň bylo třeba postarat se o žebráky. Bylo jim nařízeno, aby se netoulali po městě, nýbrž se shromáždili na určeném místě mimo hradby, kde jim byla rozdávána almužna. Radní se snažili kontrolovat alespoň některé nejnižší vrstvy společnosti, proto raději žebrákům dávali pravidelné almužny z obecní pokladny, než aby se tito toulali po městě a děsili i tak již značně vystrašené „slušné měšťany“.

V zápisech ze zasedání rady nejsou žádné další zprávy o tom, zda žebráci zmíněné nařízení dodržovali. Rada se musela zabývat i nespolehlivostí jí přímo podřízených pracovníků. Jednak byli přísně napomenuti zaopatřovatelé nemocných, kteří prý normálně chodili mezi zdravé lidi a křikem a hlukem děsili sousedy. Je jisté, že i tito lidé měli před morem veliký strach a nechali se na podobnou práci najmout jen kvůli penězům. Pravděpodobně se při svých pochůzkách do podezřelých domů posilňovali alkoholem, pod jehož vlivem pak tropili ve městě výtržnosti. Rada musela také posílit stráž u městských bran. Ke každé měl být dosazen starší, spolehlivý vartýř, neboť se proslýchalo, že dosavadní stráž nebyly vždy pečlivé. Není těžké si představit, že za malý úplatek pustil strážný do města kohokoliv. Cizinci se raději nakaženému městu vyhýbali, dovnitř se tak nejspíš dostávali lidé z předměstí a z okolních vsí, kteří sem jako obvykle chodili prodávat zemědělské plodiny a výrobky a měli nyní kvůli nákaze vstup do města zakázán.

Jak píše Veselý, vina byla „přímo na straně měšťanstva. Tito nedbali příprav nařízených městským soudem, zdraví se nevyvarovali styku s nemocnými, nakazili tak sebe a své blízké, až téměř denně umíralo v různých ulicích tři, čtyři i šest osob.“³⁴ V říjnu a listopadu se moru v Budějovicích

---

³⁴ „Allein an seiten der bürgerschaft, haben die durch der Stadtgericht gemachte anstalten nicht verfang[en], in demo die gesunde der Kranken comunion nit gemeidet, sich undt die ihrige mehr undt mehr angesteckt, bis das fast täglich bereits in unterschiedlich gaßen 3 – 4

zřejmě dařilo a nemoc se rozšířila vinou obyvatel města i do dalších ulic a domů. Výskyt infekce v podzimních měsících obvykle slábl a v zimě zcela ustával, aby se na jaře v důsledku oteplení vracel. Na jihu Čech tomu však bylo jinak. Mor se ve městě projevoval vlastně pouze na podzim, hlavně v listopadu. V domě mečíře Jana Dietricha Kreitnera onemocněl podruh. Městští zastupitelé následně přikázali podruha zavřít v místnosti, ve které se momentálně nacházel, zatímco všem ostatním obyvatelům zmíněného příbytku zakázali vycházet ven. Izolovaní lidé v podezřelých domech nebyli většinou trpěliví, takže již záhy po své izolaci žádali radu o zrušení zákazu vycházení. Je vcelku pochopitelné, že měli strach z nemoci. Kromě nudy jistě trpěli i nedostatkem potravin či jiných nezbytných věcí.

Jejich zaopatřování vším žádoucím zpravidla nefungovalo. Zavření si stěžovali, že nemají za co nakupovat potřebné věci, nebo že jim je nikdo neobstarává. Mezi zavřenými byli samozřejmě také chudší měšťané, kteří, když nemohli provozovat své řemeslo, ztratili zdroj obživy. Jejich úspory většinou nebyly tak vysoké, aby stačily pokrýt jejich potřeby v období izolace, nebo je nechtěli použít k těmto účelům. Jestliže v domě zemřel hospodář, či dokonce jeho celá rodina, zavřené služebnictvo si nevědělo rady. V takových případech magistrát povoloval půjčky z obecní pokladny, které každý musel splácet podle svých možností. Tímto způsobem podpořil i Magdalenu Kirchnerovou, vdovu po zemřelém lazebníkovi, která seděla zavřená v domě a nesměla vycházet ven. Zaopatřujících osob byl neustále nedostatek. Na nebezpečnou práci se mnoho lidí nehlásilo, neboť ti, kteří ji vykonávali, dříve či později sami nákaze podlehli. Jejich stav se musel neustále doplňovat, což měl na starosti městský rychtář.

Městští radní museli nakonec zvolit lidi z vlastních řad, kteří měli na celou situaci dohlížet, například aby se domy včas a řádně uzavíraly či opět otevíraly. Určení byli právě Tomáš František Veselý a Jan Kryštof Czerlik, autoři zprávy o českobudějovickém moru, kteří na svou činnost dostali vyčleněné peníze z obecní pokladny. Stížnosti ale nadále přetrvávaly a zákaz vycházení se stále porušoval. Jakub Herman seděl již dva týdny zavřený doma a nepozoroval na sobě žádné příznaky nemoci. Následně se dožadoval svolení, aby mohl opět vycházet mezi lidi. Rada nejen že mu vzkázala, ať počká, ale také jej přísně napomenula, protože se všeobecně vědělo, že jeho dcery z domu vycházejí ven mezi zdravé lidi. Pokud tomu Herman do budoucna nezabrání, měl být jeho dům uzamčen. Další postižený, mečíř Kreitner, žádal radní, ať ještě jeho případ přezkoumají a dům mu neuzavírají, „... sice že se sám musí zabít.“³⁵

---

bis 6 person gestorben“, SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Městské knihy (přeložila M. Holasová).

³⁵ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Knihy – Protokoly.

Postižení měšťané a majitelé domů nebyli spokojeni se zákazem vycházení, avšak měli jistou střechu nad hlavou a určité materiální zabezpečení. V daleko horší situaci bylo služebnictvo, podruzi, tovaryši a nemajetní lidé, kteří onemocněli. Vědělo se, že „mnozí měšťané čeled' svou, když se rozstůně, z domů vystrkují, a nevědouce takoví lidé, kam se dítí [mají], na ulicích semtam se potloukají, ostatním lidem k obtížnosti, a sobě k většímu neduhu.“³⁶ Již dříve se magistrát zabýval neusedlymi obyvateli města. Zápis provedený během zasedání městské rady šestnáctého října 1680 uvádí 2 570 obyvatel, z toho 447 podruhů. Radní již tehdy přemýšleli, kdo bude tyto lidi živit, dojde-li k úplnému uzavření města. V době, kdy se začaly množit případy vyhánění služebných osob, rozhodlo se město vykázat pro vyhnance nějaké místo, kde by se mohli zdržovat, než mor zmizí.

Podezření, že se nákaza vrátila, ohlásil v říjnu Rudolfov. Rudolfovští informovali budějovický magistrát, že v jednom místním domě se znovu objevil mor přinesený z Budějovic, což budějovičtí radní zcela odmítli. Z jejich pohledu se jednalo o ojedinělý případ, kdy jiná nemoc byla mylně identifikovaná jako mor. Za dva týdny však z Rudolfova přišla zpráva, že dosud zemřely pouze čtyři osoby, aniž by se cokoli podezřelého dělo. Naopak v Budějovicích se nemoc rychle šířila, a proto se hledala další místa vhodná pro pohřbívání zemřelých osob. Touto dobou se také Pavel Fanta dožadoval, aby mohl pohřbít svou, před časem na nákazu zemřelou manželku na staroměstském hřbitově. Zmíněný člověk se svou žádostí vyčkával co nejdéle, protože věděl, co bude následovat. Zesnulou mezitím přechovával ve svém domě, což nebyl v chladném listopadovém počasí žádný velký problém. Bylo mu zakázáno ženu pohřbít na městském hřbitově a zároveň nařízeno zavřít se se svými lidmi v domě a raději vůbec nevycházet ven.

Vážná situace nastala v kapucínském konventu. Již v polovině října se městská rada dozvěděla, že zde není k dispozici žádný zповědník. A tak bylo rozhodnuto poslat do Prahy žádost o posily z řad duchovních. Za několik dní dorazili z hlavního města dva noví kapucíni, kteří ihned začali zaopatřovat nemocné. Ostatní zdraví, avšak v karanténě zdržovaní členové řádu žádali, aby se směli přestěhovat do kapucínské valchy na Dlouhé louce.³⁷ Město jejich žádost zamítlo.

Městská rada byla neustále obviňována a kárána krajským hejtmanem, že zatajuje skutečný stav infekce nejenom ve městě, ale i na předměstí a

---

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Kapucínská valcha, ležící na Dlouhé louce na levém břehu Vltavy proti Krumlovskému rybníku, bylo zařízení, kde si kapucíni sami zpracovávali látku na řeholní oděv, blíže M. Novotný – K. Pletzer – R. Sak a kol., *Encyklopedie*, s. 192.

v Rudolfově. Proto se sešla desátého listopadu 1680, „aby zabránila této den ode dne rostoucí nákaze, aby uhasila tento téměř jasně žhnoucí oheň.“³⁸ Rozhodla se vytvořit z vlastních vybraných lidí Officium sanitatis - zdravotní komisi, které by předala veškerou moc i finanční prostředky pro potlačování nákazy ve městě a okolí. Komise se sešla hned následující den, aby mohla přijmout některá základní opatření, zvláště ta nařizující oddělit zdravé od nemocných. Protože měšťané nedbali vrchnostenských nařízení o zákazu vycházení z podezřelých a nakažených domů, komise rozhodla zmíněné příbytky zvenčí pevně uzavřít. Aby chudší lidé v domech netrpěli nedostatkem, měli být dostatečně zaopatřeni vším potřebným. Čtvrtníci, pověřeni komisí, vyhlásili několik základních pravidel, kterými se měli obyvatelé města řídit po dobu krize. Všichni museli udržovat čistotu na ulicích a v domech. Pokud někdo v domě onemocněl, ohlásili ostatní obyvatelé domu nastalou situaci do tří, maximálně čtyř hodin písaři komise. Nikdo z podezřelých domů nesměl zamlčovat nemocné. Pro všechny platil příkaz neposílat děti či služebnictvo ven bez naléhavé potřeby. Bylo přísně zakázáno prodávat či nakupovat jakékoliv staré oděvy. Zmíněnými pravidly se řídili i lidé na předměstích.³⁹

Všechna předchozí nařízení se objevují v mnoha morových řádech. V archivu města Českých Budějovic je uložen německy psaný návrh morového řádu pro Slezsko z února 1680.⁴⁰ Mnohastránkový rukopis obsahuje přesné a detailně propracované instrukce. Neví se, zda je měl budějovický magistrát v této době k dispozici, nebo zda je získal teprve později. České Budějovice však byly příliš malým městem pro nějaký rozsáhlejší, ucelenější systém prevence. Pravidla, která budějovická Sanitatis officium vyhlásila za závazná, byla nejspíš přijata na základě zkušeností.

Radní velmi dobře věděli, co se ve městě děje, že měšťané nijak nedodrží nařízení a porušují zákazy vycházení. Když už zůstal v podezřelém domě sedět majitel, vycházelo alespoň jeho služebnictvo, nebo někdo z jeho rodiny. Událost s polštářem také ukázala, že ve městě se dál obchoduje s obnošenými věcmi, které mohou přenášet morové bakterie. Příklad Pavla Fanty dokazuje, že se zatajovali nejen nemocní, ale i mrtví. Zdravotní komise se k porušování nařízení postavila mnohem přísněji. Dodržování zákazu vycházení jednoduše pojistila tím, že všechny podezřelé domy nechala zavřít, takže je jejich obyvatelé nemohli samovolně, nekontrolovatelně opouštět. Nikde se přímo nepíše

---

³⁸ „...diese vor tag zu tag wachßende infection vorzubiegen, und fast hell brünnendes fewer zu dämpfen“, SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Městské knihy (přeložila M. Holasová).

³⁹ SOkA České Budějovice, AM České Budějovice, Tematická řada.

⁴⁰ Tamtéž.

o trestech pro ty, kteří by zmíněná, nově vyhlášená pravidla porušovali. Městská rada však několikrát potrestala i ty, kteří její nařízení nedodržovali. Stávalo se tak finanční nebo věcnou pokutou. Například třináctého listopadu 1680 si zdravotní komisaři stěžovali na suchovrbenského konšela Matěje Císaře, který bránil nemocné čeledi při vstupu do určeného lazaretu. Pro neposlušnost vrchnosti potrestala rada dotyčného Císaře pod pokutou jednoho páru volů. Pohůnek Matyáš Grün z Rožnova musel zaplatit jednu prostici soli a podstoupit povinnou karanténou jako trest za to, že jel přes zákaz do Rakous.

Zdravotní komise zaměstnávala několik lidí placených z obecní pokladny s platem dva rýnské týdně, kteří nosili nemocné a mrtvé. Jakmile někdo ohlásil nakaženou osobu, tito lidé ji odnesli k ošetřujícímu lazebníkovi, který podle potřeby ordinoval jednotlivé léky. Pokud již umírající neměl naději na uzdravení, volali pomocníci duchovního. Služebnictvo a podruhy, které si hospodář nechtěl ponechat v domě, komisaři posílali do již zmíněného lazaretu v Suchém Vrbném, zaopatřovaného domovníkem a jednou kuchařkou. O osoby zavřené v domech se starali čtyři měšťané, kteří za plat jednoho rýnského a deseti krejcarů dvakrát denně, zpravidla ráno a večer, obcházel jednotlivé domy a obstarávali všem postiženým potraviny či peněžní půjčky. Zároveň zjišťovali, zda někdo další onemocněl či zemřel.

K přenášení nemocných sloužila jakási stolička, zatímco pro odvoz mrtvých komise obstarávala podle potřeby vůz, který morové oběti odvázel na předem určená pohřební místa. Sanitatis officium objednala čtyři až pět zřízců do lazaretu, kteří dělali nebezpečnou a obecně opovrhovanou práci, přenášeli a ošetřovali nakažené morem, vynášeli mrtvé. Protože mnozí zřízcenci časem podlehli zákeřné nemoci, bývali vypláceni pravidelně každý týden. Jejich práce byla nebezpečná, neboť se celé dny pohybovali mezi nemocnými. Z lazaretu vycházeli jen v případě nutnosti. V západní Evropě se s nimi dokonce konaly procesy, v nichž byli zřízcenci líčeni jako lidské bestie, které okrádají umírající, vaří lektvary z morového hnisu a úmyslně rozšiřují nákazu mezi slušné lidi. Často končili na popravišti obzvláště krutou smrtí.⁴¹

Komisaři se skutečně snažili zajistit nemocným i ostatním lidem v zavřených domech veškerou péči, aby se město co nejdříve nepohodlné infekce zbavilo. Jak uvádí sám Veselý, který byl též členem komise, „vynaložili všichni veškerou píli, aby za Boží pomoci udrželi nenakažené při životě a zdraví, a nemocné aby uzdravili.“⁴² Doktor Langetl, kromě toho že radním

---

⁴¹ H. Schmöltzer, *Die Pest*, s. 119.

⁴² „Undt in summa haben all möglich fleiß angewendet nebst Gott die gesündte beim leben undt gesundheit zuerhalten, die karnken aber zur gesundheit zubringen.“, SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Městské knihy (přeložila M. Holasová).

a jejich příbuzným podával většinou neúčinné bylinné pálenky a octy proti moru, se v boji s nákazou neosvědčil. Komise chtěla obyvatelům města zajistit co nejlepší odbornou pomoc. Vzhledem k tomu, že ošetřující lazebnický tovaryš Daniel Kapp neměl dost zkušeností, s žádostí o pomoc se obrátila na měšťana a zároveň známého polního chirurga Adama Weiße. Ten sestavil množství protimorových receptů, které jsou ve spise také obsaženy, a udělil Kappovi několik rad ohledně jejich používání i dalšího léčení. Jeho medikamenty prý byly velmi účinné, neboť ochránily mnoho lidí před nákazou, či dokonce vyléčily již nemocné. Jako poděkování obdržel Weiß od magistrátu 75 rýnských, což byl ve srovnání s platem lazebníka či jiných ošetřujících osob poměrně vysoký obnos. Bohužel zde chybí srovnání se sumou, o kterou by si řekl doktor Langetl, kdyby byl též navštěvoval a léčil nemocné.

Ačkoliv nemoc postihla samotné duchovenstvo, církevní život ve městě se nezastavil. Již od prvních listopadových dní jednala městská rada o nadcházejícím svátku sv. Martina. Plánovala se velká pobožnost, která měla usmířit Boží hněv a vyhnat mor z města. Zároveň se projednávaly některé detaily, například zda se bude mše konat ráno či večer, s hudbou nebo bez ní. Přestože již dříve bylo rozhodnuto a oznámeno sousedním obcím, že jarmark pořádán nebude, řemeslníci a kramáři žádali ten den o povolení, aby mohli prodávat své zboží alespoň v podloubí. Rada jejich žádost zamítla s tím, že stejně nikdo nepřijde, a kdyby snad přišel, vznikly by jen samé problémy. Během podzimu s podobnými argumenty zrušilo město i několik větších trhů, nebo přístup k nim byl povolen pouze lidem z budějovického panství.

Nákaza negativně ovlivňovala především hospodářské zájmy města. Během ní došlo k záměrnému porušování městských privilegií, což vedlo k ostrým střetům budějovických měšťanů se sousedy i se samotným krajským hejtmanem. Od lucemburských dob měly Budějovice výsadní postavení na obchodní cestě z Rakous do Prahy. Na základě privilegií, získaných především za Karla IV. a Václava IV., se kupci jedoucí se solí a dalším zbožím z Lince, Lanfeldu, Freistadtu či dalších rakouských měst, museli povinně zastavovat v Budějovicích a zde nabízet své zboží ke koupi.⁴³ Zároveň zde platili i mýto a nejrůznější poplatky. Zmíněné výsady hospodářsky znevýhodňovaly okolní poddanská města. Jakmile se roznesla zpráva, že Budějovice jsou nakaženy morem, obchodníci měli vhodnou záminku, aby se městu začali vyhýbat. Díky tomu se nemuseli zdržovat s nabízením zboží v Budějovicích a platit povinné poplatky. Místní se však tomu tvrdě bránili. Následně docházelo ke sporům, které řešil krajský hejtman nebo místodržitelství úřad.

---

⁴³ M. Novotný – K. Pletzer – R. Sak a kol., *Encyklopedie*, s. 258.

Podle krajského hejtmana si sousedé stěžovali na to, že je budějovičtí nutí i v tomto „morním čase“ jezdit přes město, ačkoliv jsou silnice zavřené. Hejtman sám pak navrhoval, aby se mýto vybíralo v jiném městě, například v Trhových Svinech nebo Kaplici, kde by si městská rada k těmto účelům dosadila své lidi. Dále upozorňoval na to, že pokud Budějovice nebudou problém řešit a vznikne nějaké neštěstí, bude se celou záležitostí zabývat místodržitelství. Radní odmítali cokoli měnit s tím, že je v tomto sporu poškozováno město Budějovice a jeho privilegia. A tak i nadále trvali na tom, aby se obchodníci po cestě stavěli ve městě a platili povinné poplatky. Podobné spory se již v minulosti na místodržitelství řešily, avšak zcela bezvysledně. Právě na to také mnozí místní spoléhali.

Stejná psaní přicházela i z jednotlivých sousedních měst. Třeboňský hejtman se ve velmi přátelském dopise zasazoval za obchodníky se solí a rybami, kteří museli pravidelně jezdit do Lince, a také žádal, aby se místo placení mýt přesunulo jinam. Budějovice se stále odvolávaly na svá práva, ale byly nuceny situaci řešit. Po dohodě s císařským solním úředníkem Michalem Hoffmanem byl solní sklad dočasně přeložen z Budějovic do Rudolfova a později, ještě jednou, do Srubce, aby mohla být Praha pravidelně zásobena solí. Budějovičtí měli pouze podmínku, aby se sklad nacházel na městských gruntech. Výjimku získali obchodníci z hornorakouského města Lanfeldu, kteří měli od své vrchnosti zakázáno jezdit do Budějovic. Aby nikdo nepřišel o zisky z obchodu, dohodly se obě strany na zřízení dočasného překladiště soli v Rožnově.

Obchodníci a dovozci ze schwarzenberských, eggenberských, slavatovských a buquojských panství si stěžovali na dlouhé objíždky, které musí dělat kvůli zavřeným silnicím, když jedou do Budějovic. Proto žádali svou vrchnost, aby jim u budějovických vymohla pasy, díky kterým by mohli jezdit přímo domů, vyhnuli se městu a neplatili zmíněné poplatky. Zároveň poukazovali na to, že odtud si mohou přivést nákazu, která se pak roznese po celém panství. Budějovičtí se bránili, že nikoho jezdit k nim do města nenutí, ačkoliv na to mají právo. Sousedé prý všechno zbytečně překrucují a oni sami nikdy nezadali žádnou příčinu ke stížnostem či dokonce násilným činům, kterých se sousedé vůči jejich poddaným dopouštějí.

Zároveň si stěžovali na „velké nesousedství“⁴⁴ ze strany hlubockého hejtmana, s nímž měli největší problémy. Hlubočtí prý se zbraní v ruce odháněli od města všechny povozy, které přijížděly od Budějovic s potravinami a jinými věcmi na trhy, ať to byli místní či cizinci. Vrácení byli i cizí dovozci soli, kteří se po cestě stavěli v solných skladech, ležících mimo město. Hlubočtí jim také nedovolovali chodit do lesů kolem Hluboké nad Vltavou, odkud podle dohody

---

⁴⁴ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Knihy - Protokoly.

braly Budějovice dřevo pro svůj pivovar. Nepouštěli do lesů dokonce ani lidi ze zdravých, nenakažených míst budějovického panství. Následně tak budějovickým měšťanům vznikala velká škoda. Budějovičtí, jak tvrdí, naopak nechávali hlubocké projíždět městem i minulé léto, kdy byla Hluboká v podezření z nákazy. Zavírání cest a silnic je prý proti přírodě a nakonec tím budou trpět lidé na obou stranách.

Budějovičtí radní poukázali na to, že hlavní příčinou těchto sporů a střetů rozhodně není strach z moru, a nejspíš měli pravdu. Veškeré zákroky hlubockého hejtmana směřovaly k tomu, co nejvíce královské město hospodářsky poškodit. Obecně nyní mohla okolní poddanská města oplatit Budějovicím všechny nevýhody, které pro ně plynuly z budějovických privilegií. Podle nich byli budějovičtí měšťané osvobozeni od všech mýt a poplatků. Okolní obchodníci, kteří museli naopak Budějovicím všechno platit, se nyní mohli tímto způsobem s konkurenty „vypořádat“. Městské radě se dokonce donesla neoficiální zpráva, že někdo na Hluboké vybírá od projíždějících formanů jménem města Budějovic mýto. K porušování budějovických privilegií docházelo například i v Třeboni, kde zdejší lidé obchodovali se solí, rybami a dalšími výsadními věcmi. Spor se vlastně nikdy nevyřešil. Všechny znesvářené strany hájily své zájmy a nikdo nechtěl ustoupit. Po čase, když mor město opustil, zmíněné roztržky utichly.

Sanitatis officium se musela vypořádat s vykrádáním zavřených budějovických domů. Na předměstích chránila prázdné budovy zesílenými strážemi, ve městě je pečetila, aby se poznalo, zdali se do nich někdo pokoušel vloupat. Teprve na počátku prosince přinesli komisaři dobrou zprávu. V suchovrbenském lazaretu se postupně uzdravily první osoby. Nyní je však bylo třeba oddělit od ostatních pacientů, aby se rekonvalescenti znovu nenakazili. Hledalo se vhodné místo, kde by strávili povinnou čtyřicetidenní karanténu. Postupně se počet uzdravených rozrůstal a dosavadní karanténní stavení již nestačilo všechny pojmout, rada však rozhodla důsledně dodržet celou dobu izolace a pro nové příchozí byly určeny další objekty k přebývání. Také krajský hejtman na základě pravidelně zasílaných seznamů zemřelých osob s potěšením konstatoval, že mor ve městě viditelně slábne a ustupuje, a vyjádřil naději, že s novým rokem zmizí snad z Budějovic docela. Městská rada krátce nato rozeslala dopisy do různých míst po celé zemi, i do Rakous, aby všem oznámila, že obchodníkům v Budějovicích již žádné nebezpečí nehrozí.

Koncem prosince žádal děkan po radě sdělení počtu zemřelých za uplynulý rok, aby jej, jako obvykle, ohlásil v novoročním kázání. Rada jej odmítla s tím, „že na ten rok z jistých a vhodných příčin takové prohlašování má pomínuto býti, obzvláště poněvadž počet mrtvých by něco větší byl a snadno crescente

fama všichni by ranou morovou notírovani býti mohli, a tudy by město k větší podezřelosti přijíti mohlo.“⁴⁵ Zastupitelé města nechtěli oficiálně přiznat, kolik lidí ve skutečnosti na mor zemřelo. Jistě měli pravdu v tom, že někteří nepřející lidé by v udaných počtech mohli hledat jiné informace, které by se jim hodily pro vlastní potřeby. Zatímco kronikáři vždy počty zemřelých na nákazu přeháněli, zde byla snaha spíše množství morových obětí snižovat. V různých pramenech se objevují různá čísla, nebo jen neúplné zmínky. Z protokolů ze schůzí městské rady vyplývá, že od července 1680 do prosince 1680 v Budějovicích zemřelo 212 osob, z toho 136 na mor a zbývajících 76 přirozenou smrtí. Není zde ovšem nijak upřesněno, zda se jedná o osoby pouze z vlastního města, nebo také z předměstí.⁴⁶ František Tomáš Veselý sám žádný údaj přímo neuvádí. Podle jeho seznamu bylo uzavřeno přibližně 40 domů ve městě, v nichž zemřelo kolem 78 osob. Jeho údaje jsou však dosti nepřesné. U některých domů je pouze zmínka, že zde zemřely osoby, bez bližšího udání počtu. Jinde se o zemřelých nepíše, avšak uvádějí se platby za rakve a hrobaře.⁴⁷

Na základě matrik nelze vůbec poznat, že město bylo napadeno nějakou epidemií.⁴⁸ V roce 1679 zemřelo v Českých Budějovicích 69 osob, zápis pro rok 1680 udává 106 zemřelých. V roce 1681 opět klesl počet zemřelých na 67 osob. Údaj pro rok 1680 se od roku předchozího a následujícího liší pouze o přibližně třicet osob, což o žádné větší epidemii nesvědčí. Demografická krize se neprojevuje ani na příkladu křtů a sňatků. Zatímco po každé demografické katastrofě počty sňatků i narozených výrazně stoupaly, v Českých Budějovicích není rozdíl nikterak velký. V roce 1681 bylo uzavřeno 56 manželství, což je pouze o deset více než v roce 1680. Malé rozdíly vykazují rovněž počty pokřtěných dětí.⁴⁹ Eliška Čáňová zpracovala ve své studii seznamy zemřelých na mor v roce 1680, uložené v Archivu pražského arcibiskupství, které na příkaz arcibiskupské konzistoře vypracovávali duchovní v jednotlivých oblastech. Podle jejích údajů zemřelo přímo ve městě 79 osob, na předměstích 102 osob, v Suchém Vrbném 19 osob, v Mladém 2 osoby. Na budějovickém panství zemřelo tedy celkem 202 osob. V Rudolfově moru podlehl jen 36 osob.⁵⁰

---

⁴⁵ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Knihy - Protokoly.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Městské knihy.

⁴⁸ SOA Třeboň, Sběrka jihočeských farních matrik, Farní úřad České Budějovice, kniha č. 6, č. 53, č. 72.

⁴⁹ Počty pokřtěných dětí, 219 dětí pro rok 1679, 211 dětí pro rok 1680, 225 dětí pro rok 1681, se od sebe také nikterak výrazně neliší, SOA Třeboň, Sběrka.

⁵⁰ E. Čáňová, *Mor*, s. 292.

Zmíněné počty zemřelých byly také ovlivněny snahou zkreslit, ať už zveličit či snížit, skutečné údaje. Rozdíly mezi nimi vznikly nejspíše nepravidelným či dodatečným zapisováním, když jeden zapisovatel, například duchovní, zemřel a jeho nástupce pokračoval v jeho práci s časovým zpožděním či vůbec. Do matrikových zápisů se pravděpodobně nezaznamenávaly osoby zemřelé na mor, které byly pohřbívány mimo stálé hřbitovy v pohřebních jámách za městem. V uvedeném případě by byly matriky jako morový pramen nepoužitelné. Na první pohled zřejmě velké odlišnosti v jednotlivých zápisech jsou způsobeny skutečností, že ve všech případech není rozlišeno, zda se jedná pouze o zemřelé z města, nebo také z předměstí.

Při přesnějším srovnávání všech dostupných údajů, kromě těch z matrik, je patrné, že rozdíly nejsou nikterak velké. Čísla ze studie Elišky Čáňové se jen málo liší od počtu všech zemřelých zaznamenaných městskou radou v protokolech, přičemž zmíněná autorka také neuvádí, zda se jednalo pouze o morové oběti, nebo o všechny zemřelé za rok 1680. Podle hlášení z arcibiskupského archivu zemřelo přímo ve městě 79 osob různého věku a pohlaví. Téměř stejný počet lze zjistit i ze seznamu uzavřených domů ve městě, který je součástí Budějovické „morní knihy“.⁵¹ Pokud z 2570 obyvatel Českých Budějovic zemřelo 202 osob, činil celkový počet zemřelých 7,8 % obyvatel.⁵² Skutečný počet všech morových obětí, které zemřely na území budějovického panství, byl pravděpodobně mnohem vyšší, protože žádný z pramenů nezaznamenal ztráty mezi marginálními skupinami společnosti. I dnes je zcela nemožné zjistit počet obětí z řad žebráků, mrzáků, tuláků a prostitutek, protože je zpravidla nikdo nepostrádal. Zmínění lidé jistě podléhali snadněji všem nakažlivým nemocím, neboť žili bez střechy nad hlavou a jejich podvýživou, parazity i dlouhodobými chorobami oslabený imunitní systém nebyl schopen odolat útoku tak silné infekce, jako byl mor.

4. Závěr

Srovnání normativních pramenů či doporučujících tištěných pramenů s běžnými, neupravenými úředními materiály přineslo značně odlišný obraz o minulosti. Život předkládaný v morových rádech, vrchnostenských nařízeních i náboženských a lékařských příručkách se značně lišil od skutečného života v morem napadeném městě. Obsah budějovických zápisů ze zasedání městské rady a úřední korespondence s řadou okolních jihočeských měst potvrdil mou

---

⁵¹ SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Městské knihy.

⁵² Celkový počet obyvatel Českých Budějovic vychází z údajů městské rady, počet zemřelých je použit podle studie E. Čáňové, SOKA České Budějovice, AM České Budějovice, Knihy - Protokoly; E. Čáňová, *Mor*, s. 292.

domněnku, že nařízení byla dodržována pouze tehdy, pokud neomezovala běžný měšťanský život, nebo pokud se situace v obci vážně nezhoršila. Příkazy a zákazy porušovali nejen „obyčejní“ obyvatelé města, ale i úředníci a mnohé nadřízené osoby. Vzhledem ke skutečnosti, že situace v Budějovicích v roce 1680 nebyla nijak katastrofální, snažili se místní řemeslníci a obchodníci více udržovat svou živnost než bojovat proti nákaze a bránit jejímu šíření.

Porovnání raně novověkých Budějovic s městy z německy mluvícího prostoru ukázalo podobnou praxi ve všech srovnávaných lokalitách. Průběh moru v raně novověkých městech byl stejný, odlišnosti vyplývaly pouze z jejich velikosti a hospodářského významu. Zároveň se potvrdila sociální nerovnost lidí před nákazou. Zatímco šlechta nebo bohatí měšťané mohli před infekcí utéct, což byla nejlepší ochrana před morem, museli žít nemajetní v uzavřených městech na dluh a často ztratili nejen střechu nad hlavou, ale i život.

Pro barokního člověka nebyl mor neznámou katastrofou. Každá generace se s ním nejméně jednou za svůj život setkala. Také jej znala z vyprávění příbuzných a známých. Období nákazy bylo pro obyvatele měst kritické, protože nikdo nevěděl, koho Bůh tentokrát potrestá a komu dovolí žít dál. Vzhledem k tomu, že se podobné situace opakovaly, naučili se lidé žít a pracovat i ve zmíněných nejistých dobách. Přesto ale krátkodobě ovlivňovaly a formovaly chování postižených. Zatímco někdo propadal extrémním náboženským projevům, jiný se spíše orientoval na materiální hodnoty. Ukázalo se, že různá nabádání ke správnému a bohabojnému způsobu života nenašla odezvu a během epidemie, ani po jejím skončení, nedošlo k výraznějším změnám chování mezi obyvateli měst. Mnozí měšťané naopak často zapomínali na všechna křesťanská přikázání a snažili se raději pohodlně přežít než se kát ze svých hříchů a pomáhat bližním.

V českobudějovickém archivu se bohužel nedochovaly žádné ucelenější prameny osobní povahy ve formě deníku nebo osobní korespondence, které by podrobně vypovídaly o konkrétních myšlenkách a prožitcích svých majitelů a pisatelů v době morové nákazy. Měla jsem k dispozici pouze část korespondence měšťana Johanna Franze Sperra, který se však v dopisech adresovaných švagrovi více věnoval obchodním záležitostem než vrcholící morové nákaze. Sperrův soudní spor je zároveň důkazem jednání měšťanů, kteří se snažili prosazovat své materiální zájmy i v období nákazy a neváhali si přitom navzájem škodit. Z dostupných pramenů se mi však nepodařilo úplně objasnit motivy a příčiny jejich chování a jednání. Epidemie postihovaly všechny společenské vrstvy obyvatelstva, ale každá měla jiné možnosti obrany.

Summary

The Everyday Life of the Urban Population During the Plague Years in the 16th and 17th Centuries (České Budějovice 1680)

For Baroque man the plague was a familiar catastrophe. Every generation experienced the epidemic at least once in their lifetime. And people were also familiar with it from stories recounted by relatives and friends. Given that it was a situation that repeated itself people learned to live and work even in such uncertain times. But the behaviour of those who experienced these epidemics first hand was affected and somewhat shaped at least in the short term. While some gave way to extreme religious manifestations, others turned more to material values. It appears that the various exhortations to take up a righteous and God-fearing way of life found little response during the epidemic, and even after it passed there were no remarkable changes in behaviour. On the contrary, many townspeople often forgot all their Christian commandments and instead aimed to pursue a comfortable life, rather than atoning for sins and helping others.

Life as portrayed according to the regulations introduced during plague times and according to related seigniorial orders and religious and medical guidelines differed considerably from real life in a town struck by the plague. The content of the Budějovice minutes from a meeting of the town council and official correspondence with a number of surrounding southern Bohemian towns confirm the assumption that rules and orders were respected only as long as they did not interfere with the regular town life or as long as the situation in the community did not dramatically deteriorate. Not just “ordinary” town inhabitants failed to heed orders and restrictions but even officials and many top figures. Given that the situation in Budějovice in 1680 was not particularly catastrophic, local craftsmen and tradesmen tried to keep up their livelihood rather than act to prevent the outbreak and spread of the epidemic.

Also confirmed in the study was the social inequality of people faced with the plague outbreak. While the nobility or wealthy townsmen were able to flee before the outbreak, which was the best form of protection against the plague, the poor had to remain and live in debt within the closed towns, and often lost not only the roof over their heads but even their lives.

Sňatečnost na severočeském panství Horní Police v první polovině 18. století.

K možnostem odhadu míry sňatečnosti v předstatistickém období

Markéta Seligová

Úvod

V porovnání s dnešními poměry byla v tradičních evropských společnostech míra sňatečnosti obecně vysoká, ale západně od Hajnalovy linie Petrohrad – Terst byla její úroveň negativně ovlivňována horší dostupností sňatku pro neusedlé vrstvy obyvatelstva. Má se za to, že až do nástupu industrializace v první polovině 19. století, kdy došlo k proměně sociální struktury evropských populací a ke koncentraci obyvatelstva do měst, byla míra sňatečnosti v jednotlivých regionech v podstatě konstantní. Ovšem v oblastech, kde se prosadila už v průběhu 18. století protoindustrializace, měla být úzká souvislost mezi vstupem do manželství a držbou nemovitosti oslabena natolik, že zde běžně docházelo k sňatkům bezzemků a podruhů.

Uvádí se, že ještě na počátku 19. století se v českých zemích uzavíralo ročně v průměru více než 8 sňatků na 1000 obyvatel.¹ Uvedený propočtení se opírá o údaje konskripce obyvatelstva, z nichž první byla v habsburské monarchii pořizena v roce 1754. Před tímto datem je však pro badatele na poli historické demografie dosti obtížné vztáhnout počty sňatků k populační základně, v rámci níž byla manželství uzavírána. Pro období před polovinou 18.

---

¹ L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha 1965, s. 69 a 336; L. Fialová, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, *Historická demografie* 12, Praha 1987, s. 207-224.

století jsou údaje o počtech obyvatel jednotlivých farností k dispozici jen zřídka. Dochovaly se v podobě soupisů duší (statuta animarum), ovšem jen sporadicky.² O počtech duší v jednotlivých farnostech informují i duchovenské fase Tereziánského katastru, ale mezi duše tu zpravidla nejsou zahrnuty děti předzповědního věku (tj. děti mladší 7 – 12 let, podle místních zvyklostí). Další šanci zjistit, kolik obyvatel vlastně v jednotlivých farnostech žilo, mohou skýtat zповědní seznamy, dochované systematičtěji od roku 1671, ovšem jen pro arcidiecézi pražskou.³ Počty osob, které přistoupily k povinné velikonoční zповědi, se navíc mohou stát opět jen podkladem k odhadu skutečného počtu obyvatel farnosti, neboť nezahrnují v první řadě mladší děti ve věku do 10 – 12 let.⁴ Dílčí studie zabývající se sňatečností v jednotlivých farnostech v předstatistickém období proto jen zřídka udávají samotnou míru sňatečnosti: z matrik jsou sice zjistitelné počty narozených, oddaných a zemřelých, ale nikoliv počet obyvatel farnosti.

Na problematiku, jak určit míru sňatečnosti (resp. porodnosti a úmrtnosti) při absenci údaje o počtu farníků, jsem narazila při studiu demografických poměrů na severočeském panství Horní Police v první polovině 18. století. Ač jsou pro farnost Horní Police, jež pokrývá větší část panství, dochovány kvalitně vedené matriky, o velikosti populační základny, k níž by bylo možné počty křtů, sňatků a pohřbů v jednotlivých letech vztáhnout, nemáme – až na vzácné výjimky - zpráv. Úroveň sňatečnosti je však bezpochyby klíčovým ukazatelem demografického chování, které zrcadlí nejen dobové hospodářské a sociální poměry, ale neméně i náboženské postoje, mravní a hodnotové normy či právní

---

² Srov. E. Maur, *Základy historické demografie*, Praha 1978, s. 58; týž, Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě, *Historická demografie* 4, Praha 1970, s. 4-18.

³ Zповědní seznamy z let 1671-1725 byly zpřístupněny edicí J. V. Šimáka (ed.), *Zповědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671-1725*, I-III/3, Praha 1909-1938. Badatelsky zповědní seznamy více než kdo jiný využila Eliška Čáňová, která rovněž navázala na Šimákovu ediční počín vydáním faksimilí seznamů pořízených před rokem 1671. Srov. E. Čáňová, Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství, *Historická demografie* 4, Praha 1970, s. 23-28; táž, Nejstarší zповědní seznamy arcidiecéze pražské jako pramen pro demografickou statistiku, *Historická demografie* 6, Praha 1972, s. 59-77; táž, K problematice studia zповědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku, *Historická demografie* 5, Praha 1971, s. 47-60.

⁴ Tohoto pramene využil pro výpočet míry sňatečnosti na českých komorních panstvích E. Maur. Dospěl k relativně nízkým hodnotám pro Zbirožsko (p. Drahoňovský Újezd – 7,3 sňatků na 1000 obyvatel za rok) a naproti tomu vysokým pro Polabí (p. Poděbrady a Činěves – 9,3, p. Stará Boleslav, Předměřice n. J. a Chotětov – 9,8 a zejména p. Brandýs n. L. – 11,2 sňatků na 1000 obyvatel za rok). Srov. E. Maur, Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté, in: *Acta Universitatis Carolinae, Phil. et Hist.* 3, *Studia historica* VIII, 1972, s. 9-80, tab. IX. (s. 65).

rámec života dané society. Hledání cest, jak vyčíslit úroveň sňatečnosti a udělat si tak lepší představu o tehdejších šancích na sňatek, je proto stále aktuální. Soudí se sice, že míra sňatečnosti byla ve starém režimu reprodukce v podstatě konstantní, ale zřídka uváděné hodnoty naznačují, že o stabilní úrovni sňatečnosti lze snad hovořit pro jednotlivé regiony a jejich dlouhodobější vývoj, že však oblast od oblasti mohla míra sňatečnosti dosahovat vcelku rozdílné úrovně v závislosti na mnoha faktorech, klimaticko-půdními počínaje a zpola nahodilými politickými končce.

V tomto příspěvku bych proto ráda na konkrétním pramenném materiálu ukázala, jak lze odhadnout hrubou míru sňatečnosti za pomoci rekonstrukce počtu obyvatel farnosti. Tuto rekonstrukci lze provést pro libovolný rok, pokud máme k dispozici údaj o počtu duší alespoň k jednomu roku. Jedná se o metodu, která není nijak nová: byla navržena již v 70. letech pro odhady počtu obyvatel v minulosti (tzv. inverzní projekce).⁵ V našem případě je ještě kombinována s odhadem chybějící části populace v údaji o počtu duší, který máme k dispozici. Vedle toho se pro odhad míry sňatečnosti pokusím nabídnout i netradiční prameny a postupy.

Šance na sňatek v tradičních evropských společnostech

Manželství bylo v době starého demografického režimu klíčovou záležitostí bez ohledu na specifika lokálně popř. časově omezených demografických systémů.⁶ Naprostá většina dětí se totiž rodila jako manželská a nemanželské porody měly význam jen okrajový, mnohdy zanedbatelný. Instituce manželství představovala jediný legální a morálně bezúhonný rámec plození potomstva. Dostupnost manželství ve starých evropských společnostech tedy představovala nejdůležitější nástroj regulace porodnosti, a tím i dynamiky populačního růstu. Uvnitř manželství se v podstatě nekladly překážky početí, a proto lze označit manželskou plodnost v době před nástupem industrializace za přirozenou.⁷

---

⁵ P. Horská – M. Kučera – E. Maur – M. Stloukal, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990, s. 257-260.

⁶ Pojmu demografický systém zde užívám ve stejném smyslu, v jakém ho vymezuje Livi Bacci: jde o určitou kombinaci demografického chování v rámci pravidel a vztahů, které zůstávají stále stejné. Srov. M. Livi Bacci, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 112-113.

⁷ Obsah pojmu „přirozená plodnost“ doznal od okamžiku, kdy Louis Henry přišel se svou metodou rekonstrukce rodin, podstatných změn. Etablující se historická demografie 50. let předpokládala, že manželská plodnost před tzv. demografickým přechodem a před rozšířením vědomého omezování plodnosti byla určována v podstatě jen biologickými faktory a vykazovala nekontrolovaný ráz, neboť se jí do cesty nekladly žádné překážky. V rovině sociální mělo být rozmnožování lidského rodu ovlivňováno pouze prostřednictvím sňatečnosti, tj. sňatkovým věkem a úrovní sňatečnosti, která vyjadřovala, jaký díl dospělé

Plodnost a tím i velikost populačních přírůstků tak byla určována především podmínkami sňatečnosti.

Celkový počet dětí, který se narodí určitému manželskému páru, je při absenci plánování rodičovství v zásadě dán délkou trvání manželství resp. délkou trvání plodného období manželství. Doba, kterou dva lidé opačného pohlaví stráví v manželství, je pak určena z jedné strany věkem při vstupu do manželství a z druhé strany smrtí jednoho z partnerů. Pokud se oba manželé dožijí stáří, je celkový počet porodů v rámci manželství podmíněn jednak sňatkovým věkem, jednak nástupem menopauzy partnerky. Kolik manželských párů přestane přivádět na svět děti proto, že zestárne, a v kolika případech vdaná žena ještě během svého plodného období zemře anebo ovdoví (čímž je přinejmenším dočasně vyřazena z reprodukčního procesu), je dáno úrovní úmrtnosti v populaci.

Na tempo růstu populace neměl ovšem vliv jen sňatkový věk (zejména žen), doba trvání manželství popř. sňatečnost vdov, jež určovala, kolik ovdovělých žen a v jaké lhůtě po smrti partnera se opět zapojí do reprodukčního procesu, ale také množství osob (opět zejména žen), které zůstaly během svého reprodukčního období svobodné a zpravidla také neporodily žádné dítě. Tzv. definitivní (nebo též sociální) celibát nebyl v západo- a středoevropském modelu sňatečnosti žádným vzácným jevem a vyplýval z úzké vazby mezi zdrojem stabilních příjmů a možností založit rodinu, která činila sňatek pro jistý okruh osob trvale nedostupným. Podíl starých panen v populaci byl přímo úměrný výši sňatkového věku s tím, že stejné důvody, které vedly k odkládání sňatků, navyšovaly počty těch, jež sňatek nikdy neuzavřeli.⁸

Úzká provázanost mezi šancí na sňatek a příznivými ekonomickými podmínkami pro vznik manželství ve starém demografickém režimu vedla v oblastech na západ od Hajnalem načrtnuté linie Petrohrad – Terst k nižší sňatečnosti, v níž se odrážel definitivní celibát významného procenta repro-

---

populace uzavřel sňatek a jaký zůstal doživotně mimo manželství. Avšak dílčí studie, které začaly aplikovat metodu rekonstrukce rodin na malé populace, záhy ukázaly, že už dlouho před nastolením vědomé kontroly porodnosti v průběhu 19. století byla úroveň manželské plodnosti v Evropě velmi rozdílná. Francouzští historičtí demografové z toho důvodu koncept „přirozené plodnosti“ zcela zavrhnuli. Anglo-americká a německojazyčná literatura dnes užívá tohoto termínu (natural fertility) jako protikladu k vědomému omezování plodnosti (family limitation resp. Geburtenbeschränkung), které se vyznačuje přerušáním plození v okamžiku, kdy bylo dosaženo plánovaného počtu dětí. V tomto smyslu není v rozporu s přirozenou plodností ani takové chování, jež je orientováno na udržování počtu dětí na nízké úrovni (prodlužováním meziprodních intervalů), protože je praktikováno od počátku manželství, nikoliv až po dosažení určitého počtu dětí.

⁸ M. Livi Bacci, c.d., s. 123-125.

dukceschopného obyvatelstva, a k vysokému sňatkovému věku, který plynul z odkládání sňatků do doby, kdy nastanou vhodné ekonomické podmínky pro založení rodiny (převzetí gruntu po rodičích, zakoupení nemovitosti, úspora dostatečných prostředků apod.). Odtud plynul význam instituce manželství jako regulačního faktoru dynamiky demografického růstu.

Stěžejního významu manželství pro dynamiku růstu populací, které si dosud neosvojily záměrnou kontrolu porodnosti, si povšiml již anglikánský pastor Thomas Robert Malthus na sklonku 18. století. Malthus byl ve své době svědkem rychlého populačního růstu, který byl nastartován během druhé poloviny 18. století. Citlivě reflektoval překotné zvyšování počtu obyvatel a neubráníl se obavám z důsledků tohoto vývoje; uvědomoval si totiž odvěkou úzkou souvislost mezi zdroji a demografickým růstem a obával se, že tempo růstu obyvatelstva je v jeho době vyšší než tempo, s jakým se obnovují a rostou zdroje. Proto měl za prozíravé a z hlediska budoucnosti dokonce nezbytné, aby fungovaly nějaké preventivní brzdy populačního růstu. A právě exkluzivitu manželství pokládal za nejefektivnější brzdou demografického růstu: sílu potomstva určité generace přece nejvíce ovlivní, když jistá významná část této generace do manželství nikdy nevstoupí, a děti tudíž nemá a když ti, co sňatek uzavřou, se žení a vdávají v poměrně pozdním věku, takže na svět přivedou méně dětí, než kdyby se vzali dříve.⁹

Malthus jistě pod dojmem velikosti populačních přírůstků ve své době krajně přecenil tempo demografického růstu, které ještě kolem roku 1750 zdaleka tak závažné nebylo. Mortalitní poměry v mnoha případech zabránily tomu, aby spolu manželé strávili celý produktivní věk. Pokud by tomu tak bylo, narodilo by se jednomu manželskému páru průměrně 7 potomků, ale při vysoké úrovni úmrtnosti se mnoho manželství rozpadlo předčasně. Průměrný počet dětí na jedno manželství se tak pohyboval kolem 4 až 5. Vzhledem k vysoké kojenecké a dětské úmrtnosti tento počet dětí s bídou postačoval k prosté reprodukci: z potomků jednoho páru se dospělosti dožily 2 - 3 osoby, které se samy mohly zapojit do reprodukčního procesu.¹⁰ Tato skutečnost zakládala velmi pomalé tempo populačního růstu, jež bylo navíc soustavně ohrožováno demografickými krizemi a velmi snadno se mohlo dočasně zbrzdit, úplně zastavit anebo dokonce proměnit v regres. Průměrný roční přirozený přírůstek

---

⁹ T. R. Malthus, *An Essay on the Principle of Population (A View of its Past and Present Effects on Human Happiness)*, London 1803 (3. vyd.) – 1. vydání 1798.

¹⁰ Srov. A. Burguière – F. Lebrun, Die Vielfalt der Familienmodelle in Europa (Kapitel 1), in: A. Burguière – Ch. Klapisch-Zuber – M. Segalen – F. Zonabend (Hg.), *Geschichte der Familie: Neuzeit*, Frankfurt a. M. 1997, s. 15-18.

činil zhruba 2 – 3 promile, což znamenalo, že daná populace byla schopna zdvojnásobit svůj počet za dvě až tři staletí.¹¹

Při všech výhradách, které lze mít vůči zjednodušující představě o fatální podmíněnosti populačního vývoje stavem a dostupností zdrojů,¹² má Malthusova teorie pro starý demografický režim své opodstatnění a dobře vystihuje jedinečnost, s jakou evropské populace na západ od linie Petrohrad – Terst řešily problém rovnováhy mezi demografickým růstem a ekonomickými podmínkami: regulace počtu obyvatel prostřednictvím omezování a odkládání sňatků je ve světovém kontextu reakcí velmi originální a „humánní“.¹³ Souvisí jistě se zrozením individuality v průběhu raného novověku a růstem pocitu odpovědnosti každého jedince za své jednání.

---

¹¹ Srov. M. Livi Bacci, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 12-20.

¹² Podle Malthuse demografický růst narušuje rovnováhu mezi množstvím zdrojů a počtem obyvatel: pokud je dosaženo určité hranice únosnosti, spustí se řetězec brzdících reakcí, jako jsou hladomory, epidemie a války. Ty sníží počet obyvatel a znovu nastolí stav rovnováhy mezi zdroji a populací, což umožní další demografický růst. Pokud není k dispozici nějaká šetrnější brzda populačního růstu, zákonitě se celá situace pravidelně opakuje. Malthusův výklad předpokládá, že dostupnost potravin podmiňuje úroveň výživy a ta pak má vliv na úmrtnost, a to jak z krátkodobého hlediska (za hladomorů je úmrtnost samozřejmě vysoká), tak z hlediska dlouhodobého (špatná výživa vytváří podmínky pro vznik patologií, které zvyšují úmrtnost). A právě úmrtnost má při relativně stabilní sňatečnosti a porodnosti zásadní vliv na proměny demografického vývoje. Zřetězení těchto prvků je logické, ale skutečnost nikdy není tak jednoznačná a kauzalita tak přímočará: do hry vstupuje např. nerovnoměrnost v přerozdělování potravin, která může být příčinou toho, že, ač je objektivně potravin dostatek, k určitým skupinám obyvatel se dostanou v míře nedostatečné (málokterý historicky doložený hladomor měl ten charakter, že potraviny na trhu nebyly vůbec: zpravidla šlo o to, že se ceny potravin vyšplhaly tak vysoko, že nižší sociální vrstvy byly odkázány na konzumaci náhražkových a nekvalitních potravin, což vedlo k podvýživě, činící z člověka snadnější oběť nakažlivých chorob, a nezdědka i k otravám). Další bod, ve kterém Malthusův model neobstojí, je souvislost mezi úrovní výživy a úmrtností: ve skutečnosti mají na míru úmrtnosti vliv i takové infekční choroby a patologie, které s úrovní stravování nesouvisí (mor, neštovice, malárie). A samozřejmě platí, že dlouho před zavedením prevence porodů nabývalo konkrétní reprodukční chování lidí rozmanitých forem v závislosti na místě a čase, takže se ukazuje, že míra porodnosti byla různá a že porodnost měla pro populační růst stejně zásadní význam jako samotná úmrtnost.

¹³ Stejného přirozeného přírůstku lze dosáhnout zcela rozdílnými cestami: vedle strategie, kdy se při nízké úmrtnosti uplatňuje pozdní vstup do manželství a nízká porodnost (což umožňuje kvalitnější péči o potomstvo a v důsledku toho vyšší šanci potomstva na přežití), je samozřejmě možná i strategie časných sňatků a velkého počtu potomstva, která ovšem bývá vykoupena vysokou úmrtností. Srov. M. Livi Bacci, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 112 – 115.

Malthus ve svém modelu samosebou neuvažuje o jiném, dnes všeobecně rozšířeném brzdě populačního růstu, a sice o kontrole porodnosti. Až do konce 18. století se – až na několik výjimek – omezování počtu dětí v rodinách nepraktikovalo a pro evropskou populaci byla typická „přirozená“ plodnost, takže Malthusovi toto řešení nepřišlo na mysl.

Povědomí o vztahu mezi šancí na sňatek a vhodnými ekonomickými podmínkami v tradiční evropské společnosti se udrželo i v kritickém dějepisectví. V německém prostředí poukázal na zjevnou souvislost mezi hospodářským a demografickým vývojem v předprůmyslové Evropě v padesátých letech minulého století Gerhard Mackenroth: konstatoval tendenci k rovnováze mezi generativním chováním a hospodářskými poměry. Ekonomickému vývoji se podle Mackenrotha populace přizpůsobovala nikoliv kolísáním úmrtnosti či manželské plodnosti, ale právě četností sňatků a sňatkovým věkem. Zejména v západní Evropě totiž existoval striktně omezený počet selských a řemeslnických pozic (Vollstelle), umožňujících založit rodinu; osobám, které zaujímaly pouze podřadná postavení (čeledí, tovaryši), bránily ekonomické poměry vstoupit do manželství a v důsledku toho byli jedinci v těchto pozicích odsouzeni ke „generativní sterilitě“.¹⁴

Z představy, že v mnoha evropských oblastech byla držba nemovitosti či provozování živnosti nezbytnou podmínkou pro založení rodiny, vycházel při formulování své teorie o dvou modelech sňatečnosti v předprůmyslové Evropě i John Hajnal.¹⁵ Právě na západ od pomyslné linie mezi městy Petrohrad a Terst měla být nízká sňatečnost a vysoký sňatkový věk důsledkem nutnosti odkládat sňatek do doby, kdy se naskytne příležitost zakoupit se na nějaké nemovitosti resp. převzít dědictví po rodičích, anebo se manželství zcela zříci, pokud se ve vhodné době nepodařilo vytvořit pro potenciální rodinu zázemí. I když se postupně ukázalo, že představa jednotného modelu sňatečnosti v západní a střední Evropě v době před nástupem industrializace není zcela udržitelná (jedenak vývoj v Anglii vykazoval značné odlišnosti od poměrů na kontinentě,¹⁶

---

¹⁴ G. Mackenroth, *Bevölkerungslehre. Theorie, Soziologie und Statistik der Bevölkerung*, Berlin 1953, s. 119 n. Citováno podle J. Schlumbohm, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650-1860*, Göttingen 1994, s. 97, pozn. 4.

¹⁵ J. Hajnal, *European Marriage Patterns in Perspective*, in: D. V. Glass – D. E. C. Eversley (eds.), *Population in History. Essays in Historical Demography*, London 1965, s. 101-145. Později autor svůj model upřesnil – srov. J. Hajnal, *Two Kinds of Pre-industrial Household Formations System*, in: R. Wall (ed.), *Family Forms in Historical Europe*, Cambridge 1983, s. 65-104.

¹⁶ Srov. A. E. Wrigley – R. S. Schofield, *The Population History of England, 1541-1871*, London 1981.

jednak lokální studie odhalily značné rozdíly v úrovni sňatečnosti a ve výši sňatkového věku uvnitř jednotlivých zemí, takže se spíše než o jednotném modelu začalo mluvit o celém repertoáru adaptabilních systémů),¹⁷ dlouho se uznávalo, že striktně omezený počet živností resp. pozic (míst), které umožňovaly založit rodinu, ovlivňoval režim sňatečnosti, neboť bylo nutné na převzetí těchto pozic vyčkávat.¹⁸

Zřetelně se proti tezi, že v předindustriální Evropě byl populační růst omezen stálým počtem „pozic“ umožňujících založit rodinu, postavila protoindustrializační teorie, zformulovaná v 70. letech. Podle ní se v Evropě v průběhu raného novověku zformovaly venkovské regiony, v nichž podstatná část obyvatelstva nacházela obživu plně nebo alespoň z podstatné části v domácké řemeslné produkci orientované na export. A právě v těchto regionech bylo pouto mezi rozmnožováním a držbou půdy či provozováním dílny přerвано, protože šance vstoupit do manželství nevyplývala z okolnosti, že člověk disponoval nemovitostí zděděnou po rodičích, ale z faktu, že disponoval vlastní pracovní silou. Pro protoindustriální oblasti tak měl být typický jiný režim demografického chování, který vyplýval z dobré dostupnosti sňatku i pro neusedlou vrstvu populace: v porovnání s klasickými agrárními regiony zde byla vyšší sňatečnost, nepatrný podíl trvale svobodných osob a v neposlední řadě nižší sňatkový věk, protože založení rodiny v časném věku bylo nejen možné, ale dokonce nutné. Z toho vyplývala i vyšší porodnost, která zrychlovala populační růst.¹⁹

---

¹⁷ „eine Repertorium von anpassungsfähigen Systemen“ – srov. Christophe Duhamelle – J. Schlumbohm, Anleitung: Von „europäischen Heiratsmuster“ zu Strategien der Heiratsschliessung, in: Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm (Hg.), *Eheschliessungen im Europa des 18. und 19. Jahrhundert. Muster und Straterien*, Göttingen 2003, s. 11-33. Zde v souvislosti s tímto termínem citován E. A. Wrigley, Marriage, Fertility and Population Growth in Eighteenth-Century England, in: R. B. Outhwaite (ed.), *Marriage and Society. Studies in the Social History of Marriage*, London 1981, s. 137-185.

¹⁸ V němčině se pro tyto pozice (místa, živnosti) užívalo výrazu „Stelle“ nebo „Nische“ a je otázkou, zda tím bylo míněno vždy jen vlastnictví/držba půdy či řemeslnická dílna anebo vlastně každý pravidelnější výdělek. Srov. Hermann Zeitlhofer, Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pharre Kapličky, in: Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm (Hg.), *Eheschliessungen im Europa des 18. und 19. Jahrhundert. Muster und Straterien*, Göttingen 2003, s. 35-63.

¹⁹ P. Kriedte – H. Medick – J. Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus*, Göttingen 1977. Pokud však nechápeme onu „pozici“, „niku“ (Nische) pouze jako usedlost nebo dílnu (tedy v podstatě hmotně), ale jako jakýkoliv pravidelný zdroj příjmů, protoindustrializační teorie tezi o provázanosti úrovně sňatečnosti s ekonomickými podmínkami naopak potvrzuje.

Přestože četné mikroanalytické studie naznačily, že tezi o specifickém provázání ekonomického, sociálního a demografického vývoje v oblastech s hustou domácí průmyslovou výrobou nelze chápat jako zákonitost, ale spíše jako ideálnětypický model, jímž můžeme poměřovat realitu života v konkrétních regionech a jemuž se skutečné poměry jenom více či méně přibližují,²⁰ protoindustrializační teorie jako první zpochybnila představu, že v tradiční společnosti bylo manželství pro neusedlé vrstvy prakticky nedostupné. Reflektovala skutečnost, že v mnoha evropských oblastech nebyly sňatky podruhů ničím neobvyklým, a pokusila se najít věrohodný výklad, co takové sňatky umožnilo.

Podobně odmítá striktní vazbu mezi šancí na vstup do manželství a obsazením jedné z početně omezených „pozic“ Michael Mitterauer.²¹ Ve své tezi o existenci ekotypů přihlíží k hospodářským specifickým jednotlivých evropských oblastí (převaha obilnářství, vinařství, dobytkařství nebo domácího řemesla) a k způsobu, jakým byla v jednotlivých společnostech uspokojována potřeba pracovní síly (prostřednictvím čeledě nebo nádeníků). V oblastech, kde povaze místní ekonomiky vyhovovala spíše nádenická práce (ať už kvůli kumulaci pracovních výkonů k určitým obdobím v roce, v důsledku čehož bylo celoroční vydržování čeledě zbytečným, nebo kvůli vyšší kvalitě práce odvedené nádeníky, kteří byli díky příjmům za konkrétní výkon lépe motivováni), byla v populaci silněji zastoupena podružská vrstva a neusedlí mohli bez větších potíží zakládat rodiny. Možnost zabezpečit manželku a děti i bez toho, že by živitel rodiny měl ve vlastnictví či v držbě usedlost či dílnu, nenutila mladé lidi odkládat vstup do manželství a činila sňatek dostupnějším.

V poslední době se v dějepisectví objevují pokusy zásadně přehodnotit Hajnalův západoevropský model sňatečnosti a v souvislosti s příklonem k mikrohistorii se prosazuje tendence nahlížet otázku vstupu do manželství a založení domácnosti z perspektivy jednajících, nikoliv z hlediska agregativních

---

²⁰ Pro 17. a 18. století bychom ostatně i obtížně hledali ryzí protoindustriální oblast v tom smyslu, že převážná většina místního obyvatelstva nacházela živobytí v domácím průmyslu: většinou najdeme regiony, kde je zemědělské obyvatelstvo promíseno s nezemědělským, anebo ještě spíše regiony, kde se obyvatelstvo vedle zemědělství zabývá i domácím řemeslem. Za těchto okolností je ovšem demografické chování ovlivňováno celou řadou faktorů, s nimiž protoindustrializační model nepočítá. Takovým případem je i Schlumbohmův Belm. Srov. J. Schlumbohm, *Lebenläuf, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650-1860*, Göttingen 1994.

²¹ M. Mitterauer, *Formen ländlicher Familienwirtschaft. Historische Ökotypen und familiäre Arbeitsorganisation im österreichischen Raum*, in: M. Mitterauer – J. Ehmer (Hg.), *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*, Wien – Köln – Graz 1986, s. 185-324.

dat, k nimž se dospělo kvantitativní analýzou pramenů.²² Kritické výhrady vůči představě, že ve velké části Evropy existovaly jednotné podmínky pro uzavření manželství, se opírají o drobnohledné studie individuálních a rodinných strategií. Výzkum životních cyklů naznačil, že je opravdu problematické úzce spojovat sňatek a ekonomickou nezávislost nového páru a že není ani zcela oprávněné posuzovat domácnosti jako ekonomicky nezávislé, samostatné jednotky. Při utváření individuálních osudů „nevýznamných“ jedinců navíc důležitější roli, než se dříve předpokládalo, hrála migrace.²³

Úroveň sňatečnosti ve farnosti Horní Police: prameny, metody

Hornopolicko bylo v době předprůmyslové regionem, který spadal do rozsáhlé protoindustriální oblasti, táhnoucí se v širokém pásu od severozápadních Čech, přes České středohoří a Podkrušnohoří, podhůří Lužických a Jizerských hor, Podkrkonoší, až k Orlickým horám. Všude tam hrála v hospodářském životě důležitou roli domácká řemeslná výroba, především nejrůznější textilní odvětví (plátenictví, soukenictví, ale také punčochářství, cajkářství či krajkářství) a s nimi související obory (postřihačství, kraječství sukna, barvířství atd.). Pro venkovské obyvatelstvo skýtalo domácké řemeslo možnost obživy, jež nebyla – tak jako v oblastech agrárních – závislá na držbě či vlastnictví půdy. Mnozí z těch, kteří nedisponovali vůbec žádnou půdou (přebývali v podruží nebo v obecní chalupě) či hospodařili jen na nepatrné výměře, nacházeli v této činnosti pravidelný zdroj příjmu. A jak víme, právě to byl v tradiční společnosti základní předpoklad pro založení rodiny. Dle shora uvedené teorie by se proto dalo předpokládat, že právě zde, v protoindustriálních oblastech, byla prolomena odvěká vazba mezi držbou půdy a šancí na sňatek. Podle těchto teorií by se toto osvobození od nutnosti disponovat půdou mělo projevit nižším sňatkovým věkem a vyšší mírou sňatečnosti. Ovšem dosavadní výzkumy ukázaly, že stran sňatkového věku situace v českých protoindustriálních regionech naprosto neodpovídá teoretickým předpokladům: sňatkový věk tu byl v 17. a 18. století oproti očekávání vyšší než v zemědělských oblastech. Tezi o vyšší míře sňatečnosti v oblastech s výskytem domáckého řemesla – pokud vím – zatím na českém materiálu nikdo neprověřoval a přitom ani v tomto ohledu není na místě nekriticky spoléhat na obecně tradované představy. Vždyť dobrá dostupnost

---

²² Tyto tendence reprezentuje nedávno vydaný sborník studií o problematice uzavírání sňatků v 18. a 19. století: Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm, *Eheschliessungen im Europa des 18. und 19. Jahrhundert. Muster und Strategien*, Göttingen 2003.

²³ Srov. Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm, Anleitung: Von „europäischen Heiratsmuster“ zu Strategien der Heiratschliessung, in: Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm (Hg.), *Eheschliessungen im Europa des 18. und 19. Jahrhundert. Muster und Strategien*, Göttingen 2003, s. 14-15.

obživy mohla být stejně tak šancí pro místní poddané, aby vstupovali do manželství ve větší míře, než to bylo běžné jinde, jako lákadlem pro populační přebytky z agrárních oblastí, což mohlo vést ke zvýšené imigraci do proto-industriálních regionů.

Pramenem pro studium úrovně sňatečnosti na Hornopolicku zůstávají v první řadě matriky, ale čerpám i z pramenů, které se v této souvislosti obvykle neužívají, a to z poddanských seznamů. Až na sledování rodinného stavu podle pohlaví a věku v jednotlivých vybraných seznamech pro panství Třeboň a město Česká Kamenice²⁴ nebyly dosud poddanské seznamy při studiu otázek souvisejících se sňatečností použity.

Ráda bych na tomto místě ukázala, že tohoto pramene lze přes všechnu nedůvěru využít nejen jako zdroje doplňkových informací k matričním zápisům (upřesnění rodinného stavu či sociálního statutu osob vstupujících do manželství), ale i pro sledování takových navýsost demografických otázek, jako je např. úroveň sňatečnosti, ale i úroveň porodnosti nebo výše sňatkového věku. Některé problémy lze paralelně řešit jak prostřednictvím matrik, tak prostřednictvím poddanských seznamů, a výsledky je pak možné vzájemně konfrontovat. V situaci, kdy nemáme k dispozici matriky, nám poddanské seznamy umožní vyhnout se nutnosti rekonstruovat rodiny z matrik a dovolí dospět k výsledku jinou, dosud neprošlapanou cestou. Záleží pouze na tom, jak si položíme otázku a zda zvolíme pro zpracování pramene vhodnou metodu.

Orientace na využití poddanských seznamů není ale jen východiskem z nouze; nabízí v první řadě jiný úhel pohledu, který umožní eliminovat některé nesnáze, plynoucí z analýzy matrik. Jde především o to, že tradiční metody zpracování matrik jsou smysluplně využitelné pouze u uzavřených populací se zanedbatelnou prostorovou mobilitou. Jakmile má badatel před sebou populaci otevřenou proudům migrujících směrem ven i směrem dovnitř, obvyklé postupy selhávají nebo se významně snižuje vypovídací hodnota závěrů založených na rekonstrukci rodin z farních matrik. Např. při zjišťování sňatkového věku snoubenců by z analýzy nutně vypadly všechny osoby, které se nenarodily ve farnosti. Nebo při výpočtu hrubé míry sňatečnosti se předpokládá, že sňatky mezi sebou uzavírají místní farníci, a nebere se v potaz, že by zde mohly

---

²⁴ K. Dudáček – L. Fialová – P. Horská – M. Répásová, M. Sládek, On using the 1661-1839 lists of subjects of the Třeboň dominion to study the age structure of the population, *Historická demografie* 13, Praha 1989, s.59-124; L. Dušek –L. Fialová, Age structure of the population of Česká Kamenice in 1670-1750, *Historická demografie* 13, Praha 1989, s. 125-160.

vstupovat do manželství i osoby do farnosti nepříslušející.²⁵ Sňatek takových osob fakticky zvyšuje sňatečnost ve zkoumané farnosti, i když jistě nijak nesouvisí s místními populačními poměry. Pochopitelně platí i opak, že se neuvažují sňatky farníků uzavírané v jiných farnostech a z toho plynoucí „úbytek“ sňatků. Poddanské seznamy mohou, jak soudím, nabídnout alternativní cesty, jak studovat chování související s konstituováním manželského páru.

Míra sňatečnosti na Hornopolicku ve světle matriky

Při studiu úrovně sňatečnosti vycházím v první řadě z matriky pro farnost Horní Police, pokrývající období 1691-1731.²⁶ Vzhledem k mým prvořadým badatelským zájmům jsem se orientovala na dvacetiletí 1709-1729, pro které jsem zjistila každoroční počty sňatků. Pro jeden rok této periody je pak k dispozici i údaj o počtu duší ve farnosti (jde o jediný dostupný údaj o počtu farníků z předstatistického období): podle duchovenského přiznání pro Tereziánský katastr z 1. 7. 1713, vypracovaného tehdejšími polickými faráři Josephem Michaellem Gabrielem Jantschem, patřilo do této kolatury 432 duší z Horní Police, 75 duší z Dolní Police, 182 duší z dílu Valteřic, 33 duší z Havraního, 30 duší z Novosedla, 17 duší z dvou selských usedlostí ve Stučnici a 57 duší z pěti usedlostí z Jezvé. Celkem je tedy ve farnosti deklarováno 826 duší, přičemž drtivá většina z nich zároveň poddansky příslušela na panství Horní Police (když pomineme eventualitu, že i mezi dušemi z ostatních vesnic v kolatuře mohly být i jedinci osobně svobodní, pouze 74 osoby ze Stručnice a Jezvé nebyly poddány polické vrchnosti, ale poddansky příslušely na sousední panství Horní Libchava). Víme ovšem, že v tomto počtu nejsou zahrnuti děti předzповědního věku. Abychom mohli rekonstruovat, kolik osob skutečně příslušelo do farnosti, bylo třeba v první řadě odhadnout, jaká část farníků v duchovenské fázi pro svůj nízký věk chybí.

Věk, kdy bylo obvyklé poprvé přistupovat ke zpovědi, činil zpravidla 12 let. Podle pokynů církevních úřadů pro sestavování zpovědních seznamů a farářských relací se však mělo více přihlížet k duševní způsobilosti dítěte nežli k jeho věku. Jako věk prvního přijímání bývá tak zpravidla uváděno 10-12 let.

---

²⁵ Nemám zde na mysli situace, kdy jeden ze snoubenců je místní farník a druhý z farnosti nepochází, ale situace, kdy z farnosti nepochází ani jeden z oddávaného páru. V matrice oddaných farnosti Horní Police (L 44/3) najdeme v letech 1709-1729 hned několik takových sňatků. V jednom případě jde o osoby z nedaleké České Lípy resp. ze Cvikova, ale ve čtyřech případech se jedná dokonce o cizince, nejčastěji z Říše (Eppingen, Magdeburg, Kempen). Těžko soudit, zda se jedná o osoby, které se na Policku na čas usadily, anebo o poutníky, jež do kostela Nanebevzetí P. Marie v Horní Polici přilákal věhlas mariánského poutního místa.

²⁶ SOA Litoměřice, farnost Horní Police, L 44/3 (n .o. z. 1691-1731).

V katastru jsou ale časté i takové případy, kdy jsou do počtu duší pojaty děti mladší, již od 7. roku věku. Abychom zjistili přibližný počet osob spadajících pod farnost Horní Police, a získali tak hodnotu, k níž lze jednotlivé počty oddaných popř. narozených a zemřelých vztáhnout, je tedy třeba vynásobit uvedený počet duší koeficientem, který dobově připadá na děti předzповědního věku. V případě, že jsou do deklarovaného počtu duší zahrnuty již děti od 7. roku věku, je třeba podle zjištění E. Maura²⁷ připočítat k uvedenému počtu duší asi 20 %, v případě, že byla respektována instrukce o 12. roku věku jako věku, kdy se obvykle přistupuje ke zповědi, je třeba připočítat asi 32,5 %.²⁸

Jak ovšem rozhodnout, zda v případě hornopolické kolatury chybí v duchovenské fasi spíše děti do 7 let či spíše děti do 12 let? Nabízí se možnost porovnat počty duší, deklarované pro účely připravovaného katastru, s počty osob, které pro rok 1713 udává poddanský seznam, a z rozdílu zjistit, jaké procento osob ve fasích chybí. Umožnilo by to rozhodnout, zda ve farnosti Horní Police byly mezi „duše“ započítány osoby nejméně dvanáctileté anebo i mladší. Pro tento účel lze ovšem použít jen lokality plně (tedy nikoliv jen z části) patřící do kolatury Horní Police a zároveň podchycené v poddanských seznamech: Horní Polici, Dolní Polici, Havraní a Novosedlo.

Pro největší a tedy z hlediska statistického nejrepresentativnější lokalitu, Horní Polici, však platí, že poddaných osob zachycených v seznamech je méně (409) než vykázaných duší (426). Může to být proto, že v místě žila řada osob, jež poddansky nepříslušela pod vrchnostenský úřad v Horní Polici, počínaje úředníky vrchnostenské kanceláře a konče personálem polických vrchnostenských podniků (pivovar, pila, mlýn). Jistou roli mohli hrát i jedinci osobně svobodní, kteří nebyli ve službách vrchnosti.²⁹ Druhé, nikoliv nereálné

---

²⁷ Srov. E. Maur, Velikost českých městských obcí podle tereziánského katastru (Edice statistických dat), *Historická demografie* 19, Praha 1995, s. 169-204 (k podílu dětí do 7 let věku viz zejména poznámku 10).

²⁸ Otázka podílu dětí předzповědního věku v populaci byla diskutována obzvláště v souvislosti se Soupisem podle víry z roku 1651. Soupis na řadě panství dětskou složku neeviduje, takže bylo nutné určit, jaké procento populace v těchto případech chybí. Na základě údajů z 11 panství z Loketska, kde byly zachyceny děti již od narození, navrhl R. Schreiber připočítat na děti předzповědního věku (do 12 let) 28 % ve městě a 32,5 % na venkově. Jeho závěry potvrdil i E. Maur, který měl k dispozici Soupis podle víry z daleko reprezentativnějšího okruhu panství. Srov. E. Maur, Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století, *Československý časopis historický* 19, Praha 1971, s. 839-870, zejména 844-845. Přestože situace po třicetileté válce byla výjimečná a zakládala četná specifika demografické struktury, lze s jistou dávkou opatrnosti předpokládat, že i kolem roku 1713 se podíl dětí do 12 let pohyboval kolem 30-32,5 %.

²⁹ Pokud by byl tento předpoklad správný, lze na tomto místě dokonce odhadnout početní sílu těchto osob neevidovaných poddanskými seznamy: pokud zvýšíme sumu deklarovaných

vysvětlení je, že do výkazu duší pro Horní Polici byly zahrnuti i farníci z vísky Stoupno, která samostatně v přehledu polického faráře nefiguruje, přestože určitě musela do kolatury patřit. Této možnosti by nahrávala i skutečnost, že v dalších přípravných materiálech Tereziánského katastru a také v závěrečných elaborátech jsou údaje o obyvatelích Stoupna vždy zahrnuty do součtů pro Horní Polici. Pokud by tedy platilo toto druhé vysvětlení, skrývá se pod 426 vykázanými dušemi nejen část z 409 poddaných z Horní Police, ale rovněž část obyvatel Stoupna, kterých poddanský seznam k roku 1713 eviduje 157. Podle seznamů tedy žilo v obou lokalitách k roku vyhotovení duchovenské fase dohromady 566 osob; 140 jedinců, chybějících do tohoto počtu v přiznání polického faráře, by pak představovalo 24,7 % osob, což by odpovídalo předpokladu, že v údajích o počtu duší v Tereziánském katastru chybí spíše děti mladší 8 než 12 let. Ale skutečnost bude patrně někde uprostřed: Stoupenští patrně do počtu duší v Horní Polici zahrnuti jsou, ale zároveň patrně platí, že část přiznaných farníků mohl představovat i nepoddaný vrchnostenský personál. Okolnost, že v Horní Polici byl s velkou pravděpodobností přítomen přesněji nezjistitelný počet nepoddaných osob, nedovoluje tuto lokalitu použít k odhadu, jaký podíl představovaly děti, nezahrnuté mezi „duše“.

Podobně nepoužitelnou pro tento odhad se zdá být i Dolní Police, kde se naopak rozdíl mezi počtem duší a počtem poddaných jeví nereálně veliký: zatímco duchovenská relace udává v obci 75 duší, seznam z roku 1713 eviduje 144 poddaných. Rozdíl činí 69 osob, což je téměř 48 % všech seznamem evidovaných obyvatel vesnice. Tento vysoký podíl v seznamu přebývajících osob jistě nelze přičíst na vrub ani dětem do 7, ani dětem do 12 let (ve skutečnosti jich je v seznamu pro Dolní Polici zaznamenáno 27, tj. 18,8 %, resp. 36, tj. 25 %). Těžko vysvětlit, proč je počet duší v duchovenské fasi tak nízký.

Zbývají nám tedy dvě drobné vísky: Havraní a Novosedlo. Obě představují tak malý vzorek, že na jeho základě lze stěží činit nějaké závěry. V Havraní udává duchovenské přiznání 33 duší, podle poddanského seznamu zde žilo k roku 1713 rovných 47 osob. Rozdíl 14 osob představuje 29,7 %. Když ovšem zkonfrontujeme tento podíl, který by mohl teoreticky připadat na děti do 12 let, se záznamy poddanského seznamu z roku 1713, zjistíme, že leží právě kdesi

---

duší o počet osob odpovídající 28 % (střední hodnota mezi uvažovanými 20 % na jedné a 32,5 % na druhé straně), dospějeme k odhadu 546 lidí, již v rámci Horní Police spadali pod pastorační péči polického faráře (včetně dětí). Jestliže víme, že 409 osob z toho byli poddaní, zbývá přibližně 130-140 jedinců, kteří nebyli vedeni poddanskými seznamy, ale přijímali v polickém kostele. Snad se jedná právě o vrchnostenské úředníky resp. zaměstnance a jejich rodinné příslušníky (asi kolem 20 rodin).

uprostřed mezi podílem dětí ve věku 0-6 let (23,4 %) a podílem dětí ve věku 0-11 let (34 %).

Problematické, i když poněkud jinak, je i zjištění stran vesnice Novosedlo. Rozdíl 16 osob, k němuž se dobereme porovnáním počtu duší (30) s počtem poddaných v seznamu (46), představuje 34,7 % zdejšího obyvatelstva, což by ukazovalo na to, že mezi vykázanými dušemi chybí děti do 12 let. Ale poddanský seznam v této lokalitě zachycuje pouze 6 dětí do 7 let (13 %) a 8 dětí do 12 let (17,4 %). Počet dětí předzповědního věku (do 12 let), k němuž lze dospět prostřednictvím poddanského seznamu, je tedy o polovinu nižší nežli počet osob, které v seznamu ve srovnání s údajem duchovenské fase přebývají. Žili snad v Novosedle v hojnější míře osobně svobodní lidé?

Konfrontace duchovenského výkazu o počtu duší v jednotlivých lokalitách s podílem dětí do 7 resp. 12 let v poddanských seznamech tedy neumožnila rozhodnout, zda jsou ve farnosti Horní Police do počtu duší zahrnuty již děti od 7 let, nebo až děti od 12 let: rozumné tedy bude uchýlit se ke kompromisu. Pokud by v údaji o duších z duchovenských fasí chyběly děti do 7 let, po připočítání 165 osob (tj. 20 % z deklarovaného počtu duší) dospějeme k celkové sumě 991 farníků. Pokud bychom předpokládali, že přiznání zachycuje pouze osoby starší 12 let, bylo by nutné přidat k uvedenému počtu duší ještě 268 osob: získali bychom pak sumu 1094 osob příslušných k farnosti Horní Police. V obou případech se jedná o krajní odhady, takže je pravděpodobné, že skutečný počet hornopolických farníků ležel k roku 1713 někde mezi uvedenými hodnotami. Předpokládejme tedy, že pod farnost Horní Police spadalo k datu vyhotovení duchovenského přiznání 1043 osob.

I když odhlédneme od jisté možnosti, že poliční farníci nechávali své děti křtít mimo farnost, popř. že ve farnosti byl udílen křest ratolestem osob nepřislušejících do kolatury (tato eventualita se ovšem příliš nepotvrzuje³⁰),

---

³⁰ Podíl novorozeňat narozených polickým farníků a pokřtěných mimo farnost odhaduji na 8,1 %. K tomuto odhadu jsem dospěla následujícím způsobem: v matrice zemřelých pro léta 1709-1729 jsem vybrala případy dětí zemřelých do jednoho roku po křtu (a tudíž nezaregistrovaných v poddanských seznamech), jejichž otec (popř. matka, pokud se jedná o nemanželské dítě) podle matričního zápisu pocházel z Horní Police, Dolní Police nebo Stoupna a je identifikovatelný s některou osobou figurující v soupisech poddaných pro tyto tři lokality. Z těchto 62 zemřelých kojenců je u plných 55 (88,7 %) dohledatelný v téže matrice záznam o křtu, pouze u 7 dětí (11,3 %) tento záznam není k dispozici. Dvě z těchto sedmi dětí navíc nejsou v matrice zemřelých uvedeny jménem; matriční zápis pouze udává, že byl pohřben malý syn George Hertziga, chalupníka v Horní Polici resp. dítě George Schieffnera, podruha v Dolní Polici, přičemž ani v jednom případě není uveden věk zemřelého dítěte. Snad se jednalo o nekřtěňátka, která se narodila již bez známek života anebo zemřela vzápětí po porodu, takže porodní bába nestačila provést ani nouzový křest. U

Tabulka 1. Přirozený pohyb obyvatelstva ve farnosti Horní Police v letech 1709-1729 a odhad počtu obyvatel a hrubé míry přirozeného přírůstku

Rok	Počet narozených	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek/úbytek	Vitální index ¹	Počet obyvatel ²	Hrubá míra přirozeného přírůstku (v promile)
1709	30	24	6	1,25	1000	6
1710	41	24	17	1,71	1006	16,9
1711	46	30	16	1,53	1023	15,6
1712	36	32	4	1,13	1039	3,8
1713	41	25	16	1,64	1043	15,3
1714	40	14	26	2,68	1059	24,5
1715	25	22	3	1,14	1085	2,7
1716	39	28	11	1,39	1096	10
1717	41	30	11	1,37	1107	9,9
1718	39	26	13	1,5	1120	11,6
1719	35	20	15	1,75	1135	13,2
1720	32	38	-6	0,84	1129	-5,3
1721	32	34	-2	0,94	1127	-1,8
1722	37	24	13	1,54	1140	17,3
1723	38	40	-2	0,95	1138	-1,8
1724	51	31	20	1,65	1158	17,3
1725	42	29	13	1,45	1171	11,1
1726	44	33	11	1,33	1182	9,3
1727	35	27	8	1,3	1190	6,7
1728	44	33	11	1,33	1201	9,2
1729	41	31	10	1,32	1211	8,3

1 Počet narozených na počet zemřelých

2 Hodnota pro příslušný rok získána z bilance přirozené měny; základem počet farníků k roku 1713

zůstává stále problém proměny počtu farníků během sledovaných dvou dekád. Rozhodla jsem se proto pro každý rok předpokládat jiný celkový počet duší, který lze získat tak, že k sumě stanovené pro předchozí rok se přičte resp. se od

---

těchto dvou případů se zřejmě o křtu mimo farnost nedá hovořit. Jen u 5 dětí (8,1 %) je tedy možné se domnívat, že byly pokřtěny mimo hornopolickou farnost. Nakolik obvyklým jevem byl křest dětí nepříslušejících do farnosti v polickém kostele, lze odvodit pouze z četnosti matričních zápisů, kdy jsou jako rodiče uvedeny osoby z lokality, která do kolatury nepatřila. Takové případy se v excerpované matrice prakticky nevyskytují. A to i přesto, že chrám Navštívení Panny Marie v Horní Polici byl význačným poutním místem, kam u příležitosti svátku Navštívení Panny Marie přicházelo několik tisíc poutníků (J. G. Sommer ve své topografii z roku 1833 hovoří o 40 tisících), a dala by se tedy - přinejmenším během hlavní pouti - očekávat řada křtů a svateb osob nepříslušejících do farnosti. Snad pro tyto účely existovala zvláštní matrika, což nám velmi ulehčuje situaci, protože můžeme od migrace odhlédnout.

Tabulka 2. Sňatečnost ve farnosti Horní Police v letech 1710-1729

Rok	Počet obyvatel*	Počet sňatků	Hrubá míra sňatečnosti (v promile)
1709	1000	14	14,0
1710	1006	11	10,9
1711	1023	9	8,8
1712	1039	6	5,8
1713	1043	8	7,7
1714	1059	5	4,7
1715	1085	6	5,5
1716	1096	12	10,9
1717	1107	9	8,1
1718	1120	5	4,5
1719	1135	13	11,5
1720	1129	7	6,2
1721	1127	4	3,5
1722	1140	8	7,0
1723	1138	13	11,4
1724	1158	13	11,2
1725	1171	11	9,4
1726	1182	13	11,0
1727	1190	8	6,7
1728	1201	10	8,3
1729	1211	12	9,9
pětileté průměry			
1710-1714	1034	7,8	7,5
1715-1719	1108,6	9	7,9
1720-1724	1138,4	9	9,1
1725-1729	1191	10,8	9,1

* Počet farníků k roku 1713 propočítán na základě údaje o počtu duší v Tereziánském katastru a počet farníků pro ostatní roky rekonstruován pomocí metody inverzní projekce (bilanci přirozené měny).

ní odečte rozdíl mezi počtem narozených a počtem zemřelých v předešlém roce (podle toho, zda bilance byla pozitivní či negativní). Základem je zde údaj, k němuž jsme dospěli pro rok 1713: pro rok 1714 tedy přičítám k oněm odhadovaným 1043 duším 16 osob, což je rozdíl mezi 41 narozenými a 25 zemřelými v roce 1713. V dalších letech pak postupuji analogicky. Podobnou metodou dospívám i k údajům o počtu duší před rokem 1713, jen s tím rozdílem, že přírůstek odečítám. Přestože tento postup předpokládá nulovou migraci obyvatelstva, která jistě není příliš nereálná, lze jím vystihnout tendenci k plynulému nárůstu počtu farníků. Úroveň sňatečnosti pak je možné vypočítat jednoduše tak, že se počty sňatků v určitém roce vztáhnou k počtu obyvatel farnosti v tomto roce a získá se hrubá míra sňatečnosti (tabulka 2).

Ze získaných údajů vyplývá, že sňatečnost v jednotlivých letech značně kolísala (4 až 14 sňatků na 1000 obyvatel za rok); na jedné straně jde nepochybně o efekt relativně malého vzorku populace, na druhé straně se roky s nízkým počtem realizovaných sňatků v podstatě kryjí s roky náhlého vzestupu úmrtnosti (1714, 1721). Pokud vypočítáme průměr z míry sňatečnosti pro jednotlivé roky periody 1709-1729, dospějeme k hodnotě 8,5 sňatku na 1000 obyvatel za rok. Pokud budeme postupovat jinak a průměrný počet sňatků za rok (8,7) vztáhneme k průměrnému počtu obyvatel na rok v rámci sledovaného období 1709-1729 (1112), dojdeme k ročnímu průměru 7,8 sňatku na 1000 obyvatel, tedy k hodnotě dosti podobné. V každém případě lze konstatovat, že na 1000 obyvatel farnosti bylo průměrně uzavřeno 8-9 manželství za rok. V populačně příznivých letech se zdá, že se úroveň sňatečnosti pohybuje spíše kolem 10-11 sňatků na 1000 obyvatel za rok.

Úroveň sňatečnosti ve farnosti Horní Police byla relativně vysoká, ale je otázka, zda byla vyšší než jinde, neboť pozoruhodně odpovídá výše uvedenému zemskému průměru z přelomu 18. a 19. století. Ve světle shora citovaných pro- počtů E. Maura úroveň sňatečnosti na Policku nijak nepřevyšuje úroveň sňatečnosti na českých komorních statcích. Poněvadž polabská komorní panství mohou reprezentovat převážně na zemědělství orientovaný typ ekonomiky, porovnání s protoindustriálním Hornopolickem poněkud zpochybní teoretický předpoklad o vyšší míře sňatečnosti v oblastech s výskytem domácího řemesla: na Poděbradsku a Staroboleslavsku v letech 1685-1694 a především na Brandýssku v letech 1690-1709 se úroveň sňatečnosti jeví vyšší než na severu Čech.³¹

Úroveň sňatečnosti na Hornopolicku ve světle poddanských seznamů

Poddanské seznamy začaly být na panství Horní Police pořizovány od roku 1709 v souvislosti s přikoupením a připojením statku a městečka Žandov. První seznam poddaných zachycoval výhradně nové poddané ze Žandova. Rok na to pak vznikl seznam poddaných ze všech ostatních lokalit na panství vyjma Žandova a od roku 1711 již byly sestavovány soupisy, které zahrnovaly všechny poddané příslušející pod vrchnostenskou kancelář v Horní Polici. Dochovaly se ve velmi dobrém stavu a bez závažnějších mezer (mezery jsou nejvýše jednorozměrné a v dochované řadě se vyskytují poměrně zřídka a ve velkých odstupech). Polické poddanské seznamy proto přímo vybízejí k podrobnějšímu studiu, a to jak jevů spojených s životním cyklem, sociální a geografickou mobilitou poddaných, tak i jevů demografických. K podrobnější analýze jsem si vybrala vzorek poddanské populace ze čtyř lokalit na panství, které spolu bezprostředně sousedily a tvořily jakýsi geografický střed panství: městečka

---

³¹ E. Maur, *Populační vývoj...*, tab. IX. (s. 65).

Žandova a vesnic Horní Police, Dolní Police a Stoupno. V rámci těchto čtyř lokalit se v průběhu sledovaného dvacetiletí objevilo v evidenci celkem 2221 osob; v jednotlivých letech se jednalo o 1283 až 1547 osob.

Nutno upozornit, že úroveň sňatečnosti, k níž jsme dospěli na základě počtu sňatků, uzavřených v hornopolické farnosti, a rekonstruovaného počtu obyvatel této kolatury, nevypovídá o téže populaci, jakou sledujeme v poddanských seznamech: mezi hornopolickými farníky chybí poddanské obyvatelstvo městečka Žandova a naopak v něm přebývají obyvatelé Havraního, Novosedla, dílu Valteřic a z několika usedlostí ve Stružnici a v Jezvé. Nemluvě o tom, že mezi farníky nemuseli být nutně jen poddaní. Pokusme se proto míru sňatečnosti odvodit nejen obvyklou cestou, kdy vycházíme z církevních matrik a pracujeme s obyvatelstvem určité farnosti, ale také na základě samotných poddanských seznamů. Jejich předností je, že téměř pro všechny roky periody 1709-1729 známe přesný počet poddaných osob, zaznamenaných v jednotlivých lokalitách. Můžeme také spočítat, kolik manželských párů se v určitém roce v těchto lokalitách konstitovalo a tyto počty pak lze k sobě vztáhnout.

Tento postup má samozřejmě na první pohled zřetelná úskalí: obyvatelstvo vedené v poddanských seznamech nepředstavuje veškeré obyvatelstvo dané lokality, ale jen obyvatelstvo poddané polické vrchnosti. Pokud ovšem zároveň sledujeme pouze sňatky, které byly uzavřeny v rámci této populace, nikoliv sňatky svobodných či cizopanských osob žijících v místě, neměla by tato okolnost vadit. Jiný problém je, že vztáhneme počty manželských párů, které se v určitém roce konstitovaly a byly nově zaznamenány v poddanském seznamu, k počtu osob, z nichž rozhodně ne všechny v místě fyzicky pobývaly.

Na tuto námitku by se dalo reagovat uplatněním následujícího předpokladu: co se týče populačního odlivu a přílivu v rámci určitého regionu, je dosti pravděpodobné, že v době předprůmyslové měla tamní populace tendenci k určité rovnováze a že stav, kdy by více osob z regionu odcházelo, než do něj přicházelo resp. kdy by tomu bylo naopak, nebyl dlouhodobě udržitelný. Lze tedy pracovat s představou, že pokud část registrovaných poddaných nebyla v místě přítomna, žila zde podobně velká skupina osob, kterou poddanské seznamy nezachycovaly. Z podobného předpokladu lze vyjít i tehdy, uvažujeme-li, jak naložit s osobami, které byly ze seznamů vyřazeny proto, že odešly za sňatkem na jiné panství. Jejich úbytek je vždy pozoruhodně kompenzován přílivem přespolních, kteří vstoupili do manželství s místními poddanými.³²

Počet manželských párů, které se v jednotlivých letech sledované periody nově konstitovaly a byly zaregistrovány v poddanských seznamech, dosti

---

³² Srov. Markéta Seligová, Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v 1. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů, *Historická demografie* 28, Praha 2004, s. 55-109.

kolísal; v průměru se jich však v evidenci každoročně objevilo 9-10. Jednalo se o manžele, kteří jen z části uzavírali sňatek v polické nebo žandovské farnosti, zato je jisté, že se po svatbě co by poddaní polické vrchnosti usadili v některé ze sledovaných lokalit a nějakou dobu tam žili. Za celé sledované období lze napočítat 182 takových případů, přičemž z části se jednalo o spojení dvou osob, které byly vedeny v poddanských seznamech pro panství Horní Police už před vstupem do manželství, z části o spojení osob, z nichž jedna se v evidenci seznamů před svatbou vyskytovala a druhá nikoliv.³³ Nemusí to vždy znamenat, že osoba, jež se poprvé vyskytla v evidenci až v souvislosti se sňatkem, byla přespolní. Někdy se touto cestou objevil v seznamech jedinec, který v místě žil i před svatbou, ale nepatřil mezi dědičné poddané polické vrchnosti a tudíž nebyl mezi ostatními poddanými registrován. V registraturách se ocitl až po sňatku s poddanou osobou; buď proto, že se v souvislosti se sňatkem poddal místní vrchnosti, anebo proto, že děti takového páru – všechny nebo některé - měly mít statut poddaných (akceptování tohoto principu bylo pravděpodobně podmínkou pro udělení vrchnostenského svolení se sňatkem poddané osoby s nepoddanou).

Jak už bylo řečeno, počet manželských párů, které se v jednotlivých letech pozorování nově objevily v evidenci poddanských seznamů, značně kolísá (např. v roce 1727 bylo takových párů 22 a v roce následujícím jen 9). Je to do určité míry důsledek toho, že se v řadě hornopolických poddanských seznamů pro léta 1709-1729 vyskytují tři mezery: v seznamu následujícím po takové mezeře je novomanželů podstatně více než obvykle, protože se v něm poprvé objevují nejen páry konstituované v daném roce, ale rovněž v roce předešlém. Pokud nemáme k dispozici o svatbě takového páru matriční záznam, na jehož základě lze jednoznačně určit, kdy k uzavření manželství došlo, nelze stanovit první výskyt tohoto páru na jiný rok, než na rok, kdy se poprvé objevuje v evidenci poddanských seznamů. Navíc zdaleka ne vždy byli novomanželé

---

³³ Do tohoto počtu nejsou započítány 3 případy osob, které delší dobu pobývaly mimo panství a kdesi daleko od domova (údajně) vstoupily do manželství. Nejedná se o klasický případ, kdy někdo z místních uzavře sňatek s přespolním, opouští místo svého dosavadního bydliště, a je proto vyřazen z evidence poddanských seznamů. Zmíněné tři osoby jsou totiž v seznamu vedeny nadále se změněným rodinným stavem, ale do registratur jejich partner nepřibyl, protože se o něm nevědělo nic bližšího. Jedná se o Annu Genovenu Merttin (nar. 1704) ze Žandova, která od roku 1720 pobývala v Praze a v roce 1725 k ní byla přičiněna poznámka „Soll zu Prag ein Soldat geheurathet haben“. Dále jde o George Langeru (nar. 1684) z Horní Police, který je po celou dobu evidence, tj. od roku 1710, mimo bydliště a slouží jako voják; v roce 1727 je u něj poznamenáno „In Krieg, soll in Ungarn geheurathet haben“. Třetím případem tohoto druhu je Wentzel Gürtler (nar. 1691) ze Stoupna: již v roce 1727 pobýval dle poznámky v Polsku a o rok později seznam upřesňuje „Soll in Pohlen geheurathet haben“.

zapsáni do seznamu právě v roce, kdy uzavřeli manželství.³⁴ Abychom eliminovali obtíže, vyplývající z těchto okolností, jevílo se jako smysluplnější propočítávat sňatečnost na základě poddanských seznamů nikoliv pro jednotlivé roky, ale pro pětileté periody. Postup byl pak následující: pro jednotlivá pětiletí jsem zjistila počet nově konstituovaných a do registratur zapsaných párů a vypočítala průměr připadající na jeden rok této pětiletky. Počet evidovaných poddaných pro jednotlivé roky téže pětileté periody jsem rovněž zprůměrovala a tyto dvě hodnoty k sobě vztáhla.

Touto cestou jsem dospěla k hodnotám míry sňatečnosti, které jsou poněkud nižší než hodnoty, získané vyhodnocením matrik. V pětiletí 1710-1714 se ve sledovaném souboru vytvořilo 6,2 manželských párů na 1000 evidovaných osob, v pětiletí 1715-1719 činí míra sňatečnosti podle poddanských seznamů 5,9, v periodě 1720-1724 pak 6,6 a konečně v periodě 1725-1729 připadlo na 1000 osob evidovaných v poddanských seznamech 7,5 nově konstituovaného a do registratur zaznamenaného manželského páru. Celkově lze tedy konstatovat, že v letech 1709-1729 se každoročně ve sledovaných lokalitách vyskytlo na 1000 registrovaných poddaných 6-7 novomanželských párů v průměru.

Skutečnost, že tato hodnota je nižší než míra sňatečnosti, k níž lze dospět na základě matrik, nemusí ještě naznačovat, že metoda vypočítávající úroveň sňatečnosti z poddanských seznamů je nepoužitelná. Spíše upozorňuje, že oba ukazatele vypovídají o něčem jiném. Zatímco hrubá míra sňatečnosti podle matriky říká, kolik sňatků uzavřených ve farnosti v určitém roce připadá na tohoroční počet farníků (bez ohledu na to, zda se jedná důsledně o sňatky osob do farnosti příslušejících, a především bez ohledu na to, zda se tyto manželské páry ve farnosti po svatbě usadily), ukazatel propočtený na základě poddanských seznamů ukazuje, kolik manželských párů se v určitém roce nově vyskytlo v evidenci poddanských seznamů vzhledem k celkovému počtu evidovaných (a ne vždy fyzicky přítomných) osob.

Údaj ze seznamů tedy nevypovídá o tom, kolik sňatků registrované osoby uzavřely. Jak již víme, řada poddaných (zejména svobodných dívek) vstupovala do manželství s přespolní osobou a až už došlo k uzavření sňatku ve farnosti jednoho nebo druhého ze snoubenců, pár se každopádně neusadil v žádné ze sledovaných lokalit, ale patrně v místě, odkud pocházel přespolní partner. Informuje o tom, kolik nových párů se v určitém roce usadilo v některé ze čtyř

---

³⁴ Jak ukázala konfrontace s matrikami, v některých případech byl nový pár vepsán do seznamu s ročním zpožděním: v roce, kdy k sňatku došlo, jsou snoubenci (resp. jeden ze snoubenců) stále vedeni jako svobodné osoby u rodičů. Jindy naopak písař zpětně vepsal manželský pár i do seznamu pro rok, který sňatku předcházel; fakticky se ovšem pár konstitoval až v roce následujícím.

sledovaných lokalit a dostalo se do evidence poddanských seznamů z titulu poddanství polické vrchnosti. Údaj získaný z matrik a údaj získaný z poddanských seznamů si tedy ani ne tak konkurují, jako se spíše zajímavě doplňují. Ve světle toho by patrně bylo na místě neoznačovat ukazatel o počtu nových poddanských párů na 1000 poddaných registrovaných v poddanských seznamech jako hrubou míru sňatečnosti, ale užívat delšího popisného označení.

Závěr

K odhadu hrubé míry sňatečnosti v předstatistickém období lze použít tradiční metodu, kdy k sobě vztahujeme počet sňatků, realizovaných ve farnosti v určitém roce, a tohoroční počet farníků. Problém absence údaje o počtu osob příslušejících do farnosti lze do jisté míry překlenout rekonstrukcí této hodnoty. K tomu je třeba mít k dispozici údaj o počtu duší alespoň k jednomu roku (pokud se nedochovaly zpovědní seznamy či statuta animarum, o počtu příslušejících duší zpravidla informují duchovenské fase k Tereziánskému katastru). Jestliže dobový údaj navýšíme o předpokládaný počet chybějících dětí předzpovědního věku a jestliže dále uplatníme metodu tzv. inverzní projekce, dospějeme k odhadu počtu obyvatel farnosti v jednotlivých letech libovolně dlouhého období. I když při tomto postupu nebereme nijak v potaz migraci, lze přece jen promítnout zjištěné počty sňatků do populační základny a učinit si určitou představu o míře sňatečnosti.

Ovšem kolik osob ve farnosti skutečně žilo, nelze žádnými prostředky zjistit, a to nejen proto, že rekonstrukcí počtu farníků dospějeme pouze k odhadu, ale také proto, že vedle osob, spadajících pod pastorační péči místního faráře, se pravděpodobně ve farnosti vyskytoval i určitý počet jedinců přítomných jen dočasně, kteří však po dobu své přítomnosti tvořili součást populační základny farnosti. O početní síle těchto osob, nezahrnutých mezi duše, se můžeme jen dohadovat.

To do určité míry opravňuje můj pokus použít pro odhad úrovně sňatečnosti jiné, netradiční pramenné základny, totiž poddanských seznamů. Ani v nich není zachyceno veškeré obyvatelstvo určité lokality, ale pouze dědiční poddaní, a to navíc bez ohledu na jejich fyzickou přítomnost v místě registrace. Ale ani v případě deklarovaných duší nemuseli být přece všichni farníci aktuálně v kolatuře přítomni; dočasná nepřítomnost ještě neznamovala jejich vyřazení z okruhu farníků.

V rámci tohoto experimentu jsem vztáhla k sumě poddaných osob, evidovaných ve sledované lokalitě v určitém roce, počet manželských párů, jež se ve stejném roce a v téže lokalitě konstituovaly. Nejedná se o ukazatel, který by byl plně poměřitelný s tím, co se v literatuře rozumí pod pojmem hrubá míra

sňatečnosti. Ale může představovat jiný, jistě zajímavý úhel pohledu na populaci.

Zjištěná úroveň sňatečnosti na Hornopolicku se pohybuje v průměru kolem 8 sňatků na tisíc obyvatel za rok, pokud vycházíme ze sňatků evidovaných v matrikách a údajů o počtu duší z duchovenské fase z roku 1713. Jestliže sledujeme, kolik manželských párů ročně se nově objevilo v poddanských seznamech, a propočítáme, kolik z těchto nově konstituovaných a nově evidovaných dvojic připadalo na 1000 dědičných poddaných, dojdeme k 6-7 párům. Ve světle poddanských seznamů se tedy „míra sňatečnosti“ jeví o něco nižší, než opíráme-li se o matriky a rekonstruovaný počet farníků.

Ani v prvním případě, kdy odhadnutá míra sňatečnosti beze zbytku zapadá do zemského průměru, ani v druhém případě, kdy se úroveň sňatečnosti jeví dosti nízká, se však nijak neukazuje, že by na Hornopolicku panovaly nějaké zřetelně lepší šance na sňatek, než je tomu jinde. Naopak, z míry sňatečnosti, kterou uvádí pro česká komorní panství Eduard Maur,³⁵ se zdá, že zde vyhlídky na vstup do manželství byly spíše o něco horší. S tím souvisí i poměrně vysoký podíl svobodných osob ve věku nad 45 let, který ve 20. letech 18. století kolísal kolem 15 %. Jestliže polabská komorní panství reprezentují agrární oblasti a polické panství představuje prototyp protoindustriálního regionu, teze o lepší dostupnosti sňatku v oblastech s výskytem domácího řemesla neobstojí. Tato problematika se samozřejmě nedá smést ze stolu jednou dílčí studií a k otázce dostupnosti sňatku a podmíněnosti šancí na sňatek se patrně čeští historičtí demografové budou stále vracet.

---

³⁵ E. Maur, Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté, in: *Acta universitatis Carolinae, Phil. et Hist. 3, Studia historica VIII*, 1972, s. 9-80, tab. IX. (s. 65).

Summary

Marriage Rates on the North Bohemian Estate of Horní Police in the First Half of the 18th Century (Means of Estimating Marriage Rates before the Introduction of Statistics)

In addition to using parish registries a number of demographic indicators can also be studied successfully by using a rather less typical source – the *Mannschaftsbücher* or serf lists. These offer a somewhat different perspective on the questions that historical demography usually addresses with the aid of Henry's method of family reconstruction using registries. An analysis of the serf lists can in an interesting manner complement and round out the conclusions acquired from traditional approaches. One matter that can be examined particularly using the serf lists is that of determining the marriage rate for a period in which there were no statistics. When working with registries the researcher runs up against the problem that the information on the population in a parish rarely dates back as far as the middle of the 18th century. An effort to make a rough estimate of the marriage rate usually founders on the fact that there is no information even on the population base, which estimates of the marriage rate for a given year could be derived from. However, if information is available on the number of parishioners at least for one year in an observed period (for the Czech lands this information is usually found in the state Land Registry set up under Marie Theresa), it is possible to get around this obstacle by reconstructing the number of inhabitants in a parish in the other years by means of inverse projections. An alternative means of attaining a rough estimate of the marriage rate is to work with the population documented in the serf lists. In this case the procedure is to relate the number of newly married and registered couples to the number of all documented serfs in each individual year. While this method does not cover the entire population really living on the estate, the same drawback also applies in the case of the first approach: not just people belonging to the parish dwelled on the territory of the parish. These methods were applied to the parish of Horní Police on the one hand and the estate of Horní Police on the other. In the first case a rough estimate of the marriage rate was around 8-9 marriages per 1000 inhabitants in the parish per year. In the second case the marriage rate appears to be somewhat lower, with 6-7 new marriages per 1000 registered serfs per year. While the estimate made on the basis of parish registers and a reconstruction of the population corresponds to countrywide averages around the start of the 19th century, the estimate based on the use of serf lists reveals quite a low marriage rate. The results of both approaches are very interesting in the light of the theory about the better accessibility of marriage in the pre-industrial regions, which is where Horní Police was located.

„Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“

Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století

Jana Mrázková

Úvod

Přestože se problematikou sňatku již několik desetiletí systematicky zabývají zahraniční badatelé,¹ v českém dějepisectví zůstává na okraji badatelského zájmu. Prozkoumáno je především šlechtické prostředí, kde lze využít osobní korespondenci, která přináší hlubší pohled do soukromého života jednotlivých

---

¹ Obecně se vstupem do manželství zabývá Jean Claude Bologne, *Svatba. Dějiny svatebních obřadů na Západě*, Praha 1997. Měšťanské a vesnické prostředí popisuje Richard van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999. Šlechtické prostředí v raném novověku zkoumá rakouská historička Beatrix Bastl, *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*, Wien 2000. Problematikou západní rodiny a sňatku se zabývá Jack Goody, *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge 1983. Vstupu do manželství v 18. a 19. století se věnuje Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm – Pat Hudson (eds.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*, Göttingen 2003. Sňatek jako důležitý přechodový rituál rozpracoval Arnold van Gennep, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997.

lidí.² Naproti tomu měšťanské³ a venkovské obyvatelstvo⁴ zůstává z hlediska nových metodologických přístupů opomenuto. Historikové totiž analyzují chování spojené se vstupem do manželství na základě matrik nebo jiných evidenčních pramenů, které neumožňují hlouběji proniknout do myšlenkového světa jednotlivých lidí. Předložená práce se proto zaměřuje na jiný okruh pramenů, na svatební smlouvy, a snaží se upozornit na jejich využitelnost při výzkumu každodenního života i myšlenkového světa konkrétních lidí na venkově.

Nejprve bych chtěla zdůraznit dva způsoby interpretace svatebních smluv, které se mohou vzájemně kombinovat a jsou pro správné uchopení tohoto pramene zásadní. Předně, svatební smlouvy vybízejí k sériovému zpracování, které umožňuje proniknout do zákonitostí, které byly pro tehdejšího člověka

---

² Srov. především Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha-Litomyšl 2002; Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997; Petr Maťa, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004; Petr Vorel, *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (eds.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000 (= Opera Historica 8), s. 191-206; Týž, *Pernštejská svatba v Prostějově roku 1550*, *ČMM* 114, 1995, s. 143-159.

³ Sňatek v měšťanském prostředí je zkoumán především v rámci rozsáhleji pojatých prací, které uplatňují genderové hledisko. Chybí zde ovšem studie, které by se detailně soustředily přímo na vstup do manželství. Srov. zejména Milena Lenderová, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; Pavla Vošahlíková, *Jak se žilo za časů Františka Josefa*, Praha 1996; Marie L. Neudörflová, *České ženy v 19. století*, Praha 1999; Pavla Horská, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.

⁴ Venkovu byla věnována pozornost hlavně z hlediska pozitivisticky laděných národopisných studií, které se soustředily na popis svatebních zvyklostí a krojů. Srov. například František Bartoš, *Moravská svatba*, Praha 1892; Iva Heroldová, *Uzavírání sňatků a svatební obyčeje v Čechách ve 2. pol. 18. stol. a v 1. pol. 19. stol.*, *ČL* 62, 1975, s. 129-139; Marie Ulčová, *Výbava chalupnické nevěsty z Plzeňska v roce 1800*, *ČL* 65, 1978, s. 37-39; František Vladimír Vykoukal, *Česká svatba*, Praha b.d.; Čeněk Zíbrt, *Staročeská svatba*, Praha 1929. Hlubší pohled do dané problematiky přinášejí historicko-demografické studie, které zkoumají sňatečnost na základě matrik. Srov. zejména Petra Brabcová, *Svatby v 18. století z hlediska církevních matrik*, *ČL* 85, 1998, s. 257-262; Ludmila Fialová, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva v Českých zemích v 19. století*, *HD* 12, 1987, s. 207-224; Ludmila Kárníková, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha 1965; Blanka Štěrbová, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelské Hoštice v letech 1645-1890*, *JSH* 58, 1989, s. 125-136; Táž, *Vývoj sňatečnosti ve Střelských Hošticích v letech 1891-1999*, *HD* 23, 1999, s. 151-182; Táž, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910*, *HD* 11, 1987, s. 97-140; Ludmila Fialová – Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Jiří Musil – Milan Stloukal, *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*, Praha 1996.

charakteristické. Odkrývají tak kolektivní mentalitu, která byla příznačná pro zkoumanou společnost a období a jež by při prozkoumání úzkého vzorku zůstala zakryta. Právě proto je nutné podrobit analýze co největší počet smluv, aby byl tento přístup vůbec uskutečnitelný.⁵ Na druhou stranu smlouvy zachycují i samotné „ego“ jednotlivých účastníků právního porřízení. Nejedná se sice o tradiční pramen osobní povahy, a také ne všechny svatební smlouvy mohou být takto zařazeny.⁶ Mnohé mohou být dokonce interpretovány pouze v rámci rozsáhlejšího vzorku, a jejich vypovídající hodnota je proto omezená. Přesto některé smlouvy dané kritérium splňují a zachycují postoje konkrétních lidí, přičemž se nemusí jednat pouze o myšlení ženicha či nevěsty. Do svatební smlouvy totiž mohly zasáhnout ještě další osoby – rodiče, sourozenci, prozatímní hospodáři nebo „přátelé“ – které zvláštními ustanoveními smlouvu upravovaly. Smlouvy tak odkrývají jednání i myšlenkový svět velmi širokého okruhu tehdejší venkovské společnosti. Bohužel se ale často jedná pouze o velmi krátká sdělení, která vyplývají napovrch až konfrontací s ostatními smlouvami, resp. s normou, jež byla pro danou společnost příznačná.

Využitelnosti svatebních smluv v rámci historického bádání byla dosud věnována okrajová pozornost. Ráda bych zde proto nastínila možné přístupy k výkladu tohoto jedinečného pramene, který byl doposud využíván především z hlediska právních dějin⁷ nebo sociálních dějin a demografického vývoje.⁸ Přestože se jedná o příliš jednostranný pohled, nelze jej přejít bez povšimnutí. Smlouvy jsou totiž základním pramenem k poznání rodinného majetkového

---

⁵ Analýze jsem proto podrobila 901 svatebních smluv. Díky tomu jsem získala informace o více než 1 800 osobách – nejednalo se totiž pouze o nastávající manžele, šlo i o jejich sourozence, rodiče a případně o další osoby, které byly jejich sňatkem ovlivněny. Zmíněné údaje jsem dále konfrontovala s matrikami, abych doplnila chybějící informace, jako byly věk a postavení snoubenců.

⁶ Pavel Král, který se dlouhodobě zabývá rozborem šlechtických testamentů, uvádí, že takto pojaté rozšíření vedlo k oddělení „dobrovolných“ osobních pramenů, v nichž o sobě hovoří pisatel, od „vynucených“, kde je o sobě historická osobnost nucena vypovídat pod nátlakem raně novověkých správních či trestně právních institucí. Pavel Král, *Mezi životem a smrtí: testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002 (= Monographia Historica), s. 8.

⁷ Srov. zejména Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963; Jiří Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962; Jan Kapras, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 1908; Karel Malý – Florián Sivák, *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1918*, Praha 1988.

⁸ Pavla Nácovská, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550 - 1600)*, HD 21, 1997, s. 37-72. Autorka se soustřeďuje především na obsahový rozbor svatebních smluv. Zaměřuje se na výši věna, na sledování poměrů prvních a druhých sňatků a na šanci na vstup do nového manželství.

a dědického práva. Podávají řadu informací o společenství v čele s otcem, matkou i prozatímním hospodářem a definují jejich pravomoci. Jsou zde také pojištěny jednotlivé přínosy ženicha a nevěsty a dále vymezeny podmínky budoucího soužití nastávajících manželů. Mimo dospělých osob vymezují i práva jednotlivých dětí na podíl z otcovského hospodářství, dědickou posloupnost a také určují postavení osiřelých dětí, než nabudou právní zletilosti. V neposlední řadě také zabezpečují nevěstě výměnek, kterým získává právo na dožití na ženichově usedlosti. Vymezují tedy kompetence jednotlivých rodinných příslušníků, aby v budoucnosti nemohlo dojít k nedorozumění a narušení chodu hospodářství. Neměli bychom je ovšem interpretovat pouze jednostranně z právního hlediska. Všechna zmíněná ustanovení totiž vypovídají i o sociálním postavení jednotlivých rodinných příslušníků a ukazují normy, které daná společnost přijímala. Odkrývají tak kolektivní mentalitu, která byla pro tehdejší společnost příznačná, a proto by právní hledisko mělo být pouze odrazovým můstkem a ne konečným výsledkem historikova bádání.

Svatební smlouvy jsou využitelné především při studiu rodiny a životních cyklů. Jejich hlavním úkolem bylo totiž stanovení podmínek budoucího soužití nastávajících manželů. Neuzavírali je ovšem pouze dva lidé, nýbrž celé rodiny, které se snažily sňatkem svého potomka zajistit dobré výchozí podmínky pro jeho sourozence. Byly tedy základním dokumentem, který nepřímo upravoval i životy ostatních členů domácnosti. Rodiny proto uplatňovaly různé strategie, aby svým potomkům zajistily co nejlepší budoucnost, a právě zmíněné jednání je podstatnou součástí předkládané studie. Můžeme v nich nalézt velké množství údajů o snoubencových rodičích, sourozencích a rozsáhlém příbuzenstvu. Nejvíce informací pak podávají o postavení druhorozených bratrů, jejichž osud často závisel na sňatku prvorozeného, a dále o nezaopatřených dcerách, které svatební smlouvou svého bratra získávaly určitý podíl z nemovitosti. Nepodávají ovšem informace pouze o světě dospělých. Smlouvy vdovců a vdov upravovaly i postavení osiřelých dětí a vymezovaly je do doby, než nabudou právní zletilosti, případně než vstoupí do manželství. Navíc přibližují i každodenní život nelegitimních dětí a určují jejich budoucí zaopatření a postavení v rámci nastávající rodiny. Svatební smlouvy poskytují informace také o sňatcích svobodných matek a ukazují, jaké měly postavení v rámci vesnické společnosti a zda byly pro případný sňatek žádoucí. Zprostředkovávají tedy důležité poznatky o dětství, dospívání a následném vstupu do manželského svazku. Sňatkem ale jejich vypovídací hodnota nekončí. Podávají další informace o životě manžela v případě, že ovdověl nebo odešel na výměnek. Již ve svatební smlouvě se totiž na tyto okolnosti pamatovalo. Smlouvy se tím stávají vlastně předchůdcem poslední vůle a zahrnují i další významná období – stáří a následnou smrt. Zahrnují tedy víceméně všechny podstatné mezníky lidského

života. Podávají ovšem také důležité informace o sociální síti, ve které se jedinec pohyboval, a řadu informací o neoficiálních společenských vazbách ve venkovské společnosti, především „přátelství“. Důležitost této kategorie byla již nastíněna v myšlení i každodenním životě šlechticů v období raného novověku.⁹ Zmíněná kategorie se ovšem neomezovala pouze na nejvyšší vrstvy. Podobné vztahy existovaly i v měšťanském a venkovském prostředí, kde jsou bohužel hůře doložitelné, protože je zde nedostatek pramenů osobní povahy. Proto je nutné zaměřit se na jiný okruh pramenů, kde se „přátelství“ alespoň v náznacích do postojů jednotlivých lidí promítá. Svatební smlouvy toto měřítko splňují. Upravovaly totiž poměry mezi širokým okruhem osob, které byly se snoubenci v úzkém kontaktu. Dostáváme tak poměrně plastický obraz tehdejší společnosti, která byla provázána různými neoficiálními vazbami, z nichž některé byly přímo za *přátelství* označovány. Smlouvy ovšem neposkytují ve větší míře údaje o konkrétních „přátelích“, ale spíše všeobecně operují se souslovím „nejbližší přátelé“, aniž by tyto lidi blíže specifikovaly. Přesto poskytují důležité informace o významu této kategorie v tehdejší společnosti, a jsou tedy pro studium neoficiálních společenských struktur nepostradatelné.

Smlouvy také poskytují řadu historicko-demografických údajů. Lze v nich například sledovat podíl prvních a druhých sňatků, poměr homogamních a heterogamních manželských párů i situaci ovdovělých osob a jejich šanci na vstup do dalšího manželství. Veškeré údaje pak lze konfrontovat s výší a skladbou nevěstina věna.¹⁰ Svatební smlouvy tak mohou doplnit historicko-demografickou analýzu, která bývá založena na rozboru matrik oddaných a soustředí se na četnost uzavřených sňatků, na rodinné a sociální postavení snoubenců a jejich věk při vstupu do manželství. Přesto jsem v předkládané práci od zmíněné analýzy upustila. Za důležitější jsem totiž považovala vyzdvihnout možnosti výzkumu svatebních smluv a hlavně ukázat tzv. „jiné“ čtení tohoto pramene. Přesto by byla zmíněná analýza v budoucnosti žádoucí a doplnila by informace ohledně sociálního postavení ženicha či nevěsty. Dále svatební smlouvy poskytují údaje o tehdejší hmotné kultuře. Nastávající manžel totiž přinášel do hospodářství mimo dobytka i řadu předmětů každodenní potřeby. Domácnost byla často obohacena o různé drobné nářadí a nezřídka i o vůz, který byl doplněn pluhem a branami. Ne všechny předměty však byly ve svatebních smlouvách zaznamenány – výbava se totiž do věna nepočítala. Přesto i o ní podávají svatební smlouvy kusé informace díky vypořádání vdovce

---

⁹ Srov. Václav Bůžek, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *ČČH* 100, 2002, s. 229-264; P. Mařa, *Svět české aristokracie*, s. 641-656.

¹⁰ Těmto otázkám se věnovala ve své práci P. Nácovská, *Svatební smlouvy*, s. 47-60.

s věnem a jměním jeho zesnulé manželky. V takovém případě smlouvy dopodrobna zaznamenávají, co po sobě žena zanechala, a ke všem položkám je připojena odhadní cena. Dovídáme se tak velmi podrobnou skladbu ženina šatstva, kuchyňského vybavení i dalších předmětů, které za svého života vlastnila. Někdy je také zevrubně popsán budoucí nevěstin výměnek. Smlouvou je pak přesně popsáno místo, které má vdova obývat.

V předložené práci jsem se snažila postihnout jednání bezprostředně spojené se vstupem do manželství i osudy lidí, které s uzavíráním svatebních smluv souvisí jen okrajově. Jednotlivé příběhy jsem zpracovala formou mikrohistorické analýzy, která umožňuje nahlédnout do každodenního života i myšlenkového světa jednotlivce. Na druhou stranu jsem si ovšem uvědomovala, že nelze vycházet pouze z analýz jednotlivých případů, protože by mohlo dojít ke zkreslení získaných údajů. Proto bylo potřeba analyzovat jednotlivé případy na pozadí celkového rozboru svatebních smluv a „velkých událostí“. Z uvedené příčiny jsem vybrala tři vhodná období pro uskutečnění průřezových analýz – devadesátá léta 18. století a dále desátá a třicátá léta 19. století.¹¹ Jako záchytný bod jsem si stanovila období 1812-1816, které je vhodné z několika důvodů. V roce 1811 byl vydán Všeobecný občanský zákoník, který nově upravoval manželské poměry v habsburské monarchii. V tomto období došlo také v důsledku dlouhotrvajících válek proti Francii k obrovské inflaci a ke státnímu bankrotu. Mohu tak sledovat vliv josefínských reforem, Všeobecného občanského zákoníku i celkového politického klimatu na manželské soužití a ve třicátých letech 19. století vliv nastupující průmyslové revoluce na vesnické obyvatelstvo.

Tabulka 1. Počet svatebních smluv na panství Třeboň ve sledovaných obdobích

Období	Počet svatebních smluv
1792-1796	274
1812-1816	285
1832-1836	342
Celkem	901

1. 1. Kritika pramene

Práce vychází z rozboru svatebních smluv venkovského obyvatelstva na panství Třeboň, které vznikly na konci 18. a počátkem 19. století. Na většině panství byly zapisovány do pozemkové knihy, jež byla speciálně určena pro zápis

¹¹ Konkrétně roky 1792-1796, 1812-1816 a 1832-1836.

svatebních smluv.¹² Třeboňské panství je ale výjimkou, neboť zde byly smlouvy zaznamenávány do *Knihy převodů, smluv, narovnáni*.¹³ Zmíněný pramen je z hlediska historikova bádání jedinečný a pro zmíněný výzkum zvlášt' vhodný. Mimo svatebních smluv totiž obsahuje i smlouvy mezi dočasným hospodářem a sirotky nebo různé protokoly, jež se týkají soužití muže a ženy a které lze případně kombinovat se svatebními smlouvami. Právě analýza zmíněných smluv a dalších protokolů přináší hlubší pohled do života venkovského člověka, a proto jim musí být věnována zvýšená pozornost.

Tabulka 2. Četnost uzavírání svatebních smluv ve farnosti Třeboň na přelomu 18. a 19. století

	1792-1796	1812-1816	1832-1836
Počet sňatků z toho svatební smlouva uzavřena	59	70	107
(%)	42,4	37,1	22,4
neuzavřena	34	44	83
(%)	57,6	62,9	77,6

Svatební smlouva byla velmi oblíbená zvlášt' mezi movitější vrstvou vesnické společnosti.¹⁴ Podíl snoubenců, kteří na třeboňském panství uzavřeli svatební smlouvu, se ale postupně snižoval. Zatímco na počátku sledovaného období uzavřela smlouvu téměř polovina z celkového počtu snoubenců, ve třicátých letech 19. století již pouhá pětina.¹⁵ Množství selských a chalupnických stavení na vesnici se sice výrazně neměnilo, docházelo však k výraznému růstu obyvatelstva.¹⁶ Počet smluv se ale v průběhu zkoumaných období zásadně

¹² Knihy svatebních smluv byly na panstvích vedeny od konce 18. století – například na panství Bechyně od r. 1788, Blatná od r. 1776, Český Krumlov od r. 1787, Hluboká od r. 1800.

¹³ Na třeboňském panství je vedena souvislá řada knih svatebních smluv od r. 1787. Pro svou práci jsem využila – SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 1970-1971, 425-428 (Knihy převodů, smluv, narovnáni – dále: KPSN).

¹⁴ V období 1792-1796 uzavřelo svatební smlouvu 274 párů, mezi léty 1812-1816 to bylo 285 párů a v období 1832-1836 už 342 párů. Celkem bylo tedy v těchto obdobích zapsáno 901 svatebních smluv, které uzavřeli v naprosté většině sedláci a chalupníci.

¹⁵ Abych zjistila četnost uzavírání svatebních smluv, provedla jsem sondu ve farním úřadu Třeboň – jednalo se o vesnice Lužnice, Branná, Břilice, Přeseka, Spoly, Domanín, Nová Hlína, Stará Hlína. V devadesátých letech 18. století zde uzavíralo svatební smlouvu 42,4 % párů, v letech 1812-1816 o něco méně, 37,1 % párů, a ve třicátých letech 19. století již pouhých 22,4 % ze všech párů, které zde vstoupily do manželského svazku.

¹⁶ Obyvatelstvo Českých zemí od poloviny devadesátých let 18. století do poloviny čtyřicátých let 19. století vzrostlo o dva milióny. Eduard Maur – Pavla Horská, *Zemědělské obyvatelstvo Českých zemí v 17. - 19. století*, HD 10, 1986, s. 181.

nezvyšoval. Zřejmě tedy narůstalo množství lidí, kteří vstupovali do manželství bez nemovitosti, a proto necítili potřebu smlouvu uzavřít.

Svatební smlouvy byly charakteristické tradiční ustáleností a ve většině případů byly psány česky. Výjimku tvořily pouze Hodějovice, kde byly téměř všechny smlouvy zaznamenány německy. Byla to tedy jediná německá osada uprostřed tradiční české kultury, a i příjmení to potvrzují.¹⁷ V období 1792-1796 byly smlouvy zaznamenávány různými písaři, takže se jejich formulace mnohdy různily. Přesto obsahovaly tytéž náležitosti jako smlouvy z následujících období, a ani sémantika použitých termínů se příliš neodlišovala. Pouze byly méně přesné při identifikaci jednotlivých protagonistů a neobsahovaly postavení ani rodinný stav a věk snoubenců. Proto bylo nutné konfrontovat zmíněné smlouvy s matrikami a chybějící údaje doplnit. Od roku 1796 byly již smlouvy psány podobným způsobem a zahrnovaly víceméně shodné informace jako smlouvy z následujících dvou období, které zapisoval jeden písař. Přesto i v období 1812-1816 některé údaje chybějí – především věk a postavení snoubenců. Celkově tedy na třeboňském panství platilo, že čím starší byly svatební smlouvy, tím méně údajů obsahovaly. Ve třicátých letech 19. století již obsahovaly velmi podrobné informace, takže je ani nebylo nutné doplňovat údaje z matričních zápisů. Učinila jsem tak pouze v případech, kdy jsem chtěla dohledat přesnější informace o životě konkrétního jedince.

Smlouvy obsahovaly obvyklé části charakteristické pro listiny, i když pouze ve zkrácené formě. Omezovaly se totiž jen na nejn nutnější údaje, což bylo pro novověkou listinu příznačné. První odstavec tradičně začínal formulací – „Dolejc postaveného dne a roku...“, následovala jména obou snoubenců, případně jejich otců nebo poručníků, a dále bylo zdůrazněno, že smlouva nabude právní platnosti až po uzavření sňatku. V dalším odstavci bylo zaznamenáno nevěstino věno spolu s podmínkami, které by nastaly v případě jejího úmrtí, a dále ženichovo „protivěno“, opět se zmíněnými podmínkami. Následovně byl určen dědic usedlosti, většinou pouze „nejstarší mužský potomek“, a nevěstin výměnek. Předposlední odstavec uváděl, že smlouva byla podepsána od „k tomu schválně dožádaných svědků“, a proto obě strany žádají, aby byla potvrzena od vrchnostenského úřadu a „vtělena“ do knihy svatebních smluv. Následovalo datum a místo (Třeboň) sepsání smlouvy a podpisy svědků. Nakonec bylo potvrzeno, že smlouva byla schválena příslušným úřadem, který ji „do knihy manželských smluv vtěliti a v gruntovní vyznamenati povoluje“. Následovalo datum a místo schválení (opět Třeboň) a dále jména „direktora“ a „právního správce“.

---

¹⁷ Například zde uzavřeli svatební smlouvu Josef Glasser, Mathias Hirsch, Mathias Wellesh nebo Jakub Sacher.

Tabulka 3. Svatební smlouvy na třeboňském panství podle sociálních kategorií snoubenců na přelomu 18. a 19. století

Sociální kategorie	1792-1796		1812-1816		1832-1836	
	počet	%	počet	%	počet	%
Muži						
Sedláci	101	36,9	166	58,2	235	68,7
Chalupníci	24	8,8	30	10,5	85	24,9
Domkáři	2	0,7	0	0	6	1,7
Podruzi	1	0,4	3	1,1	0	0
Výměnkáři	8	2,9	2	0,7	2	0,6
Ostatní	2	0,7	13	4,6	3	0,9
Nezjištěno	136	49,6	71	24,9	11	3,2
Celkem	274	100,0	285	100,0	342	100,0
Ženy*						
Sedláci	71	25,9	159	55,8	194	56,7
Chalupníci	8	2,9	11	3,8	36	10,5
Domkáři	0	0	3	1,1	5	1,5
Podruzi	2	0,7	8	2,8	15	4,4
Výměnkáři	3	1,1	11	3,8	23	6,7
Ostatní	1	0,4	15	5,3	15	4,4
Nezjištěno	189	69	78	27,4	54	15,8
Celkem	274	100,0	285	100,0	342	100,0

* Dle postavení otce

Všechny zmíněné součásti, mimo intitulace a závěrečných ustanovení, byly uvedeny číslovkou („předně“, „zadruhé“, „zatřetí“ atd.), takže text byl velmi přehledný. Struktura i obsah smluv se lišily pouze u mlynářských rodin nebo u vrchnostenských úředníků. Ženich je v nich osloven „pan“, nevěsta „panna“ a i ostatní fráze v jednotlivých odstavcích smlouvy se liší. Odlišné jsou i některé součásti nevěstina věna. Svatební smlouvou totiž chtěly zmíněné skupiny ukázat, že se nežení obyčejný příslušník venkovské společnosti, a snažily se tím své postavení legitimizovat. Přesto ani u sedláků a chalupníků neobsahovaly všechny smlouvy zmíněné části a především u ovdovělých osob byly některé podmínky vynechány. Na druhou stranu byly často přidávány další údaje i odstavce, které budoucí manželské soužití konkretizovaly, a právě ty jsou z hlediska historického bádání nejdůležitější. Obsahují totiž specifické informace, a umožňují tak proniknout do myšlenkového světa jedince. Smlouvy tedy mohou částečně nahradit prameny osobní povahy, protože podávají podrobné informace o životě konkrétního člověka. Navíc můžeme jeho jednání a myšlení porovnat s poměrně rozsáhlým vzorkem svatebních smluv a konfrontovat ho s obecnými pravidly, které společnost uznávala, tolerovala nebo naopak zavrhovala.

2. Význam a obsah svatebních smluv

Zatímco před Tridentským koncilem docházelo k uzavření manželství už v okamžiku sepsání svatební smlouvy a v průběhu svatebního veselí, přičemž oddávky v kostele jen potvrzovaly tento akt, po Tridentu vznikl manželský svazek na základě kněžského požehnání, které bylo udělováno před Bohem, a tudíž při něm nesměla chybět církevní autorita. Stoupal tak význam církevního sňatku a svatební smlouva nabývala platnosti až po udělení manželské svátosti.¹⁸ Mimo sňatku církevního se ale začal postupně od 17. století v západní Evropě nesměle prosazovat také sňatek civilní¹⁹ a samo manželství začalo být chápáno jako smlouva mezi mužem a ženou. Význam církve tedy při uzavírání manželství pozvolna ochaboval, což se promítalo i do poměrů v habsburské monarchii. Manželský patent Josefa II. z roku 1783 uváděl místo slova „manželství“ termín „světská smlouva“.²⁰ Vyjadřoval tím, že se jedná o čistě světský akt mezi dvěma lidmi. Zmíněným patentem přenášel císař rozhodování o manželských sporech na státní soudy a rušil církevní jurisdikci v manželských věcech, která u nás trvala od 10. století. Přesto respektoval náboženskou povahu manželského svazku a přinášel odchýlnou úpravu manželského práva pro příslušníky různých vyznání.²¹

Pro budoucí vývoj habsburské monarchie měly zásadní význam principy, na kterých bylo vybudováno josefínské právo. Zkoumané období dále významně ovlivnil Všeobecný občanský zákoník z roku 1811. V mnoha ohledech totiž z josefínského práva vycházel, přestože některá ustanovení upravoval a zpřesňoval.²² Také tento zákoník stanovil, že svazek vzniká smlouvou, jejímž prostřed-

---

¹⁸ V období před Tridentským koncilem probíhaly zasnuby i sňatek bez přítomnosti kněze, pouze v okruhu rodinných příslušníků. Církevní požehnání v kostele zpravidla následovalo až po svatební noci. Svatba tedy představovala spíše veřejný projev vzájemné náklonnosti snoubenců než doživotní závazek vycházející od Boha. Oficiální církevní kruhy ale prosazovaly představu manželského svazku, jehož podstata i naplnění byly dány přímo od Boha. Okolnosti vzniku manželství byly projednávány během 24. zasedání Tridentského koncilu roku 1563. Přijetí svátosti manželství pak bylo myslitelné pouze v přítomnosti kněze, který měl osobně znát snoubence i jejich rodiče, aby bylo zamezeno tajným sňatkům. Srov. Josef Grulich, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), *HD* 24, 2000, s. 49-82.

¹⁹ Zavedení občanského sňatku – r. 1580, resp. 1656 v Holandsku, r. 1653 přechodně v Anglii, r. 1790 ve Francii. Srov. J. Klabouch, *Manželství*, s. 115-116.

²⁰ SÚA Praha, Sbírka patentů, inv. č. 2066 (Manželský patent Josefa II.).

²¹ Srov. J. Klabouch, *Manželství*, s. 120-123.

²² Všeobecný občanský zákoník byl vydán i v českém znění v nakladatelství Kašpara Widtmanna: *Kniha wsseobecných zákonů městsských pro wssecky německé dědičné země mocnárství rakauského*, Praha 1812. Manželské právo v něm zahrnovalo § 44-136, dále

nictvím se snoubenci zavazují k plnění manželských povinností – „Srovnalosti rodin smlouvami manželskými se zakládají. V smlouvě manželské vyjevují dvě osoby rozličného pohlaví řádně podle zákona vůli svou, že chtějí v obcování nerozlučitedlném živy býti, děti ploditi, je vychovávatí a pomocí oboustrannou sobě přispívati.“²³ Smlouvou se opět nemínila listina, ale samo vstoupení do manželství, které bylo chápáno jako pomyslné spojení mezi manželi. Potvrzoval to i paragraf 80, který nařizoval, že „na důkaz trvanlivý zavření smlouvy manželský jsou správcové farní zavázáni ji do knihy oddavek, zvláště k tomu určený, vlastní rukou vepsati“.²⁴ „Zavřením smlouvy manželský“ se tedy opravdu myslel uskutečněný sňatek, který měli faráři zapsat do matriky oddaných.

Svatební smlouva byla uzavírána v období zasnub, necelý měsíc před vstupem do manželství. Termín „svatební smlouva“ není běžně uváděn, je nahrazen spojením „manželská úmluva“.²⁵ Pouze v závěru je vrchnostenským úřadem povoleno, aby byla „vtělěna do knihy svatebních smluv“. Jinak se ale slovo „svatba“ vyskytuje jen zřídka. Je nahrazeno výrazem „kněžský závazek“ nebo častěji „kopulace“. Zřejmě se jedná o pozůstatek z doby, kdy k uzavření manželství stačilo navléknutí prstenů a prožití svatební noci. Smlouva byla podepsána třemi svědky z každé strany a s povolením vrchnostenského úřadu byla zapsána do příslušné knihy a dále do gruntovní knihy vesnice. Platnosti nabyla až po svatebním obřadu, který se konal většinou ve farnosti, odkud pocházela nevěsta. Přesto ani svatba v domě ženicha nebyla výjimkou.²⁶ Rodičům nevěsty tak odpadla starost s přípravou svatebního veselí, zvláště pokud najednou vstupovalo do manželství několik sourozenců, především dcer.²⁷

Sepsání svatební smlouvy nebylo závazné pro všechny páry, které vstupovaly do manželství. Záleželo na dané dvojici, jestli chtěla své rodinné

---

se ho dotýkaly i § 137-186, jež upravovaly vztahy mezi rodiči a dětmi a věnovaly se postavení nemanželských dětí v tehdejší společnosti.

²³ Tamtéž, s. 14 (§ 44).

²⁴ Tamtéž, s. 24 (§ 80).

²⁵ V období 1812-1816 a 1832-1836 je na začátku smlouvy uváděno: „Dolejc psaného dne a roku stala se (...) následovní manželská úmluva“. V devadesátých letech je uváděn plurál „manželské smlouvy“, i když se jedná o jeden kontrakt – v širším pojetí smlouvu totiž uzavírají dvě strany, rodina ženicha s rodinou nevěsty.

²⁶ Patnáct procent svateb se na třeboňském panství konalo v domě ženicha.

²⁷ Roku 1813 vstupovali ve stejný den do manželství tři sourozenci rodiny Kartáků z Domanína – dvě sestry a bratr. Svatba první dívky se konala v domě jejích rodičů, bratra u rodičů jeho nastávající manželky a svatba druhé dcery v domě jejího ženicha. Přestože rodiče vyvdávali dvě dcery najednou, spadlo jim pořádání dvou svateb ve stejný čas. SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 426 (KPSN), fol. 7-10.

poměry upravit sepsáním úředního dokumentu. Kdo tedy byli lidé, kteří smlouvu uzavírali? Snažili se tím odlišit od ostatních párů? Legitimizovali tak své postavení? Předně, smlouvu uzavíraly ve většině případů pouze dvojice, které vlastnily usedlost. Jednalo se tedy o sedláky nebo chalupníky, výjimečně domkáře. Především to byli dědicové usedlostí nebo vdovci, kteří zaopatřovali snoubence „vejměnek“, případně vdovy, které novému manželovi zařizovaly prozatímní hospodaření. Smlouvu tedy uzavírala vyšší vrstva vesnické společnosti, pro kterou byla v podstatě závazná. Upravovala totiž rodinné poměry na dlouhou dobu dopředu, a její sepsání bylo tedy zásadní pro budoucí fungování hospodářství. Navíc určovala poměry v hospodářství i v případě, kdy jeden z manželů zemřel, a byla tak předstupněm závěti. Pro majetnou část vesnického obyvatelstva byla tedy nepostradatelná. Nebyla ovšem pouze privilegiem bohatých. Výjimečně ji uzavíraly i dvojice, které usedlost nevlastnily. Činily tak pouze tehdy, když se příbuzní zavázali propůjčit jim chalupu na dobu jejich života. Smlouva pak vymezovala, za jakých podmínek mohou budoucí manželé na chalupě přebývat, a pojišťovala tím vlastně hospodáře. Důvodem sepsání svatebního kontraktu u všech snoubeneckých párů bylo tedy hospodářství, neboli „živnost“, přestože ne vždy se jednalo o nemovitost ve vlastnictví snoubenců.

Podle Všeobecného občanského zákoníku mohl manželství uzavřít kdokoli, komu v tom nebránila nějaká překážka. Vyloučení byli lidé s duševní poruchou a omezení platila i pro nezletilé osoby, které mohly uzavřít sňatek pouze se svolením poručníka. Mezi další překážky patřila fyzická nezpůsobilost, příbuzenství, švagrovství, cizoložství s budoucím manželem nebo spáchání trestného činu. Neplatné bylo i manželství, k němuž byli lidé donuceni.²⁸ Muž, který chtěl uzavřít manželství, musel být také schopen svou rodinu uživit a být fyzicky i právně způsobilý.²⁹ Stát se totiž obával nárůstu chudiny, a proto omezoval sňatky tzv. manželským konsensem, povolením k sňatku.³⁰ Žena se podle zákoníku nacházela v podřadném postavení a musela manžela poslouchat.³¹ Přijímala i jeho jméno a byla povinna „do jeho obydlí jíti“ a všemožně mu pomáhat. Vždyť i české úsloví pravilo „žena vězněm muže svého“ a občanský zákoník tyto poměry jen potvrzoval. Manželství končilo smrtí jednoho z manželů, rozlukou, nebo mohlo být prohlášeno za neplatné v případě

---

²⁸ *Kniha všeobecných zákonů městských*, s. 15-20 (§ 47-68).

²⁹ Tamtéž, s. 16 (§ 53).

³⁰ Srov. Jiří Klabouch, *Politický konsens k manželství v Čechách (Z novějších dějin manželství v našich zemích)*, Praha 1960.

³¹ Zákoník prohlašoval muže za „hlavu rodiny“. Měl povinnost se o ženu starat a zastupovat ji. *Kniha všeobecných zákonů městských*, s. 27 (§ 91).

překážky, kterou ovšem musel vyřešit příslušný úřad.³² Východiskem právní úpravy občanského zákoníku byly tedy předpisy kanonického práva. O uzavření manželství stále rozhodovaly církevní orgány, které měly uzavřená manželství evidovat v církevních matrikách. Přesto byl vliv církve omezen. Manželské rozepře již nespádaly pod církevní jurisdikci, ale náležely do kompetence světských nebo civilních soudů.³³

3. Identifikace snoubenců a vliv rodiny při uzavírání svatební smlouvy

Mimo křestního jména bylo na přelomu 18. a 19. století základním identifikačním znakem také příjmení. Někdy ovšem nebylo užíváno přímo u jmen snoubenců. Záleželo totiž na rodinném stavu ženicha a nevěsty. Zatímco vdovec byl vždy označován celým jménem, protože byl již delší dobu hospodářem a zaujímal víceméně stabilní postavení v rámci vesnické společnosti, vdovy byly označovány podle jména svého zemřelého manžela. Přestože se staly prozatímními hospodyněmi a jejich postavení se podobalo do značné míry mužům, nebyly reflektovány jako plnohodnotné partnerky ostatních hospodářů. Jejich sociální status byl omezen především vůlí poručníka osiřelých dětí, který měl právo spolurozhodovat o dalším osudu hospodářství a ovlivňovat i výběr manžela, pozdějšího prozatímního hospodáře. Přesto bylo jejich postavení do značné míry výjimečné a odlišné od ostatních žen. Pokud uzavíraly svatební smlouvu se svobodným mužem, bývalo jejich jméno často uváděno před jménem nastávajícího ženicha, čímž legitimizovaly své nadřazené sociální postavení.

V devadesátých letech 18. století bylo ještě příjmení ve většině případů uváděno přímo u ženicha a dokonce i u některých nevěst, aniž se muselo nutně jednat o ovdovělé osoby. Později byli svobodní, muži i ženy, ve většině případů identifikováni podle příjmení svého otce. Zmíněný trend se ale prosadil až od počátku 19. století. Způsobil to i Všeobecný občanský zákoník, který nařizoval, že nezletilí, lidé mladší 24 let, nemohou sami vstupovat do manželského svazku.³⁴ Podíl otce na uzavření svatební smlouvy byl pak nezbytný. Sociální status svobodných lidí byl tedy postupně více rodinou determinován, což platilo především pro svobodné dívky, jejichž role při sepisování svatební smlouvy byla někdy druhořadá. V období 1812-1816 bývala totiž uzavřena často mezi ženichem a otcem nevěsty, případně matkou nebo poručníkem. Novomanžele pak identifikovala následovně – „Dolejc postaveného dne a roku stala se mezi Josefem, vlastním synem Matěje Jiskry neb Baštýře ze vsi Ponědráže, jakož

---

³² Tamtéž, s. 28 (§ 94).

³³ Podrobný rozbor Všeobecného občanského zákoníku z roku 1811 uvádí Karel Malý, *České právo v minulosti*, Praha 1995, s. 209-220.

³⁴ *Kniha wsseobecných zákonů městsských*, s. 15 (§ 49).

ženichem – pak Janem Filipem ze vsi Neplachova v zastoupení jeho vlastní dcery Josefky jakož nevěsty ze strany druhé, následovní manželská úmluva“.³⁵ Smlouva se pak stávala téměř výlučně mužskou záležitostí, což jen podtrhuje podřadné postavení žen v tehdejší společnosti.³⁶ Pokud ji přesto uzavírala sama nevěsta, činila tak „s srozuměním“ otce, matky, případně poručníka. I postavení ženicha bylo částečně omezeno. Vliv rodiny však nebyl vyjádřen explicitně v úvodu svatební smlouvy, ale při předávání „protivěna“, které ženich získával opět „s srozuměním“. Situace se začala vyrovnávat ve třicátých letech 19. století. Smlouvu totiž uzavíral výlučně ženich s nevěstou. Přesto byl vliv rodiny ještě příznačnější. Oba snoubenci tak totiž činili „s přikročením“, „s srozuměním“ nebo „s vůlí a vědomostí“ nevlivnějšího příslušníka rodiny, nejčastěji otce.³⁷ Vliv rodiny byl tedy v obou případech stejný, což naznačuje, že se postavení dívky a svobodného muže při sepisování svatební smlouvy postupně vyrovnávalo.

Nejvlivnější postavou byl bezesporu otec. Někdy se na sepisování smlouvy ale podílely ještě další osoby. Například v únoru 1832 uzavřela Johana Sedlická smlouvu „s přistoupením“ svého strýce Františka Adamce, který si ji vzal za schovanku. Získala od něj i značnou částku na „vylepšení jejího věna“.³⁸ Důležité tedy bylo, kdo se podílel na výši nevěstina věna. Ten měl pak i možnost zasahovat do dalších smluvních ustanovení. Pokud byl otec indisponován nebo odešel na výměnek, přecházela jeho úloha automaticky na druhého nejvlivnějšího člena rodiny. Svého nevidomého otce zastupoval Vojtěch Filípek, který se podílel na sepisování svatební smlouvy sestry Kateřiny,³⁹ nebo Mariana Pelechová, která zastoupila svého nemocného manžela.⁴⁰ V případě sirotek zastávala zmíněnou úlohu nejčastěji matka spolu s poručníkem nebo byla smlouva uzavírána „s přikročením“ otčíma. Existovala tedy určitá posloupnost, která zaručovala nerušený běh rodinných poměrů. Jiná situace nastala u neman-

---

³⁵ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 425 (KPSN), fol. 355.

³⁶ Jen výjimečně uzavírala svatební smlouvu matka nevěsty, a to v případech, když byla nevěsta sirotek. Přesto i tehdy uzavíral častěji svatební smlouvu bratr dívky nebo poručník.

³⁷ „Dolejc psaného dne a roku stala se mezi Ondřejem, 21 letým synem Josefa Korbele ze vsy Čepu s srozuměním jeho otce, jakož ženichem z jedné – pak Rozinou, 21 let starou dcerou Josefa Tikalskýho, sedláka též z té vesnice s vůlí a vědomí jejího otce, jakož nevěstou ze strany druhé následovní manželská úmluva“. SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 38.

³⁸ Strýc přispěl nevěstě 240 zl. konvenční měny (dále: C.M.), zatímco otec pouze 40 zl. C.M. Pokud by nevěsta zemřela do půl roku po uzavření sňatku, získal by strýc čtvrtinu z jejího dědictví. Tamtéž, sign. 427 (KPSN), fol. 437.

³⁹ Tamtéž, sign. 426 (KPSN), fol. 168.

⁴⁰ Tamtéž, fol. 176.

želských dětí, kterým autorita vlastního otce chyběla. V takovém případě svatební smlouvu uzavíraly společně s matkou, poručníkem nebo otčímem, případně s „mateřským dědem“, který zaručoval dívce řádné věno.⁴¹

Dalším důležitým identifikačním znakem bylo místo původu. U všech jmen bez výjimky byla uváděna lokalita, odkud snoubenci pocházeli. Dokládali tím, že patří do určité společnosti a mají sociální síť v rámci vlastní rodiny i sousedských vztahů. Naproti tomu člověk, který nepobýval delší dobu na stálém místě, mohl být pro tehdejší lidi podezřelý.⁴² Nikdo totiž nemohl říct konkrétní informace o jeho původu. Proto bylo velmi důležité ve svatební smlouvě ukázat, že jsou snoubenci plnohodnotní členové vesnické společnosti, a uvést místo pobytu. Naproti tomu sociální postavení nebylo zprvu pro identifikaci důležité. V prvních dvou obdobích, 1792-1796 a 1812-1816, nebylo zmiňováno vůbec. Výjimečně bylo zaznamenáno pouze u vdovců. Lidé se totiž mezi sebou znali, a proto k identifikaci opravdu stačilo jméno otce ženicha či nevěsty. Ve smlouvách bývalo také často uváděno popisné číslo hospodářství, a tudíž kdokoli mohl zjistit, jestli se jednalo o selskou nebo chalupnickou usedlost, případně domek. Podobně tomu tak bylo i u věku, který začal být uváděn až od desátých let 19. století. Nejednalo se však o přesný věk – smlouvy pouze uváděly, zda jsou snoubenci zletilí nebo nikoli, protože nezletilí nemohli sami smlouvu uzavírat. Ve třicátých letech došlo však k obratu a stáří již bylo přesně zaznamenáno. Porovnala jsem je proto s matrikami a ve většině případů se údaje shodovaly. Ve zmíněné době začíná být také zaznamenáno postavení snoubenců, a pokud není přímo uvedeno, lze například u ženichů odvodit z hospodářství, které nevěstě dali „protivěnem“. Ženichové již nedávali pouze „živnost“, jako tomu bylo v předešlých dvou obdobích, ale nemovitost blíže specifikovali jako „selskou živnost“ nebo „chalupu“. Přestože tedy nebyly kategorie věku ani postavení pro identifikaci zpočátku důležité, postupně se začaly prosazovat a v první polovině 19. století se staly součástí myšlenkového světa venkovského člověka.

4. „Věno“ versus „protivěno“

Předložený příspěvek by měl ukázat, jakou mají svatební smlouvy vypovídací hodnotu a v čem jsou jako pramen k poznání každodenního života na venkově jedinečné. Nebude se proto podrobně zabývat výší věna, neboť statistické vyhodnocení by nevneslo do výzkumu sociálních vztahů ve vesnické společnosti mnoho nového. Navíc ve zkoumaném období došlo po státním bankrotu v roce 1811 k několikeré změně hodnoty peněz, které tento výzkum velmi komplikují

⁴¹ Tamtéž, sign. 428 (KPSN), fol. 43.

⁴² Více o postavení lidí bez stálého místa pobytu Richard van Dülmen, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003, zejména s. 29-31.

až znemožňují.⁴³ Více než zmíněná analýza je zajímavé pojetí jednotlivých měnových jednotek v myšlení venkovských lidí. Lidé totiž ještě nebyli schopni uvažovat abstraktním způsobem v takové míře, na jakou jsme zvyklí dnes, takže běžně sčítali papírové peníze s kovovými, i když se jejich hodnota lišila. Podstatné totiž bylo, že jednotkou obou měn byl jeden zlatý, takže nic nebránilo tomu, aby vše sečetli dohromady. K jednotlivým částkám pak pouze připsali, o jaké platidlo se jednalo – „zvučící mince“ nebo „jmění listy“, čímž abstraktní čísla nabyla hmotnou podobu, a lidé si mohli lehce vybavit, o jakou jednotku se jedná. Někdy ovšem ani tato specifikace nebyla uvedena, takže není jasné, v jaké hodnotě bylo věno vypláceno. Zmíněný příklad dokládá, že pokud se oprostíme od statistického vyhodnocování, ke kterému ovšem svatební smlouvy na první pohled přímo vybízejí, můžeme proniknout hlouběji do uvažování tehdejších lidí, jež by jinak pod velkým množstvím získaných údajů mohlo zůstat zakryto. Věno mě tedy nezajímalo z hlediska makrohistorického ale mikrohistorického, a proto jsem k němu přihlížela při analýze konkrétního jednání v rámci vesnické společnosti.

Každá svatební smlouva obsahovala dvě položky – „věno“ a „obvěnění“. Význam těchto termínů se v průběhu staletí proměňoval. Jan Kapras uvádí, že „věnem“ byl nejdříve označován dar, který byl věnován kostelu, poté tak byla nazývána cena, kterou zaplatil muž za ženu, a nakonec se sémantika ustálila na dnešním významu a byla jím označována suma, kterou dcera získala při sňatku od svých rodičů.⁴⁴ Jiří Klabouch dále odlišuje od věna „výbavu“, což byly drobné věci pro osobní potřebu, a uvádí, že věno mohlo obsahovat i nemovitý majetek, který nevěstina rodina poskytovala ženichovi jako pomoc na úhradu manželských břemen a který přecházel do jeho vlastnictví. „Obvěnění“ byl zase majetek, jenž žena dostala od nastávajícího manžela a který ji hmotně zajišťoval pro případ vdovství.⁴⁵ Vladimír Procházka uvádí podobný výklad, nerozlišuje ovšem ostře „věno“ a „výbavu“, a dále zdůrazňuje, že „obvěnění“

---

⁴³ Situace po roce 1811: 5 zlatých v bankocetlích = 1 zl. vídeňské měny (dále: W.W.), vyrovnání na 20 %; 100 zl. C.M. = 232 zl. W.W.; po 1820: 2,5 zlatého W. W. = 1 zlatý C.M., vyrovnání na 40 %. Až od roku 1816 byla zavedena nutnost uvádět, o jakou měnu se jedná. Srov. Miloslav Bělohlávek, *Staré míry, váhy a peníze*, Praha 1984; Antonín Dolenský, *Bankocetle a šajny v současných skládáních lidových*, ČL 18, s. 125-126; Zdeněk Petrůň – Pavel Radoměrský, *Encyklopedie české numismatiky*, Praha 1996; Bedřich Spáčil, *Česká měna. Od dávné minulosti k dnešku*, Praha 1973, s. 83-90; Petr Vorel, *Od českého tolaru ke světovému dolaru. Zrození tolaru a jeho cesta v evropském a světovém peněžním oběhu 16. - 20. století*, Praha 2003.

⁴⁴ J. Kapras, *Manželské právo*, s. 19.

⁴⁵ J. Klabouch, *Manželství*, s. 72. Podobný výklad podává i Josef Petrůň a kol., *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století II./ 1*, Praha 1995, s. 175.

mělo povahu nadlepení ženina zákonného dědického nároku a praktikovalo se pouze na bohatších statcích.⁴⁶ Oba pak uvádějí termín „jitřní dar“ neboli *Morgengabe*, který poskytoval manžel ženě ráno po svatební noci jako náhradu za ztrátu panenství. Ve venkovských svatebních smlouvách z přelomu 18. a 19. století nebyl ovšem na třeboňském panství vůbec zaznamenán, a proto zůstává stranou mého zájmu.

Ve zkoumaných svatebních smlouvách byl nevěstin přínos nazýván „věnem“.⁴⁷ Jeho výše se různila, někdy bylo složeno pouze z „otcovského podílu“, jindy nevěsta získala určitou částku navíc. Záleželo především na vůli rodičů, případně hospodáře. Jeho předmětem byly nejčastěji peníze a dobytek⁴⁸ a dále vůz,⁴⁹ pluh a brány. Výjimečně bylo uváděno různé drobné nářadí⁵⁰ nebo i obilí a dříví. Například v červnu 1812 získala Anna, dcera Tomáše Jelínka z Novosedel, na hotovosti 120 zlatých vídeňské měny a dále pár volů, krávu se dvěma telaty, ovce, jalovici, vůz, pluh, brány, řetěz k dobytku a necky v ceně 164 zlatých a 36 krejcarů vídeňské měny, což bylo na tehdejší poměry průměrné věno.⁵¹ Jindy zase nevěsta přinesla do hospodářství pouze hotovost nebo dobytek. Obsah věna záležel především na finanční situaci nevěstina otce a také se odvíjel od aktuální potřeby snoubeneckého páru. Pokud bylo například věno určeno na koupi hospodářství, zahrnovalo většinou pouze peněžitou hotovost. Dokonce se ani nemuselo jednat o výše zmíněné položky, ale o službu. Vojtěch Kocourek z Dolního Miletína se například zavázal uvést ženichovu chalupu do lepšího stavu „skrže jeho tesařské řemeslo“, což bylo mimo 400 zlatých také součástí nevěstina věna.⁵² Výbava, jejíž součástí bylo především šatstvo nebo peřiny, se ovšem do věna na třeboňském panství nezahrnovala. Přesto i o ní smlouvy podávají dílčí informace. V případě úmrtí nevěsty musel někdy pozůstalý manžel část výbavy navrátit rodičům nebo sourozencům, což dokazuje, že to byla hodnotná součást nevěstina přínosu, kterou po její smrti mohli využít další rodinní příslušníci.⁵³

---

⁴⁶ V. Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 392-395, 412-416.

⁴⁷ V německých svatebních smlouvách je používán výraz „Heiratsgut“.

⁴⁸ Nevěsta často dávala věnem krávu, která se objevuje ve více než polovině případů, dalším žádaným dobyt看em byl pár volů nebo „vejřezků“ (mladých volů), ovce, jalovice, telata, „vepřový kus“ nebo prasnice. Jednalo se tedy o základní skladbu dobytka, která byla potřebná pro dobré fungování hospodářství. V některých případech uvádějí svatební smlouvy „oul včeliček“. Výjimečně byl svatební smlouvou dán ženichovi kůň, „hřebice“ nebo hříbě.

⁴⁹ V jednom případě dostává ženich formanský vůz, jinak se jednalo o běžný vůz k potahu.

⁵⁰ Především byl svatební smlouvou dáván řetěz na zapojení dobytka, „hnojící vidle“, pytle, výjimečně necky.

⁵¹ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 425 (KPSN), fol. 372.

⁵² Tamtéž, sign. 426 (KPSN), fol. 143-144.

⁵³ Pouze v jediné smlouvě je vedle hotovosti a dobytka uveden také „einrichtung na šatstvu

Ženichův přínos nebyl ve třeboňských svatebních smlouvách ve zkoumaném období označován „obvřením“ ale „protivěnem“. Předpona *proti-* naznačovala, že se jednalo o dva rovnocenné přínosy obou snoubenců.⁵⁴ Nejednalo se tedy o nadlepšení nevěstina zákonného nároku. „Protivěno“ naopak vyvažovalo nevěstin přínos a zdůrazňovalo, že oba partneři přispěli do manželství stejnou měrou. Jeho předmětem byla nejčastěji „živnost se všemi k ní patřícími grunty a příslušenstvím“, kterou ženich získal často „dnešního dne“, což znamená při sepsání svatební smlouvy.⁵⁵ V prvních dvou obdobích je uváděn pouze termín „živnost“, kterou blíže smlouvy nespecifikují. Přesnější výraz je použit pouze tehdy, když se jednalo o mlýn nebo hospodu. V devadesátých letech 18. století není dokonce ani zaznamenáno číslo usedlosti, a tak může být hospodář identifikován pouze podle jména, příjmení a vesnice, odkud pocházel. Ve třicátých letech 19. století bylo již přesně zaznamenáváno, o jakou nemovitost se jednalo. Ženichové tedy do manželství vnášeli nejčastěji „selskou živnost“, „chalupu gruntovní“ nebo „chalupu gruntoprázdnou“, případně „domek“.⁵⁶ Hospodářství mohlo být ale i předmětem věna vdovy nebo dědičky otcovské usedlosti. V takovém případě se rovnalo ženichovo „protivěno“ věnu svobodných dívek a obsahovalo nejčastěji hotovost, případně dobytek. Peněžitá suma byla často již před uzavřením svatební smlouvy uložena do „sirotčenské kasy“ pro děti předcházejícího hospodáře. Mohla pak být dále půjčována a dítě z ní získávalo úroky a svůj podíl si zhodnocovalo. Sirotčí peníze tedy hrály ve vesnické společnosti důležitou společensko-ekonomickou roli. Vladimír Procházka dokonce uvádí, že mohly být využity k závázání člověka, který si je vypůjčil, k výchově sirotků, a tedy k náhradní formě skládání úroku, což mohlo být pro sirotka výhodnější.⁵⁷ Pokud totiž pocházel jeho „dlužník“ z vyšší společenské vrstvy, mohl si tím sirotek vylepšit své sociální postavení a rozšířit tak okruh lidí, kteří mu v budoucnosti mohli být nápomocni. Neformální společenské vztahy na venkově tedy mohly jít i po linii věřitel-dlužník.

---

a peřinách“ a u mlynářské rodiny je jedenkrát zaznamenána „slušná vejprava“ a „ženský nábytek“. Tamtéž, fol. 91, 95.

⁵⁴ V německy psaných svatebních smlouvách byl používán výraz „Widerlage“, který také zdůrazňoval, že ženichův přínos byl protipólem nevěstina věna.

⁵⁵ Ve více než v pětině případů je ve smlouvách z let 1792-1796 uvedeno, že „živnost byla dnešního dne jemu odevzdaná“. V období 1812-1816 a 1832-1836 tak získala hospodářství téměř polovina svobodných mužů. Ženich se tedy stával hospodářem už při sepsování svatební smlouvy a ne při uzavření sňatku.

⁵⁶ V období 1812-1816 dávali ženichové svatební smlouvou ještě otcovský podíl, který nebyl v ostatních obdobích uváděn. Zřejmě byl totiž zahrnován přímo do usedlosti a nebyla potřeba ho zmiňovat.

⁵⁷ Srov. V. Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 333.

V podstatě tedy nezáleželo na tom, jestli usedlost nebo peníze a dobytek do manželství přinese žena či muž. Důležité ovšem bylo, aby byly obě položky splněny. Porušení zmíněného vzorce mohlo totiž vyvolat značné nesnáze v životě nastávajících manželů. Budoucí partner musel být proto vybírán velmi pečlivě, aby nedošlo k ohrožení sociálního postavení ženicha či nevěsty, případně jejich sourozenců. Pokud tedy dívka nevnášela věnem „živnost“, snažila se uzavřít manželství s dědicem usedlosti, který mohl být i z nižší sociální kategorie. Důležitá byla totiž nemovitost a méně již sociální postavení. Sňatkem s druhorozeným synem, přestože by pocházel ze selského prostředí, by byl její sociální status ještě více ohrožen. Ženichové si zase často věnem potřebovali vylepšit finanční situaci. Důležitou úlohou nastávajícího hospodáře bylo tedy nalezení vhodné partnerky s odpovídajícím věnem.

Vliv rodiny je patrný i při předávání věna, případně „protivěna“. Zatímco v devadesátých letech 18. století dávala ve většině svatebních smluv ženichovi věno sama nevěsta, od desátých let 19. století se opět čím dál více projevuje autorita otce, který sám „připovídá nastávajícímu zeti jménem věna“ určitou hotovost, dobytek nebo nářadí. Výjimečně přispěl částkou i bratr nebo jiný příslušník rodiny, který byl s dívkou v úzkém kontaktu. V takovém případě je uváděno, že se tak děje z „bratrské“, případně „přátelské lásky“, což zdůrazňovalo, že rozsah poskytnutí převyšoval obvyklou částku. Pokud dívka osiřela, dával věno její poručník, matka, bratr nebo otčím, který si v případě prozatímního hospodaření zajišťoval lepší budoucnost na „propůjčeném“ statku. Někdy dával věno i švagr nevěsty, jenž byl hospodářem místo jejího otce. Bylo tedy poskytováno osobou, která hospodařila na statku, odkud nevěsta pocházela, a mohl jí být téměř kdokoli z pokrevního i „duchovního“ příbuzenstva.

U mnoha smluv byla podstatná část věna určena na „zaplacení otcovského dluhu“ a na sourozenecké podíly, které vázly na hospodářství. Pokud totiž otec zemřel nebo odešel na výměnek a předal své hospodářství jednomu ze svých potomků, museli být ostatní vyplaceni. V Čechách se uplatňovala koncepce rovných dílů, které se vypočítávaly z kupní hodnoty usedlosti ve prospěch nevybytých dětí.⁵⁸ Někdy bylo proto celé věno určeno na vyplacení jednotlivých podílů. Většinou bývalo věno uhrazeno hned „po kopulaci“ nebo „po kněžském závazku“. Jeho vyplacení bylo ale i odkládáno a ve smlouvě byly stanoveny přesné dny splátek, které byly tradičně určeny podle svátků světců nebo při „vejročním stání“, jež se konalo na podzim. Věno pak mohlo být spláceno i několik let po sobě. Splátkový kalendář byl určen pro hotovost i pro dobytek a další položky. Například Vojtěch Němec, sedlák ze Zvíkova, získal část věna, dobytek a 300 zlatých konvenční měny, „po kopulaci“, na zbylých 200 zlatých si ale musel počkat ještě čtyři

---

⁵⁸ Tamtéž, s. 379-483.

roky, kdy mu byly postupně vypláceny.⁵⁹ Někdy ale hospodáři nemohli na výplatu věna dlouho čekat, protože potřebovali vyplatit své sourozence, kteří také chtěli založit rodinu. Když tedy ženichové vstupovali do manželství, museli si peníze často vypůjčit, takže jejich syn přebíral opět zadlužené hospodářství. Jednalo se o neustálý koloběh, který mohl být zcela narušen sňatkem s chudým partnerem.⁶⁰

Od třicátých let 19. století se postupně objevuje ve svatebních smlouvách tendence k omezení splátkového systému. V některých případech ženichové totiž získávali část věna už před sňatkem, případně přímo při sepsání svatební smlouvy, aby mohli sourozence alespoň částečně vyplatit. Smlouvou byla tato suma pojištěna a dále byly určeny termíny splátek zbylé hotovosti. Ženich měl tak nástup na hospodářství značně ulehčen a jeho sourozenci mohli bez větších problémů sňatek uzavřít. Dalším způsobem, jak se mohlo zmíněné situaci předejít, bylo postupné splácení podílů do „vrchnostenské skladní kasy“ již za otčova života.⁶¹ Lidé tak získávali z uložené sumy „futures“ a jmění si tím zhodnotovali. Bohužel ne každý si mohl zmíněné jednání dovolit. Rodiny proto uplatňovaly různé strategie, aby zajistily co nejlepší budoucnost pro své potomky.

Situace vdovců se od svobodných lišila v mnoha ohledech.⁶² Nevěště „protivěnem“ své hospodářství nedávali, protože již bylo určeno jednomu dítěti, které zplodili s předešlou manželkou.⁶³ Nebyli proto tak žádanými partnery jako svobodní dědicové usedlostí. Přesto byl o ně poměrně vysoký zájem, především mezi dívkami z nižších sociálních kategorií, které si sňatkem se sedlákem-vdovcem své postavení vylepšily. Svatební smlouvou měly navíc zajištěnou budoucnost na hospodářství ženicha, kde získaly poměrně slušný výměnek. Jiná situace ovšem nastala, pokud do manželství vstupoval prozatímní hospodář. Jeho postavení bylo značně nejisté, protože nevěděl, co získá od budoucího hospodáře, a proto nemohl nevěště „protivěno“ přesně vymezit. Jeho působení bylo totiž časově omezeno do předání hospodářství dědicovi, který poté určil, co jeho otčím získá. Pokud se však o svěřené hospodářství otčím dobře staral, mohl i se svou novou manželkou očekávat, že se jim dostane odpovídající odměny a ve stáří budou dobře zaopatřeni.

---

⁵⁹ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 427 (KPSN), fol. 439.

⁶⁰ Srov. Alice Klášterská, Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, *HD* 22, 1998, s. 155.

⁶¹ Od třicátých let 19. století byla nazývána „důchodenskou kasou“.

⁶² Pouze muži, kteří ovdověli mladí a nezplodili ještě žádného potomka, nabízeli nevěště stejné „protivěno“ jako svobodní muži.

⁶³ Ve svatební smlouvě Tomáše Vosýpky je například uvedeno – „poněvadž ženich již z prvního manželstva dvě dítky na živu má, tehdy nevěště jeho ve vsi Mazalově pod N19 ležící selskou živnost jménem protivěna zadati nemíní.“ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 82.

5. Svatební smlouva jako předstupeň poslední vůle

Mimo „přínosů“ obou snoubenců byly součástí svatební smlouvy i podmínky, které zabezpečovaly pozůstalého manžela. Jednalo se o dva případy – první zajišťoval ženicha nebo nevěstu, pokud zemřel manžel bezdětný, a druhý, když po něm zůstaly na živu děti. Snoubenci tedy již svatební smlouvou určovali, jaké mají nastat na hospodářství poměry v případě jejich úmrtí. Smrt byla totiž stále nedílnou součástí jejich každodenního života. I při radostných událostech nesměl člověk zapomínat, že je na světě pouze dočasně. Aby mohl s klidným svědomím předstoupit před Boha, musel co možná nejlépe uspořádat své světské záležitosti. Nejčastěji ke zmíněnému účelu sloužila závěť neboli testament, přesto svatební smlouva mohla být určitým předstupněm, který zaručoval, že i v případě nenadálé smrti budou pozemské záležitosti dostatečně upraveny.

V případě úmrtí bez potomků bylo nejčastěji svatební smlouvou ustanoveno, že veškeré jmění případně bez výjimky pozůstalému manželovi.⁶⁴ Populární byla také odchýlná úprava pro dobu „do dne a do roka“, která byla použita v necelé třetině případů. Byla to varianta starobylého evropského práva, podle jehož zásad nastávalo plné majetkové společenství až narozením dítěte, k čemuž do roka zpravidla docházelo. Do té doby byl novomanželský pár vystaven očekávání rodiny i vesnice, jestli své poslání naplní a nacházel se v přechodném období. Pokud jeden z manželů zemřel před zplozením dědice, nebyl sňatek dostatečně legitimizován a rodina si mohla nárokovat určitý podíl z vneseného věna, resp. „protivěna“. Pokud by totiž pozůstalý manžel zdědil veškerý majetek, mohlo to být pokládáno za nespravedlivé, a proto se tomu chtěly některé rodiny vyvarovat.⁶⁵ Podobné pravidlo platilo i tehdy, když jeden z manželů zemřel před dosáhnutím zletilosti, resp. před dvacátým čtvrtým rokem svého života. Manželství nebylo ještě dostačujícím způsobem naplněno, a proto bylo v zájmu rodiny, aby získala část věna nebo „protivěna“ zpět. Pozůstalý manžel pak musel vrátit částku rodičům zemřelého manžela, jeho sourozencům, případně osobě, která se na něm nejvíc podílela. Stávalo se tak zejména tehdy, když měla nevěsta nebo ženich několik sourozenců, kteří také chtěli vstoupit do manželství. Pozůstalý manžel pak rodině mimo finanční hotovosti často navracel i peřiny nebo „šaty s truhlou“, které byly nedílnou součástí výbavy. Situace se změnila ve třicátých letech 19. století. Úprava „do dne a do roka“ byla stále oblíbená, téměř však vymizelo zanechání veškerého jmění pozůstalému manželovi. Ten sice dostal většinu z pozůstalosti, čtvrtou

---

⁶⁴ Smlouva uváděla, že vše případně pozůstalému manželovi, kdyby nevěsta nebo ženich „do dne a do roku nebo i po dnu a roce“ nebo „krátce neb dlouze“ před nastávajícím manželem zemřeli.

⁶⁵ Srov. V. Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 403.

část, výjimečně třetí, ovšem získali „nejbližší přátelé neb kšaftovní dědici“, což bylo vesměs pokrevní nebo skmotřené a sešvagřené příbuzenstvo.

Zmíněná podmínka ale nemusela být nutně zaznamenána. Ovdovělé osoby ji vesměs neuváděly, protože dědic hospodářství byl již naživu a byla tedy bezpředmětná. Vypsána byla pouze tehdy, když ztratily partnera časně nebo jejich děti již byly zaopatřeny na jiném hospodářství. Dále ji někdy neuváděly páry, jež před svatbou zplodily potomka, kterého určily za dědice usedlosti. Jestliže byla přesto uvedena, bývalo k ní připsáno „pokud by to již zplozené dítě na živu nebylo“. Dětská úmrtnost byla v této době stále vysoká, a tak se rodiče chtěli před případnou smrtí dědice pojistit. Zmíněná podmínka mohla být i různým způsobem modifikována. Pokud smlouvu například uzavíral řemeslník, upravoval jednotlivé podmínky podle svého profesního zaměření.⁶⁶

Pokud zesnulý manžel zanechal po sobě děti, došlo v případě úmrtí manželky k rozdělení věna a veškerého ostatního jmění na dvě poloviny – jedna připadla hospodáři a druhá byla rovným dílem rozdělena mezi osiřelé potomky. Do jmění bylo započítávalo i zbylé šatstvo, které bylo v pozůstalosti podrobně s odhadní cenou rozepsáno. Veškeré položky byly poté sečteny a rozpočítány mezi pozůstalé členy. Někdy se ovšem hospodář rozhodl zděděného jmění ve prospěch svých dětí vzdát a do budoucna jim přilepšit. Svatební smlouvou se pak zavázal jednotlivé částky dětem formou splátek odevzdávat do „sirotčenské kasy“, kde se postupně zhodnocovaly. O zmíněném vypořádání podávají informace smlouvy z desátých let 19. století. Na konci svatební smlouvy byl totiž dopsán odstavec, který vypořádání se zemřelou manželkou zaznamenával. V devadesátých letech 18. a třicátých letech 19. století ovšem tyto údaje chybí.

V případě „protivěna“ docházelo nejčastěji k rozdělení majetku „stejným dětským dílem“ mezi pozůstalou vdovu a děti.⁶⁷ Vdova navíc na statku hospodařila. Někdy také získala mimo rovného dílu ještě nazpět své věno nebo jinou částku na přilepšení. V některých smlouvách je dokonce zmíněna i postava budoucího prozatímního hospodáře, který měl eventuálně vdově s hospodařením pomoci. Ženich tedy při sepisování svatební smlouvy nemyslel pouze na svou případnou smrt, ale dokonce i na budoucího manžela své nastávající manželky. Z dnešního pohledu je zmíněné uvažování nepochopitelné, nepřijatelné. Tehdy byly ale v myšlenkovém světě člověka rozhodující praktické ukazatele. Nejdůležitější bylo vychovat děti a předat hospodářství, na osobní pocity zde nebylo místo. Vždyť i manželství nebylo uzavíráno z lásky, ale hledělo se především na

---

⁶⁶ Kovář Jakub Svoboda ve svatební smlouvě uvádí, že pokud by zemřel bezdětný, zdědí nevěsta jeho chalupu i kovářské náradí, ale pouze pod podmínkou, že si za manžela vezme „dokonale vyučeného kováře“. SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 188-189.

⁶⁷ Jednalo se o českou koncepci rovných dílů.

ekonomické přednosti daného svazku. Proto bylo pro hospodáře klíčové, aby poměry na statku upravil co nejpřesněji. Pokud již nyní stanovil dobré podmínky pro prozatímního hospodáře, zaručoval tím, že v případě jeho smrti bude mít jeho manželka vysokou šanci na nalezení vhodného partnera, který se o hospodářství postará a v dobrém stavu ho předá jeho dětem.

Po smrti manžela hospodařila vdova na usedlosti do „právní zletilosti buď toho nejstaršího mužského dědice a neb toho dítěte“, kterému by ženich mohl odkázat hospodářství, což platilo zejména, pokud ženich vykonával nějaké specifické řemeslo. V takovém případě zdědil nemovitost syn, který se otcovým řemeslem vyučil.⁶⁸ Nejčastěji byl vymezován dědic mužského pohlaví. Dcery byly určovány dědičkami až v případě, že manželé nezplodili syna. Od třicátých let 19. století zmíněná specifikace ustupovala a mnohdy bylo jako dědic usedlosti označeno pouze „nejstarší dítě“. Dívčám se tak postupně zvyšovala naděje na převzetí nemovitosti. Přesto nelze předpokládat, že by začaly „živnost“ ve větší míře dědit. Smlouvy, kdy svobodná dívka přináší do sňatku hospodářství, jsou totiž ojedinělé. Pokud nemovitost přesto získaly, bývala připsána do gruntovní knihy pod jméno jejich manžela. Vedení hospodářství tedy zůstávalo již tradičně doménou mužů a rovněž vdovy preferovaly přivedení prozatímního hospodáře, který by se o nemovitost postaral.

Poslední položka svatební smlouvy vymezovala nevěstin budoucí výměnek. Pokud vstupovala do manželství se svobodným mužem, býval často odvozen od jeho rodičů.⁶⁹ Ve třicátých letech 19. století byl nejčastěji uváděn pouze „slušný vejměnek“, přičemž bližší specifikace chyběla a bývala zřejmě uváděna až v posledním hospodářově pořízení. Pokud si nevěsta vzala za manžela vdovce, bývalo již přesně uvedeno, kde má vdova přebývat. Například měla nevěsta získat – „bezouplatnou společnou schránku v hospodářově sednici, světlo a teplo, komůrku podle stavení, chlív na kraji, nad ním půdu a malej chlívek, pak kousek pažitů za maštali od dvířek až po cestičku k starej studánce.“⁷⁰ Snahou bylo totiž předejít nedorozumění, a tak se hospodář snažil výměnek co nejpřesněji vymezit. V případě, že smlouvu uzavírala vdova, nebýval budoucí výměnek dočasného hospodáře uváděn. Určoval ho až dědic usedlosti, který byl v té době ještě nezletilý. Vdova totiž neměla právo budoucí zaopatření ženicha

---

⁶⁸ Podobným způsobem vymezoval svého dědice Martin Šindler, který byl „drnomistrem“ neboli pohodným. Ve svatební smlouvě uvedl, že „živnost“ má získat syn, který by se chtěl „tím obchodem zabývati“. Pokud by ani jeden potomek neprojevil zájem, má zmíněnou nemovitost nevěsta prodat a získané peníze rozdělit mezi sebe a pozůstalé děti. SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 426 (KPSN), fol. 128-129.

⁶⁹ Nejčastěji získávala nevěsta výměnek jako ženichova matka, dále jako otec, otčím nebo macecha.

⁷⁰ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 63.

vymezovat, protože byla pouze prozatímní hospodyní a její postavení bylo vymezeno pouze do zletilosti nejstaršího potomka, dědice usedlosti.

Svatební smlouva tedy definovala rodinné poměry na dlouhý čas dopředu. Obsahovala různé podrobné informace o rodinném uspořádání i v případě úmrtí některého z manželů, a byla tak prototypem budoucího testamentu. Stávala se tedy základním pilířem rodinného společenství a její uzavření bylo pro budoucí fungování žádoucí. Byla proto sepisována zvláště obezřetně, aby v budoucnosti nemohlo dojít k nedorozumění a porušení práv jednoho z manželů, případně jejich příbuzných, kteří se na sepisování značně podíleli. Výjimečně mohli snoubenci od smlouvy odstoupit a rozhodnout se pro jiného partnera. Předešlá smlouva pak byla v novém právním pořízení prohlášena za „ničemnou“, čímž pozbyla své platnosti.

6. Rodinné a osobní strategie při výběru životního partnera

Rodinné a osobní strategie jsou v české historiografii sledovány především ve šlechtickém prostředí, kde se do zorného úhlu dostává mocenský zájem jednotlivých rodin.⁷¹ V měšťanském prostředí je toto téma jen nedostatečně zpracováno v rámci širěji pojatých prací.⁷² Sňatkovou politikou na venkově se zabývají dvě práce. Pavla Horská rekonstruovala rodinnou strategii ve vesnici Záblatí.⁷³ Studie je založena na analýze seznamu poddaných schwarzenberského panství, přičemž se jedná pouze o metodologický náčrt, k němuž je připojen soupis jednotlivých hospodářů a jejich potomků podle stavení. Hlubší analýza získaných údajů však chybí. Další prací je studie Alice Klášterské,⁷⁴ která vychází z matričních zápisů ve farnosti Starý Plzenec. Vzájemně porovnává sňatkový věk sociálních skupin, který vypovídá o jejich reálných možnostech založit rodinu v určité životní fázi. Autorka sleduje především šanci na vstup do manželství dědiců usedlostí a jejich sourozenců. Stranou ovšem zůstávají důvody, proč si lidé zvolili právě svého partnera a ne jiného, jakou roli hrála rodina a nejbližší okolí nebo jestli se při výběru partnera hledělo na vzájemné sympatie snoubenců. Každé jednání totiž odráží určité zažité vzorce chování, které byly pro danou společnost charakteristické. Analýza jednotlivých případů

---

⁷¹ P. Vorel, *Pernštejnská svatba*, s. 143-159; Týž, *Aristokratické svatby*, s. 191-206; M. Lembergová, Hanavské zasnuby Albrechta Jana Smiřického, *ĎaS* 16, 1994, č. 6, s. 15-18; V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 303-337; V. Bůžek – J. Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 80-97.

⁷² Ukázky strategie výběru životního partnera u měšťanstva nalezneme například v práci – M. Lenderová, *K hříchu*, s. 70-105.

⁷³ Pavla Horská, Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661-1820), *HD* 17, 1993, s. 131-149.

⁷⁴ A. Klášterská, *Výběr partnera*, s. 145-168.

tak může odhalit více než statistické zpracování určitého vzorku dat. Vhodnějším pramenem než matriky nebo soupis poddaných jsou proto svatební smlouvy, které umožňují proniknout do hierarchie hodnot, které byly pro výběr partnera rozhodující. Ukazují také, jaké byly vzorce chování u jednotlivých kategorií nebo jakou roli hrála láska. Dávají k tomu široké pole působnosti. Lze v nich totiž sledovat strategii svobodných či ovdovělých osob, dvojnásobné svatby, sňatkové možnosti sourozenců dědiců usedlostí nebo systém příbuzenských vztahů v rodině. Je možné v nich také nalézt sňatek nevěsty i jejích sourozenců a odhalit, jak se lišily podmínky výběru partnera u různých členů v rodině.

Strategie při výběru partnera byla v zásadě dvojitá. O osobní strategii lze hovořit v případě ovdovělých osob, zvláště vdovců. Trochu odlišná situace nastala u vdov, protože musely brát ohled na vůli poručníka svých dětí. V případě svobodných lidí se většinou jednalo o rodinnou strategii. Ani svobodný muž, dědic usedlosti, nebyl totiž nezávislý na otci a rodině. Při výběru budoucí manželky hrálo nejdůležitější roli věno, které nastávajícímu hospodáři pomohlo vyplatit sourozence, kteří pak vstupovali do manželství. Sňatek dědice hrál klíčovou roli pro budoucí zaopatření celé rodiny. Jednalo se tedy o rodinnou, a ne osobní strategii. Podobná situace nastala u svobodných dívek. Volba jejich partnera se odvíjela podle přání rodiny, která se snažila dceru co nejvýhodněji provdat, aby nemusela vyplácet zbytečně velké věno. Přesto se ale hledělo na to, aby dívka uzavřela homogamní manželství. V odlišné situaci se nacházeli bratrové dědiců. V jejich případě se již mohlo jednat o osobní strategii, přičemž záleželo na tom, jak dalece byl neprvorozený syn nezávislý na rodině. V zásadě ale je možné u svobodných lidí mluvit více či méně o strategii rodinné a u ovdovělých osob o strategii osobní. Odlišná situace nastala u osob v marginálním postavení. Stát totiž sňatky chudých lidí omezoval a často jim ani povolení k sňatku neudělil.⁷⁵ Pokud přesto vstoupili do manželství, byla volba jejich partnera mnohdy spontánní. Bohužel svatební smlouvy o tom nepodávají žádné informace, takže zmíněnou problematikou se předložený příspěvek blíže nezabývá.

6. 1. Význam rodiny a „přátel“ při výběru partnera

Každý jedinec si během svého života buduje sociální síť vztahů, která je důležitá pro jeho zařazení do společnosti. Z toho důvodu uzpůsobuje i své chování do určité míry také ohledům na případné zájmy a názory svého okolí. Výběr partnera proto ovlivňovaly mimo rodičů ještě další osoby, „přátelé“. Slovo „přítel“ se však používalo v jiném významu než dnes, kdy rozdělujeme osoby ze svého okolí na „příbuzné“, resp. rodinu, a „přátele“, kteří nejsou s námi v příbuzenském vztahu. Naproti tomu dříve byli „přáteli“ označováni právě

---

⁷⁵ Srov. J. Klabouch, *Politický konsens*, s. 18-34.

příbuzní nebo skmotřené a sešvagřené osoby. Jednalo se tedy o pokrevní i nepokrevní příbuzenstvo. Ve třicátých letech 19. století se tento výraz dostává téměř do všech svatebních smluv. Rozšířilo se totiž zanechání jedné čtvrtiny z věna „nejbližším přátelům neb kšaftovním dědicům“. Automaticky se tedy předpokládalo, že za nevěstou či ženichem stojí určitý počet osob, které legitimizují postavení snoubenců. „Přátelé“ byli nezbytní, protože zaručovali, že snoubenci pocházejí z poctivého prostředí a nejsou ve vesnici cizími nebo nežádoucími osobami. Sloužili tedy jako veřejná sociální kontrola. Tento systém vztahů byl důležitý v různých situacích. Roku 1816 uzavřela například svatební smlouvu osiřelá dívka Rozina Vejlapková v zastoupení „přítele“ Jakuba Vejlapky, který jí „z přátelské lásky“ vyplatil také věno.⁷⁶

Mohl být ale „přítelem“ ve venkovském prostředí na přelomu 18. a 19. století nazván i člověk, který nebyl členem rodiny? Jak široký význam mělo slovo „přátelství“? Vztahoval se tento pojem na všechny blízké osoby? Na první pohled by zde mohlo být klíčové přídavné jméno „nejbližší“. Příbuzní by pak byli specifikováni právě tímto adjektivem a ostatní „přátelé“ by byly osoby bez příbuzenského vztahu. Pokud ale porovnáme zmíněné výrazy v česky a německy psaných svatebních smlouvách, dojdeme k jinému závěru. Na místě, kde jsou psáni „přátelé“, neuvádějí německy psané smlouvy výraz *Freunden* ale *Anverwandten*, který v překladu znamená *příbuzný* a odkazuje přímo na rodinné příslušníky. Zmíněné slovo se dále pojí s adjektivem *nächsten*, „nejbližší“. Protože se sémantika dalších slov ve smlouvách neliší, znamenají sousloví „nejbližší přátelé“ a *nächsten Anverwandten* s největší pravděpodobností to samé. Český výraz „přátelé“ proto označoval vesměs osoby v příbuzenském vztahu. Adjektivum „nejbližší“ pak mohlo specifikovat, že se jednalo o pokrevně spřízněné osoby, které měly nárok na část dědictví. Ovšem i mezi „nejbližšími přáteli“ mohli proniknout nepokrevní příbuzní. Svatební smlouva z roku 1816 totiž uvádí mezi „nejbližšími přáteli“ sestry ženicha a sestry jeho první manželky a jejich děti, které v případě úmrtí ženicha dostanou určitý podíl z jeho přínosu.⁷⁷

Volba partnera byla klíčová. Do rodiny totiž byli přijati noví lidé, kteří okruh „přátel“ rozšiřovali. Nové příbuzenstvo mohlo mít pro člověka i jisté výhody, protože si ho vybíral víceméně svobodně a správnou volbou si mohl dokonce svůj sociální status vylepšit nebo přinejmenším upevnit. Člověku se pak otvíraly nové možnosti uplatnění a dokonce se mohl zařadit do vyšší sociální kategorie. Pokud si však vybral nevhodného partnera, riskoval tím, že své „přátelé“ ztratí. Rodina se od něj totiž mohla odklonit a jeho sociální status mohl být silně otřesen. Narušení vztahů s nejbližším okolím mohlo mít vážné

---

⁷⁶ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 426 (KPSN), fol. 155.

⁷⁷ Tamtéž, fol. 151-152.

následky. Budoucí život na vesnici pak mohl být do značené míry ztížen a omezen a v extrémních případech mohlo dojít k úplné izolaci a k vyloučení z vesnické společnosti.

Pokud však výraz „přátelství“ neoznačoval blízkou osobu, která nebyla v příbuzenském vztahu, existoval vůbec mezi venkovskými lidmi na přelomu 18. a 19. století vztah podobný dnešnímu přátelství? Navazovali mezi sebou vztahy, které byly založeny na důvěře, otevřenosti a loajalitě, aniž by byli příbuzní? Měli vůbec potřebu uzavírat přátelství? Vzhledem k tomu, že většinu dne strávili prací, aby uživilí svou rodinu, a nejdůležitější pro ně bylo fungování hospodářství, neměli na navazování pevnějších styků tolik času. Postupně se samozřejmě mohlo vyvinout a jistě existovalo. Nejednalo se však o přátelství, jaké lidé navazují dnes. Dříve bylo důležité, aby měl člověk s ostatními lidmi na vesnici dobré sousedské vztahy, které ho zařazovaly do sociální sítě a zajišťovaly mu postavení ve vesnické komunitě. Zmíněné vztahy mohly nakonec vyústit v propojení jednotlivých rodin a nastolení „opravdového“ přátelství v tehdejší významu, což znamená ve sňatek potomků jednotlivých rodin, případně kmotrovství⁷⁸ nebo jiné oboustranně výhodné propojení.

6. 2. Strategie svobodných osob

Mladí svobodní lidé, zvláště dědicové usedlostí nebo dcery sedláků, neměli o potenciální partnery nouzi. Budoucí hospodáři měli větší pravděpodobnost, že najdou manželku ze stejného sociálního prostředí, než jejich bratři.⁷⁹ Ženili se pouze se svobodnými dívkami a uzavírali sňatky dříve.⁸⁰ Jejich vstup do manželství ovlivňoval vyhlídky na sňatek dalších sourozenců. Při volbě partnera proto hleděli především na výši nevěstina věna a méně na sympatie, které k dané osobě chovali. V jejich stupnici hodnot stálo nejvýše zajištění rodiny a bezchybné fungování domácnosti, a proto si sňatek z pouhé náklonnosti nemohli dovolit. Svou situaci si jistě uvědomovali již od narození a byli tak i vychováváni, a proto se snažili očekávání rodiny co nejlépe splnit. Přesto však ani u nich nelze lásku naprosto vyloučit. Mohli si ji ale „dovolit“ pouze v případě, když byl jejich partner pro rodinu přijatelný a neohrožil její chod.

---

⁷⁸ Významem kmotrovství v neoficiálních společenských vazbách v raném novověku se zabývá Miroslava Melkesová, *Adhiberi solent, dui compatres vocantur. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, *HD* 27, 2003, s. 63-120.

⁷⁹ Roku 1787 došlo ke změně dědického práva u poddaných zakoupených statků. Usedlosti již nedědil nejmladší syn ale nejstarší, což umožnilo vyplácení sourozenců podle pořadí narození.

⁸⁰ Srov. A. Klášterská, *Výběr partnera*, s. 153.

Tabulka 4. Svatební smlouvy na třeboňském panství podle rodinného stavu snoubenců na přelomu 18. a 19. století

Rodinný stav snoubenců	Počet sňatků	V %
Oba svobodní	658	73,0
Svobodný - vdova	61	6,8
Vdovec - svobodná	156	17,3
Oba ovdovělí	26	2,9
Celkem	901	100,0

Přestože byl prvorozený syn předurčen k převzetí hospodářství, nemusel tak v budoucnosti nutně učinit. Jan Pozdniček přenechal hospodářství mladšímu sourozenci a zvolil jinou strategii. Oženil se s vdovou po velkovickém rychtáři Kateřinou Bendíkovou, která byla o deset let starší.⁸¹ Přesto mu nabízela dobré uplatnění. Její děti byly ještě malé, a Jan tak mohl hospodařit do dosáhnutí osmnácti let hlavní dědičky Marie. Přestože se stal jen „časným hospodářem“, jeho sociální status neutrpěl a naopak sňatkem s vdovou po rychtáři získal nové „přátele“, kteří přispěli ku upevnění jeho postavení a rozšíření sociálních kontaktů žadaným směrem. Rodina jistě uvítala jeho rozhodnutí, protože tím zajistil dobré postavení pro druhorozeného syna, který se stal hospodářem na „otcovské živnosti“. Pokud vdova pocházela z vyšší sociální kategorie, mohlo být prozatímní hospodaření atraktivní i pro prvorozeného syna, který byl dokonce ochoten vzdát se „živnosti“, na kterou měl dědičný nárok. Těžko lze totiž předpokládat, že se prvorozený syn vzdal svého postavení, aniž měl zajištěnou lepší budoucnost, kterou statek bývalého rychtáře jistě představoval.

Naproti tomu sourozenci dědice usedlosti již neměli tolik možností. Jejich bratrům hrozilo daleko více zhoršení ekonomického postavení, protože nemohli nevěstě nabídnout zaopatření na živnosti. Dívky proto dávaly přednost mužům nižšího postavení, kteří vlastnili usedlost.⁸² V zájmu druhorozeného syna bylo tedy získání hospodářství nebo v horším případě alespoň zaopatření výhodným sňatkem s vdovou nebo s dědičkou usedlosti. Naproti tomu sestry dědiců měly vyhlídky na homogamní sňatek lepší a zhoršení sociálního postavení hrozilo zdaleka méně než u bratrů dědiců.⁸³ Záleželo na dívčině věnu, které se odvíjelo podle postavení otce nevěsty a dále podle počtu dcer v rodině. Zhoršené vyhlídky na manželství měly osiřelé dívky, které ženichům nabízely v průměru nižší věno, svobodné matky a ženy z nižších sociálních kategorií.⁸⁴ Jinak bylo

⁸¹ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 425 (KPSN), fol. 350.

⁸² Srov. A. Klášterská, *Výběr partnera*, s. 157.

⁸³ Tamtéž, s. 167.

⁸⁴ V období 1812-1816 dostávaly osiřelé nevěsty v průměru o 200 zl. W. W., v období 1832-1836 o 140 zl. C.M. méně než dívky, které měly ještě otce na živu.

ale budoucí postavení dívky předem dáno. Pokud se dívka nějakým způsobem neprohřešila proti společenským pravidlům, mohla očekávat, že se jí dostane žádaného postavení.

Druhorození synové se tedy ocitali v daleko horším postavení než jejich šťastnější bratrové. Chápali však své postavení jako křivdu, nebo si odmalička byli vědomi, že mají nárok jen na část dědictví? Cítili se se svým údělem smířeni?⁸⁵ Na první pohled se může zdát, že jim nic jiného nezbylo. Se svým údělem se smířit museli, jinak by nemohli v tehdejší společnosti žít. Jednání lidí bylo do značné míry závislé na tradici a chovali se podle vžitého konsensu chování. Od druhorozených synů se předpokládalo, že se s danou situací vyrovnají stejně tak, jako se od dědiců usedlosti očekávalo nalezení partnerky s odpovídajícím věnem. Přesto nemuseli být se svým údělem plně smířeni, jejich situace totiž nebyla úplně bezvýchodná. V budoucnosti se jim mohla naskytnout příležitost k vylepšení svého sociálního statusu. O jejich osudu bylo často rozhodnuto při sňatku prvorozeného bratra, který se mohl uskutečnit i několik let před tím, než sami dosáhli právní zletilosti. Pokud se totiž rodině naskytl dobrá příležitost, jak svému synovi zajistit lepší postavení, neváhala toho využít – jako v případě Vojtěcha Matějky.⁸⁶ Na žádost jeho bratra bylo ve svatební smlouvě dojednáno, že dostane po vypršení dané lhůty chalupu, která patří otci nevěsty. Protože rodiče dávají Vojtěchovi své hospodářství, nemusí již vyplácet své dceři žádné věno, takže „obchod“ byl uzavřen k oboustranné spokojenosti. Vojtěch tak měl již od svých patnácti let dojednáno, že se stane hospodářem na usedlosti rodičů své švagrové, čímž se jeho dosavadní představy o budoucím životě naprosto změnily a získaly konkrétní, daleko lepší podobu. Postupně si mohl zvyknout na svůj nově nabytý sociální status a připravit se na převzetí nemovitosti. V jeho myšlenkovém světě tak nenastal náhlý zvrát a mohl si na své budoucí postavení zvyknout. Na druhou stranu mohli mladší sourozenci čekat poměrně dlouhou dobu, než bylo o jejich osudu rozhodnuto.

Mnoho smluv bylo uzavřeno právě kvůli zajištění sourozenců ženicha a v některých případech dokonce veškerý nevěstin přínos připadl sourozencům ženicha. V červnu 1812 například získal Josef Zahradník celé věno své budoucí švagrové ve výši 500 zlatých vídeňské měny, aby si za ně koupil „matoušovskou živnost“.⁸⁷ Zařadil se tak mezi hospodáře a svůj sociální status mohl dále rozvíjet. Přestože se narodil bez nároku na „otcovskou živnost“, nakonec žádané postavení získal. Mohl však své budoucí postavení předem ovlivnit? Očekával, že se mu zmíněné příležitosti dostane? Mohli sourozenci vyvíjet na rodinu tlak?

---

⁸⁵ Srov. A. Klášterská, *Výběr partnera*, s. 155.

⁸⁶ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 425 (KPSN), fol. 39-40.

⁸⁷ Tamtéž, fol. 366-367.

Nebo pouze pasivně čekali, jaké postavení jim v budoucnosti zajistí? Smlouvy vesměs uvádějí, že ženich dává bratrovi peníze „z bratrské lásky“, což znamená, že získal více, než se očekávalo. Případně mu to nařizovala smlouva o předání hospodářství, kterou uzavřel se svým otcem. Do svatebních smluv tak proniká autorita otce, která byla v tehdejší společnosti klíčová. Důležité proto také bylo postavení jedince uvnitř vlastní rodiny, která pak mohla vyvíjet aktivitu na zlepšení jeho sociálního postavení v rámci vesnické společnosti. Pokud se potomek postavil proti přání svých nejbližších, nemohl v budoucnosti očekávat jejich pomoc.

Svatební smlouva byla tedy klíčová pro ženicha i jeho sourozence. Při sňatku dědice usedlosti se pak museli smířovat buď s téměř definitivní ztrátou naděje na vylepšení postavení v případě, že nevěsta nepřinesla očekávané věno, nebo s náhlým zlepšením vyhlídek do budoucnosti. Myšlenkový svět dědiců a jejich sourozenců se tedy značně odlišoval. Přestože vyrůstali ve stejné rodině, neměli rovnocenné výchozí podmínky k nalezení vhodného partnera. Prvorození synové měli už od narození své sociální postavení zajištěné a jejich život byl předem vytyčen. Ze své budoucí dráhy mohli sestoupit pouze svou neopatrností nebo pokud se jim naskytla jiná příležitost na vylepšení sociálního statusu. Jinak byl jejich život klidnější než život ostatních bratrů. Ti nemohli najisto počítat téměř s žádnou variantou a často čekali, jaká příležitost se jim naskytne. Museli být připraveni vyrovnat se s nenadálým zlepšením svého sociálního postavení i s jeho zhoršením. Svět druhorozených synů byl proto plný očekávání lepší budoucnosti a často končil zklamáním. Jejich osud byl určen pouze pořadím narození, a ne jejich osobními kvalitami, což mohlo být chápáno jako bezpráví. Na druhou stranu byli na své postavení připravováni již od dětství, takže necítili takovou křivdu, jak by se z dnešního pohledu zdálo. Od počátku 19. století se jim navíc otevíraly ještě jiné možnosti. Pokud neměli doma dostatek příležitostí, mohli odejít hledat práci a lepší společenské postavení do měst.

6. 3. Strategie ovdovělých osob

Strategie ovdovělých osob se od svobodných odlišovala v několika ohledech. Vdovci, kteří již delší dobu hospodařili, byli nezávislí na svých rodičích. Jejich sourozenci byli vyplaceni, a proto si volili partnera relativně nezávisle na přání svých rodičů či příbuzných. Podobně tomu tak bylo u vdov, které se stávaly zcela svobodnými a nacházely se ve stavu, který se velmi podobal postavení mužů. Jednalo se tedy o osobní strategii, ne rodinnou. Na druhou stranu si postupně budovali síť sociálních vztahů, kterou nehodlali porušit. Mohlo to totiž zapříčinit zhoršení jejich sociálního statusu, a proto byla i jejich volba částečně omezena. Vdovy musely navíc brát ohledy na přání poručníka svých dětí, takže byly ve výběru partnera ještě více omezeny.

Vdovský stav byl většinou neočekávaný. Místo dobře fungující rodiny se vdovci či vdovy náhle ocitli v situaci, která pro ně byla neudržitelná. Nemohli si dovolit truchlit delší čas pro zemřelého manžela. Naopak jejich úkolem bylo najít si co nejdřív vhodného partnera, který by zajistil chod rodinného hospodářství. Jak rychle byly ovdovělé osoby schopny najít náhradu, dokládají svatební smlouvy vdovců se svobodnými dívkami. Ve většině smluv z let 1812-1816 je zmíněno vypořádání s dětmi po pozůstalé manželce včetně data jejího úmrtí. Výsledek je až udivující. Většinou se jednalo o velice krátkou dobu od jednoho měsíce do půl roku, pouze ve výjimečných případech o více než rok!⁸⁸ Těžko lze předpokládat, že by vdovec našel novou partnerku za tak krátký čas bez cizí pomoci. Člověk byl v časové tísní, musel se přece starat o hospodářství i o děti, které byly často velmi malé.⁸⁹ S největší pravděpodobností proto vyhledal pomoc dohazovače či dohazovačky. Tato náhlá změna však musela zcela zákonitě vyvolat rozpory v jeho myšlení. Každodenní život se naprosto změnil, když do domu přišla nová osoba, která si teprve budovala jisté zázemí. Přesto se vše muselo udát tak, aby hospodářství netrpělo a děti mohly být bez problémů dál vychovávány.

Výběr partnera u ovdovělých osob stejně jako u svobodných neurčovaly vzájemné sympatie, ale především praktické ukazatele. Přesto byl v jejich strategii značný rozdíl a hierarchie hodnot, podle kterých si partnera vybíraly, se odlišovala. Pro vdovce nebylo již nejdůležitější věno nebo postavení nevěsty, ale především její zdatnost jakožto hospodyně a náhradní matky osiřelých dětí. Protože již sami měli potomky a vlastnili hospodářství, volili za manželky více než z dvou třetin svobodné dívky a nikoliv vdovy. Na druhou stranu vdovci nebyli tak lákavými partnery jako svobodní dědicové usedlostí, a proto si je za manželky vybraly většinou dívky, které měly z ekonomických nebo společenských důvodů horší podmínky k uzavření manželství. Ženy, které nemohly počítat s velkým věnem, si totiž musely na svou výbavu našetřit⁹⁰ a vstup do manželství odkládaly. Proto byly také starší než jejich vrstevnice, které si zvolily svobodného muže.⁹¹ Vdovci si také častěji volili za partnerky sirotky.⁹²

---

⁸⁸ Vypořádání s pozůstalostí manželky je uvedeno ve 31 případech. Pouze ve 2 převyšuje doba nalezení nové manželky 1 rok.

⁸⁹ Nejmladší dítě bylo ve většině případů zhruba 2 roky staré, ve dvou případech se jednalo o 5 a 7,5 měsíců staré dítě.

⁹⁰ Roku 1833 tak učinila domkářská dcera Mariana Rendlová, která si věno vysloužila u Vojtěcha Hauslera. Část mzdy vyplatil hospodář již při sepsání svatební smlouvy, zbylý obnos si ale vymínil zaplatit až za rok. SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 427 (KPSN), fol. 469.

⁹¹ Srov. A. Klášterská, *Výběr partnera*, s. 151.

Osiřelé dívky nabízely budoucímu manželovi v průměru nižší věno, a tudíž byl o ně menší zájem. Sňatek s vdovcem se tak pro ně stával východiskem z nouze. Na rozdíl od svobodných mužů se u vdovců vyskytovaly i sňatky s dívkami nemanželského původu. Ve všech případech šlo o dívky, jejichž matka se předtím vdala a otčím zajistil nevlastní dceři slušné věno,⁹³ takže sociální status muže nebyl nijak ohrožen. Celkově lze říci, že vdovci měli sice nižší nároky na budoucí manželku, mohli si to ale dovolit. Již delší čas si totiž budovali síť vztahů, která jim zaručovala udržení sociálního statusu. Jejich postavení neutrpělo, což zase vyhovovalo ženám, které měly horší šance na vstup do manželství a vdovcem byly dobře zaopatřeny.

Na rozdíl od vdovců, kteří měli šanci na vstup do nového manželství poměrně vysokou, zůstávaly vdovy častěji až do konce života samy. Tato situace nastala po změně dědického práva roku 1787. Dokud hospodářství dědil nejmladší syn, byl sňatek s vdovou vyhledáván. Druhý manžel se stával „časným“ hospodářem a vedl usedlost do doby, než dospěje nejmladší syn. Po změně dědického práva se však vdovy přestávaly stávat prozatímními hospodyněmi v takové míře jako předtím. O ženu na výměnku již nebyl velký zájem, neměla totiž co nabídnout.⁹⁴ Šanci na vstup do manželství měly jen takové ženy, které ovdověly časně. Ovšem ani mladé vdovy nebyly v záviděníhodné situaci, protože záleželo na jejich ekonomické situaci a společenském postavení. V červenci roku 1815 se vdávala vdova Kateřina Papáčková, které bylo pouhých 25 let. Ve svatební smlouvě uvádí, že chtěla v červnu svou chalupu prodat. Myslela si totiž, že nenajde odpovídajícího manžela, který by chtěl konat dvacet šest dní robotu a starat se o chalupu. Žena se tak dostávala do složité situace. Musela by zřejmě odejít sloužit a zhoršit si tím sociální postavení. Proto se snažila co nejrychleji najít partnera, který by se zavázal povinnosti plnit. Ten se ukázal v osobě Matěje Bejlovce. Ve smlouvě není napsáno jméno ženichova otce, jež je uváděno u všech svobodných mužů, kteří ještě nejsou samostatnými hospodáři na „otcovské živnosti“. Jednalo se tedy zřejmě o nepravorozeného syna, který byl již delší čas nezávislý na svém otci a byl pravděpodobně v podružském postavení. Sňatek s vdovou tak pro něho znamenal zlepšení sociálního postavení.⁹⁵ Kateřina si sňatkem sociální status nezhoršila a sama umožnila muži, který by byl za jiných okolností do konce svého života

---

⁹² V letech 1812-1816 si brali o 15 % více nevěst-sirotků než svobodní muži a ve třicátých letech 19. století o 13 %.

⁹³ V období 1812-1816 se jedná pouze o 1 případ z 51 smluv, kdy si vdovec vzal nelegitimní dceru, v následujícím období 1832-1836 se vyskytují již 2 případy z 54.

⁹⁴ Srov. A. Klášterská, *Výběr partnera*, s. 150-151, 186.

⁹⁵ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 426 (KPSN), fol. 138-139.

v závislém postavení, stát se hospodářem. Matěji se tím naskytla výborná příležitost, které se nehodlal vzdát. Přesto však zůstával pouze „časným, nájemním“ hospodářem a jeho budoucnost byla nejistá.

Příchodem na hospodářství se prozatímní hospodář dostával do zvláštní situace. Jeho působení bylo totiž časově omezeno do zletilosti dědice a ve sva- tební smlouvě nebyl většinou výměnek nebo jiný druh zaopatření stanoven, „poněvadž se neví, co ženich od dědice živnosti dostane“. Jednalo se vlastně o pojistku. Pokud by se nový hospodář nechoval k rodině správně, nemohl v bu- doucnosti očekávat od dědice peníze ani výměnek. Celý jeho život tak prostu- povala určitá nejistota, protože nikdy nebyl zcela zaopatřen. Vnímal on sám své postavení jako omezení? Nebo byl na tento stav připraven a rád ho za cenu zlepšení svého sociálního statusu přijal? Zřejmě v okamžiku uzavření sva- tební smlouvy bylo pro ženicha nejdůležitější zlepšení sociálního postavení a rád na dané podmínky přistoupil. Až v budoucnosti se ukázalo nakolik byl ve svém postavení omezen.

„Dočasným“ hospodářem nebyl ale pouze muž, který vstupoval do manžel- ství s vdovou. Mohl jím být i bratr zemřelého hospodáře,⁹⁶ manžel sestry dědice usedlosti⁹⁷ nebo dokonce i otec budoucího hospodáře, který sice statek svému synovi přepsal, vymínil si na něm ale hospodařit do jeho zletilosti.⁹⁸ Instituce „nájemného“ hospodáře byla tedy ve vesnickém společenství důležitá, protože zaručovala řádný chod hospodářství, pokud došlo k nepředvídatelným změnám uvnitř rodiny. Nově příchozí hospodář se pak stával nepostradatelnou osobou. Nahrazoval vdovu a ulehčoval jejímu postavení. I sám hospodář pamatoval na případnou smrt ve sva- tební smlouvě a na dalšího manžela své ženy. Například vdovec Martin Mejta ze Štěpánova ve smlouvě uvádí, že pokud zemře do čtyř až pěti let po svatbě, bude jeho syn Vavřinec ještě mladý, aby mohl „živnost“ převzít. Nevěsta se má proto podruhé vdát a společně s novým hospodářem statek vést. Druhý manžel nevěsty by pak měl působnost na chalupě zajištěnou

---

⁹⁶ Například Jakub Vaněra z Břilic uzavřel roku 1836 sva- tební smlouvu s Kateřinou Zahrad- níkovou. Smlouva byla uzavřena „se srozuměním“ poručníka Jakuba Filase. Bratr zemřelého hospodáře se zde zavazuje vychovat pět osiřelých dětí. Až dědic usedlosti převezme hospodářství, dostane nevěsta „vejměnek“, protože byla „věrně nápomocna“ a starala se o děti. Tamtéž, sign. 428 (KPSN), fol. 278-279.

⁹⁷ Roku 1833 vstupovali do manželství František Toman a Anna Novotná. Selské hospodářství v Krakovčicích měl převzít bratr nevěsty František Novotný, kterému bylo pouhých 13 let, a tudíž nebyl schopen sám vést hospodářství. Ženich si proto tuto chalupu pronajal až do července 1843, kdy nevěstin bratr dosáhl právní zletilosti. Tamtéž, fol. 37.

⁹⁸ Smlouva uvádí, že otec nevěsty je „časný hospodář“, a proto nebude nevěstě zatím vyplácet „otcovský podíl“. Ten nevěsta dostane, až její bratr převezme hospodářství. Tamtéž, fol. 280-281.

do smrti nevěsty,⁹⁹ poté již byl závislý na vůli dědice usedlosti, jestli mu přispěje na budoucí živobytí, případně mu povolí, aby dál přebýval na výměnkářské chalupě.

Budoucí postavení prozatímního hospodáře tedy určoval dědic usedlosti. Jakou autoritu měl v takovém případě ale otčím? Nebyl až příliš omezován? Částečně jistě ano. Musel se totiž řídit podle tehdejšího konsensu chování, který nemohl překročit, jinak by se vystavoval nebezpečí budoucí ztráty nabytého postavení. Pokud se však o svěřené hospodářství a děti řádně staral, mohl v budoucnosti očekávat, že se mu dostane žádané odměny. Jeho strategií proto bylo, aby se žádným způsobem nezprotivil rodině, do které byl sňatkem včleněn. Jeho sociální status uvnitř rodiny pak mohl být natolik zpevněn, že se jeho děti, které zplodil s vdovou, mohly stát dědici hospodářství, na které se přiženil. Stávalo se tak zvlášť, pokud chyběl mužský dědic a usedlost měla zdědit dcera bývalého hospodáře. Otčím mohl v tomto případě zajistit své nevlastní dceři vhodného ženicha, který jí zaručil dobré sociální postavení v rámci jiného hospodářství. Musel sice zajistit dívce řádné věno, které jí dával „zadarmo“ a „z lásky“, přesto tím více získal než ztratil. Jeho vlastní potomek se pak mohl stát hospodářem na „živnosti“, čímž si zajistil dobré postavení ve stáří a žádoucí výměnek. Učinil tak i otčím Anny Panochové, která se vzdala ve prospěch svého otčima práva na usedlost ve Štipoklasech, již měla připsanou v gruntovní knize. Jako důvod uvedla, že získala „znamenité“ věno, a proto souhlasí, aby hospodářství zdědil potomek její matky a otčima.¹⁰⁰

Postavení „časného“ hospodáře mohlo být silně narušeno, pokud ovdověl. Nacházel se totiž ve zvláštní situaci. Se statkem ho již nespojoval sňatek s vdovou. Přesto pouto s hospodářstvím zůstávalo, protože byl zavázán starat se o své vlastní děti i o ty, které vyženil. Klíčovým úkolem tedy bylo nalezení vhodné partnerky. Na statek tak přicházela nová osoba, která nebyla rozhodně v záviděníhodné situaci. Její manžel hospodařil pouze dočasně a v budoucnosti byla závislá na rozhodnutí dědice, jaký výměnek nakonec získá. Musela se starat o děti svého manžela i o ostatní sirotky, kteří se nacházeli ještě v neobvyklejší situaci. Hospodářství již nevedl žádný z jejich rodičů, ale dvě naprosto cizí osoby. Mohlo v tomto případě hospodářství nadále fungovat? Nebylo postavení sirotek narušeno? Jak tuto situaci reflektovali jednotliví protagonisté? Cítili se ohroženi? Zmíněné situaci se pokusili vyhnout Martin Dudek a Anna Jindrová, kteří spolu vstoupili do manželství roku 1813.¹⁰¹ Oba se znali již dlouhou dobu. Martin byl totiž vdovcem po manželce nevěstina bratra, a tudíž si bral za man-

---

⁹⁹ Tamtéž, sign. 427 (KPSN), fol. 462.

¹⁰⁰ Tamtéž, sign. 426 (KPSN), fol. 73.

¹⁰¹ Tamtéž, fol. 28.

želku tetu osiřelých dětí. Na statek tedy nepřišla cizí osoba, ale rodinný příslušník, který nahradil roli předcházejícího. Podobná spojení ovšem nebyla běžná a většinou si „dočasný“ hospodář přivedl na statek „cizí“ nevěstu. Klíčovou roli proto sehrála třetí osoba, poručník, který poměry na statku upravoval a dohlížel na to, jestli nejsou sirotci ve svých právech omezováni. Smlouva byla proto uzavírána s jeho „srozuměním“. Ženich se zavazoval děti „slušně živit, šatit a cvičit nechati“. Bez nové manželky by totiž nebyl schopen se o ně správně starat, takže nevěsta byla na statku vítána a nikdo mu v novém sňatku nebránil.

Sociální status „dočasného“ hospodáře mohl tedy projít různými proměnami od naprosté nejistoty, co mu budoucí dědic přidělí, až po získání pevného postavení uvnitř rodiny i navenek. Záleželo především na schopnostech jedince, jak se dokázal s nastalou situací vyrovnat a jestli byl schopen ji maximálně využít ve svůj prospěch. Společnost jeho postavení reflektovala s jistým očekáváním, jak se dokáže prosadit, a neuzavírala se před ním. V budoucnosti totiž mohl získat natolik pevné postavení, že již nebyl „dočasným“, ale faktickým hospodářem na usedlosti a jeho děti získaly rovnocenné výchozí podmínky jako jiní potomci hospodářů. Zmíněné postavení proto mohlo být velmi žádané zvláště pro druhorozené syny, kterým se otevíraly nové podmínky pro uplatnění.¹⁰²

6.4. Příklady rodinné strategie

Sňatkem se nespojovali pouze dva lidé – spojovaly se celé rodiny. Budoucí manžel byl proto pečlivě vybírán, aby nedošlo k poškození již vybudované sociální sítě a naopak nastalo její rozšíření a zpevnění sociálního statusu rodiny. Více než samotný partner byla důležitá pověst jeho rodiny. Muži často ani nezáleželo na tom, kterou z dcer hospodáře si nakonec vezme za manželku. Nejdůležitější bylo sblížení obou rodin. Dokazuje to i sňatek Tomáše Kubaty, který nejdříve uzavřel svatební smlouvu s nevěstinou sestrou, jež však oнемocněla, a tak se ženich nakonec rozhodl pro nevěstu.¹⁰³ V tehdejší společnosti jeho jednání nevzbuzovalo pobouření. Naopak, Tomáš dodržel daný slib a oženil se s dcerou hospodáře, i když s jinou, než se původně předpokládalo. Došlo tak k očekávanému propojení rodin a rozšíření působnosti žádaným směrem.

Výběr budoucího manžela mohl být omezen profesními ohledy, což platilo především pro děti mlynářů, které si volily partnera ze stejné kategorie. Najít ale partnera s odpovídajícím sociálním, případně profesním, postavením nebyl vždy lehký úkol. Potomci se snažili vyhovět přání rodiny a zvolit partnera podle očekávaného společenského úzu. Lidé však byli mnohdy propojeni různými

---

¹⁰² I pro prvorozeného syna mohlo být postavení prozatímního hospodáře žádoucí, což dokládá výše uvedený případ Jana Pozdníčka.

¹⁰³ Tamtéž, sign. 425 (KPSN), fol. 353-354.

příbuzenskými vztahy, které jim zabraňovaly v případném sňatku. Mimo pokrevního příbuzenství stálo v cestě ještě duchovní, které vylučovalo sňatek s dětmi kmotra, a ani sešvagřené osoby spolu nesměly vstupovat do manželství.¹⁰⁴ Pokud přesto sňatek uzavřít chtěly, musely žádat o dispens na příslušném úřadě jako Vojtěch Tvaroh, který se oženil se sestrou své předešlé manželky. Smlouva byla uzavřena po dosáhnutí „od onoho zemoředitelství dle dekretu 20. 5. 1814 N 18, 586 pominutí té obojí stranou pozůstávající překážky švagrovství v prvním stupni“.¹⁰⁵ Spřízněné páry většinou dispens uvádějí. Někdy ovšem není ve smlouvě přímo uveden, přesto lze ale předpokládat, že o něj požádaly. Některé páry spolu již dokonce zplodily dítě. Zřejmě pouze čekaly, až dispens získají. Mezitím spolu žily v konkubinátu. V lednu 1833 byl udělen dispens Františku Eikerovi, chalupníku z jednoty u Uhlířova, a Johaně Hánové z Kramolína.¹⁰⁶ Přestože dispens získali už v lednu, manželství uzavřeli až v červenci. Se sňatkem zřejmě nemuseli pospíchat – dítě bylo na světě a otec nevěsty již vyplatil polovinu věna. Předmanželská sexualita byla tedy v tomto případě tolerována a nepřímo i podporována.

Velice populární byly dvojnásobné svatby, kdy si dvě hospodářovy děti braly sourozence z jiné usedlosti. Obě rodiny tedy spolu byly v příbuzenském poměru. Ani u jedné svatební smlouvy není ale uvedeno, že by snoubenci požádali o dispens, přestože je jinak ve smlouvách běžně uváděn. K dvojnásobným svatbám totiž docházelo většinou ve stejný den a i svatební smlouva byla uzavřena najednou. Nejednalo se tedy o příbuzné osoby. Tento stav nastal až po složení svatebního slibu, který byl vysloven téměř naráz. Většinou se jednalo o případy, kdy si bratr nevěsty bral sestru ženicha.

Bylo to velice výhodné spojení. Budoucí dědic statku nemusel vyplácet dědický podíl sestře, který byl počítán jako věno nevěsty. Například roku 1812 odpadlo Josefu Kráflvi vyplácení otcovského podílu 200 zlatých vídeňské měny sestře Kateřině, „aby zase na tento podíl za věno nastávající manželky Mariany Blažkovy neb Kubšovy poznal a na jeho živnost pojistiti nechal“. Sestře Kateřině byl zase podíl pojištěn na hospodářství jejího nastávajícího manžela, takže „ženich rodiče nevěsty od dalšího vyplacení jejího věna osvobozuje“.¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Paragrafy 13-16 Manželského patentu Josefa II. uváděly jako překážku manželství příbuzenství a švagrovství. SOA Praha, Sběrka patentů, inv. č. 2066. Paragraf 65 Všeobecného občanského zákoníku z roku 1811 zakazoval manželství „mezi příbuznými v linii nahoru vstupujícími a dolův sstupujícími (...) necht' příbuznost z plodu manželského aneb nemanželského pochází.“ Paragraf 66 to doplňoval, že „ze švagrovství povstává překážka manželství“. *Kniha wsseobecných zákonů městsských*, s. 19.

¹⁰⁵ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 426 (KPSN), fol. 75.

¹⁰⁶ Tamtéž, sign. 428, fol. 32.

¹⁰⁷ Tamtéž, sign. 426 (KPSN), fol. 6.

Dále docházelo k situaci, kdy si bratr ženicha vzal sestru nevěsty. Tyto případy jsou ale ojedinělé, protože se mohly stát pouze tehdy, když otec nevěsty neměl žádného dědice hospodářství, a proto je dostal zeť. Rodiče nevěsty opět nemuseli vyplácet žádné věno a ženich dědický podíl svému bratru, který, ač neprvorozený, se takto stával hospodářem. Roku 1792 si vzal Josef Liška Marianu, dceru Jakuba Pilného. Otec nevěsty nemusel vyplácet věno, protože podstoupil svou živnost bratru ženicha. Svatební smlouva byla uzavřena ve stejný den jako smlouva o předání živnosti, jednalo se přece o oboustranný obchod.¹⁰⁸ Podobný případ je i z roku 1794. Paradoxní je, že se svatba nevěstiny sestry a ženichova bratra domlouvá několik let dopředu. Ženich Jan Železný neb Klouda si bere Marianu, dceru Matěje Kolenáře. Ve svatební smlouvě je uvedeno, že otec nevěsty nebude zatím vyplácet žádné věno „na tu uhodu kdyby jeho bratr Jakub jeho dceru sobě Barboru (...) za manželku pojal“. Pokud by Jakub zemřel, nechtěl si vzít nevěstinu sestru „neb jakýmkoliv způsobem se na onu jemu tady přislíbenou kolenářskou živnost dostati nemohl“, vyplatí Matěj Kolenář ženichovi 300 zlatých jako věno nevěsty.¹⁰⁹

Dvojnásobná svatba byla velice žádaná, zvláště pokud měl hospodář několik dcer na vdávání a nechtělo se mu vyplácet věno v plné výši. V únoru 1813 vstupovali do manželství hned tři potomci Vojtěcha Kartáka z Domanína – Mariana, Kateřina a Tomáš. Svatební smlouvy byly uzavřeny ve stejný den a i svatby se konaly ve shodnou dobu. V případě Tomáše a Mariany se jednalo o dvojnásobnou svatbu. Došlo ke spojení s rodinou sedláka Josefa Holby ze stejné vesnice. Budoucí hospodáři opět nemuseli vyplácet sestrám dědický podíl. Mariana tedy získala stejné věno jako její nastávající švagrová – 200 zlatých. Zmíněná suma byla pojištěna na hospodářství budoucího manžela. Druhá sestra Kateřina se vdala za Jana Jiráčka z Branné. Protože se nejednalo o „výměnu“ nevěst, musel otec nevěsty vyplatit daleko větší věno – na hotovosti 400 zlatých a dobytek ve výši 108 zlatých. Vše mělo být vyplaceno a odevzdáno „po kopulaci“, resp. po svatbě. V tomto případě bylo věno více než dvakrát vyšší oproti věnu předchozí sestry. Dvojnásobná svatba byla tedy velmi výhodná. Otec nevěsty nemusel vyplácet věno v takové výši, jak by se jinak vyžadovalo, a ještě k tomu provdal svou dceru za dědice hospodářství a zajistil jí homogamní sňatek a udržení sociálního statusu.¹¹⁰

Zmíněné svazky působí z dnešního pohledu až nelidsky a připomínají spíš obchod. Rodiny se dohodly na „výměně“ nevěst, aby tím ušetřily při vyplácení věna. Vnímali ale mladí lidé sňatek z ekonomických důvodů jako křivdu? Vstu-

---

¹⁰⁸ Tamtéž, sign. 1971 (KPSN), fol. 20-21.

¹⁰⁹ Tamtéž, fol. 136-138.

¹¹⁰ Tamtéž, sign. 426 (KPSN), fol. 7-10.

povali do manželství nedobrovolně? Zřejmě tomu tak nebylo. Na prvním místě stálo zajištění rodiny, a proto si nemohli dovolit odchýlit se od tradičního chování a postavit se proti vůli rodičů. Očekávalo se od nich, že se podřídí názoru svých rodičů, vždyť i křesťanské desatero hlásalo „cti otce svého i matku svou“. Vzepření proti tradici a rodičům mohlo v jejich myšlenkovém světě vyvolat silný otřes. Museli by totiž volit mezi rodinou, která jim poskytovala řadu jistot, a láskou k partnerovi, který jim nemohl zaručit bezpečnou budoucnost. Navíc v jejich myšlení stále přetrvávala obava z lásky, která byla často považována za nemístnou a škodlivou manželskému soužití. Potomci se proto rádi podvolili přání rodiny, protože to bylo v souladu s jejich představami o budoucím životě, kde dávali přednost „známému, jistému“ (tzn. rodině) před „cizím“ (tzn. partnerem). Přesto nesměli být ke sňatku nuceni. *Dekret o sňatkové reformě* neboli *Tametsi*, který byl schválen na Tridentuském koncili, mimo jiné nařídil, že dobrovolný souhlas ženicha a nevěsty je vlastní podstatou svátosti manželství.¹¹¹ Nově to potvrzoval i *Všeobecný občanský zákoník*. Muselo tedy dojít k jistému kompromisu, přičemž vůle rodičů a přátel stála na prvním místě.

Dvojnásobných svateb bylo nejvíce uzavřeno v období 1812-1816. Hospodáři tehdy kvůli bankrotu přišli o velkou sumu peněz, kterou měli v bankocetlích. Z tohoto důvodu bylo výhodnější nevyplácet věno v penězích, ale pouze přepsat tyto částky nevěstám na hospodářství. Ve třicátých letech 19. století došlo k poklesu v uzavírání dvojnásobných svateb.¹¹² Nemuselo se však jednat o pokles popularity, ale naopak o pokračování dlouhodobého trendu, jenž mohl být v letech 1812-1816 narušen napoleonskými válkami, které pustošily habsburskou monarchii, a mimo jiné způsobily státní bankrot a pokles sňatečnosti.¹¹³ Vzhledem k tomu, že jsem analýzu provedla pouze v těchto dvou obdobích, nemohu vyvozovat jednoznačné závěry. Bylo by potřeba zjistit popularitu dvojnásobných svateb v delší časové rovině.

Pouze výjimečně uzavíraly svatební smlouvu dvojice, které usedlost nevladly. Smlouva pak byla uzavírána ze dvou důvodů – rodina ženicha,

---

¹¹¹ J. C. Bologne, *Svatby*, s. 172.

¹¹² V období 1792-1796 nebyly dvojnásobné svatby příliš uváděny, což je dáno tím, že smlouvy řadu údajů neobsahují. Neznamena to ale, že by se tyto svatby nekonalý. Počet případů však raději neuvádím, protože by mohl být zavádějící. Ve smlouvách z let 1812-1816, které jsou již přesnější, zahrnovaly dvojnásobné svatby 13 % z celkového počtu prvních sňatků a téměř 4 % v případech, kdy si vdovec bral svobodnou dívku. Ve třicátých letech 19. století došlo k poklesu. Z celkového počtu prvních sňatků zahrnoval tento druh svateb necelá 3 % a u vdovců se nevyskytuje vůbec.

¹¹³ V 19. století se uzavíralo v přepočtu na 1000 obyvatel v průměru více než 8 sňatků. V letech 1813-1814 došlo k výraznému poklesu v uzavírání sňatků – v roce 1814 dokonce na 6,6. Srov. L. Fialová, *Vývoj sňatečnosti*, s. 208.

případně nevěsty, koupila budoucím manželům hospodářství, nebo jim alespoň zajistila živobytí na „vejměnkářské chalupě“. Vzniklá situace se pak smlouvou pojišťovala. Záleželo tedy na finančních možnostech rodiny a její ochotě novomanželům vypomocet. Právě proto byl důležitý výběr partnerky, která měla přinést žádané věno, jež novomanželům pomohlo k získání „živnosti“. Zmíněnou strategii použil František Havel z Novosedel. Otec nevěsty mu totiž vyplatil celé věno před svatbou, a tak mohl „s pomocí otcovského vejbytku“ selskou usedlost koupit.¹¹⁴ Jakým způsobem ho ale přijala venkovská společnost, když se oproti očekávání zařadil do jiné sociální kategorie? Reflektovala ho jako „zbohatlíka“ nebo ho naopak vnímala jako člověka, který byl schopen vhodně využít okolností? Situace mohla být ještě komplikovanější, pokud bylo hospodářství zakoupeno na jiném panství, než odkud ženich s nevěstou pocházeli. Nový hospodář pak byl pro vesnickou společnost z počátku „cizí“ a byl vystaven řadě očekávání. Dané situace se nebál Jan Nosek z bechyňského panství, který získal „živnost“ v Bošilci.¹¹⁵ Jeho sociální status musel být ze začátku velmi nestabilní, protože neměl vybudovanou sociální síť, která by ho zařazovala do tamní společnosti. Musel proto vyvíjet značnou iniciativu, aby bylo jeho postavení vesnickou společností uznáno a stal se faktickým hospodářem na zakoupené usedlosti. Navíc byl jeho sociální status zatížen četnými dluhy, které v řádných splátkách odevzdával.

Pokud neměla rodina dostatečné prostředky na koupi hospodářství, mohli novomanželé získat právo do smrti přebývat na výměnkářské chalupě. Takovým způsobem vypomohl roku 1816 Matěj Žoldnajt svému bratrovi. Uvedl, že se tak stalo „pro snadnější zaopatření obouch manželův“. Ženich s nevěstou ale museli z chalupy platit vrchnosti daně a taky byli povinni třináctidenní pěší robotou. Pokud chtěl hospodář po odevzdání svého hospodářství přebývat na „vejměnkářské živnosti“, museli manželé z chalupy odejít. Přesto nepřišli zkrátka. Hospodář jim totiž měl v takovém případě vyplatit 400 zlatých, a pokud by byl na živu pouze jeden z nich, 300 zlatých. Po jejich smrti měla chalupa připadnout opět k hospodářství.¹¹⁶ Podobným způsobem zajistil novomanžele i otec Martina Pumpra z Dunajic. Snoubenci se navíc museli zavázat, že chalupu budou „spravovat a udržovat“. Ženichův otec myslel dokonce i na jejich děti. Svatební smlouvou se zavázal, že pro ně odvede 150 zlatých vídeňské měny do vrchnostenské „skladní kasy“. Po smrti manželů měly tyto peníze patřit „stejným dílem“ jejich dětem a od držitele živnosti měly navíc získat „nějaký grunt“.¹¹⁷

---

¹¹⁴ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 77.

¹¹⁵ Tamtéž, sign. 427 (KPSN), fol. 427.

¹¹⁶ Tamtéž, sign. 426 (KPSN), fol. 178.

¹¹⁷ Tamtéž, fol. 30.

Rodina tedy hleděla, aby ani sociální status budoucích dětí neutrpěl a zůstal na úrovni jejich rodičů.

Pokud tedy neměl potomek dobré výchozí podmínky pro živobytí, snažila se mu je rodina alespoň částečně vynahradiť. Svatební smlouva upravovala rodinné poměry na dlouhý čas dopředu, a proto bylo v zájmu všech jejích členů, nejen novomanželů, aby si jejím prostřednictvím zajistili co nejlepší postavení. Pokud byl člověk nějakým způsobem handicapován, měl jen omezené možnosti na uplatnění ve společnosti, která ho reflektovala jako nežádoucí přítěž. Proto bylo velmi důležité, jak se k němu zachová jeho rodina. Do konce života byl totiž závislý na péči ostatních, a pokud by se mu jí nedostávalo, mohl skončit bez prostředků. Možná právě proto považoval vdovec Tomáš Rút za důležité přesně stanovit, kdo se bude starat o jeho syna Tomáše, který byl „mrzákem“. Jeho svatební smlouva uváděla, že se zavazuje odevzdat své hospodářství v Mazelově synovi Jakubovi pouze pod podmínkou, když se bude až do smrti starat o svého zmrzačeného bratra. Svatební smlouvou svého otce získal tedy Tomáš řádné živobytí a budoucnost pro něj již neznamenařa riziko.

Svatební smlouvy byly tedy uzavírány s ohledem na budoucí postavení ostatních členů domácnosti. Výběr partnera se řídil především názory rodičů, přičemž se hledělo na upevnění sociální sítě vztahů, aby nebyl status rodiny oslaben. Příbuzenské vztahy proto byly mnohdy velmi provázané. Rodina se totiž snažila zaopatřit pokud možno několik dětí najednou tak, aby hodně získala při vynaložení nízkých nákladů. V následujícím odstavci uvádím dva příklady, které jsou až zarážející. Nejedná se však o běžnou sňatkovou strategii na venkově. Jsou to výjimečné případy, z celkového počtu smluv nalezneme jen málo podobných. Přesto ale vypovídají o chování a myšlení lidí na venkově, kde láska a vzájemné sympatie snoubenců nehrály rozhodující roli.

V prosinci 1833 se brali nevlastní sourozenci Jakub Švejar a Marie, sirotek po Bartoloměji Jáchymovi neb Krejčím,¹¹⁸ přestože to Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 zakazoval.¹¹⁹ Otec ženicha byl tedy otčímem nevěsty a zároveň se stal i jejím tchánem. Nevěsta měla zdědit usedlost po svém zemřelém otci, ale díky sňatku našla zaopatření na hospodářství svého otčima. Její usedlost tak mohl výhodně koupit bratr ženicha, nevěstin druhý nevlastní bratr, který se tím stával hospodářem. Rodina tedy zaopatřila hned tři děti najednou, kterým ani nemusel být vyplácen otcovský podíl. Ulehčila nastávajícímu hospodáři a zlepšila postavení nepravorozeného syna. Ještě pozoruhodnější byl sňatek Jakuba Lomského a Mariany Kovářové z prosince 1812.¹²⁰ Nevěsta

¹¹⁸ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 65-66.

¹¹⁹ *Knihá wsseobecných zákonů městsských*, s. 19.

¹²⁰ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 425 (KPSN), fol. 356-357.

byla totiž dcerou ženichova švagra. To by ale znamenalo, že by byla dcerou ženichovy sestry a jednalo by se o pokrevní příbuzenství. Nezbyvá než předpokládat, že si ženichova sestra vzala vdovce, který měl děti z předešlého manželství. Nevdávala se ale pouze nevěsta, ale ještě její sestra, která si brala bratra ženicha, tudíž dalšího švagra svého otce. Jednalo se tedy o dvojnásobnou svatbu, která byla ještě vpletena do dalších příbuzenských vztahů. Ženichové se tak stali švagry i zeti manžela své sestry. Otázkou ovšem zůstává, jestli tito bratři už o podobném spojení přemýšleli, když si jejich sestra brala vdovce se dvěma dcerami, nebo až poté.

Oba případy potvrzují, že na prvním místě stálo přání rodiny. Mladí lidé byli již od malička vychovávaní v přesvědčení, že v manželství není láska příliš důležitá a může být naopak na obtíž. Výběr partnera byl dlouhou dobu ponecháván rodičům, což nebylo chápáno jako zásah do soukromí, ale jako povinnost rodičů, kteří tím zajistili potomkům přijatelnou budoucnost. Zanedbání této povinnosti mohlo být chápáno jako zásah proti tradici. Představa budoucího partnera, kterého poznají, až když bude sjednána svatba, patřila do každodenního života tehdejších lidí. Na druhou stranu se mladí lidé často znali již před svatbou. K seznámení měli mnoho příležitostí, například „u muziky“, na jarmarcích, v čelední službě, při společných pracích na poli nebo každou neděli v kostele.

Láska se měla vyvinout až v manželství nebo v období zasnub. Snoubenci si mohli být v mnoha případech vzájemně sympatičtí.¹²¹ I u šlechtických párů, kde byla sňatková politika ještě vyhraněnější, se předpokládá, že našli v sobě v průběhu manželství zalíbení.¹²² Také do svatebních smluv pojem „láska“ postupně proniká. Od počátku 19. století se v úvodu uvádělo: „Přislubují oba do stavu manželstva vstupující sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ Zatímco v letech 1812-1816 se tento slib objevuje v polovině svatebních smluv, ve třicátých letech 19. století je již uváděn ve všech smlouvách. Od přelomu 18. a 19. století se totiž začala postupně prosazovat manželství z lásky. Všeobecně byla ale přijímána láska bez vášně, cudná a klidná. Láska, jak je chápána dnes, se plně rozvinula až po první světové válce.¹²³

7. Postavení nemanželských dětí a jejich matek ve venkovské společnosti

7. 1. Počátky emancipace svobodných matek

Sociální status svobodné matky se v průběhu staletí měnil. Do konání Tridentského koncilu byla předmanželská početí celkem běžná. Rozhodující roli totiž hrály zasnuby a těhotenstvím prokázaná plodnost páru. Od 16. století do polo-

¹²¹ J. C. Bologne, *Svatby*, s. 85-86, 256-284.

¹²² V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 310-311.

¹²³ Více J. C. Bologne, *Svatba*, s. 276-277.

viny 18. století bylo smilstvo případně „nedovolené těhotenství“ u obou pohlaví trestáno vyhnáním z panství, žalářem nebo několikatydenními veřejnými pracemi. Poměry se začaly měnit až po roce 1750. Osvícenská populacionistická politika se začala starat o „padlé“ ženy a především o jejich děti, které představovaly budoucí pracovní sílu.¹²⁴ Situace se postupně proměňovala ve prospěch svobodných matek, které již nebyly vystaveny takové společenské degradaci jako v předchozích staletích. Sociální status těhotné dívky se sice zhoršil, ale více záleželo také na tom, jaké měla dívka zázemí ve vesnické společnosti a jestli se její rodina od ní neodvrátila.¹²⁵

Podíl dětí narozených mimo manželství se od padesátých let 18. století postupně zvyšoval a historikové se v důvodech, proč k nárůstu docházelo, rozcházejí.¹²⁶ Podle mého názoru je velmi důležité oddělit nemanželská počtí od předmanželských. Pokud se totiž rodiče nelegitimního potomka později vzali, získalo dítě stejná práva jako potomci zplození v řádném manželství. Lze tedy předpokládat, že rodiče svatbu plánovali už před jeho narozením a sňatek pouze odkládali, protože například čekali, až muž převezme „otcovskou živnost“. Příchod dítěte mohl také pomoci párům, kterým rodiče sňatek odpírali. Nejednalo se tedy o svobodné matky v pravém slova smyslu. Na druhou stranu

---

¹²⁴ Podrobně se postavením nemanželských dětí a jejich matek z trestněprávního hlediska zabývá Daniela Tinková, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a sociální péče na prahu občanské společnosti*, *HD* 27, 2003, s. 133-172.

¹²⁵ Alice Velková se pokusila na příkladu kariéry několika svobodných matek z přelomu 18. a 19. století, které pocházely i z movitějších venkovských vrstev, ukázat, jakou měly šanci na vstup do manželství, ať už s otcem svého dítěte nebo s jiným partnerem. Uvádí, že minimálně dvě třetiny žen si manžela našly, i když v pozdějším věku, než bylo obvyklé u jejich vrstevnic. Asi polovina těchto žen se provdala za otce svého nemanželského dítěte, ostatní ženy do manželství vstoupily s jiným partnerem. Pokud si otce svého dítěte nevzaly, vstupovaly do manželství ještě o několik let později. Alice Velková, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (eds.), *Dítě a dětství napříč staletími*, Pardubice 2003, s. 205-227.

¹²⁶ Zmíněné problematice se věnuje Daniela Tinková, která porovnává situaci v Čechách se situací v Itálii a Francii. Konfrontuje názory několika historiků a uvádí různé možnosti, proč mohlo dojít k nárůstu počtu nelegitimních dětí. Předně tento nárůst mohl souviset s pohybem čeledi, která často odcházela do města, kde bylo více pracovních příležitostí. Zvýšený podíl nemanželských dětí mohl být také umožněn mimo jiné nárůstem platů pro čeledí a větší mobilitou námezdních sil. Další z příčin mohl být i nárůst počtu mladých žen odcházejících za prací do velkých anonymních měst, kde rostl počet párů v konkubinátu. Dále se mohlo jednat o vědomý kalkul matky, která si tak chtěla zajistit budoucího živitele, a v neposlední řadě mohl nárůst počtu nemanželských dětí znamenat absenci či selhání antikoncepčních praktik. D. Tinková, *Ilegitimita*, s. 136-137.

si mohla dívka přát přijít s případným ženichem do jiného stavu, a těhotenství tak mohlo sloužit jako nátlak na muže, aby si ji vzal za manželku. Smlouvy často uvádějí, že ženich vstupuje do manželství, aby byla napravena „ona chyba“, že spolu „tělesně obcovali“, a pokud bylo dítě již na světě, bral si ženich nevěstu „aby to mimo lože zplozené dítě k právu počestně zplozených dětí přivedl,“ a proto „sobě umínil s nevěstou do stavu manželstva vkročiti“. Riskovala ale dívka porod nemanželského dítěte, pokud neměla jistotu, že si ji její milenec vezme za manželku? S největší pravděpodobností ne, protože diskriminace nemanželských dětí přetrvávala až do začátku 20. století. Zmíněné dívky zřejmě navazovaly předmanželské sexuální vztahy s určitou jistotou, že s nimi jejich partner později vstoupí do manželství.¹²⁷ Mohly mu totiž nabídnout přiměřené věno, což by vysvětlovalo poměrně vysoký počet selských dcer, které porodily potomka ještě před svatbou.¹²⁸ Navíc i jejich snoubenci pocházeli z bohatších vrstev venkovského obyvatelstva a v budoucnosti spolu mohli uzavřít žádoucí homogamní sňatek.¹²⁹ Předmanželská sexualita byla poměrně rozšířená u všech vrstev venkovského obyvatelstva a ne pouze u nejnižších, i když počet nemanželských a předmanželských počtů byl u chudších lidí rozhodně vyšší, což bylo dáno tím, že tyto páry spolu často žily v konkubinátu.¹³⁰ Důvodem nárůstu počtu nelegitimních dětí od konce 18. století mohla být tedy změna přístupu společnosti k předmanželské sexualitě, která byla postupně více tolerována, a milenci již nebyli řazeni na okraj společnosti.

---

¹²⁷ Alice Velková uvádí, že na přelomu 18. a 19. století zplodilo 8 % párů před svatbou potomka (A. Velková, *Nemanželské děti*, s. 222.). Smlouvy uvádějí v období 1812-1816 počet o něco nižší – 6,5 % párů mělo spolu před svatbou potomka nebo nevěsta byla „v naději“. Ve třicátých letech 19. století uzavíralo na třeboňském panství smlouvu dokonce 9,9 % párů, kdy nevěsta již porodila dítě, a více než 1 % spolu „tělesně obcovalo“ a „ženich za otce nevěstina plodu se přiznává“. Vzhledem k tomu, že se jednalo pouze o páry, které uzavřely svatební smlouvu, a tudíž pocházely z movitější vrstvy venkovského obyvatelstva, lze očekávat výsledný počet předmanželských počtů ještě vyšší. Navíc, ne vždy bylo případné těhotenství do smlouvy uvedeno. Svatební smlouvy z devadesátých let 18. století jsou stručnější a nemanželské děti neuvádějí, což ale neznamená, že by se v té době nevyskytovaly.

¹²⁸ V období 1812-1816 ze 14 případů svobodných matek jich 10 pocházelo ze selského prostředí a u 4 nebylo postavení zjištěno. V období 1832-1836 ze 32 případů svobodných matek jich bylo 21 dcerou sedláka, 3 chalupníka, 2 výměnkáře a 1 mlynáře a 1 kováře, u 4 nebylo postavení zjištěno.

¹²⁹ V období 1812-1816 ze 14 případů pocházelo 7 mužů ze selského prostředí, 2 z chalupnického, 1 byl vojákem a u 4 nebylo postavení nalezeno. V období 1832-1836 bylo ze 32 případů 18 synů sedláka, 11 chalupníka, 1 výměnkář, 1 domkář a 1 mlynář.

¹³⁰ V rodinách řemeslníků, domkářů nebo podruhů nebyl porod nemanželského dítěte vylíčený – tvořil 18-25 %. Srov. A. Velková, *Nemanželské děti*, s. 221.

Jak se ale společnost stavěla ke svobodným matkám, které nevstoupily s otcem svého dítě do manželství? Bylo jejich mateřství tolerováno? Svobodné matky si postupně začínaly uvědomovat, že i přes nemanželské mateřství mohou nalézt vhodného ženicha, k čemuž mohl přispět i příspěvek, který získaly od bývalého milence. Paragraf 170 Všeobecného občanského zákoníku stanovil, že „z ohledu vyživení, vychování a zaopatření dítěte“ se mají rodiče nelegitimního dítěte mezi sebou dohodnout a spory urovnat.¹³¹ Anna Znůtová a Anna Schwarzová toho neváhaly využít. Měly hodně společného. Mimo to, že pocházely z vltavotýnské panství a staly se svobodnými matkami, je spojovala také osoba Vojtěcha Ambrože z Bečic, který byl otcem jejich dětí. Obě ženy se obrátily na vrchnostenský úřad v Třeboni, aby jim pomohl získat určitou náhradu od otce svých dětí. Vojtěch byl nucen uzavřít s nimi „dobrovolnou úmluvu“, že svým nelegitimním dětem vyplatí určitou sumu – „Já, Vojtěch Ambrož púlláník ze vsi Bečic, zavazuji se svým vlastním podpisem, že Anně Schwarzové chci dáti na dvě děti, které moje jsou, 90 zl. W.W.“¹³² Druhé ženě, Anně Znůtové,¹³³ se kterou zplodil syna Jana, zaplatí dokonce 149 zlatých a 55 krejcarů konvenční měny, což je částka několikanásobně vyšší, než dostala první žena na obě děti. I z předchozích staletí jsou známé peněžité pokuty za smilstvo, které vyplácel muž svedené ženě. Docházelo k tomu zejména tehdy, když nezákonnému otěhotnění předcházela slib budoucího manželství. V takovém případě byl se smilníky veden proces, který je odsuzoval k zaplacení „náhrady“ těhotným dívkám.¹³⁴ Na počátku 19. století již nebyl muž kvůli smilstvu trestně stíhán, protože došlo k dekriminalizaci smilstva. Přesto byl, jak dokládá výše zmíněný příklad, právně zodpovědný.

Velice zajímavé je především jednání Anny Znůtové. Necelý rok před „narováním“, v květnu 1833, s ní totiž Vojtěch Ambrož uzavřel svatební smlouvu.¹³⁵ V té době byla Anna již šest měsíců těhotná. Poté došlo ale zřejmě k rozepři a sňatek se neuskutečnil. V „narovnění“ je uvedeno, že mezi ní a Vojtěchem byl uzavřen „dobrovolný smír“ a nevěsta je „v dumání“, že by si ho nakonec vzala.¹³⁶ Jejich sňatek se ale neuskutečnil a oba ještě téhož roku uzavřeli manželství s jinou osobou. Vojtěch si vzal selskou dívku z rodné vesnice¹³⁷ a Anna sedláka ze vsi Sobětic.¹³⁸ Zmíněný příklad dokládá, že svobodná

---

¹³¹ *Knihovna všeobecných zákonů městských*, s. 53.

¹³² SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 71.

¹³³ Tamtéž, fol. 100.

¹³⁴ Srov. D. Tinková, *Ilegitimita*, s. 151-152.

¹³⁵ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 24.

¹³⁶ Tamtéž, fol. 100.

¹³⁷ Tamtéž, fol. 67-68.

matka mohla dokonce zvažovat, jestli si má otce svého nemanželského dítěte vůbec vzít! Byla si zřejmě vědoma, že nezůstane sama. Mohla se proto rozhodnout, jestli bude pro ni výhodnější sňatek s bývalým milencem nebo se naopak lépe uplatní s penězi, které na své dítě od Vojtěcha získala. Její jednání tak ukazuje, jak se svobodné matky začaly postupně emancipovat.

Situace svobodných matek se tedy od začátku 19. století velmi změnila. Od bývalého milence mohly získat i slušnou částku, která zvýšila jejich atraktivitu na sňatkovém trhu. Nemanželské dítě přitom přinášelo novou pracovní sílu do hospodářství a mohlo být dokonce žádané. Sebereflexe svobodné matky se tedy postupně měnila úměrně s tím, jak se měnil pohled okolí na ně. Od naprostého zoufalství a pohrdání vlastní osobou, které mohlo vyústit v neuvážený čin a smrt dítěte, se postupně vnímaly jako ženy, které svým mateřstvím neztratily na atraktivitě. Přesto nebyl jejich osud bezstarostný a jejich myšlenkový svět byl silně narušen. Pokud totiž otěhotněly, byly vystaveny tlaku od rodiny i přátel, kteří si přáli, aby co nejdříve našly vhodného partnera. Svobodným mateřstvím by totiž své nejbližší okolí poškodily a existenčně zatížily. Jejich úkolem tedy bylo co nejrychleji nalézt vhodného partnera, což nebylo tak nepravděpodobné jako v předchozích staletích.

7. 2. Postavení nemanželských dětí

Sociální postavení svobodné matky nemuselo být tedy nutně ohroženo. Jak tomu ale bylo v případě jejího dítěte? Mohlo v budoucnosti získat postavení, které nebylo zatíženo nelegitimním původem? Přijala ho venkovská společnost? Nebo naopak zůstávalo na okraji jejího zájmu? Od konce 18. století se situace začala proměňovat i ve prospěch nemanželských dětí. Společnost je začala postupně přijímat a početí za svobodna bylo dekriminlizováno, což přispívalo především k ochraně života těchto dětí. Cílem osvícené vlády bylo předejít potratům a infanticidě, a proto došlo k proměně ve vztahu k nemanželským dětem.¹³⁹ Byly otevřeny zemské porodnice a nalezince¹⁴⁰ a občanský zákoník z roku 1786 dokonce dočasně zrovnoprávnil nemanželské děti s manželskými.¹⁴¹ Tyto snahy ale ztroskotaly vydáním Všeobecného občanského zákoníku roku 1811, kde byly nemanželské děti opět postaveny do podřadného postavení, především

---

¹³⁸ Tamtéž, fol. 101.

¹³⁹ Srov. D. Tinková, *Hřích*, 310-356.

¹⁴⁰ V Praze původně plnil funkci nalezince Vlašský špitál. Roku 1789 byla v budově bývalého kláštera u sv. Apolináře otevřena porodnice spojená s nalezincem. V Brně bylo podobné zařízení otevřeno již v roce 1772 a v Olomouci roku 1780. L. Fialová – P. Horská – M. Kučera – E. Maur – J. Musil – M. Stloukal, *Dějiny obyvatelstva*, s. 172.

¹⁴¹ D. Tinková, *Ilegitimita*, s. 146.

kvůli majetkovému uspořádání rodinných poměrů.¹⁴² Přesto již nebyly ze společnosti vyřazovány a mohly se v budoucnosti prosadit.

Pro postavení nemanželsky narozených dětí bylo velmi důležité, jestli byly následně sňatkem rodičů legitimizovány. V tomto případě získaly děti legitimní postavení – „poněvadž obě strany již mimo manželstva dvě dívky, Kateřinu a Františka, zplodily, tak, aby tyto dívky práv manželských dítek oučastně učiněné byly, oba do stavu manželstva vkročiti sobě umínili...“¹⁴³ Přesto neměly úplně stejná práva. Paragraf 161 občanského zákoníku z roku 1811 uváděl, že zmíněné děti byly sice podle práva „manželsky zplazené“, netýkalo se jich ovšem právo „prvorozenosti“ a usedlost mělo zdědit až dítě, které se narodilo řádně po sňatku.¹⁴⁴ Jistá diskriminace tedy přetrvávala. Bylo tomu tak ovšem ve skutečnosti? Nemohly „otcovskou živnost“ přeci jen zdědit? Ve většině svatebních smluv párů, které zplodily potomka před sňatkem, bylo uvedeno, že hospodářství zdědí nejstarší potomek případně nejstarší „mužský potomek“ a nebyla zde žádná zmínka, že by již narozené děti byly z dědictví vyloučeny. Důležité zřejmě bylo, za jak dlouhou dobu po narození se rodiče vzali a jestli se otec k dítěti přihlásil hned po porodu a uvedl své jméno do matriky. Pokud byl otec dítěte od začátku znám a později uzavřel s dívkou manželství, nic nebránilo tomu, aby bylo dítě společností přijato jako legitimní i z hlediska převzetí hospodářství.

Jiné postavení získali potomci svobodných matek, které nevstoupily s otcem svého dítěte do manželství. Mohly nastat dva případy, které měly pro nemanželské dítě i jeho matku zásadní význam. Buď byl otec znám, čímž dítěti otevíral prostor k navázání různých kontaktů v rámci své sociální sítě a usnadnil mu vyhlídky na budoucí postavení. V tomto případě bylo dítě často vesnickou společností přijato, protože pro ni nepředstavovalo nic „cizího“. Nebo otec známý nebyl, čímž bylo postavení dítěte ztíženo, protože kolem jeho původu leželo mnoho otázek a sociální síť se mu částečně uzavírala. Pro lidi na vesnici byl „podezřelý“. Nemohli si ho žádným způsobem zařadit, ani nevěděli, co mohou od něj očekávat. Dítě si tak svou „cizost“ neslo až do dospělosti a vyhlídky na získání dobrého sociálního statusu byly sníženy.

Pro svobodnou matku proto bylo důležité, aby společností otce svého nemanželského dítěte představila. Mohlo tedy docházet i k tomu, že byl muž z otcovství nařknut neprávem. Dříve totiž bylo jméno otce zaznamenáno do matriky na pouhé udání matky, případně lidí z vesnice. Tereziánská opatření se proto snažila chránit domnělé „otce“ nemanželských dětí a požadovala, aby

---

¹⁴² Paragraf 155 Všeobecného občanského zákoníku stanovil, že „dětí nemanželské nepožívají práv stejných s dětmi manželskými“. *Knihá wsseobecných zákonů městských*, s. 49.

¹⁴³ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 427 (KPSN), fol. 426.

¹⁴⁴ *Knihá wsseobecných zákonů městských*, s. 51.

bylo jméno otce nelegitimního potomka zaznamenáno pouze tehdy, když o to sám požádá.¹⁴⁵ Všeobecný občanský zákoník situaci ještě zpřísnil. Jméno otce nemanželského dítěte se smělo zapsat do matriky pouze, když k tomu sám dal svolení, přičemž to musel potvrdit duchovní a svědek.¹⁴⁶ Totožnost otce byla důležitá i proto, že mu náležela jeho výživa. Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 uvádí, že „dítě nemanželské má právo od svých rodičů žádati vyživení, vychování a zaopatření“ a „k vyživení jest přesně otec zavázán“.¹⁴⁷ Ve skutečnosti ale péče o dítě připadla většinou matce. Mohla se ovšem obrátit na příslušný vrchnostenský úřad a žádat náhradu, jak tomu bylo v případě Anny Znůtové a Anny Schwarzové. Přestože se ale Vojtěch zavázal zaplatit svým nelegitimním dětem určitou částku na vyživení, není v matrice narozených připsán jako jejich otec. Zřejmě to již ale nebylo zapotřebí, protože uzavřel s jejich matkami „úmluvu“ a děti zaopatřil.

V období před rokem 1812 byly případy, kdy měla nevěsta dítě „s jinou mužskou osobou zplozené“, ojedinělé. Postupně ale jejich počet narůstal.¹⁴⁸ Jejich potomek však nebyl svatbou legitimizován a zůstal v podřadném postavení.¹⁴⁹ Přesto získal lepší sociální status než nemanželské děti, jejichž matka zůstala neprovdána. Především byl existenčně zajištěn a jeho matka nabyla řádného postavení ve společnosti. Záleželo ovšem zejména na vůli otčíma, jaké společenské postavení nakonec dítě získalo. Pokud se hospodáři nějakým způsobem nezprotivilo, mohlo i očekávat, že mu jeho otčím v budoucnosti vypomůže, aby získalo stabilní postavení ve společnosti.

Pokud byla nevěsta dědičkou hospodářství a muž se na statek přiznal, mohlo dítě být bez problémů přijato. V dubnu 1832 se vdávala Anna Šnejková, která měla nemanželského syna Jana. Jako věno dala dominikální chalupu v jednotách u Valu. Její nastávající František Sokolík neb Jílek „nad tím od nevěsty s jinou mužskou osobou zplozeného tehdáž 4 1/3 léta starým synem Janem otcovskou péčí a starost míti, a takové jako své vlastní dítě pozorovati chce“.¹⁵⁰ Ženich tedy přijal nemanželského syna nevěsty „jako vlastního“. Roli zde ovšem nehrála náklonnost, ale hospodářství. Přestože byl Jan přijat, neměl

---

¹⁴⁵ Srov. D. Tinková, *Ilegitimita*, s. 146.

¹⁴⁶ *Knihá wsseobecných zákonů městských*, s. 52 (§ 164).

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 52-53 (§ 166).

¹⁴⁸ V období 1812-1816 se jedná o 0,5 %, ve třicátých letech 19. století již o 2,4 %.

¹⁴⁹ Roku 1816 se oženil Matěj Parola s Annou Bambulovou. Měli již syna Ondřeje a jejich sňatkem je legitimizován a „všechny práva dětí z tohoto manželstva pocházejících dosáhnouti má“. Nevěsta má ovšem ještě jedno dítě „mimo lože s jiným zplozené“, na které se však stejná práva nevztahují. SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 426 (KPSN), fol. 167.

¹⁵⁰ Tamtéž, sign. 427 (KPSN), fol. 443.

stejná práva jako ostatní děti. I když byl prvorozeným synem nevěsty, dědičky chalupy, smlouva určila jako dědice budoucího potomka nastávajících manželů a Jan byl z dědictví vyjmut.

Naproti tomu mohlo být nelegitimní dítě i na překážku. Bylo totiž hmotným důkazem prohřešku, kterého se jeho matka v mládí dopustila. Otčím musel zvážit, jestli jeho příchod nepoškodí pověst statku a zda bude dítě přijato příbuznými a vesnickou společností. Pokud se hospodář domníval, že příchod dítěte chod hospodářství ohrozí, bylo lepší se ho nějakým způsobem „zbavit“ a zvolit podobnou strategii jako Tomáš Malecha, který se oženil s Marianou Houskovou. Tomáš Marianě dovolil, aby si své dítě přivedla na hospodářství. Zavázal se „jej živit, šatit a cvičit, ledaby otec nevěsty po čase kdyžby takové mateřského opatrování dále nepotřebovalo, jej k sobě vzít a o jeho další zaopatření starati se dobrovolně chtěl“.¹⁵¹ Dítě bylo tedy tolerováno, ale jen po určitou dobu. Když už nebylo závislé na matce, preferoval ženich jeho odchod k otci nevěsty. Podobné případy se nám mohou zdát z dnešního hlediska kruté. Dítě přece patří k matce, která se má o ně až do dospělosti starat. Cítila se však matka vůbec poškozena, když byla nucena své dítě opustit? Nelegitimní potomek jí příliš připomínal její provinění a nyní měla možnost začít plnohodnotný život a zplodit legitimní děti s nadcházejícím manželem. I sama matka proto mohla upřednostnit odchod svého nelegitimního dítěte z hospodářství.

Nemanželské děti se tedy stále nacházely v podřadném postavení. Podle očekávání společnosti se měly se svým postavením smířit a neklást si příliš vysoké požadavky do budoucna. Vyhlídky na manželství byly nejisté a hledání vhodného partnera pro ně bylo nelehkým úkolem. Případy, kdy svatební smlouvu uzavřeli nelegitimní potomci, jsou proto ojedinělé, což je dáno i tím, že smlouvu uzavírali lidé z majetnějšího prostředí, kam nemanželské děti jen stěží pronikly. Jejich ztížené sociální postavení je ještě zdůrazněné skutečností, že pokud vstupovaly do manželství, musely získat povolení svého poručníka a také příslušného úřadu.¹⁵²

Větší pravděpodobnost nalézt partnera měly nemanželské dcery. Nemohly sice budoucímu manželovi poskytnout vysoké věno, mohly mu ale nabídnout své schopnosti hospodyně. Pokud se nelegitimní dcery provdaly, braly si ve většině případů za manžely vdovce. Výjimku tvoří Kateřina Vančurová, která se roku 1833 vdala za sedláka Matěje Nováčka, dědice usedlosti v Německém Ohražení. Svatební smlouva je sepsána „s přikročením mateřského děda“ Ondřeje Vančury, který dává ženichovi věno. Smlouva se nijak neodlišuje od běžných smluv legitimních potomků a i věno je průměrně vysoké. Nevěstin

---

¹⁵¹ Tamtéž, sign. 426 (KPSN), fol. 1-2.

¹⁵² *Knihá wsseobecných zákonů městských*, s. 15.

praotec byl zřejmě dostatečnou zárukou, že dívka pochází z řádného, i když nemanželského, prostředí, a hlavně byl schopen nabídnout ženichovi dostatečně vysoké věno.¹⁵³

Nelegitimní synové byli v daleko horším postavení, protože nemohli zajistit své budoucí partnerce zaopatření na hospodářství. Společensky na tom byli zdaleka hůř než bratrové dědiců, a tudíž neměli vyhlídky na budoucí sňatek téměř žádné. Ve zkoumaných obdobích, se nachází pouze jeden případ, kdy smlouvu uzavřel nelegitimní syn, Josef Černý, který si vzal za manželku Alžbětu Svobodovou. Jejich budoucnost ale byla nejistá. Nevěstini tři bratři byli na vojně a pokud by se nejstarší z nich vrátil, převzal by od snoubenců hospodářství. Manželé by se pak s největší pravděpodobností stali podruhy.¹⁵⁴ Jednou z mála možností, která se tedy nelegitimním synům nabízela, bylo odejít za prací do města a pokusit se zde vydobýt si vlastními schopnostmi lepší postavení a najít vhodnou manželku.

Život nemanželského dítěte se tak mohl ubírat několika směry. Jeho postavení bylo nejisté a záleželo na postoji rodičů, vesnice i celé společnosti, jakým způsobem bylo přijato. I když byl jeho sociální status určen ještě před narozením a ono samo na něm neneslo žádný podíl, společnost od něj očekávala, že své postavení přijme, protože se narodilo v hříchu a nebylo tudíž „čisté“. Muselo přijmout odpovědnost za chování svých rodičů, protože to bylo v souladu s křesťanskými zásadami. Na rozdíl od předchozích staletí se mu ale v 19. století začaly otevírat i nové možnosti uplatnění a jeho postavení již nebylo tak bezvýhodné.

8. Závěr

Svatební smlouvy patří k pramenům, které doposud zůstávaly na okraji badatelského zájmu českých historiků. Jedním z hlavních cílů předložené práce proto bylo vymezit možnosti uplatnění tohoto pramene v historickém bádání a dále postihnout vliv rodiny a venkovské společnosti na výběr životního partnera na konci 18. a počátkem 19. století. Analyzované svatební smlouvy, podobně jako testamenty, totiž odkrývají kolektivní mentalitu, která byla charakteristická pro zkoumanou společnost i každodenní život konkrétních jedinců. Umožňují rovnoměrně nahlédnout do života žen i mužů a odhalují rovněž kategorii „přátelství“, jež byla jednou z nejdůležitějších neoficiálních společenských vazeb ve venkovské společnosti. Smlouvy dále zahrnují důležité mezníky lidského života – dětství, dospělost a stáří. Jejich podrobná analýza tak umož-

---

¹⁵³ SOA Třeboň, OS Třeboň, sign. 428 (KPSN), fol. 43.

¹⁵⁴ Tamtéž, sign. 426 (KPSN), fol. 24.

ňuje vytvořit poměrně komplexní pohled na každodenní život venkovských lidí na přelomu 18. a 19. století.

Svatební smlouva byla uzavírána v období zasnub, necelý měsíc před vstupem do manželství. Platnosti ovšem nabyla až po svatebním obřadu, který se konal většinou ve farnosti nevěsty. Její uzavření nebylo závazné pro všechny snoubenecké páry. Důvodem sepsání totiž byla nemovitost, která ve většině případů patřila přímo snoubencům nebo jim byla propůjčena na dobu jejich života. Vesměs ji tedy uzavírala vyšší vrstva vesnické společnosti, sedláci a chalupníci, pro kterou byla v podstatě závazná. Upravovala totiž rodinné poměry na dlouhou dobu dopředu a stávala se tak základním pilířem manželského svazku.

Snoubenci, již vstupovali do manželství poprvé, bývali nejčastěji identifikováni podle příjmení svého otce. Svatební smlouva byla uzavírána s jeho „přikročením“ a rovněž věno i „protivěno“ bylo někdy odevzdáváno s jeho svolením. Pokud byl indisponován nebo odešel na výměnek, přecházela jeho úloha automaticky na druhého nejvlivnějšího člena rodiny. Existovala tedy určitá posloupnost, která zaručovala nerušený chod domácnosti. Vdovci již byli označováni celým jménem, protože delší dobu hospodařili a zaujíмали stabilní postavení v rámci vesnické společnosti. Naproti tomu vdovy se nacházely v horším postavení a bývaly identifikovány podle jména svého zemřelého manžela. Přesto bylo ale jejich postavení oproti ostatním ženám výjimečné, a pokud vstupovaly do manželství se svobodným mužem, bylo jejich jméno uváděno první.

Každá svatební smlouva obsahovala dva vyvážené přínosy, „věno“ a „protivěno“. Předmětem věna svobodných dívek byly nejčastěji peníze, dobytek a náradí. Ženichové zase dávali nemovitost. V případě vdov zahrnovalo věno hospodářství, přičemž druhá strana přispívala do domácnosti penězi a dobytkem. V podstatě tedy nezáleželo na tom, jestli usedlost nebo peníze do manželství přinese žena či muž. Důležité bylo, aby byly obě položky splněny. Situace se lišila pouze v případech, kdy do manželství vstupoval vdovec. Nemohl totiž nevěstě nabídnout nemovitost, protože byla určena jednomu jeho dítěti. Nevěsta tak svatební smlouvou získala pouze právo po jeho smrti na hospodářství přebývat. Přesto i zmíněné zajištění bylo velmi žádané, a to především mezi dívkami z nižších sociálních kategorií, které si sňatkem s vdovcem své postavení vylepšily. Mimo přínosů obou snoubenců byly součástí svatební smlouvy i podmínky, které zabezpečovaly pozůstalého manžela. Jednalo se o dva případy. První zajišťoval ženicha nebo nevěstu, pokud zemřel manžel bezdětný, a druhý, když po něm zůstaly na živu děti. Poslední položka pak vymezovala nevěstin budoucí výměnek a zajišťovala ji ve stáří. Svatební smlouva tedy vymezovala rodinné poměry na dlouhý čas dopředu. Stávala se tak vlastně předstupněm testamentu, což dokládá, že smrt byla stále nedílnou součástí každodenního života i při událostech, které s ní z dnešního pohledu vůbec nesouvisely.

V předchozích staletích se na volbě partnera podílela celá rodina a nepřímo do ní zasahovali i ostatní členové vesnické společnosti. Důležitou roli hráli „přátelé“, což byli vesměs pokrevní i nepokrevní příbuzní. Podobně jako ve šlechtickém prostředí sloužili jako veřejná sociální kontrola a svým „přátelstvím“ legitimizovali postavení obou snoubenců. Pokud si člověk vybral nevhodného partnera, riskoval tím, že své „přátelé“ ztratí, a jeho budoucí život na vesnici byl do značené míry ztížen a omezen. V extrémních případech mohlo dojít k úplné izolaci. Při volbě partnera se proto uplatňovaly různé rodinné a osobní strategie, aby došlo k co nejvýhodnějšímu spojení a sociální status člověka zůstal zachován nebo byl vylepšen. Najít ale partnera s odpovídajícím sociálním, případně profesním, postavením nebyl vždy lehký úkol. Lidé byli mnohdy propojeni různými příbuzenskými vztahy, které jim zabraňovaly v případném sňatku. Pokud chtěli sňatek přesto uzavřít, museli žádat o dispens.

Ženichové často přebírali živnost zadluženou a věnem si potřebovali vylepšit finanční situaci. U mnoha smluv proto byla podstatná část věna určena na „zaplacení otcovského dluhu“ a na sourozenecké podíly, které vázly na hospodářství. Dědicové si své partnerky volili především podle výše věna, protože sňatkem s chudým partnerem by mohli narušit chod domácnosti. Velmi oblíbené byly dvojnásobné svatby, kdy rodiny zaopatřily hned dva potomky najednou, nebo jiné kombinace v rámci rozvrstvené rodiny. Druhorození synové se nacházeli ve zcela jiné situaci než jejich bratři, dědicové usedlostí. O jejich osudu bylo často rozhodnuto až v okamžiku sepsání svatební smlouvy prvorozeného bratra. Jejich život tak prostupovala nejistota, protože museli být připraveni na nena-dále zlepšení i zhoršení svého sociálního statusu. Vítaný byl proto sňatek s vdovou nebo dědičkou usedlosti. Od počátku 19. století se jim také otevíraly nové možnosti, protože mohli hledat lepší uplatnění ve městech.

Zatímco u svobodných osob se většinou jednalo o strategii rodinnou, vdovci a vdovy uplatňovali strategie osobní, protože již nebyli závislí na rodičích. Přesto museli partnera pečlivě vybírat, aby nedošlo k narušení sociální sítě, kterou si během života vybudovali. Pro zemřelého manžela si nemohli dovolit dlouho truchlit. Na prvním místě totiž stálo zajištění chodu domácnosti, a proto byli nuceni nalézt nového manžela velice brzy. S novým partnerem si pak museli co nejrychleji vybudovat odpovídající vztah, aby nenarušili chod hospodářství. Na rozdíl od vdovců, kteří měli šanci na vstup do manželství poměrně vysokou, zůstávaly vdovy častěji až do konce života samy. Vdávaly se většinou pouze mladé vdovy, které mohly ženichovi nabídnout prozatímní hospodaření. Takové možnosti využili především druhorození synové, kteří nebyli vlastníky nemovitosti. Prozatímním hospodařením se ovšem dostávali do obtížné situace, protože jejich působení bylo časově omezeno do zletilosti dědice.

Sestry dědiců měly vyhlídky na homogamní sňatek zdaleka lepší, a pokud se neprohřešily proti společenským pravidlům, byla jejich budoucnost předem určená. Ovšem i v případě, že otěhotněly, nenacházely se v úplně bezvýchodné situaci. Postavení svobodných matek se totiž od konce 18. století velmi změnilo a v jejich jednání lze již sledovat zřetelnou emancipaci. Některé žádaly i finanční příspěvek od otce svého dítěte. Vyhlídky na sňatek se tím tolik nezhoršily. Naopak, získané peníze mohly zvýšit jejich atraktivitu na sňatkovém trhu. Navíc lze předpokládat, že selské dcery navazovaly předmanželské sexuální vztahy s určitou jistotou, že si je jejich partner později vezme za manželku. Mohly mu totiž nabídnout přiměřené věno, což by vysvětlovalo poměrně vysoký počet selských dcer, které porodily potomka již před svatbou. Důvodem nárůstu počtu nelegitimních dětí od konce 18. století mohla být tedy změna přístupu společnosti k předmanželské sexualitě, která byla postupně více tolerována. Na rozdíl od svobodných matek se však postavení nelegitimních dětí zlepšovalo jen pozvolna. Jejich sociální status byl nejistý a záleželo na přístupu rodičů, vesnice i celé společnosti, jestli byly nakonec přijaty.

Sňatek tedy představoval důležitý přechodný mezník, jímž člověk vstupoval do další fáze života a mnohdy i do nového sociálního prostředí. Výběr partnera se řídil především názory rodičů i nejbližšího okolí, přičemž se hledělo na upevnění sociální sítě vztahů. Od potomků se očekávalo, že se podvolí názorům svých rodičů, což ovšem nebylo chápáno jako nepráví. Na prvním místě totiž stálo zajištění rodiny. Vzepření proti tradici mohlo v myšlenkovém světě lidí vyvolat silný otřes. Museli by totiž volit mezi rodinou, jež jim poskytovala řadu jistot, a partnerem, který jim nemohl zaručit bezpečnou budoucnost. Navíc na počátku 19. století stále přetrvávala obava z lásky, která byla považována za škodlivou pro manželské soužití. Při výběru partnera proto stále převládaly ekonomické ukazatele nad citovými.

Summary

“We Promise To Love, Honour and Obey One Another, Till Death Do Us Part.” The Influence of Family and “Friends” on the Choice of Marriage Partner – Třeboň in the Late 18th and Early 19th Century

The study is based on an analysis of marriage licences that were drawn up among the rural population on the estate of Třeboň in the late 18th and early the 19th century. In Czech historiography this is a relatively “new” source that has not yet received the amount of attention it is due. One of the main aims of the study was therefore to test the use of this source in historical research and also to acquire an idea of the influence of the family and rural society on a person’s choice of marriage partner. The marriage licenses analysed in the study, like wills, convey something of the collective mentality that was characteristic of the society under observation and reveal the everyday life of specific individuals. It was therefore necessary to analyse the largest possible number of licences and in this way uncover the patterns of behaviour that were most typical for rural society at the time. On the other hand it was also important to devote greater attention to the personal story of individuals, submit it to a micro-historical analysis, and contrast it to the accepted norm.

In previous centuries the entire family had engaged in choosing a person’s marriage partner and even other members of the village community indirectly influenced this choice. An important role was played by “friends”, that is, people from the immediate surroundings, who served as a form of social control, and through their “friendship” legitimised the position of the marrying partners. If a person chose an inappropriate partner they risked losing their “friends”, and future life in the village would be considerably more difficult and circumscribed. Therefore, in choosing a partner various family and personal strategies were applied to ensure that the most appropriate union was attained and the social status of the person remained intact or was even improved. Marriage thus represented an important milestone in a person’s life, after which they entered a new phase and oftentimes even a new social environment. Double weddings were very popular, where the families saw off two offspring at once, or various other combinations of the different layers of the family. Even for single mothers marriage was no longer unfathomable. Their position had changed considerably since the 18th century, and it is possible to observe some emancipation of their behaviour. Some single mothers even demanded a financial contribution from the father of the child. With this money they could increase their appeal in the marriage market. Also, it is possible to assume that rural daughters engaged in

pre-marital sexual relations with some certainty that their partner would later marry them. They could offer the partner an adequate dowry, which would explain the relatively high number of girls who gave birth to a child even before the wedding. While in the case of single people the strategy employed was usually a family strategy, widows and widowers employed an individual strategy. Nonetheless they still had to choose their partner carefully in order to avoid damaging the social network that they had built up during their lives. A widow could not mourn her husband long. First and foremost was to keep the household running, and therefore they were forced to look for a new husband as soon as possible. This transpired within a very short period of usually one month to half a year. The new couple had to build their relationship as quickly as possible, again not to interfere with the running of the household.

A detailed analysis of marriage licences makes it possible to develop a relatively complex look at the everyday life of rural people at the turn of the 18th century. Future research should be aimed at combining the study of marriage licences with various other sources, especially wills, and also a study of births and deaths, which could place the marriage itself within the broader context of the life cycle.

Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statcích roku 1802¹

Alice Velková

Následující analýza vychází z rozboru unikátního pramene, tzv. Popisu státních statků.² Jednalo se o dotazníkovou akci, která byla nařízena dvorským dekretem ze 4. dubna 1802 a pro Čechy upřesněna guberniálním nařízením z 12. dubna 1802.³ Odpovědi na zadané otázky byly příslušnými úředníky jednotlivých panství zpracovány velmi rychle – již v průběhu května a června téhož roku. Jaká panství byla vlastně počítána mezi tzv. státní statky a na jaké otázky museli úředníci odpovídat?

---

¹ Tento článek vznikl jako součást Výzkumného záměru MŠMT č. MSM0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes.

² Tento pramen je uložen ve vídeňském archivu dvorské komory (Hofkammerarchiv), jenž je spojen s tzv. finančním archivem [dále FHKA]. Dotazník z roku 1802 a odpovědi na něj je možné nalézt ve fondu Staatsgüterbeschreibung, kartony č. 14-22 (dříve sign. Rote Nr. 9/1-14/26). Tento fond obsahuje dále karton č. 13, v němž jsou popisy statků z let 1795 a 1798. V kartonu č. 16 je poznámka, že se zde nacházel popis vztahující se k panství Smiřice-Hořenice (dříve RN 11/8), jenž měl být v roce 1855 předán do archivu Rakouské národní banky. Podobně v kartonu č. 17 chybí i popis statku Zbirov-Hodkov (dříve RN 12). Do archivu Rakouské národní banky měl být údajně předán i popis panství Pardubice (dřív. RN 10/6), jak ukazuje poznámka vložená do kartonu č. 16, tento popis je ovšem možné nalézt v kart. č. 21 a 22. V archivu Rakouské národní banky (Bankhistorisches Archiv der österreichischen Nationalbank), jenž se v současné době představuje, však není možné uvedené popisy dohledat, neboť neexistuje inventář fondu statků, které banka spravovala.

³ Dagmar Culková, *Dotazník o stavu poddaných z roku 1802*, Český lid 69, 1982, s. 231–233.

Tabulka 1. Státní statky podle počtu obyvatel roku 1802

Název panství	Správce 1802	Vlastník TK	Počet obyvatel 1802
Do 2000 obyvatel			
Vysočany a Hrdlořezy	Nadační fond	Špitál sv. Pavla na víru obrácení na Starém Městě pražském pod patronátem magistrátu	245
Horní Krč, Dolní Krč, Chrást	Nadační fond	Špitál sv. Bartoloměje v Praze	335
Chvaly a Hlubočepy	Studijní fond	Jezuitský konvikt sv. Bartoloměje v Praze	955
Podbořany	Komora	Komora	1292
Osek	Komora	Komora	1430
Michle a Malešice	Karlo-Ferdinandova univerzita v Praze	Karlo-Ferdinandova univerzita v Praze	1470
Středokluky	Studijní fond	Jezuitský seminář sv. Václava na Starém Městě pražském	1511
Starosedlský Hrádek	Studijní fond	Jezuitská kolej v Březnici	1756
Údrč	Komora	Komora	1798
Tuř a Sběř	Studijní fond	Jezuitský seminář v Jičíně	1809
Brložec	Komora	Komora	1895
2000–5000 obyvatel			
Tuchoměřice	Studijní fond	Jezuitská kolej u sv. Klimenta na Starém Městě pražském	2100
Králův Dvůr	Komora	Komora	2129
Hauenštejn	Komora	Komora	2559
Milíčeves	Studijní fond	Jezuitská kolej v Jičíně	2910
Mirošov	Komora	Komora	3133
Toužim	Komora	Komora	3338
Pacov a Jeníčková Lhota	Náboženský fond	Bosí karmelitáni v Pacově	3689
Větrný Jeníkov	Nadační fond	Vlašský špitál v Praze	3721
5000–10000 obyvatel			
Žacléř	Studijní fond	Jezuitská kolej u sv. Anny ve Vídni	5436
Točnick a Žebrák	Komora		5501
Vesec/Siebendörfel	Náboženský fond	Ženský augustiniánský klášter u sv. Jakuba ve Vídni	6082
10000–15000 obyvatel			
Český Dub a Frýdštejn	Náboženský fond	Ženský augustiniánský klášter u sv. Jakuba ve Vídni	10231

Liběšice, Velké Nučnice a Čeřeníště	Studijní fond	Jezuitská kolej u sv. Klimenta v Praze	12758
Nad 15000 obyvatel			
Brandýs a Přešov	Komora	Komora	16631
Poděbrady	Komora	Komora	17530
Pardubice	Komora	Komora	42146

Pozn.: TK – Tereziánský katastr.

Do kategorie státních statků byly na počátku 19. století zahrnuty téměř tři desítky českých panství.⁴ Nalézáme je prakticky ve všech krajích Království českého – vyjma krajů Budějovického a Klatovského. Nejednalo se ovšem pouze o tzv. komorní statky, těch bylo asi 40 %, do dotazníkové akce byla zahrnuta i panství, která byla spravována Náboženským, Studijním či Nadačním fondem, a dále statek Michle a Malešice, který patřil Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Náboženský fond vznikl roku 1782, když bylo na něj převedeno jmění ze zrušených klášterů,⁵ Studijní fond⁶ spravoval statky roku 1773 zrušeného jezuitského řádu a v Nadačním fondu nalézáme panství Větrný Jeníkov, jehož vlastníkem byl v letech 1744–1840 Vlašský špitál v Praze,⁷ a panství Vysočany⁸ a Hrdlořezy, které původně patřilo Špitálu sv. Pavla na víru obrácení na Starém Městě pražském. V roce 1782 byl tento špitál zrušen jako samostatný ústav a přivtělen k Pražskému chudobinci u sv. Bartoloměje,⁹ jenž spravoval i další panství Horní Krč, Dolní Krč, Chrást.

Jednalo se o statky různé velikosti i lidnatosti. Na polovině panství žilo 1400–3800 obyvatel, nalézáme zde však i tři panství s více než 15 000 obyvateli, přičemž na největším z nich – pardubickém – žilo přes 42 000 lidí, což znamená více než dvojnásobek obyvatel druhého nejlidnatějšího panství poděbradského. K panstvím s nejmenším počtem obyvatel patřily Vysočany a Hrdlořezy

⁴ V této analýze bude věnovaná pozornost pouze panstvím umístěným v Čechách. Další státní statky můžeme nalézt i na Moravě a ve Slezsku.

⁵ Ottův slovník naučný, sv. 16, Praha 1900, s. 998. Toto jmění sloužilo jako kapitál ke zřízení nových far, z jeho prostředků bylo r. 1784 založeno i nové biskupství v Českých Budějovicích. Viz též Eva Melmuková, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999, s. 21–22.

⁶ Studijní fond byl důležitým článkem josefínského školství – rozděloval finance jednotlivým krajům a školám a kontroloval jejich použití. Viz Josef Hanzal, Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848, in: *Sborník archivních prací* 24, 1976, s. 221–260, zde s. 227–228.

⁷ August Sedláček, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1908, s. 362.

⁸ K Hrdlořežům patřila jen menší část Vysočan, větší do r. 1850 k Libni viz A. Sedláček, *Místopisný slovník*, s. 992.

⁹ A. Sedláček, *Místopisný slovník*, s. 293.

s 245 obyvateli a Horní Krč, Dolní Krč, Chrást, které roku 1802 vykázalo 335 lidí.

O samotném dotazníku lze říci, že byl neobyčejně obsáhlý. Byl rozdělen na celkem devět okruhů, které se dotýkaly politické a duchovní správy, hospodářství, finančních otázek a obchodu i způsobu života poddaných.¹⁰ Jednotlivé tematické okruhy se skládaly z množství podotázek, nejvíce jich obsahovala kapitola vztahující se k hospodářskému stavu panství – celkem 87 – a potom poslední část nazvaná O stavu poddaných. Ta zahrnovala celkem 60 otázek týkajících se počtu rodin i osob, jejich národnostního a náboženského složení, způsobu obživy, stavu obydlí, ale i třeba zdravotnictví či kriminality. V následující analýze se zaměřím pouze na problematiku zabývající se zastoupením jednotlivých konfesí a náboženství. V deváté části dotazníku byly tomuto tématu věnovány dvě otázky. První (IX/2) se ptá „Ist anzugeben, wie viele Familien Katholiken, Reformierte, Lutheranen, Grichen oder Juden, aller einer anderen nahmhaften Religion sind?“. V druhé (IX/38) úřady zajímalo, „Ob sie die [tj. die Untertanen] Religion ehren, und die Kirchen fleißig besuchen?“.

Skladba obyvatelstva z hlediska konfesí je téma, kterému byla v rámci českých zemí dosud věnována pozornost spíše okrajově – např. v rámci rozboru Soupisu poddaných podle víry z r. 1651. Chybí především studie, které by se věnovaly situaci po vydání tolerančního patentu, které by ukázaly, jak velká část obyvatelstva se v jednotlivých regionech k povoleným konfesím přihlásila a k jakým změnám v tomto směru docházelo v průběhu 19. století.¹¹ Stranou zájmu historického bádání zůstala i tak závažná témata, jako jsou konfesně smíšená manželství či konverze. K dispozici máme vlastně jen celozemské statistické údaje týkající se většinou až 2. poloviny 19. století.¹²

Rozbor skladby obyvatelstva podle náboženství ukázal, že se na sledovaných státních statcích vyskytovaly čtyři druhy náboženského vyznání, a to katolické, helvétské (reformované), luteránské (augšpurské) a židovské (viz tabulku 2). Zcela převažující bylo katolické vyznání, k němuž se na většině

---

¹⁰ Podrobněji viz A. Velková – Luboš Velek, Vnímání národnostní identity u venkovského obyvatelstva na začátku 19. století. In: Jiří Pokorný – Luboš Velek (eds.), *Sborník k 75. narozeninám dr. Jiřího Kořalky* (v tisku).

¹¹ Dobu bezprostředně následující po vydání Tolerančního patentu zachycuje E. Melmuková, *Patent* a též Josef Lukášek, *K dějinám doby toleranční*, Praha 1939; Z. Soušek, *Počátky práce tolerančních sborů na Poděbradsku*, Libice 1958.

¹² Joseph Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates I.*, Wien 1852; Karl Czoernig, *Etnographie der österreichischen Monarchie I.*, Wien 1857. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band III., 1. Teilband, Die Völker des Reiches*, Wien 1980; Band IV, *Die Konfessionen*, Wien 1985; Václav Sekera, *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754-1918. Díl I. 1754-1918*, Praha 1978.

statků hlásilo více než 95 % obyvatelstva. Výjimku představovala pouze tři panství – Větrný Jeníkov a Středokluky, kde byli katolíci zastoupeni 91 %, a především Poděbrady, kde žilo pouze 67,5 % katolíků. Na šesti panstvích (Horní Krč, Milíčeves, Starosedlský Hrádek, Tuř a Sběř, Vysočany a Hrdlořezy a Vesec, jenž byl administrativně spojen s Českým Dubem a Frýdštejnem) nacházíme výhradně stoupence katolické víry.

Tabulka 2. Skladba obyvatelstva podle náboženství na státních statcích roku 1802 (v %)

Název panství	Katolíci		Helvéti		Luteráni		Židé	
	rodiny	osoby	rodiny	osoby	rodiny	osoby	rodiny	osoby
Brandýs a Přerov	96,7		1,3				2,0	
Brložec	99,1						0,9	
Český Dub a Frýdštejn	99,8	99,7					0,2	0,3
Vesec	100,0	100,0						
Horní Hrad	99,8						0,2	
Horní Krč	100,0							
Chvaly a Hlubočepy	96,4						3,6	
Jeníčkova Lhota a Pacov	98,4	97,8					1,6	2,2
Králův Dvůr	98,6	98,8	1,2	1,0			0,2	0,2
Liběšice	97,4		2,2				0,4	0,4
Michle a Malešice	98,8		0,3				0,9	
Milíčeves	100,0							
Mirošov	99,5	99,3					0,5	0,7
Osek	99,6	99,5					0,4	0,5
Pardubice	95,9		3,5				0,6	0,7
Podbořany	99,7	99,5					0,3	0,5
Poděbrady	70,8	67,5	27,9	31,2			1,3	1,3
Starosedlský Hrádek	100,0							
Středokluky	91,0		3,5		4,8		0,7	
Točnick	99,3	99,2	0,4	0,3			0,3	0,5
Toužim	99,4	99,2					0,6	0,8
Tuchoměřice	98,2		1,3		0,5			
Tuř a Sběř	100,0							
Údrč	97,6	97,4					2,4	2,6
Větrný Jeníkov	92,4	90,6	5,4	6,6	1,1	1,7	1,1	1,1
Vysočany a Hrdlořezy	100,0							
Žacléř	99,9						0,1	0,1
Celkem	97,4	97,0	1,7	1,9	0,2	0,3	0,7	0,8

Na jednadvaceti zbývajících statcích tvořili většinu nekatolického obyvatelstva ve třinácti případech židé a v osmi případech evangelíci. Židé se

vyskytovali na většině statků (celkem na dvaceti). Na jedenácti panstvích bylo evidováno pouze katolické a židovské obyvatelstvo. Evangelíci byli usedlí na deseti statcích. Kromě Tuchoměřic, kde vedle evangelíků žili již jen katolíci, můžeme na devíti z nich nalézt katolíky, evangelíky i židy. Většina evangelíků se hlásila k helvétské konfesi. Příslušníky augšpurského vyznání evidují tři po-

Tabulka 3. Průměrný počet osob v domácnosti na státních statcích roku 1802 podle vyznání

Název panství	Katolíci		Protestanti		Židé		Celkem	
	počet rodin	průměrný počet osob v rodině	počet rodin	průměrný počet osob v rodině	počet rodin	průměrný počet osob v rodině	počet rodin	průměrný počet osob v rodině
Brandýs a Přerov	3567	–	48	–	74	–	3689	4,5
Brložec	440	4,3	–	–	4	6,0	444	4,3
Český Dub a Frýdštejn	2269	4,5	–	–	4	8,3	2273	4,5
Vesec	1231	4,9	–	–	–	–	1231	4,9
Horní Hrad	539	–	–	–	1	–	540	4,7
Horní Krč	53	6,3	–	–	–	–	53	6,3
Chvaly a Hlubočepy	190	–	–	–	7	–	197	4,8
Jeníčkova Lhota a Pacov	813	4,4	–	–	13	6,4	826	4,5
Králův Dvůr	407	5,2	5	4,2	1	4,0	413	5,2
Liběšice	2719	–	62	–	11	4,8	2791	4,6
Michle a Malešice	315	4,6	1	–	3	–	319	4,6
Milíčeves	636	4,6	0	–	0	–	636	4,6
Mirošov	643	4,8	0	–	3	7,7	646	4,8
Osek	308	4,4	0	–	14	4,7	322	4,4
Pardubice	8816	–	322	–	56	4,5	9194	4,6
Podbořany	305	4,2	0	–	1	7,0	306	4,2
Poděbrady	2646	4,5	1042	5,2	46	4,8	3734	4,7
Starosedlský Hrádek	367	4,8	0	–	–	–	367	4,8
Středokluky	282	–	26	–	2	–	310	4,9
Točnick	1127	4,8	4	3,8	3	8,7	1134	4,9
Toužim	766	4,3	0	–	5	5,2	771	4,3
Tuchoměřice	386	–	7	–	0	–	393	5,3
Tuř a Sběř	412	4,4	0	–	0	–	412	4,4
Údrč	378	4,8	0	–	9	5,3	387	4,8
Větrný Jeníkov	643	5,2	45	6,9	8	5,0	696	5,3
Vysočany a Hrdlořezy	44	5,6	–	–	–	–	44	5,6
Žacléř	1210	4,5	0	–	1	7,0	1211	4,5

popisy, a to ve Středoklukách, Větrném Jeníkově a již zmíněných Tuchoměřicích. Pouze ve Středoklukách převažovali stoupenci augšpurské konfese nad

helvéty, na zbylých dvou panstvích byl poměr opačný. I když židy nacházíme na více panstvích než evangelíky, celkově jich na státních statcích žilo méně než evangelíků. Podíl židů se na většině statků pohyboval pod 1 %, jednalo se spíše o jednotlivé rodiny. Dvě procenta židů nacházíme v Brandýse a Přerově, 2,4 % židů bylo usedlých v Údrči a největší podíl – 3,6 % – měli židé na statku Chvaly a Hlubočepy. Ani evangelíci neměli na panstvích, kde se vyskytovali, příliš výrazné zastoupení, většinou jich zde bylo do 2 %. O něco vyšší podíl měly evangelické rodiny ve Středoklukách a Pardubicích (3,5 %), přes 6 % evangelického obyvatelstva obývalo panství Větrný Jeníkov. Naprosto výjimečné pak bylo panství Poděbrady, kde žilo 31 % evangelického obyvatelstva.¹³

V této souvislosti není bez zajímavosti, kolik lidí průměrně žilo v jedné rodině a zda v tomto směru existovaly konfesijní rozdíly (tabulka 3). Skutečně se ukázalo, že katolické rodiny měly nejmenší počet členů (průměrně 4,7), protestantské rodiny byly o něco větší (průměrně 5,1). Nejvíce rodinných příslušníků (průměrně 5,8) vykázali židé, což zřejmě souvisí s regulací počtu židovských rodin, na něž byl roku 1726 uvalen tzv. numerus clausus.¹⁴ Na panstvích, kde žilo pouze několik protestantských nebo židovských rodin, nemohl větší počet lidí připadajících na rodinu celkový podíl nekatolických obyvatel významněji změnit. Jinak tomu bylo ovšem na Poděbradsku, kde bylo usedlých více než tisíc helvétských rodin. Pokud bychom vycházeli pouze z počtu rodin, byli helvéti zastoupeni 27,9 %. Podíl na počtu obyvatel však měli vyšší, představoval 31,2 %. Podobně například na statku Větrný Jeníkov žilo 5,4 % protestantských rodin, což znamenalo již 6,6 % obyvatel.

Evangelíci

Výskyt tzv. reformovaných náboženských konfesí na začátku 19. století byl ovlivněn dlouhodobým historickým vývojem. Nejlépe je to vidět např. na západních Čechách, které byly vždy, i v dobách husitských válek, oporou a doménou katolicismu. Tento stav se nezměnil ani později, takže na státních statcích, které ležely v této oblasti, resp. v historických krajích, jako bylo Žatecko, Loketsko, Plzeňsko, Prácheňsko, částečně i Berounsko a Rakovnicko (tj. na statcích Podbořany, Údrč, Brložec, Toužim, Osek, Mirošov, Milíčeves, Starosedlský Hrádek a Hauenštejn) nezaznamenáváme žádného evangelíka.

Je zcela samozřejmé, že podobně na panstvích, která zastoupení nekatolického obyvatelstva začátkem 19. století vykazovala, můžeme vystopovat dlouhodobé kořeny tohoto stavu. Na druhou stranu ne na všech panstvích, kde se

¹³ K situaci na Poděbradsku viz též O. L. Šťastný, Ve stopách tolerance na panství poděbradském, *Kostnické Jiskry*, 1935/11, 31, 45.

¹⁴ Blíže viz Tomáš Pěkný, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 1993, s. 76–78.

dříve nekatolíci vyskytovali, se tuto tradici podařilo udržet. Tak například ze Soupisu poddaných podle víry se můžeme dočíst, že statky Vesec a Žaclěř byly téměř stoprocentně nekatolické.¹⁵ Podobně na panství Český Dub a Frýdštejn žily více než 4/5 nekatolického obyvatelstva.¹⁶ V roce 1802 však po této tradici nenacházíme žádnou stopu. Tuto změnu bylo možné uskutečnit jen díky důsledné rekatolizaci, kterou držitelé těchto panství od poloviny 17. století zřejmě prováděli. Panství Žaclěř koupila v roce 1622 Magdalena, manželka Jana Rudolfa Trčky. Jejich syn byl roku 1634 spolu s Albrechtem z Valdštejna zavražděn v Chebu a poté byly Trčkovské statky konfiskovány. V roce 1644 bylo panství Žaclěř darováno jezuitské koleji u sv. Anny ve Vídni, která ho držela až do svého zrušení v roce 1773. Podobně panství Český Dub, Frýdštejn a Vesec získal poté, co jej začátkem 17. století vlastnili nejdříve Smiřičtí a poté Albrecht z Valdštejna, jako konfiskát hrabě Giovanni Luigi Isolani. V roce 1648 se držitelkou tohoto statku stává Isolaniho dcera Regina, která vstoupila do augustiniánského řádu u sv. Jakuba ve Vídni, kde se stala abatyší. V roce 1653 svá panství tomuto řádu darovala a ten ho opět držel až do svého zrušení v roce 1782. Oproti tomu na panství Pardubice, které bylo vždy komorním panstvím, se sice s rekatolizací začalo velmi záhy – v roce 1628 – a to i za vojenské asistence,¹⁷ takže v roce 1651 se jediní úředně evidovaní nekatolíci vyskytovali v Bělči nad Orlicí,¹⁸ ovšem reformační tradici se podařilo částečně obnovit.

Tento stav vyplýval také z toho, do jaké míry se v původních nekatolických oblastech podařilo tuto víru předat následujícím generacím v rámci rodin. Tajní nekatolíci (včetně tzv. blouznivců) se nejhojněji vyskytovali ve východních Čechách.¹⁹ Nicméně po vyhlášení tolerančního patentu začaly státní úřady s překvapením zjišťovat, že přihlášky ke dvěma nově povoleným konfesím (helvétské – reformované a augšpurské – luterské) nepřicházejí jen z oblastí, kde se o existenci tajných nekatolíků vědělo. Začaly se objevovat i na Berounsku a

---

¹⁵ *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Boleslavsko 2, zpracovala a úvod napsala Alena Pazderová, Praha 1994, Vesec, s. 643–659; *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Hradecko–Bydžovsko 4, Praha 2000, Žaclěř, s. 1431–59.

¹⁶ *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Boleslavsko 1, zpracovala a úvod napsala Alena Pazderová, Praha 1994, Dub [Český] – Hodkovice, s. 76–107.

¹⁷ *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Chrudimsko 1, zpracovaly Lenka Matušíková, Alena Pazderová, Praha 2001, s. 6.

¹⁸ *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Chrudimsko 2–3, zpracovaly Lenka Matušíková, Alena Pazderová, Praha 2001, Pardubice, s. 671–873, z toho Běleč s. 790–791.

¹⁹ Jan Kučera, Příspěvek k problémům lidového náboženství v 17. a 18. století, *Sborník historický* 23, 1975, s. 5–33. Srov. též Zdeněk R. Nešpor, *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2004.

Kladensku, Slánsku, v okolí Prahy, v Posázaví, u Větrného Jeníkova²⁰ a i v severních Čechách, kde na liběšickém panství vznikl sbor v Habřině. Tento luter-
ský sbor byl zajímavý nejen tím, že ho tvořilo německy mluvící obyvatelstvo,
ale i poměrně urputným bojem, který tito nekatolíci museli svést s úřady. Na
liběšickém panství, podobně jako v dalších oblastech, nebyl totiž toleranční
patent oficiálně vyhlášen, takže jeho obyvatelé se o něm doslechli se zpožděním.
Začali tak podávat přihlášky až v průběhu roku 1783, kdy byl ovšem „rok mi-
losti“, v němž bylo možné se k tolerovaným církvím přihlásit, již ukončen. Na-
konec si evangelíci ustavení sboru 1. února 1784 vymohli.²¹ Počet nekatolíků na
liběšickém panství zůstal v 1. čtvrtině 19. století celkem stabilní. V době založe-
ní sboru se úřadům přihlásilo celkem 204 nekatolíků,²² tedy asi 50 rodin. Dotaz-
ník z roku 1802 uvádí, že se na panství vyskytovalo 62 reformovaných rodin,
o generaci později zde J. G. Sommer napočítal 75 rodin, což znamenalo 20 %
nárůst při současném 10 % růstu obyvatelstva.²³ Celkově lze říci, že na
liběšickém panství se podíl nekatolíků v 1. polovině 19. století pohyboval mezi
2–3 % obyvatel panství.

Nejvíce nekatolického obyvatelstva bylo na počátku 19. století zastoupeno
jednoznačně na panství poděbradském. Toto panství se vyznačovalo silnou
protestantskou tradicí, a to zejména na vesnicích, kde podle Soupisu poddaných
podle víry k roku 1651 patřily téměř ¾ obyvatelstva k nekatolíkům.²⁴
Skutečnost, že nekatolická víra byla na Poděbradsku silně zakořeněná, dokazuje
i to, že ještě o sto let později, v roce 1751, se zde konaly misie k obrácení
nekatolíků.²⁵ To se projevilo i po vydání tolerančního patentu, o němž se na
Poděbradsku dozvěděli poměrně brzy – již začátkem prosince 1781 byl patent
na poděbradském panství oficiálně vyhlášen, takže zde v roce 1783 vzniklo pět
sborů hlásících se k helvétské (reformované) církvi.²⁶ Jejich sídla byla
rozprostřena poměrně rovnoměrně po okrajích poděbradského panství: na
severovýchodním okraji panství nacházíme Velenice (poblíž Městce Králové),
na severozápadním Chleby (u Nymburka), na západním Hořátev (u Sadské), na
jižním Velim a na východním Libici.

²⁰ E. Melmuková, *Patent*, s. 111–112.

²¹ Podrobně celý případ popisuje E. Melmuková, *Patent*, s. 140–144.

²² Tamtéž, s. 144.

²³ Johann Gottfried Sommer, *Das Königreich Böhmen*, Band I. Leitmeritzer Kreis, Prag 1833,
s. 337.

²⁴ Při výpočtu jsem provedla určité korekce pramene, kde byly děti katolických rodičů, které
byly mladší 12 let, evidovány jako nekatolíci. Tyto děti (resp. obecně děti mladší 12 let)
jsem ze soupisu vyřadila, takže jsem podíl nekatolíků počítala z obyvatelstva staršího 12 let.

²⁵ E. Melmuková, *Patent*, s. 67.

²⁶ Tamtéž, s. 103, 183.

Tyto modlitebny jsou jmenovány i v dotazníku z roku 1802. Ten však bohužel v otázce náboženských vyznání příliš podrobný není. Zcela jasná je z něj koncentrace reformovaného obyvatelstva na vesnice, v nichž podíl obyvatel hlásících se k reformované církvi dosahoval již téměř 40 %. V samotných Poděbradech přináležela k reformované církvi necelá 2 % obyvatel, v Sadské byl tento počet ještě nižší (0,6 %). Pro srovnání stojí za to uvést, že v obou městech příslušníky helvétské konfese početně převyšovali židé.²⁷

Bohužel se z dotazníku nedozvídáme, jak konkrétně vypadalo konfesijní rozložení obyvatelstva v rámci jednotlivých vesnic. Naopak podrobný popis nám podává J. G. Sommer, jenž zachycuje stav k roku 1825. Je ovšem otázkou, zda lze jeho údaje přenést do roku 1802, neboť podíváme-li se na Sommerovy záznamy, nabízí se nám již dost pozměněný obraz. Lze říci, že během jedné generace se podíl stoupenců reformované církve poměrně výrazně snížil – o téměř jednu třetinu. Ze srovnání počtu rodin hlásících se k reformované církvi v letech 1802 a 1825 s počtem obyvatelstva v týchž letech sice vyplývá, že v absolutních číslech se počet reformovaných rodin tolik nezmenšil – o necelých 11 % – v uvedených letech ovšem došlo k 25 % nárůstu počtu obyvatel. Na základě těchto faktů se nabízí závěr, že děti vyrůstající v rodinách, které byly v roce 1802 evidované jako reformované, nedokázaly vždy víru svých rodičů udržet, popřípadě ji předat dál.

Z údajů, které shromáždil J. G. Sommer, vyplývá, že příslušníci reformované církve na Poděbradsku nežili na nějakém uzavřeném území. Naopak je nacházíme po celém panství, prakticky v každé vesnici, pouze však ve třech z nich (tj. u 5 % vesnic) představovali majoritu, ovšem nikterak výraznou. Ve zbylých lokalitách počet nekatolíků většinou nepřevyšoval třetinu obyvatelstva. Je samozřejmě otázkou, zda tato skutečnost není výsledkem onoho úbytku nekatolických rodin, nicméně se zdá být jisté, že i na počátku 19. století byl velmi častý model, kdy spolu v jedné vesnici žili příslušníci obou církví. Oba „konfesijní světy“ byly vzájemně propojeny, a proto je logické, že poměrně často vznikala smíšená manželství. Ve smíšených manželstvích měli ovšem nekatolíci na výchovu svých dětí jen omezený vliv – katolická církev měla v těchto případech výhodnější postavení. Pokud byl otec katolického vyznání, měly všechny děti automaticky následovat jeho víru. V případě, že otec byl nekatolík a matka katolička, přebíraly děti víru svých rodičů podle pohlaví – tj. synové víru otce a dcery matčinu.²⁸ V praxi navíc docházelo i k dohodám

---

²⁷ FHKA, Staatsgüterbeschreibung, karton č. 16, Poděbrady, s. 177. Kvůli přehlednosti budu uvádět česká panství pod českými, nikoli německými názvy uvedenými v archivním materiálu.

²⁸ Srv. E. Melmuková, *Patent*, s. 204, 206–207.

v tom smyslu, že snoubenec – nekatolík konvertoval před sňatkem ke katolictví, čímž bylo o směřování budoucí rodiny rozhodnuto. Z výše uvedeného vyplývá, že při větším výskytu smíšených manželství muselo zákonitě v dalších generacích docházet k úbytku nekatolických rodin; pomyslný prapor helvétské konfese mohli dále nést pouze synové nekatolických otců, nekatolické matky se musely smířit s tím, že jejich děti budou vychovávány jako katolíci.

Jak častý byl výskyt smíšených manželství na Poděbradsku? Na to mohl odpovědět jen výzkum oddacích matrik. K tomuto výzkumu jsem si z rozsáhlého panství vybrala tři farnosti: Poděbrady, kde bylo možné předpokládat dominanci katolických manželství;²⁹ Chleby, v nichž sice vedle katolického kostela existovala rovněž evangelická modlitebna, v okolních obcích však zároveň žilo poměrně hodně katolíků;³⁰ a farnost Předhradí, do níž až na jednu výjimku patřily vesnice se silným zastoupením nekatolického obyvatelstva.³¹ Výzkum matrik zahrnoval čtyřicet let, konkrétně roky 1786–1825, které jsem rozdělila do dvou období po dvaceti letech, abych mohla postihnout eventuelní změny v obou obdobích. Vycházela jsem z matrik vedených katolickými faráři, neboť ty v této době evidovaly i sňatky nekatolických osob. Nekatolické matriky existovaly v této době také, spíše však pro vnitřní potřebu reformované církve – navíc zachycovaly pouze sňatky, v nichž se oba snoubenci hlásili k helvétské konfesi. Nekatolické farnosti měly sídla tam, kde vznikly modlitebny, a jelikož jich bylo mnohem méně než katolických far, měly mnohem větší rozsah.³² Z náhodného porovnání obou typů matrik se zdá, že někteří katoličtí faráři věnovali sňatkům nekatolíků menší pozornost než helvétští duchovní. U zápisů v katolických matrikách často chybí místo původu snoubenců, a porovnáme-li zápis o tomtéž sňatku v obou matrikách, můžeme vidět i další odlišnosti, např. ve stáří snoubenců. Lze předpokládat, že důvěryhodnější jsou v tomto případě údaje v nekatolických matrikách, neboť nekatoličtí duchovní měli k příslušníkům své církve bližší vztah než katoličtí faráři a lépe je znali. Z hlediska

---

²⁹ Státní oblastní archiv v Praze [dále SOA Praha], ř. k. fara Poděbrady, č. 32, matrika oddaných, ves Pátek, 1785–1848; č. 33, matrika oddaných, Kluky, Poděbrady, Zboží, Křečkov, Polabec, Přední Lhota, 1785–1825.

³⁰ SOA Praha, ř. k. fara Chleby, č. 8, matrika oddaných, 1785–1828.

³¹ SOA Praha, ř. k. fara Předhradí, č. 6, matrika oddaných, 1785–1814; č. 7, matrika oddaných, 1815–1844.

³² SOA Praha, evang. fara Chleby, č. 3, matrika oddaných, 1800–1868; evang. fara Hořátev, č. 5, matrika oddaných, 1784–1802; č. 6, matrika oddaných, 1800–1868; evang. fara Velenice, č. 1, matrika narozených, oddaných a zemřelých, 1785–1802; č. 7, matrika oddaných, 1805–1850; evang. fara Velim, č. 6, matrika oddaných, 1783–99; č. 7, matrika oddaných, 1800–59.

evidence počtu sňatků a jejich rozdělení podle konfesní příslušnosti snoubenců je však možné vycházet z katolických matrik.

Tabulka 4. Počet sňatků, snoubenci dle náboženského vyznání podle jednotlivých osad ve farnosti Poděbrady v letech 1786 až 1825 (v %) a podíl helvétů v roce 1825*

Osada, období	Počet uzavřených manželství	Oba katolíci	Oba helvéti	Katolík–helvétka	Helvét–Katolička	Helvétí 1825
Kluky 1786–1805	48	70,8	6,3	14,6	8,3	15,2
1806–1825	41	78,0	7,3	9,8	4,9	
Křečkov 1786–1805	32	43,8	37,5	6,3	12,5	13,5
1806–1825	29	51,8	17,2	13,8	17,2	
Pátek 1786–1805	43	51,2	20,9	16,3	11,6	12,1
1806–1825	58	67,3	10,3	10,3	12,1	
Poděbrady 1786–1805	433	98,6	–	–	1,4	–
1806–1825	415	95,2	1,2	2,4	1,2	
Polabec 1786–1805	28	78,6	7,1	3,6	10,7	10,4
1806–1825	31	77,4	0	12,9	9,7	
Přední Lhota 1786–1805	41	51,1	17,1	22,0	9,8	17,9
1806–1825	35	60,0	8,6	25,7	5,7	
Zboží 1786–1805	55	85,5	3,6	3,6	7,3	7,8
1806–1825	84	84,5	2,4	2,4	10,7	
Celkem	1373	86,2	4,3	4,9	4,6	5,0
1786–1805	680	86,3	5,2	4,1	4,4	
1806–1825	693	86,1	3,5	5,6	4,8	

* Zastoupení helvétského obyvatelstva v roce 1825 podle údajů J. G. Sommera.

Podívejme se na první vybranou farnost, Poděbrady. V této farnosti žilo celkově velmi málo nekatolíků, podle údajů J. G. Sommera asi 5 %.³³ Tento celkový podíl jde na vrub především lidnatým Poděbradům, které byly podle Sommera čistě katolické. Nicméně ani v ostatních vesnicích nebylo v roce 1825 zastoupení helvétů nikterak vysoké – pohybovalo se od 8 do 18 %. V samotných Poděbradech můžeme vidět, že v letech 1786–1805 nebyl uzavřen ani jeden sňatek, kdy by se oba snoubenci hlásili k reformované církvi. V tomto období zde z téměř 99 % vstupovali do manželství katoličtí snoubenci, u zbývajících smíšených manželství šlo vždy o sňatek helvéta s katoličkou. Naopak v dalším období se již u smíšených manželství v Poděbradech vyskytoval častěji model,

³³ Jde o přibližná čísla, neboť J. G. Sommer uvádí u každé lokality celkový počet domů a obyvatel a dále počet protestantských či židovských rodin, nikoli však počet příslušníků těchto rodin. K výpočtu podílu nekatolického obyvatelstva byl použit koeficient 4,53 osob na rodinu, což je vlastně průměrný počet členů připadající na jednu helvétskou rodinu. J. G. Sommer totiž uvádí jak celkový počet helvétských rodin, tak celkový počet helvétského obyvatelstva žijícího na poděbradském panství. In: J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, Band III. Bidschower Kreis, Prag 1835, s. 55.

kdy si katolík bral helvétku. Vedle toho zde byla uzavírána i manželství dvou helvétů, takže paradoxně jsou Poděbrady lokalitou, kde ve druhém období ubylo nejvíce čistě katolických manželství z celé stejnojmenné farnosti. K nárůstu podílu sňatků helvétských snoubenců dochází již jen v Klukách, a to z 6,3 % na 7,3 %. Vzhledem k tomu, že v letech 1786–1805 byla v této vsi uzavřena téměř čtvrtina konfesně smíšených manželství, a lze předpokládat, že většina dětí narozených z těchto manželství byla vychována v katolickém duchu, vzrůstá v následujícím období podíl katolických manželství, a to o 7 %.

Nejvýraznější úbytek podílu helvétských manželství je možné pozorovat v Křečkově, kde byli v letech 1786–1805 u 37,5 % uzavřených manželství oba snoubenci příslušníky reformované církve. Křečkov byl zároveň jedinou lokalitou farnosti Poděbrady, kde podíl katolických manželství nedosahoval v prvním období 50 % (byl 44 %). V následujícím období stoupl výrazně podíl smíšených manželství, a to z 19 % na 31 %. Zároveň prudce poklesl podíl helvétských manželství, a to z 37,5 % na 17,2 %. Došlo tak k situaci, že pokud se v letech 1806–1825 v Křečkově ženil příslušník reformované církve, bral si stejně často katoličku jako helvétku. Vůbec nejvíc smíšených manželství se uzavíralo v obou obdobích v Přední Lhotě, a to více než 31 %. Zajímavé je, že výrazně častěji si zde bral katolík helvétku než naopak. I zde měl velký podíl smíšených sňatků za následek růst podílu katolických sňatků v druhém období a pokles podílu sňatků helvétských snoubenců.

Farnost Chleby nabízí nejpestřejší konfesijní složení do ní příslušejících vesnic, v roce 1825 zde žilo asi 30 % obyvatelstva hlásícího se k reformované církvi. Nalézáme zde Chleby s evangelickou modlitebnou a Bobnice, v nichž se v roce 1825 podíl nekatolického obyvatelstva blížil 50 %, lokality Vestec, Draho a Rašovice, kde byl podíl helvétského obyvatelstva asi poloviční (16–27 %), a dále specifickou obec Kovansko, v níž v roce 1825 žila necelá 4 % nekatolíků. Tato vesnice vznikla v letech 1785–1790 na vysušených emfyteutických pozemcích bývalého bobnického rybníka a byla osídlena slezskými německy mluvícími imigranty. Přistěhovalci dostali řadu výhod – domy, v nichž se usadili, byly postaveny na vrchnostenské náklady, oni museli vrchnosti splátkami odvést pouze polovinu této částky. Na tři roky jim byl propůjčen celý výnos z polí a luk, přičemž dostali ještě jako státní pomoc 50–120 zl. V roce 1790 s nimi byla uzavřena smlouva o zrušení robot. Měli dokonce vlastní školu.³⁴ V Kovansku byl přirozeně nejvyšší podíl sňatků, v nichž oba snoubenci byli katolíky – v prvním období dosahoval 92 %, v druhém 86 %. Významný je zde především nárůst smíšených manželství. Zatímco v letech 1786–1805 zde nebyl uzavřen

---

³⁴ J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, Band III. s. 71–72.

Tabulka 5. Počet sňatků, snoubenci dle náboženského vyznání podle jednotlivých osad ve farnosti Chleby v letech 1786–1825 (v %) a počet Helvétů v roce 1825*

Osada	Počet uzavřených manželství	Oba katolíci	Oba helvétí	Katolík–helvétka	Helvét–katolička	Počet sňatků celkem	Helvétí 1825
Bobnice 1786–1805	75	18,8	46,7	18,8	10,7	75	44,3
1806–25	73	37,0	28,8	16,4	17,8	73	
Draho 1786–1805	23	65,2	8,7	8,7	17,4	23	20,0
1806–1825	15	80,0	0	6,7	13,3	15	
Chleby 1786–1805	59	30,5	47,5	5,3	6,8	59	46,0
1806–1825	83	30,1	42,2	16,9	10,8	83	
Kovansko 1786–1805	39	92,3	7,7	–	–	39	3,7
1806–1825	44	86,4	2,3	2,3	9,0	44	
Rašovice 1786–1805	28	35,7	39,3	7,1	17,9	28	27,3
1806–1825	41	36,6	41,5	14,6	7,3	41	
Vestec 1786–1805	38	57,9	7,9	7,9	26,3	38	16,4
1806–25	66	71,2	7,6	9,1	12,1	66	
Celkem	580	48,1	27,8	11,7	12,4	580	
1786–1805	258	44,6	31,8	10,9	12,8	258	30,3
1806–25	322	50,9	24,5	12,4	12,1	322	

* Zastoupení helvétského obyvatelstva v roce 1825 podle údajů J. G. Sommera.

ani jeden takový sňatek, v následujícím období jich bylo více než 11 %. Celkově lze říci, že podíl konfesně smíšených manželství byl ve farnosti Chleby v obou obdobích vysoký – pohyboval se kolem 24 %. Nejvíce sňatků snoubenců s odlišnou vírou bylo uzavřeno v Bobnicích, v letech 1786–1805 téměř 30 %, v letech 1806–25 již více než 34 %. Díky tomu dochází ve druhém období oproti prvnímu k velkému poklesu počtu sňatků helvétských snoubenců (z 47 % na 29 %) a naopak k výraznému nárůstu podílu katolických manželství (z 19 % na 37 %). Jestliže se v Bobnicích podíl čistě helvétských a čistě katolických sňatků obrátil, v Chlebech si nekatolická manželství udržela svoji převahu, když jejich podíl dosahoval 47,5 % (v letech 1786–1805), resp. 42,2 % (v letech 1806–25). Zajímavá je i situace v Rašovicích, kde na konci 18. století žilo zřejmě mnohem více nekatolíků, než v roce 1825, kdy se jejich podíl pohyboval kolem 31 %. V letech 1786–1805 se totiž 57 % ženichů hlásilo k reformované církvi – dvě třetiny z nich se oženily rovněž s helvétkou a třetina si za manželku vybrala katoličku. V následujícím období sice o 2 % vzrůstá podíl manželství uzavřených mezi helvétskými snoubenci, nicméně podíl ženichů helvétské konfese se snižuje na 49 %. Od roku 1816 pak prudce vzrůstá podíl sňatků katolických snoubenců, který přesahuje 50 %, a téměř mizí smíšená manželství.

Ze tří vybraných farností měli nekatolíci největší podíl v roce 1825 ve farnosti Předhradí. Celkově dosahoval třetiny obyvatelstva – tento výsledek ovlivnil nejlidnatější Sokoleč, v němž žilo jen 11 % příslušníků reformované

Tabulka 6. Počet sňatků, snoubenci dle náboženského vyznání podle jednotlivých osad farnosti Předhradí v letech 1786–1825 (v %) a podíl Helvétů*

Osada, období	Počet sňatků	Oba katolíci	Oba helvétí	Katolík–helvétka	Helvét–katolička	Helvétí 1825
Klipec 1786–1805	13	53,8	30,8	7,7	7,7	49,5
1806–1825	27	37,0	18,6	33,3	11,1	
Oseček 1786–1805	41	46,3	31,7	17,1	4,9	38,5
1806–1825	55	30,9	34,5	12,7	21,8	
Přnov 1786–1805	40	30,0	45,0	7,5	17,5	44,8
1806–1825	65	41,5	35,4	18,5	4,6	
Předhradí 1786–1805	32	25,0	59,4	12,5	3,1	45,6
1806–1825	45	31,1	46,7	20,0	2,2	
Sokoleč 1786–1805	58	69,0	8,6	13,8	8,6	11,2
1806–1825	70	71,4	2,9	14,3	11,4	
Celkem	446	45,7	28,9	15,7	9,6	33,0
1786–1805	184	46,7	32,1	12,5	8,7	
1806–1825	262	45,0	26,7	17,9	10,3	

* Zastoupení helvétského obyvatelstva v roce 1825 podle údajů J. G. Sommera.

církve. V ostatních obcích však nalézáme 39–50 % nekatolického obyvatelstva. V samotném Předhradí byla smíšená manželství běžnou záležitostí, v letech 1786–1805 dosahovala podílu 21 %, v následujícím období se tento podíl ještě o čtvrtinu zvýšil na více než 28 %. Velmi zajímavý vývoj můžeme pozorovat ve vesnici Klipec. V letech 1786–1805 zde manželství uzavřelo 54 % katolických a 31 % helvétských snoubenců. V následujícím období však dochází u obou kategorií k výraznému poklesu – katolických manželství je již jen 37 % a helvétských 19 %. Naopak zcela dominující jsou manželství smíšená, a to především ta, v nichž si katolík bral helvétku. Lze říci, že jestliže v letech 1786 až 1805 pouze každý osmý katolický ženich přivedl k oltáři helvétskou nevěstu, v letech 1806–1825 tak učinil již každý druhý. Silné zastoupení měli nekatolíci v první čtvrtině 19. století zřejmě i v Předhradí. Sňatky helvétských snoubenců tu v letech 1786–1805 dosahovaly 60 %, v následujícím období se držely stále na 47 %. Zdejší helvétští ženiši zřejmě neměli problém s tím, aby si našli partnerku stejné víry, s katoličkou se ženili výjimečně – pouze každý dvacátý. Naopak katolictví snoubenci se nebránili tomu, aby si domů přivedli manželku odlišné víry - učinil tak každý třetí.

Celkově lze shrnout, že smíšená manželství byla v 1. čtvrtině 19. století na poděbradském panství zcela běžnou záležitostí. Ve farnosti Poděbrady, kde podle J. G. Sommera žilo v roce 1825 pouze 5 % nekatolíků, jich v letech 1806 až 1825 bylo 10 %, v ostatních dvou farnostech vyznávali manželé v každém čtvrtém svazku jinou víru. Důležité je, že se ve druhém období začala častěji objevovat zejména ta manželství, v nichž si katolík bral helvétku. Tyto svazky

byly z hlediska udržení helvétské víry nejméně příznivé, neboť děti katolického otce měly být automaticky vychovány v jeho víře. Zvýšený výskyt takových svazků měl za následek pokles podílu manželství, v nichž oba snoubenci pocházeli z helvétských rodin, a to asi o čtvrtinu. Tento trend dokresluje i zvyšující se podíl ženichů hlásících se ke katolické víře. Ve farnosti Chleby bylo v letech 1786–1805 katolického vyznání 55 % ženichů, v dalším dvacetiletí již více než 63 %. Podobně ve farnosti Předhradí bylo 59 % těch mužů, kteří zde v prvním období vstoupili do manželství, katolíky, v letech 1806–1825 rovněž 63 %. V posledním sledovaném desetiletí, tj. v letech 1816–1825, pak začíná v obou farnostech prudce narůstat podíl čistě katolických manželství. Ve farnosti Předhradí jich bylo více než 53 %, ve Chlebech 57 %. Ve farnosti Poděbrady, v níž i v prvním sledovaném období uzavírali sňatek převážně katolíci, již příliš prostoru k posílení této tendence nebylo, nicméně i zde se podíl ženichů katolického vyznání zvyšuje z 90,4 % na 91,7 %.

Zajímavý by byl jistě i výzkum dalšího vývoje. Dá se předpokládat, že podíl manželství uzavíraných mezi katolickými snoubenci dále rostl a s tím, jak ubývaly helvétské rodiny, se začal posléze snižovat i počet smíšených manželství. Důležité samozřejmě je, jaký postoj k výběru životního partnera lidé žijící na Poděbradsku zaujímal. Jak dalece bylo pro ně prvořadé udržet rodinnou tradici a předat víru předků také potomkům? Při výběru partnera byly ovšem důležité i další faktory jako věk snoubenců, rodinný stav, sociální a geografický původ a samozřejmě i vzájemné sympatie či antipatie. Jakou váhu přičítali těmto faktorům tehdejší lidé a jak se v průběhu 19. století tento žebříček hodnot měnil? To jsou všechno otázky, které teprve na svoji odpověď čekají.

Uvedený výzkum poukazuje jen na jednu stránku tématu. Neméně důležitá by byla i statistika narozených dětí. Pokud bychom ovšem obě statistiky chtěli propojit, můžeme narazit na problémy, neboť rodiny, které v určité obci přiváděly na svět své děti, nemusely být identické s rodinami, které zde byly založeny. Jestliže bylo zvykem, že manželství vznikala v místě bydliště nevěsty, může být obtížné sledovat novou rodinu i nadále, pokud přesídlila do místa původu ženicha.

Vzhledem k tomu, že jsem se v předchozích odstavcích často odvolávala na statistiku J. G. Sommera, podívejme se, kde se podle něj v roce 1825 na poděbradském panství nekatolíci vyskytovali nejčastěji. Lze říci, že většinou se dají za taková centra nekatolíků považovat právě ty obce, v nichž byla v roce 1783 zřízena modlitebna, i když nelze tvrdit, že by silné zastoupení příslušníků reformované církve bylo pravidlem ve všech okolních lokalitách. Konkrétně v Hořátvi nacházíme asi 51 % helvétů, rovněž v nedalekých Chvalovicích se k reformované církvi hlásilo 48 % obyvatel. Naopak s Hořátví sousedící Kostelní Lhota patřila k oporám katolické církve – katolíků zde bylo téměř

90 %. V další obci s modlitebnou, v Chlebech, žilo v roce 1825 46 % nekatolíků. Podobný podíl (44 %) vykazovaly i sousední Bobnice, další obce v okolí již měly však zastoupení nekatolických rodin mnohem nižší – do 30 %. Poměrně hodně nekatolíků se udrželo i ve Velimi, další obci s modlitebnou – asi 45 %. Stejný podíl obyvatelstva tvořili příslušníci reformované církve i v nedalekých vesnicích Pňovu a Předhradí. Ve zbylých dvou obcích, v nichž byl v roce 1783 zřízen sbor, bylo však zastoupení nekatolíků již mnohem nižší. V Libici ho lze odhadnout na necelou třetinu obyvatelstva, ve Velenicích však dosahoval pouze 14 %. Poměrně hodně nekatolíků žilo ovšem v sousedních Úmyslovicích (49 %) a Podmoklích (39 %). Vůbec největší podíl na počtu tamního obyvatelstva nekatolíci měli ve dvou menších obcích, které ležely právě mezi Libicí a Velenicemi, a to v Srbcích (58 %) a v Senicích (72 %). Naopak žádné nekatolíky neeviduje Sommer v Poděbradech a v Sadské. Je otázkou, zda to opravdu odpovídalo skutečnosti, nicméně nelze pochybovat o tom, že ve městech byla dominantní víra katolická, jak bylo uvedeno výše. Čistě katolická byla i vesnice Oškobrh, která byla v předjosefínské době naopak poutním katolickým místem.

Vraťme se nyní k dalším státním statkům, kde bylo ovšem nekatolíků již mnohem méně než na poděbradském panství. Podílem mezi 5–10 % se mohly v 1. polovině 19. století vykazat již jen Středokluky a Větrný Jeníkov. Středokluky, panství, k němuž patřilo celkem 8 lokalit s 1500 obyvateli, bylo od poloviny 17. století, kdy se jeho majiteli stali jezuité, připojeno k sousedním Tuchoměřicím. Popis byl však pro něj vyhotoven zvlášť, i když stejným úředníkem, jenž na otázky odpovídal v případě Tuchoměřic. V roce 1802 vykazaly Středokluky 8,4 % nekatolického obyvatelstva, podle údajů shromážděných J. G. Sommerem došlo v průběhu 1. poloviny 19. století k poklesu tohoto podílu na asi 6 %. Zajímavé je však konfesijní složení zdejších rodin. V popisu z roku 1802 bylo zaznamenáno 15 rodin, které se hlásily k augšpurské konfesi, a 11 rodin bylo zapsaných jako helvétských. Sommer však uvádí již jen augšpurskou konfesi, a to v počtu 21 rodin. Tyto rodiny nacházíme v téměř každé obci, nejvíce – 26 % – jich bylo v malé vesnici Chýnov. Pokud jsou tyto údaje správné, znamenalo by to, že došlo k úplnému vymizení helvétské konfese, naopak augšpurské vyznání při 20 % růstu obyvatelstva zaznamenalo 40 % nárůst.

Podobný vývoj můžeme sledovat i v Tuchoměřicích, kde žilo o 600 obyvatel více než ve Středoklukách. Nekatolíků tu bylo podstatně méně – necelá 2 %, což znamenalo pouze 7 rodin. Z nich se dvě hlásily k augšpurské a pět k helvétské víře. J. G. Sommer v Tuchoměřicích zaznamenává 8 rodin, všechny augšpurské konfese. Na rozdíl od Středokluk, kde byli nekatolíci rozmístěni v zásadě po celém panství, byli v případě Tuchoměřic koncentrováni hlavně ve vesnici Letky, kde šest rodin představovalo 18% podíl na obyvatelstvu.

Tabulka 7. Evangelické obyvatelstvo na státních statcích roku 1802

Panství, část panství (statek, lokalita)	Podíl v % z počtu			
	obyvatel 1651	obyvatel 1802	rodin 1802	obyv. dle Sommera*
Poděbrady – celkem	53,0	31,2	27,9	19,2
Poděbrady město	13,7	1,9	1,3	0,0
vesnice	73,8	39,1	36,6	24,9
Středokluky	nedoch.	neuv.	8,4	5,8 (odhad)
Chýnov	nedoch.	neuv.	neuv.	25,9 (odhad)
Větrný Jeníkov – celkem	82,3	8,3	6,5	7,2
Opatov	91,5	35,3	27,8	neuv.
Zbinohy	94,7	19,6	20,7	neuv.
Dušejov	84,3	22,9	19,4	neuv.
Jankov		16,2	14,3	neuv.
Dudín	96,7	11,4	7,4	neuv.
Pardubice – celkem	0,7	neuv.	3,5	2,9 (vše odhad)
Týnec nad Labem	–	neuv.	4,8	3,8
města celkem	–	neuv.	0,6	1,0
vesnice celkem	–	neuv.	4,7	3,7
Habřinka	–	neuv.	54,5	19,0
Běleč nad Orlicí	93,5	neuv.	43,5	43,5
Uhlířská Lhota	–	neuv.	43,5	30,5
Krakovany	–	neuv.	43,2	32,6
Kojice	–	neuv.	40,0	20,4
Liběšice, Velké Nučnice a Čeraniště	nedoch.	neuv.	2,2	3,0
Tuchoměřice	nedoch.	neuv.	1,8	1,8
Letky	nedoch.	neuv.	neuv.	18,0
Brandýs a Přerov – celkem	19,6	neuv.	1,3	0,9
Čelákovice město	13,3	neuv.	3,9	neuv.
vesnice	24,1	neuv.	1,4	neuv.
Králův Dvůr	1,7	1,0	1,2	0,9 (odhad)
Točnick a Žebrák	5,3	0,3	0,4	0,1 (odhad)
Míchle a Malešice	nedoch.	0,3	0,3	3,1 (odhad)
Horní Krč, Dolní K.	nedoch.	–	–	0,9 (odhad)
Žacléř	98,9	–	–	–
Český Dub a Frýdlant	82,0	–	–	–
Siebendörfel	100,0	–	–	–

* Podíl evangelického obyvatelstva v roce 1825 podle údajů J. G. Sommera.

Zajímavé je i panství Větrný Jeníkov, které také mělo poměrně silnou nekatolickou tradici. Soupis poddaných podle víry evidoval celkem 82 % obyvatel mezi nekatolíky, přičemž některé lokality dosahovaly i 95% podílu. Na začátku 17. století patřil Větrný Jeníkov, podobně jako zmíněný Žacléř, Trčkům z Lípy. I toto panství jim bylo roku 1634 konfiskováno, načež se zde vystřídal několik majitelů, až se v polovině 18. století dostalo do držení Vlašského špitálu

v Praze. V roce 1802 zde bylo podle soupisu evidováno již jen 8 % nekatolíků. Vyskytovaly se zde však lokality, a byly to právě ty obce, které se v polovině 17. století mohly vykázat nejvyšším počtem nekatolického obyvatelstva, v nichž byl podíl evangelických rodin mnohem vyšší. Šlo především o Opatov, v němž tento podíl přesahoval třetinu obyvatelstva, Zbinohy a Dušejov, kde se pohyboval kolem pětiny obyvatelstva. Rodiny, které zde žily, se hlásily k helvétské víře. Augšpurská konfese byla na panství Větrný Jeníkov zastoupena také, ovšem mnohem méně (z 45 evangelických rodin jich bylo osm spojováno s augšpurskou konfesí). Vyskytovala se v zásadě jen v Ústí, kde se šest žijících rodin nepodílelo na tamním obyvatelstvu ani 8 %. I když nekatolická víra na panství Větrný Jeníkov byla v 1. polovině 19. století spíše lokálně omezena – v 11 z celkem 15 lokalit, z kterých panství v roce 1802 sestávalo, měla 91% podíl katolická církev, přesto měla svůj význam. Na rozdíl třeba od poděbradského panství, kde bylo nekatolíků čtyřikrát více, si dokázali jeníkovští nekatolíci svůj podíl udržet. V popisu si navíc můžeme přečíst i jakési postesknutí, v němž se praví, že i když se nedá říci, že by katolíci poddaní neměli svou víru ve vážnosti, je jejich vztah k víře spíše formální než niterný. Projevuje se více méně jen návštěvami bohoslužeb a v nemalém počtu se stává, že rodilí katolíci přestupují na nekatolickou víru.³⁵ O významu reformované církve na panství Větrný Jeníkov svědčí i to, že v Opatově byla ve 2. polovině 19. století zřízena modlitebna.

Podrobněji se zastavme ještě u pardubického panství, kde měli nekatolíci sice pouze 3–4% zastoupení, přesto však díky lidnatosti tohoto největšího panství zde v roce 1802 žilo v absolutních počtech poměrně hodně nekatolických rodin: 322. Situace na pardubickém panství byla podobná stavu na panství Větrný Jeníkov, reformované rodiny byly soustředěny v určitých oblastech, kde dosahovaly i značného zastoupení, jiné lokality, a těch byly tři čtvrtiny, byly naopak čistě katolické. Nejvíce nekatolíků nalzáme ve dvou oblastech, obě disponovaly i svojí modlitebnou. První reformovaný sbor vznikl již v roce 1783 v Bukovce. Právě tento region, jenž ležel na severozápadním okraji panství, na hranicích s chlumeckým panstvím, a sahal až k Bohdanči, byl nekatolíky zastoupen nejhojněji. V samotné Bukovce měly v roce 1802 reformované rodiny třetinový podíl na počtu tamních obyvatel. Vůbec nejvíc příslušníků helvétské konfese můžeme nalézt ve vedlejší vesnici Habřince, v níž žilo šest desítek obyvatel, z nichž 54 % se hlásilo k reformované církvi. V ostatních vesnicích v okolí již tolik nekatolíků nežilo, většinou se jejich podíl pohyboval kolem 10–20 %, pouze ještě v Přelovicích dosahoval 30 % a v Sopřeči více než 22 %.

---

³⁵ FHKA, Staatsgüterbeschreibung, karton č. 20, Větrný Jeníkov, f. 940.

Druhá oblast měla své centrum v Krakovanech, kde vznikla modlitebna v roce 1785. Jednalo se o nejzápadnější část panství mezi Týncem nad Labem a Řečany nad Labem. Týnec nad Labem byl zároveň jedinou nevesnickou lokalitou, která se mohla vykázat nekatolickým zastoupením. V roce 1802 zde žilo celkem 15 rodin, což představovalo téměř 5 %. V samotných Krakovanech bylo v roce 1802 evidováno 43 % nekatolických rodin, stejný podíl nalézáme v nedaleké Uhlířské Lhotě, 40% podíl na obyvatelstvu měli nekatolíci v Kojicích a 36 % nekatolíků žilo v Labské Chrčici. Velké zastoupení nekatolíků nacházíme i v dalších jednotlivých obcích ležících mimo tyto dvě jmenované oblasti. Tak např. v Jeníkovcích, ležících na jižním okraji panství směrem na Heřmanův Městec, žilo v roce 1802 28 % nekatolických rodin. Ve východní části panství bylo nejvíce nekatolíků evidováno ve vesničce Zminný, celkem 15 %. Nejvýznamnější z těchto lokalit byla ale již zmiňovaná Běleč nad Orlicí, vesnice východně od Hradce Králové, jejíž obyvatelé v 1. polovině 17. století odolali rekatolizačnímu tlaku. Ze zde usedlých rodin se v roce 1802 celkem 44 % hlásilo k reformované církvi. Tato obec byla také jedinou, která si stejný podíl udržela i později, jak alespoň ukazují údaje, jež přináší J. G. Sommer.³⁶ Naopak k největšímu úbytku nekatolických rodin došlo dle Sommera v Habřince, v níž měli v roce 1802 nekatolíci největší, nadpoloviční, podíl. V 30. letech zde však žilo již jen 19 % nekatolíků. Obecně lze říci, že na pardubickém panství došlo k podobnému vývoji jako na panství poděbradském. I když celkový počet reformovaných rodin zůstával zachován (Sommer jich eviduje 326), vzhledem k 32 % růstu počtu obyvatel dochází fakticky k jejich 17 % poklesu.

Pro úplnost zbývá zmínit se i o dalších statcích, kde byly v roce 1802 evidovány nějaké nekatolické rodiny. Více než procento evangelíků žilo na panství Brandýs nad Labem – celkem 48 rodin hlásících se k helvétské konfesi, z nichž většina byla usídlena ve vesnicích. Jediným městem, které mělo poměrně silné zastoupení nekatolíků, byly Čelákovice, kde šest tamních rodin představovalo téměř 4 % a převyšovalo tedy celkový průměr panství, který dosahoval pouze 1,3 %. V Čelákovících můžeme nekatolíky nalézt v době před nástupem rekatolizace, v roce 1651 jich zde údajně žilo 13 %.³⁷ Zbývá jen doplnit, že ani Brandýsu se pokles nekatolického zastoupení nevyhnul. J. G. Sommer tu eviduje již jen 39 nekatolických rodin.³⁸

---

³⁶ J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, Band V. Chrudimer Kreis, Prag 1837, s. 84.

³⁷ Panství Brandýs nad Labem bylo rozděleno mezi dva kraje – Boleslavsko a Kouřimsko: *Soupis poddaných podle víry*, Boleslavsko 1, Brandýs nad Labem, s. 17–39; *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Kouřimsko, zpracovala a úvod napsala Helena Klímová, Praha 1997, Brandýs nad Labem, s. 48–65.

³⁸ J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, Band XII. Kauřimer Kreis, Prag 1844, s. 257–270.

Kolem 1 % nekatolického obyvatelstva vykazoval v 1. polovině 19. století i Králův Dvůr. Jednalo se ovšem více méně jen o jednotlivce. Popis eviduje celkem 5 nekatolických rodin. J. G. Sommer jich napočítal šest, z čehož se pět hlásilo k augšpurské a jedna k helvétské konfesi. Žily celkem ve třech vesnicích, nejvíc – celkem tři rodiny – jich bylo usídleno v obci Svatá u Zdic. Ještě menší podíl nekatolického obyvatelstva měla v roce 1802 panství Točnick a Žebrák a Michle a Malešice. U posledně jmenovaného statku, který patřil Karlo-Ferdinandově univerzitě, však došlo během 1. poloviny 19. století k zajímavému vývoji. Zatímco na začátku 19. století zde byla evidovaná jediná protestantská rodina, J. G. Sommer zde nachází celkem 13 rodin hlásících se k helvétské konfesi. Lze říci, že alespoň jedna nekatolická rodina žila v každé ze 6 vsí patřících ke zmiňovanému statku. Nejvíce jich bylo ve Štěrboholích, kde 5 reformovaných rodin představovalo kolem 10 % tamního obyvatelstva.

Židé

Soužití křesťanského a židovského obyvatelstva mělo na sledovaných statcích různý charakter.³⁹ V popisu můžeme najít i vysloveně odmítavý přístup, když na panství Milíčeves čteme prohlášení, že zde židé nejsou trpěni.⁴⁰ Z jazykového hlediska se židé od ostatního obyvatelstva neodlišovali. Na panstvích, kde převažovala čeština, mluvili česky, kde byla dominantním jazykem němčina, pak německy. V některých soupisech se můžeme dočíst, že židé umí jak česky, tak německy (Králův Dvůr),⁴¹ popř. hebrejsky (Brložec, Toužim).⁴² V údrčském popisu je uvedeno, že starší židé umí jen jidiš, mladší již pak píší a čtou i německy.⁴³ Od konce 18. století se stát snažil o to, aby židé byli nuceni němčinu co nejvíce používat. Od r. 1788 musely být záznamy v matrikách vedeny výhradně německy, každý židovský otec si měl pro sebe a svoji rodinu zvolit německé příjmení, rovněž nově narozené děti měly dostávat jen německá jména. Důležitý byl potom hlavně tzv. Systemální židovský patent vydaný roku 1797, který nově shromáždil a vydal veškeré předpisy týkající se židů. Z hlediska budoucího jazykového směřování židů byla významná skutečnost, že židovští snoubenci museli osvědčit znalost němčiny, aby se mohli vzít. Kvůli tomuto nařízení museli židé rezignovat na bojkot normálních škol, které narušovaly tradiční způsoby židovského vzdělávání. Všechna tato nařízení měla

---

³⁹ Z demografického pohledu se komparaci chování židovského a křesťanského obyvatelstva věnovala Ludmila Nesládková, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*. Praha 2003.

⁴⁰ FHKA, Staatsgütereschreibung, karton č. 18, Milíčeves, f. 6, 25.

⁴¹ FHKA, Staatsgütereschreibung, karton č. 15, Králův Dvůr, f. 32.

⁴² FHKA, Staatsgütereschreibung, karton č. 17, Brložec, s. 144; Toužim, s. 154.

⁴³ FHKA, Staatsgütereschreibung, karton č. 17, Údrč, f. 105.

za následek, že židé se skutečně v průběhu 19. století přimkli k německému jazyku a kultuře.⁴⁴

Početní zastoupení židů nebylo na sledovaných panstvích velké. I když, jak bylo uvedeno výše, se vyskytovali na dvaceti panstvích, pouze na šesti z nich bylo usedlých více než deset rodin. Např. v Podbořanech popis eviduje pouze jednu rodinu, zároveň však dodává, že nešlo o usedlé židy, nýbrž že zde měli pouze sklad tabáku a oni sami se na panství vyskytovali jen příležitostně.⁴⁵ Většinou však židé nemovitostmi nedisponovali vůbec, byli pouze nájemci, hlavně vrchnostenských palíren kořalky (např. Chvaly a Hlubočepy, Mirošov).⁴⁶ Pokud někteří židé nemovitost vlastnili, šlo pouze o dům bez polí či dalších pozemků, většinou nedorželi ani dobytek. Zdrojem obživy jim byl nejčastěji obchod.⁴⁷ Nejpodrobněji vyplnili dotazník ohledně židů úředníci na panstvích Český Dub a Frýdštejn a Údrč. Neomezili se pouze na konstatování jejich počtu, ale věnovali se jim i v dalších otázkách, které v 9. oddíle dotazníku mapovaly život křesťanských poddaných.

Na panství Český Dub a Frýdštejn žily celkem čtyři židovské rodiny, z toho tři přímo v Českém Dubu a jedna v Hodkovicích. Hodkovická a jedna českodubská rodina měly pronajatu palírnu, zbylé dvě rodiny bydlely v jednom dominikálním a jednom městském domě. Z těchto budov byla údajně jedna v dobrém stavu, druhá ale zchátralá. Podle popisu obsahoval každý z těchto domů obývací místnost, pokojík a obchod, nad nímž byly další dva pokojíky. V domech nebyla pec, neboť židé chleba kupovali od pekaře. Živili se obchodem, např. s kůží a střížním zbožím. Jejich finanční stav je v dotazníku ohodnocen jako střední, nebyli bohatí, ale ani zadlužení, neboť byli šetří.⁴⁸

Na panství Údrč bylo evidováno celkem 9 rodin, z toho tři rodiny žily v Čichalově v jednom domě koupeném od vrchnosti. Rovněž jedna další rodina vlastnila dům přímo v Údrči. Stav těchto domů se podle hodnocení v popisu neměl lišit od stavu domů ostatních poddaných, je zde pouze uvedena poznámka, že vzhledem k tomu, že v Čichalově žije více lidí pohromadě, je dům rozdělen na vícero obytných oddílů. Ostatní židé žili ve vrchnostenských domech a palírnách. Podobně jako na panství Český Dub se živili obchodem. Na rozdíl od českodubských židů drželi židé v Údrči i dobytek, dohromady šlo o 2 valachy, 7 volů a 7 krav, které pásli na obecních pastvinách. Ohledně

---

⁴⁴ K tomu blíže viz T. Pěkný, *Historie Židů*, s. 89, 92–94.

⁴⁵ FHKA, Staatsgütereschreibung, karton č. 16, Podbořany, f. 7, 45.

⁴⁶ FHKA, Staatsgütereschreibung, karton č. 19, Chvaly a Hlubočepy, s. 11, 77; karton č. 15, Mirošov, f. 74.

⁴⁷ FHKA, Staatsgütereschreibung, karton č. 15, Osek, s. 82; karton č. 17, Toužim, s. 156.

⁴⁸ HkA, Beschreibung, karton č. 19, Český Dub, Frýdštejn a Vesec, s. 211–213.

majetkových poměrů se v dotaznících uvádí, že je těžké je vyčíslit, neboť se mění častěji než u ostatních poddaných, nicméně, že se dá s největší pravděpodobností říci, že jedna rodina žije v dobrých, pět ve středních a tři ve špatných majetkových poměrech, i když nikdo z nich nemá u vrchnosti žádné dluhy.⁴⁹ Na údrčském panství měli židé třetí největší zastoupení ze sledovaných statků, k židovským patřilo 2,4 % rodin. Tento podíl se udržel i v 1. polovině 19. století, Sommer pro údrčské panství uvádí deset rodin, z nichž šest žilo ve třech údrčských a čtyři ve dvou čichalovských domech.⁵⁰

Největší podíl měli židé na panství Osek, kde v roce 1802 představovali téměř 5 % obyvatel. V průběhu dalších třiceti let se však počet rodin o dvě snížil, což při padesátiprocentním nárůstu počtu obyvatel znamenalo pokles na asi tříprocentní podíl na obyvatelstvu. Podle Sommera žilo dvanáct židovských rodin pouze ve dvou lokalitách, sedm přímo v Oseku, pět pak ve Volduchách.

Více než tříprocentní podíl na obyvatelstvu měli i židé ve Chvalech a Hlubočepích, kde žilo sedm rodin. J. G. Sommer jich před polovinou 19. století eviduje již jen šest, z toho tři rodiny v Šestajovicích.

Větší zastoupení měli židé i na panství Brandýs a Přerov, zde žilo početně nejvíce rodin, celkem 76 (2 %). Za zmínku stojí zvláště židovská komunita v Brandýse, která přesahovala 10 % obyvatelstva. V Brandýse působil dokonce i jeden zkušený židovský lékař. Toto silné zastoupení židovského obyvatelstva má zřejmě kořeny v polovině 40. let 18. století, kdy Marie Terezie vydala edikt o vyklizení pražského Židovského Města. Vyhnaní židé se provizorně usazovali v blízkosti Prahy, mj. i v Brandýse, kde část židů zřejmě zůstala i poté, co jim bylo dovoleno vrátit se do Prahy.⁵¹

Lokálně silné zastoupení měli i židé na pardubickém panství, kde žilo v roce 1802 celkem 56 židovských rodin, což znamenalo méně než 1 % obyvatel. Nicméně zde nacházíme dvě oblasti, kde bylo židů výrazně více. První taková oblast se nachází severovýchodně od Pardubic, v okolí Kunětické hory. Ve vesnici Brozany žilo celkem 7 židovských rodin, což znamenalo 16% podíl. Vzhledem k tomu, že tyto rodiny nebyly příliš početné (dohromady zde sídlilo 16 židů), podílely se na tamním obyvatelstvu jen 9 %. Nicméně zde stála i synagoga, kterou využívali i okolní židé (8 % židů nalézáme i v nedaleké Lukovně, 4 % obyvatelstva tvořili židé v Časech). Druhá oblast, v níž měli židé na Pardubicku vyšší zastoupení, se nachází severozápadně od Bohdanče a tvoří ji Bukovka, Rohovládova Bělá a Kasalice. Tamní židé představovali 2–4 % zdejšího obyvatelstva. Zajímavé je, že rodiny žijící na venkově měly poměrně

⁴⁹ FHKA, Staatsgüteresreibung, karton č. 17, Údrč, f. 103–105.

⁵⁰ J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, Band XV. Elbogner Kreis, Prag 1847, s. 191–192.

⁵¹ T. Pěkný, *Historie Židů*, s. 79–85.

Tabulka 8. Židovské obyvatelstvo na státních statcích v letech 1802 a 1825

Panství	1802			1825*	
	počet židovských rodin	podíl z počtu rodin	podíl z počtu obyvatel	počet židovských rodin	podíl z obyvatel
Osek	14	4,3	4,6	12	2,8 (odhad)
Osek	neuv.	neuv.	neuv.	7	3,9 (odhad)
Volduchy	neuv.	neuv.	neuv.	5	2,5 (odhad)
Chvaly a Hlubočepy	7	3,6	neuv.	6	2,3 (odhad)
Údrč	9	2,4	2,7	10	2,2 (odhad)
Údrč	neuv.	neuv.	neuv.	6	8,6 (odhad)
Čichalov	neuv.	neuv.	neuv.	4	8,7 (odhad)
Brandýs a Přerov	74	2,0	neuv.	51	1,2
Brandýs město	38	10,3	neuv.	neuv.	neuv.
Kostelec nad Labem vesnice	1	0,4	neuv.	neuv.	neuv.
	35	1,2	neuv.	neuv.	neuv.
Pacov a Jeníčkova Lhota	13	1,6	2,3	19	2,0 (odhad)
Pacov	neuv.	neuv.	neuv.	18	3,6 (odhad)
Poděbrady – celkem	46	1,2	1,3	65	1,4
Poděbrady – město	9	1,6	2,3	0	0
Sadská vesnice	3	0,8	0,7	0	0
	34	1,2	1,2	65	1,8
Větrný Jeníkov – celkem	8	1,1	1,1	11	1,2
Jeníkov	5	3,6	3,6	neuv.	neuv.
Chyška	1	2,6	3,0	neuv.	neuv.
Opatov	1	1,9	2,5	neuv.	neuv.
Šimanov	1	1,9	0,7	neuv.	neuv.
Michle a Malešice	3	0,9	neuv.	8	1,9 (odhad)
Michle	neuv.	neuv.	neuv.	6	3,1 (odhad)
Brložec	4	0,9	1,3	5	1,3 (odhad)
Brložec	neuv.	neuv.	neuv.	4	6,5 (odhad)
Krašov	neuv.	neuv.	neuv.	1	2,7 (odhad)
Toužim	5	0,7	0,8	7	0,6 (odhad)
Útvina	neuv.	neuv.	neuv.	7	4,1 (odhad)
Pardubice – celkem	56	0,6	0,7	63	0,6 (odhad)
Dašice	4	1,6	2,3	5	1,7 (odhad)
Přelouč	4	1,3	2,5	5	1,6 (odhad)
Pardubice město	2	0,3	0,6	1	0,1 (odhad)
města celkem	14	0,5	1,0	16	0,5 (odhad)
vesnice celkem	42	0,7	0,7	47	0,6 (odhad)
Lány na Důlku	1	1,6	3,6	4	7,9 (odhad)
Žáravice	0	0	0	2	6,6 (odhad)
Nové Hradiště	0	0	0	4	8,8 (odhad)
Brozany	7	16,3	8,7	2	3,6 (odhad)
					– synagoga

* Počet a podíl židovského obyvatelstva v roce 1825 podle údajů J. G. Sommera.

Tabulka 8. dokončení

Nové Hradiště	0	0	0	4	8,8 (odhad)
Brozany	7	16,3	8,7	2	3,6 (odhad) – synagoga
Lukovna	1	5,9	7,5	0	0
Rohovládova Bělá	3	5,4	4,1	2	2,6 (odhad)
Bukovka	2	4,4	1,7	2	3,5 (odhad)
Časy	1	3,6	3,9	0	0
Mnětice	1	3,3	5,4	0	0
Ráby	1	3,2	1,4	1	1,7 (odhad)
Kasalice a Kasaličky	1	2,9	2,2	0	0
Kojice	2	2,7	2,9	1	1,1 (odhad)
Mirošov	3	0,5	0,7	2	0,3 (odhad)
Mirošov	3	2,4	3,7	2	1,1 (odhad)
Liběšice, Velké Nučnice a Čeraniště	11	0,4	neuv.	12 (odhad)	0,5 (odhad)
Úštěk	neuv.	neuv.	neuv.	12 (odhad)	4,0 (odhad)
Středokluky	3	0,3	0,5	2	0,2 (odhad)
Točnick a Žebrák	3	0,3	0,5	2	0,1 (odhad)
Podbořany	1	0,3			
Český Dub a Frýdštejn	4	0,2	0,3	3	0,2 (odhad)
Český Dub město	3	neuv.	neuv.	3	1,1 (odhad)
Králův Dvůr	1	0,2	0,2	5	0,7 (odhad)
Hauenštejn	1	0,2	neuv.	0	0
Žaclář	1	0,1	0,1	1	0,06
Vysočany a Hrdlořezy	0	0	0	1	2,0 (odhad)
Tuchoměřice	0	0	0	2	0,2 (odhad)
Horní Krč	0	0	0	2	1,6 (odhad)
Milíčeves	0	0	0	0	0
Podbořany	0 (příležitostně)	0	0	0	0
Starosedlský Hrádek	0	0	0	0	0
Tuř a Sběř	0	0	0	0	0

* Podíl evangelického obyvatelstva v roce 1825 podle údajů J. G. Sommera.

málo členů (v průměru 4,1). Větší rodiny (v průměru 5,8) žily spíše ve městech a městečkách, takže i když z počtu rodin tvořily pouze 0,5 %, na počtu obyvatel se městští židé podíleli již 1 %. Zajímavé je, že J. G. Sommer dochází o 30 let později k úplně jiným výsledkům, než ukazuje dotazník z roku 1802. Podle něj ubylo dramaticky rodin v Brozanech; žily zde již jen dvě. Naopak nečekaně velké se ukázalo zastoupení židů v Žáravicích a Novém Hradišti, kde začátkem století nebyla žádná židovská rodina; v 30. letech se tamní židé podíleli na obyvatelstvu již 7–8 %.

Židé ovšem měli oproti evangelíkům ztížené podmínky při zakládání rodin. Právo oženit se připadlo pouze nejstaršímu synovi. Počet židovských rodin byl pevně stanoven, za Františka I. došlo jen k mírnému navýšení celkového počtu židovských rodin, které mohly být usídleny v Čechách. Proto je logické, že se jejich podíl díky rostoucímu počtu křesťanského obyvatelstva spíše snižoval. Tento proces můžeme vidět právě na panstvích, kde bylo v roce 1802 zastoupení židů nejvyšší. Na některých dalších panstvích se však zastoupení židovských rodin zvýšilo. Vzhledem k tomu, že zde v roce 1802 bylo většinou méně než deset rodin, šlo spíše jen o přírůstek jednotlivých rodin. Největší nárůst můžeme zaznamenat na univerzitních statcích Michle a Malešice, kde byly roku 1802 zaznamenány jen dvě rodiny, J. G. Sommer jich eviduje již osm, z toho šest přímo v Michli. Podobně v Králově Dvoře, kde roku 1802 žila pouze jediná židovská rodina, zaznamenává J. G. Sommer již pět rodin. K poměrně velkému nárůstu počtu židovských rodin došlo rovněž na panství Poděbrady, celkem o 41 %. Zajímavé však je, že podle J. G. Sommera se židé zcela stáhli z městských lokalit a koncentrovali se pouze na vesnice.

* * *

Závěrem se krátce podívejme na to, jak úředníci v dotazníku hodnotili vztah poddaných k víře. Vyjadřovali se k tomu v již zmíněné 38. otázce IX. oddílu. Ve většině případů se odpovědi omezily na jednovětou výpověď v tom smyslu, že poddaní víru ctí a kostel pravidelně a pilně navštěvují. Pouze v několika popisech se můžeme dozvědět něco více. Tak například úředník vyplňující dotazník na panství Pacov a Jeníčková Lhota si posteskl, že poddaní sice kostely pilně navštěvují a víru mají v úctě, ovšem že jejich skutky svědčí o tom, že podstatu skutečné víry nepochopili.⁵² Z mirošovského popisu se pak dozvídáme, že poddaní sice vírou neopovrhují a že kostel pilně navštěvují, neděje se tak však se žádným zvláštním zápalem a činí tak jen ze zvyklosti.⁵³ V podobném duchu zní již výše citovaná odpověď vypracovaná na panství Větrný Jeníkov. Rovněž na panství Osek poddaní prý na jedné straně víru uctívají a pilně do kostela chodí, zároveň však jak v duchovním, tak ve světském smyslu porušují řády, nejsou poslušni nařízení, naopak jednají v jejich rozporu.⁵⁴ Na poděbradském panství se zdůrazňuje rozdíl mezi katolíky, kteří víru uctívají a do kostela pilně docházejí, a protestanty, kteří tak pilní nejsou, neboť jim

---

⁵² FHKA, Staatsgüteresbeschreibung, karton č. 19, Pacov a Jeníčková Lhota, s. 62.

⁵³ FHKA, Staatsgüteresbeschreibung, karton č. 15, Mirošov, s. 69.

⁵⁴ FHKA, Staatsgüteresbeschreibung, karton č. 15, Osek, s. 76.

jejich víra nepřikazuje žádný pravidelný čas, v němž se mají v modlitebnách objevit.⁵⁵

O soužití katolického a nekatolického obyvatelstva na státních statcích začátkem 19. století lze říci, že měl dvě roviny. První je možné označit za oficiální, úřední. Z hlediska státu a jeho orgánu byla samozřejmě i v této době, dvacet let po vydání tolerančního patentu, jako preferovaná a žádoucí chápána víra hlásaná katolickou církví. Zvláště v tradičních katolických oblastech, jako byly západní Čechy, z dotazníku vysvítá určitá nesnášenlivost či netolerantnost k jinému vyznání, když např. v popisu statku Milíčeves se můžeme dočíst, že ani židé, ani lidé jiné víry [myšleno než katolické] zde nejsou trpěni.⁵⁶ Na těch panstvích, kde nekatolíci žili, se zájem o tyto osoby ze strany státních úřadů omezoval na jejich evidenci ke statistickým účelům. Z odpovědí na otázky v dotazníku je patrná i jistá bezradnost a neinformovanost ohledně praktikování evangelické víry, neboť ta byla více niterná, bez nápadných vnějších projevů.⁵⁷ Na druhou stranu lze předpokládat, že ve skutečném soužití katolíků a nekatolíků dominovaly především ty každodenní stránky života, které se víry netýkaly. Jak bylo ukázáno výše, na Poděbradsku, kde bylo soužití lidí odlišné víry běžné, se tyto dva světy od sebe neoddělovaly, ani pokud šlo o tak důležitou otázku, jakou byl výběr životního partnera. Konfesijní rozdíly zřejmě nehrály až tak důležitou roli, rozhodnutí ovlivňovaly i další faktory, jakými byl sociální původ, rodinný stav, věk snoubenců či vzájemná náklonnost. Toto konstatování platí ovšem pouze pro soužití katolíků a evangelíků, o židech je třeba říci, že přeci jenom tvořili odlišnou skupinu, která se poměrně značně od křesťanského světa vydělovala, i když samozřejmě ne vždy proto, že by o to stála. Svoji roli tu hrály pověry a předsudky ze strany křesťanů i odlišný rodinný a životní styl židů, jenž stavěl mezi oběma světy nejen konfesijní, ale především sociální a psychologické hradby, které neumožňovaly taková propojení, jaká byla běžná mezi katolíky a evangelíky.

Toto propojení, které našlo svoji konkrétní podobu v konfesně smíšených manželstvích, mělo ovšem v dalších generacích ten důsledek, že se počet příslušníků reformované církve zmenšoval. Nelze ovšem opominout ani tu možnost, že evangelická víra převtělená do podoby helvétské (popř. augšpurské) konfese nedokázala na konci 18. století zakořenit do té míry, aby se pro většinu lidí stala při jejich životních rozhodnutích tím nejdůležitějším faktorem. Je sice pravda, že na Poděbradsku se přes pronásledování podařilo evangelickou tradici v rámci rodin udržet, na druhou stranu se musíme ovšem ptát, zda víra

⁵⁵ FHKA, Staatsgüteresbeschreibung, karton č. 16, Poděbrady, s. 195.

⁵⁶ FHKA, Staatsgüteresbeschreibung, karton č. 18, Milíčeves, f. 25.

⁵⁷ Srov. FHKA, Staatsgüteresbeschreibung, karton č. 20, Větrný Jeníkov, f. 940.

předávaná z generace na generaci byla totožná s vyznáními, která nabízel toleranční patent. Je pravděpodobné, že spíše nikoli, neboť českobratrská tradice byla přeci jen poněkud odlišná od helvétské či augšpurské konfese. Je známo, že řada lidí podávala po vyhlášení tolerančního patentu své přihlášky k evangelickým vyznáním spíše jako výraz odmítnutí katolicismu než proto, že si byla vědoma, k jaké církvi se hlásí. Je možné, že i tato skutečnost byla důvodem toho, proč se evangelíci na Poděbradsku nesnažili předat svou víru za každou cenu svým dětem, což mohli pouze v případě sňatku s partnerem evangelického vyznání. Tyto problémy, stejně jako otázka, zda a jak často byli evangelíci ochotni, popř. nuceni, kvůli sňatku přestoupit ke katolicismu, čekají na další podrobnější výzkum.

Summary

Composition of the Population by Religion on State Estates in 1802

This study examines the religious composition of the population on so-called state estates, which included estates administered by an official body, but also by the Religious, Study and Endowment Fund, or Charles-Ferdinand University. The research is based on a survey event that took place on the estates in 1802 and covered a broad range of themes. For the purposes of this study only questions on religious topics were selected. For supplementary information and as a comparative source a topographical-statistical handbook compiled by J. G. Sommer in the second quarter of the 19th century was used. Analyses of the questionnaires revealed that a majority Catholic population lived on the estate. This was particularly typical of traditionally Catholic western Bohemia. Conversely, the Protestant tradition was confirmed in the eastern Bohemian estates, especially Poděbrady and Pardubice, and also the estates of Větrný Jeníkov and Středokluky. While on the estates of Pardubice and Větrný Jeníkov Protestants were concentrated in particular, more or less segregated areas, in Poděbrady the co-existence of Catholics and Helvetians was quite common. In 1802 Helvetians made up almost one-third of the local population here, and a study of the registries of Poděbrady parishes shows that weddings between people of different faiths were quite frequent, constituting approximately one-quarter of all marital unions. Mixed marriages had of course a negative impact on the proportion of Protestants in the population, as the majority of children born into these families were raised as Catholics. With regard to the Jewish population, unlike the Protestants there were Jews living in most of the state estates, but the proportion of the population they represented was much lower, around less than 1%, and it was more a matter of individual families.

Problém infanticidy ve vzorku trestanek v ženské trestnici v Řepích

Alena Luxová

Úvod

Problém infanticidy, tedy vraždění malých, obvykle právě narozených dětí, je dosud v našich zemích tématem velice málo zpracovaným,¹ a to přes to, že je-ho poodhalení napomáhá dokreslení obrazu života našich předků, obvykle ze slabších sociálních vrstev, rovněž pak i stavu justice a trestních poměrů vůbec.

Studie je oblastně omezena pouze na ženskou trestnici v Řepích, kde si svůj čin odpykávaly převážně trestanky z českých zemí habsburské monarchie, po roce 1918 pak i z jiných částí Československé republiky.²

Trestnice v Řepích vznikla v roce 1865 na místě bývalého nalezince ženského kláštera kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského. Ústav pro děti zde působil pouhých pět let, od roku 1860 do roku 1865, kdy byl, po zavlečení oční choroby (trachomu)³ mezi děti, uzavřen. Poté sem byla, po

---

¹ Jednu z mála výjimek představuje práce Daniely Tinkové, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004, v níž je jedna část (s. 310–357) věnována právě problému infanticidy, a to především v 17. a 18. století. Doplněna je výčtem literatury, a to především z anglosaské, francouzské a německé historiografie, kde jsou „dějiny žen“, a tedy i tento problém, studovány ve větší míře.

² Všechny trestanky umístěné do Řep byly odsouzeny na základě trestního zákona (dále jen tr. z.) z roku 1852, nebo jeho úprav z pozdějších let.

³ Trachom je infekční chronický zánět očních spojivek a rohovky projevující se tvořením zrn, uzlíčků, vyvolaný bedsoniemi.

nezbytné stavební úpravě,⁴ přeložena ženská trestnice z Hradčan. Řádové sestry zde zůstaly a působily jako vychovatelky trestanek, a to až do 30. listopadu 1948, kdy byly z Řep vypovězeny.⁵

Základem této práce se staly materiály uložené ve Státním oblastním archivu v Praze, ve fondu Trestnice pro ženy v Řepích, ve kterém jsou archivovány dokumenty z let 1864–1948.⁶ Fond obsahuje dvacet knih (třináct kmenových, pět pomocných indexů, knihu disciplinárních trestů, pokladní knihu podpůrného vězeňského spolku) a sto šedesát dva kartony spisů, z nichž poslední obsahuje dodatky.

Kmenové knihy, též Stammbuchy, sloužící jako úřední pomůcky ke spisům, se dochovaly pro období 1852–1948.⁷ Obsahují jméno, pořadové číslo, datum narození, popis osoby, domovskou příslušnost, poslední bydliště, výtah z rozsudku, nástup a konec trestu, tělesný a duševní stav, stupeň vzdělání a chování během trestu.

Ke kmenovým knihám byly vedeny indexy v přibližném hrubém abecedním pořádku, v nichž je uvedeno vězeňské číslo, jméno, domovská příslušnost, věk, předešlé tresty, zločin, délka trestu a den propuštění. Ve fondu se nachází indexy pro období 1854–1948, přičemž chybí pro léta 1873 až 1905. Tyto knihy jsou pro badatelské zpracování nevyhovující, neboť nebyly vedeny pečlivě a obsahují řadu chyb v údajích v nich zapsaných.

Nejdůležitější částí fondu jsou spisy jednotlivých trestanek, jejichž základem jsou desky z tuhého papíru s předtištěnými rubrikami, ve kterých jsou uvedeny základní informace o ženách, záznamy o odeslané a neodeslané, případně přijaté či nepřijaté korespondenci a případných návštěvách. Součástí spisů jsou vyšetřovací protokoly, rozsudky, žádosti o milost, hlášení pobytu bývalých trestanek, jejich dopisy ředitelství a řádovým sestřím, zprávy od četnických stanic o pobytu a způsobu života propuštěných chovanek, spisy z okresních a krajských věznic, nevydané a neodeslané dopisy, soupis majetku, se kterým ženy přicházely do trestnice, údaje o množství peněz, které si povinnou prací vydělaly, případně za co je utratily, návrhy na pracovní tresty, údaje

---

⁴ Drobnější přestavba probíhala především v letech 1865–1866. Pavel Vlček, Petr Sommer, Dušan Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 607.

⁵ Sestry Boromejky spravovaly rovněž i trestnici na Hradčanech. Majetek byl kongregaci navrácen zpět v rámci restitucí, které umožnily změny politického systému v roce 1989.

⁶ V roce 1864 bylo schváleno dekretem místodržitelství č. j. 74980 a ministerským dekretem č. 23399 z 18.12.1864 přeložení ženské trestnice z Hradčan do Řep.

⁷ Kmenové knihy, indexy a některé spisy vznikly ještě před založením řepské trestnice, do níž byly převedeny společně s trestankami z bývalé ženské trestnice na Hradčanech, která vznikla v roce 1854 z tzv. Provinciální donucovací pracovny. Pro tuto studii byly využity pouze informace z let 1865–1948, tedy z období skutečného fungování trestnice v Řepích.

o zdravotním stavu, rodinných poměrech⁸ a od roku 1932 i otisky prstů.⁹ Některé spisy jsou rovněž doplněny fotografiemi odsouzených žen. Relativně souvislá řada spisů se však dochovala až od roku 1880, do té doby je většinou možno použít pouze data uvedená v indexech a kmenových knihách. Všechny spisy jsou uloženy v očíslovaných kartonech označených písmeny TR.¹⁰

Při sběru dat z jednotlivých archiválií se v řadě případů stalo, že údaje k jednotlivým osobám se v různých pramenech lišily, a to i v rámci spisů. Nejčastěji se nepřesnosti týkaly jmen trestanek, která byla nejen poněmčována či počešťována, ale i zaměňována za jména zcela nepodobná, dále pak údajů o dětech, rodičích, vyznání a místech narození či působení žen. Podobně i údaje obsahující data narození se v různých pramenech lišily, a to nejen ve dnech či měsících, ale i v letech.

Objevily se rovněž rozdíly v údajích uvedených v rozsudcích a zaznamenaných ve spisech či pomocných knihách, a to jak v délce samotného trestu, tak i v jeho zostření, někdy i v uvedení paragrafů, na jejichž základě byly ženy odsouzeny.¹¹ V těchto sporných situacích jsem se řídila údaji uvedenými v rozsudcích, neboť ty měly být zavazujícími.

---

⁸ Například z rozsudku trestanky Františky Ročenové je možno zjistit, že byla spoluvlastnicí domu čp. 50 v Rosicích, ke kterému náleželo dvaadvacet korců polí. SOA v Praze, TR 11, 1884 (900–970), os. č. 934, Františka Ročenová, rozsudek.

⁹ První otisk prstů je u Františky Nášelové, SOA v Praze, TR 135, 1932 (6921–6955), os. č. 6929, Františka Nášelová, spis trestanky.

¹⁰ Na každém kartonu jsou dále uvedeny roky a čísla spisů v nich uložených.

¹¹ Příkladem zmatečného a špatného uvádění rozsudků může být Marie Matějovičová, která je v materiálech trestnice uváděna jako žena, která spáchala infanticidu, zatímco v rozsudku je uveden § 279 tr. z., podle kterého byla odsouzena ve věku šestapadesáti let ke čtyřem rokům těžkého žaláře. M. Matějovičová měla spáchat vraždu dítěte 8. listopadu 1923 v Malé Ostrotici tak, že nechala vykrváčet dítě své dvaadvacetileté dcery Anny Matějovičové, jejíž spis se ve zkoumaném fondu nenachází, a to tak, že dítěti nepodvázala pupeční šňůru. Její dcera byla odsouzena jen ke čtyřem měsícům. Tyto zmatky zřejmě vyvolal soud v Trenčíně, který M. Matějovičovou nejprve 5. ledna 1924 odsoudil dle § 279 tr. z. za zločin vraždy, následně 12. července 1924 na základě stejného paragrafu za úmyslné zabití člověka a tento zmatek dovršil rozsudkem z 5. února 1924, ve kterém ji opět podle § 279 tr. z. odsoudil za zločin zabití dítěte. Ovšem ani tento rozsudek nebyl konečný, nakonec rozhodl Nejvyšší soud v Brně, který M. Matějovičovou odsoudil 20. května 1924 podle již několikrát změněného paragrafu 279 tr. z., tentokrát ovšem opět za zločin úmyslného zabití člověka. Marie Matějovičová přitom nastoupila do trestnice v Řepích již 5. února 1924, tedy ve chvíli, kdy byla odsouzena za infanticidu. SOA v Praze, TR 112, 1924 (6151–6190), os. č. 6189, Marie Matějovičová, spis trestanky.

Kapacita ženské trestnice v Řepích a počty odsouzených trestanek za infanticidu

O samotné kapacitě trestnice není, bohužel, nic známo, neboť prameny k této problematice se nedochovaly. Můžeme vycházet pouze z údajů obsažených ve fondu Trestnice pro ženy v Řepích, kde je např. ve výkazu k roku 1885 uvedeno tři sta dvacet sedm trestanek. Další informaci poskytuje časopis *Světovzor* z roku 1869: „V ústavu v Řepích pro ženské trestankyně bylo začátkem roku 1868 321 osob ve vazbě, přibýlo jich 245, propuštěno bylo 191. Koncem r. 1868 zůstalo v Řepích 375 trestankyň.“¹² Zprávu o počtu uvězněných udává i *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1878*, který uvádí sto padesát pět vězňů. Lenka Rajtorová ve své práci zabývající se řepskou trestnicí v druhé polovině devatenáctého století píše, že počty trestanek se pohybovaly v rozmezí 300 až 330.¹³

Z materiálů dochovaných ve výše uvedeném fondu bylo možno sestavit následující tabulku č. 1, ze které vyplývá, že v letech 1865–1918 byly do trestnice umístěny osm tisíc sto osmdesát čtyři ženy, z nichž osm set jedenáct spáchalo zločin infanticidy, což znamená, že přibližně každá desátá řepská chovanka v tomto období zde pobývala na základě § 139 tr. z.¹⁴ V letech 1919 až 1948 byla situace mnohem příznivější, neboť uvězněno bylo o téměř polovinu žen méně, tj. čtyři tisíce sto dvacet tři, a z nich jen sto třicet pět, tedy necelá čtyři procenta, za vraždu svého novorozeného dítěte. Procentuálně nejvíce žen bylo za infanticidu umístěno do Řep v roce založení trestnice (1865) - více než dvaosmdesát procent, přičemž celkový počet trestanek byl pouhých sedmnáct.

Do vzniku republiky byla hranice 10 % (žen odsouzených za „dítkovraždu“) překročena v 26 letech z 54, a to 1865 až 1866, 1869–1873, 1880, 1882–1894,¹⁵ 1896, 1902, 1912–1913 a 1916, naopak ani 1 % nebylo dosaženo v letech 1909–1910, kdy infanticidu spáchala vždy jedna žena. Nejvíce žen bylo za výše uvedený trestný čin odsouzeno v letech 1883 a 1884, a to 28 a 27.

Po vzniku Československa se situace značně změnila. Hranice deseti procent byla překročena jen čtyřikrát, a to v letech 1929, 1937, 1939 a 1940. Méně než jedno procento bylo odsouzeno v roce 1922 a po osvobození naší republiky v letech 1946–1948. Výjimečným byl rok 1926, kdy nebyla za infanticidu do Řep umístěna ani jedna žena, naopak nejvíce, deset vražd novorozenců, bylo spácháno v roce 1937.

---

¹² *Světovzor*, roč. 39, 24. září 1869, s. 362.

¹³ Lenka Rajtorová, *Ženská trestnice v Řepích v 2. pol. 19. století*, Diplomová práce obhájená na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem v roce 2002, s. 31.

¹⁴ Jednalo se o § 139 trestního zákona.

¹⁵ V letech 1882–1894 byl každoročně poměr žen odsouzených za infanticidu ku všem uvězněným vždy vyšší než deset procent.

Tabulka 1. Přehled počtu všech nastupujících trestanek a žen odsouzených za vraždu dítěte v ženské trestnici v Řepích v letech 1865–1948

Rok	Počet trestanek	Z toho odsouzené za infanticidu		Rok	Počet trestanek	Z toho odsouzené za infanticidu	
		počet	v %			počet	v %
1865	17	14	82,4	1907	115	7	6,1
1866	152	18	11,8	1908	142	10	7
1867	195	18	9,2	1909	129	1	0,8
1868	248	22	8,9	1910	115	1	0,9
1869	225	24	10,7	1911	110	6	5,5
1870	223	26	11,7	1912	90	10	11,1
1871	198	23	11,6	1913	92	10	10,9
1872	172	20	11,6	1914 ¹⁾	233	16	6,9
1873	160	24	15,0	1915		22	9,9
1874	262	22	8,4	1916	139	25	18,0
1875	236	18	7,6	1917	36	3	8,3
1876	254	15	5,9	1918	72	3	4,2
1877	273	14	5,1	1919	184	2	1,1
1878	256	23	9	1920	214	9	4,2
1879	241	20	8,3	1921	173	7	4,1
1880	209	24	11,5	1922	220	2	0,9
1881	187	15	8	1923	133	5	3,8
1882	142	20	14,1	1924	183	9	4,9
1883	169	28	16,6	1925	123	7	5,7
1884	177	27	15,3	1926	99	-	-
1885	138	18	13,1	1927	95	6	6,3
1886	159	25	15,7	1928	95	3	3,2
1887	137	20	14,6	1929	72	8	11,1
1888	108	14	13	1930	57	3	5,3
1889	146	23	15,8	1931	73	5	6,9
1890	125	20	16	1932	76	5	6,6
1891	134	15	11,2	1933	64	4	6,3
1892	106	11	10,4	1934	83	3	3,6
1893	106	12	11,3	1935	51	3	5,9
1894	145	24	16,6	1936	79	7	8,9
1895	149	13	8,7	1937	59	10	17
1896	124	17	13,7	1938	57	1	1,8
1897	134	9	6,7	1939	22	7	31,8
1898	111	7	6,3	1940	23	3	13
1899	118	8	6,8	1941	81	6	7,4
1900	95	3	3,2	1942	115	3	2,6
1901	111	5	4,5	1943	87	6	6,9
1902	148	16	10,8	1944	69	5	7,3
1903	96	8	8,3	1945	139	2	1,4
1904	110	6	5,5	1946	797	1	0,1
1905	91	6	6,6	1947	355	1	0,3
1906	102	2	2	1948	245	2	0,8

¹⁾ V roce 1914 byly do řepské trestnice umístěny i 124 trestanky z Lemberka, z nichž 18 bylo odsouzeno za vraždu novorozence. Tyto ženy byly do tabulky zařazeny podle příslušného roku odsouzení.

Zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy. Sestaveno autorkou.

Po vzniku Československa se situace značně změnila. Hranice deseti procent byla překročena jen čtyřikrát, a to v letech 1929, 1937, 1939 a 1940. Méně než jedno procento bylo odsouzeno v roce 1922 a po osvobození naší republiky v letech 1946–1948. Výjimečným byl rok 1926, kdy nebyla za infanticidu do Řep umístěna ani jedna žena, naopak nejvíce, deset vražd novorozenců, bylo spácháno v roce 1937.

Věkové složení trestanek

Od založení ženské trestnice v Řepích sem měly být umístovány trestanky, které překročily věk dvaceti čtyř let. Do dovršení této hranice si měly své tresty odpýkávat v polepšovně pro děvčata a mladé ženy v Kostomlatech pod Milešovkou.¹⁶

Pravidlo však bylo od počátku fungování káznice poměrně často porušováno, nejvíce v letech 1900, 1917, 1938 a 1948, kdy všechny nově příšlé trestanky odsouzené za zločin infanticidy nedovršily stanovenou výši věku. V letech 1865–1948 bylo nařízení o věkové hranici čtyřadvaceti let porušeno u více jak šestatřiceti procent trestanek, které zavraždily své novorozence.

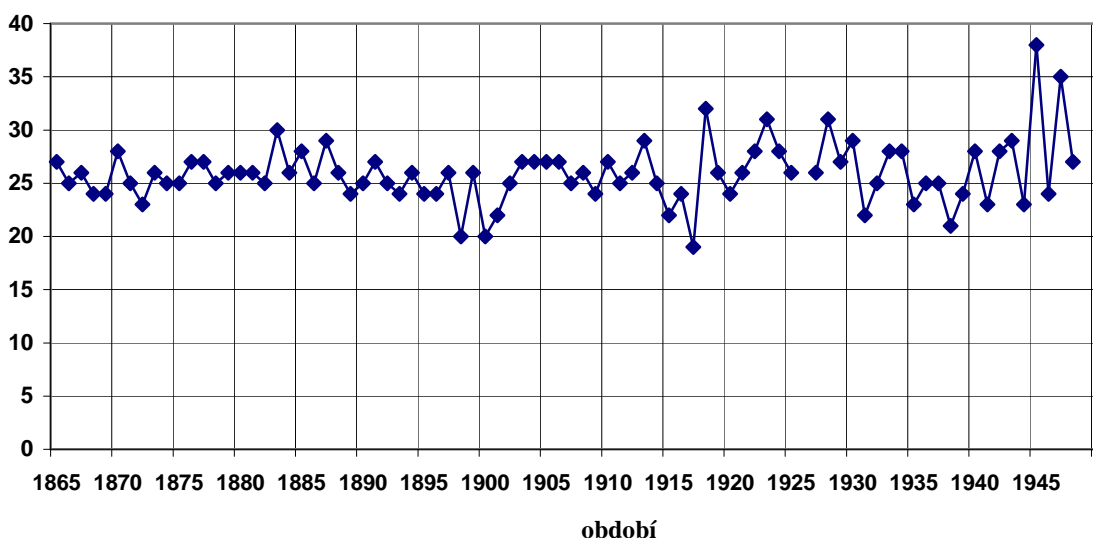
V celém období fungování trestnice nejčastěji své miminko zavraždily ženy dvacetileté (v sedmaosmdesáti případech) a čtyřadvacetileté (v šestaosmdesáti případech), následovány jednadvacetiletými a dvaadvacetiletými (osmdesát a jedenaosmdesát případů). Po čtyřadvacátém roku věku došlo k prudkému poklesu, pětadvacetileté ženy spáchaly infanticidu „jen“ v pětapadesáti případech, sedmadvacetileté se pak dostaly na stejnou úroveň jako ženy devatenáctileté se čtyřiceti osmi zavražděnými dětmi. S přibývajícím věkem žen počet usmrcených novorozenců poměrně rovnoměrně klesal, což zřejmě souviselo s rodinným a sociálním zázemím.¹⁷ Celkem ženy ve věku dvaceti až čtyřadvaceti let tvořily třičtyřicet procent ze všech žen odsouzených za „Kindesmord“, následovány byly trestankami ve věku pětadvaceti až devětadvaceti let s pětadvaceti procenty.

---

¹⁶ J. Tuček, Řepy, in: *České vězeňství* 3, 1994, s. 83.

¹⁷ Pokud se totiž žena provdala, dalo se očekávat, že bude mít potomka, a proto dítě, byť by jeho otcem nebyl manžel dotyčné, mohlo v naprosté většině případů klidně přijít na svět, aniž by kdokoliv pojal sebemenší podezření. Průměrný věk českých žen při uzavření prvního sňatku byl například v roce 1880 25,2 roku, naproti tomu jedenáct procent žen bylo ještě ve věku padesáti let svobodných. Podobná situace nastala v druhé polovině třicátých let 20. století, kdy první sňatek uzavíraly ženy ve věku okolo šestadvaceti let. Pavla Horská, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 52, 65. Při rozboru archiválií z farnosti kostela sv. Havla v Praze bylo dokonce zjištěno, že v posledních čtyřech desetiletích 19. století byl průměrný věk žen v době prvního sňatku 26–27 let. Ludmila Fialová, Sňatkový věk obyvatelstva Starého města pražského v 19. století, In: *Žena v dějinách Prahy, Documenta Pragensia* 13, 1996, s. 175–183.

Graf 1. Průměrný věk trestanek odsouzených za infanticidu při nástupu trestu v letech 1865 - 1948

Zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy. Sestaveno autorkou.

Nejmladším ženám, které byly umístěny do trestnice v Řepích, bylo v okamžiku spáchání trestného činu šestnáct let a byly svobodné. Božena Cabrnchová žijící u rodičů byla odsouzena na tři roky, neboť 10. listopadu 1893 na cestě ze Šeberova na Vyšehrad svou novorozenou holčičku položila do hnoje u smetiště obličejem dolů, přičemž jí ještě přikryla hnojem a smetím, čímž ji udusila.¹⁸ Služka Marie Teplá uškrtila svého syna 20. října 1913 ve Znojmě, tedy jedenáct dní před svými sedmnáctými narozeninami.¹⁹ Obě dvě opustily trestnici ještě před vypršením trestu uloženého jim soudem, přibližně po dvou letech.²⁰ Třetí žena stejného věku, tovární dělnice Margaretha Netschová, byla odsouzena na dva roky, po nichž byla volně propuštěna.²¹

Naopak nejstarší ženou byla sedmačtyřicetiletá svobodná domkářka Barbora Kočí, která 14. července 1887 v obci Jedousov porodila holčičku, kterou zabalila do mnoha vrstev oblečení a nechala do druhého dne ležet v komoře na posteli. Soud jí za to úmyslné opomenutí pomoci vyměřil trest ve výši tří let, po jejichž vypršení byla volně propuštěna.²²

¹⁸ SOA v Praze, TŘ 30, 1893–1894 (2136–2205), os. č. 2157, Božena Carbochová, rozsudek.

¹⁹ SOA v Praze, TŘ 76, 1914 (4491–4530), os. č. 4495. Marie Teplá, rozsudek.

²⁰ SOA v Praze, TŘ 30, 1893–1894 (2136–2205), os. č. 2157, Božena Carbochová, spis trestanky; SOA v Praze, TŘ 76, 1914 (4491–4530), os. č. 4495. Marie Teplá, spis trestanky.

²¹ SOA v Praze, Stambuch č. 3 a 9, 1873, os. č. 1478, Margaretha Netschová.

²² SOA v Praze, TŘ 17, 1887 (1326–1400), os. č. 1388, Barbara Kočí, rozsudek.

Řeč

Trestnice v Řepích byla původně určena pouze pro odsouzené z českých zemí. Po vzniku Československa sem byly umísťovány i ženy z dalších částí republiky.

V období od založení trestnice do roku 1918 zde bylo nejvíce žen hovořících česky, a to pět set padesát, tj. osmašedesát procent, dále německy - sto čtyřicet čtyři, tedy osmnáct procent a polsky - třicet pět, tj. čtyři procenta. Rusínský jazyk ovládalo devatenáct trestanek, tj. dvě procenta. Srbochorvatštinu jako dorozumívací řeč uvedla jedna trestanka.²³

Po vzniku Československé republiky výrazněji do celkové statistiky zasáhly ženy mluvící slovenským jazykem, kterých bylo devět, což představuje sedm procent, naopak ani jedna chovanka nehovořila polsky. I v tomto období naprosto převládala naše mateřština, kterou používaly devadesát tři trestanky, tj. devětašedesát procent, následována němčinou, kterou hovořilo čtrnáct žen, tedy deset procent. Rusínský jazyk uvedly jako dorozumívací řeč dvě a samotnou maďarštinu jedna chovanka.²⁴

Dvěma jazyky hovořilo v prvním období šest a ve druhém deset procent trestanek. Kombinace jazyků byly různé. V letech 1865–1918 zcela převažovala společná znalost češtiny a němčiny, kterou uvedlo čtyřicet pět trestanek.²⁵

V letech 1919–1948 opět převažovala společná znalost českého a německého jazyka, a to v devíti případech. Vždy dvě ženy pak uvedly jako dorozumívací řeč český a slovenský jazyk a maďarský a slovenský jazyk. Jedna chovanka uvedla znalost tří jazyků, a to češtiny, slovenštiny a němčiny.²⁶

Celkem tedy od okamžiku vzniku trestnice do jejího zrušení hovořilo nejvíce, tj. osmašedesát procent trestanek česky, následováno německým jazykem u sedmnácti a polským u čtyř procent. Ostatními jazyky hovořilo velmi malé množství řepských chovanek. U dvou procent nebylo možno údaj zjistit. Dvěma a více jazyky bylo schopno se dorozumět devětapadesát trestanek, tj. šest procent, přičemž to byly většinou dcery bohatších zemědělců a mladší služby.²⁷

---

²³ SOA v Praze, TŘ 62, 1908–1909 (3901–3950), os. č. 3923, Cvita Končarevičová, spis trestanky.

²⁴ SOA v Praze, TŘ 130, 1929–1930 (6761–6790), os. č. 6762, Rozálie Rusová, spis trestanky.

²⁵ SOA v Praze, TŘ 80, 1914 (4651–4700), os. č. 4684, Aloisie Konečná, spis trestanky.

²⁶ SOA v Praze, TŘ 149, 1939–1940 (7376 - 7415), os. č. 7412, Angela Gontkovičová, spis trestanky.

²⁷ Do roku 1920 byly používány pro trestanky formuláře, ve kterém byla předtištěna kolonka „Sprache“. Od roku 1920 ji nahradilo označení národnost. I zde se však jednalo jedno-

Pokud ženy ovládaly dobře němčinu, nebylo rozhodující, z které části monarchie pocházely. Vyšetřovací protokoly, stejně tak jako rozsudky a další potřebné materiály písemné povahy s nimi byly před vznikem Československé republiky vedeny v tomto jazyce. Pokud uvedly jako svou dorozumívací řeč češtinu, záznamy byly vedeny v ní. U ostatních případů, tj. především u dorozumívací řeči polské či rusínské, byly materiály vyhotoveny v polštině, výjimečně v němčině. Po roce 1918 býval ve výjimečných případech protokol ženy hovořící pouze německy doplněn českým překladem.

Rodinný stav

Z dochovaných údajů ve spisech a v kmenových knihách si můžeme udělat představu o tom, jaký byl rodinný stav odsouzených žen, tj. jestli byly svobodné, provdané, vdovy, nebo zda patřily mezi rozvedené či rozloučené.

V letech 1865–1918 bylo z celkového množství odsouzených žen za infanticidu, tedy z osmi set jedenácti, devětaosmdesát procent svobodných, sedm tvořily vdané ženy a čtyři procenta vdovy. V období 1919–1948 bylo ze sto třiceti pěti chovank zdejšího ústavu, které zavraždily své novorozeně, opět nejvíce svobodných, tj. šestasedmdesát procent. Žen, které byly před nástupem do výkonu trestu vdané, bylo třináct procent, šest procent tvořily vdovy, čtyři procenta rozvedené či rozloučené²⁸ a u jednoho procenta nebylo možno tento údaj zjistit.

V celém sledovaném období tedy jasně převažovaly svobodné ženy, které zabily své novorozeně; bylo jich osm set devatenáct, tj. šestaosmdesát procent, osm procent bylo vdaných, pět procent tvořily vdovy a jedno procento ženy rozvedené, rozloučené²⁹ nebo ty, u nichž není možný stav v okamžiku nástupu do trestnice zjistit.

---

značně o znalost jazyka, neboť nikdo nemohl mít např. tři národnosti. Viz SOA v Praze, TŘ 149, (7376 - 7415), os. č. 7412, Angela Gontkovičová, spis trestanky.

²⁸ Manželství mohlo být v rakouské monarchii zrušeno buď prohlášením za neplatné podle § 94 Občanského zákoníku z r. 1811 (novelizovaného v roce 1868), nebo rozlukou, smrtí jednoho z manželů či jeho prohlášením za mrtvého. Podle kanonického práva však byla rozluka zakázána až do novely manželského zákona č. 320/1919 Sb. z. a n. Pro katolíky byl povolen jen tzv. rozvod od stolu a lože, což znamenalo, že spolu manželé sice nemuseli žít, ale zároveň také nemohli uzavřít manželství nové. Museli si být také věrni. Neznamenalo to tedy zánik manželství v dnešním slova smyslu. Václav Vaněček v *Dějínách státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970, s. 371 uvádí, že v této situaci bylo v Rakousku koncem 19. století přibližně dvě stě tisíc osob. Rozloučení mohli být pouze nekatolíci.

²⁹ Například v letech 1920–1930 představoval počet rozvedených či rozloučených žen starších patnácti let pouze 1,1 %, ale už v roce 1950 to bylo 2,1 %. Pavla Horská, c. d., s. 45.

Manželský a nemanželský původ trestanek

Souvislejší údaje pro statistiku původu a rodinného zázemí, vzdělání, místa, způsobu a následného zbavení se těla mrtvých novorozenců je možno získat až po roce 1880, tedy v období, pro které se dochovaly spisy řepské trestnice v souvislejší řadě.

V letech 1880–1918 bylo sedmaosmdesát procent chovank zrozeno v manželství, v letech 1919–1948 představovaly trestanky narozené sezdaným rodičům dvaosmdesát procent, v celém sledovaném období měla tedy manželský původ naprostá většina žen (sedmaosmdesát procent). Zdejší trestanky se tedy z hlediska okamžiku zrození příliš nelišily od ostatní populace, neboť v šedesátých letech 19. století se v Čechách rodilo celých patnáct procent dětí mimo manželství,³⁰ ve dvacátých letech 20. století dokonce dvacet procent. Teprve na konci třicátých let začalo mimo manželství zrozených dětí ubývat.

Povolání otců uvězněných žen byla různá, matky měly na starost především domácnost, a proto nebyly informace o jejich zaměstnání ve spisech většinou uváděny. V letech 1880–1918 bylo nejvíce otců trestanek zaměstnáno v zemědělství (šestačtyřicet procent), či jako zedníci a tesaři (osm a sedm procent). Domkáři či chalupníci tvořili přibližně pět procent. Řada mužů měla i více zaměstnání, například byli nádeníky a zároveň muzikanty. Tři řepské chovanky měly penzionované otce, po jednom například písaře, pasáka, kočího, košíkáře či mydlináře.

V období 1919–1948 nejčastěji otcové rodin pracovali jako dělníci (jedenáct procent), rolníci (osm procent) a zedníci (šest procent). Dvě ženy byly dcerami strážníků a jedna ošetřovatele v chudobinci v Olomouci. Tři byli v penzi a po jednom např. hajným, listonošem, holičem, báňským úředníkem či naddůlním nebo pracovníkem v redakci.

Podobná zaměstnání měli i manželé provdaných žen. Nejvíce jich v obou sledovaných obdobích pracovalo v zemědělství či jako dělníci. V letech 1880 až 1918 odjela přibližně 2,5 % mužů za prací do ciziny, a to nejčastěji do Ameriky.

Faktorem, který mohl ženy při jejich rozhodování o tom, jak naloží se svým novorozencem, ovlivnit, byly další děti, které trestanky již dříve porodily³¹ a o něž musely, v naprosté většině případů za přispění svých rodičů

---

³⁰ Tento stav silně ovlivňovaly severozápadní pohraniční oblasti, ve kterých převažovalo německé obyvatelstvo. Zde přicházelo na svět více jak dvacet procent dětí mimo manželství. V Praze se dokonce v 80. letech 19. století rodila téměř polovina všech dětí jako nemanželská. Pavla Horská, c. d., s. 40–41.

³¹ V roce 1880 porodila vdaná (!) žena průměrně sedm až osm dětí, z nichž se dospělého věku dožily čtyři až pět. Na konci druhé světové války připadlo na jednu ženu 2,1 dítěte. Pavla Horská, c. d., s. 45–46.

či sourozenců, pečovat. Samy budoucí trestanky se o své potomky staraly výjimečně, neboť musely vydělávat a do služby by je s dítětem, v naprosté většině případů, z celkem logických důvodů, nikdo nevzal.³²

Některé děti však nebyly vychovávány ani v rámci rodiny. Například tříletá dcera dvaadvacetileté svobodné příležitostné dělnice Emmy Reitmeierové byla obecní schovankou,³³ čtyřletý syn jednatřicetileté vdané hospodářské dělnice Anny Majerové³⁴ a dcera osmadvacetileté vdovy Marie Gapkové, která sama byla sirotkem a již zemřel manžel,³⁵ vyrůstali v sirotčinci a desetiletý syn třiatřicetileté svobodné nakladačky v tiskárně Anny Effenbergerové v dětském domově v Zábřehu.³⁶ Osmnáctiměsíční chlapeček svobodné služky Žofie Andričákové byl dán na výchovu do pěstounské péče.³⁷

Podobný problém, totiž kdo se o děti postará, musely ženy řešit i v okamžiku nástupu výkonu trestu. V případech, že měly manžela či rodiče, kteří byli ochotni se o děti postarat, byl problém vyřešen. Řada žen však neměla u koho své potomky nechat. V tom případě se o ně měl postarat člověk, který spravoval její majetek, pokud nějaký měla, do jejího návratu z trestnice. Častokrát se však stalo, že odeslal děti například do ústavu,³⁸ nebo je dal na výchovu do jiné rodiny. Stejně tak se chovaly i obce, které se musely, když ženy neměly žádné příbuzné ani poručníky, o děti postarat.

Ve výjimečných případech bylo zájemců o výchovu nezletilých dětí více. Příkladem může být Hermína Steinbrücknerová, která poslala četnické stanici ve Velkých Semněvicích, v okr. Horšův Týn žádost, aby její nemanželská (!) dcera byla odvedena, spolu s jejími věcmi v hodnotě 1600,- Kč k jejím rodičům, kteří jí měli zabezpečit dobrou výchovu.³⁹ Této žádosti četníci nevyhověli, neboť

---

³² Annu Kubátovou její zaměstnavatel po zjištění, že je těhotná, nutil, aby se šla ohlásit na pracovní úřad v Jihlavě, protože na sebe nechtěl vzít zodpovědnost za její slehnutí. SOA v Praze, TŘ 153, 1942 (7556–7600), os. č. 7600, Anna Kubátová, spis obžalovací.

³³ Dcera Emmy Reitmeierové byla vychovávána v rámci sociální péče v obci. SOA v Praze, TŘ 147, 1937–1938 (7291–7330), os. č. 7310/37, Emma Reitmeierová, spis obžalovací.

³⁴ SOA v Praze, TŘ 123, 1927 (6536–6570), os. č. 6555, Anna Majerová, spis obžalovací.

³⁵ SOA v Praze, TŘ 112, 1924 (6151–6190), os. č. 6179, Marie Gapková, spis trestanky.

³⁶ SOA v Praze, TŘ 159, 1947–1948 (8457–9256), os. č. 9070, Anna Effenbergerová, spis trestanky.

³⁷ SOA v Praze, TŘ 150, 1940–1941 (7416–7460), os. č. 7436, Žofie Andričáková, spis trestanky.

³⁸ Do ústavu byly umístěny například nezletilé děti trestanky Anny Čihánkové, a to i přes to, že měly dospělého nevlastního bratra. SOA v Praze, TŘ 111, 1924 (6111–6150), os. č. 6080, Anna Čihánková, spis trestanky.

³⁹ SOA v Praze, TŘ 106, 1922 (5906 - 5950), os. č. 5945, Hermína Steinbrücknerová, dopis č. 741/25.

rodiče trestanky nebyly poručníky dítěte.⁴⁰ O dalším osudu této ženy není ve spise žádná zpráva.

V letech 1880–1918 přivedlo před svým uvězněním za infanticidu na svět dítě celkem sto padesát šest žen, tedy necelé třicet jedno procento z pěti set deseti trestanek.⁴¹ Z čtyř set třiceti sedmi svobodných žen měly alespoň jedno dítě sto dvě, tedy dvacet tři procenta, přičemž jedno dítě mělo osmdesát čtyři trestanek, dvě čtrnáct a tři děti čtyři chovanky.⁴²

Nejvíce dětí, a to i za celé trvání řepské trestnice, měla před svým uvězněním za vraždu novorozeného syna, kterou spáchala 2. května 1883 v Salačově Lhotě uškrcením připraveným provazem, jednačtyřicetiletá vdova – výměnkářka Marie Štěpánková, která uvedla, že je matkou deseti dětí – čtyř synů ve věku čtyřadvacet, dvacet, osmnáct a šestnáct, a šesti dcer starých dvacet, čtrnáct, dvanáct, deset, osm a pět let. Za infanticidu byla odsouzena k šesti letům těžkého žaláře zostřeného čtvrtletním půstem a temnou komorou v den spáchání zločinu.⁴³

Od vyhlášení Československé republiky do zániku trestnice v roce 1948 priznaly padesát tři ženy, tj. téměř čtyřicet procent, že před spácháním svého zločinu porodily a jejich dítě či děti žijí. Třicet sedm z nich, tj. sedmadvacet procent mělo před spácháním infanticidy jedno dítě, a to osmnáct dceru a devatenáct syna. Všem trestankám dohromady se narodily osmdesát tři děti, z toho čtyřicet tři dcery a čtyřicet synů. Nejvíce, čtyři dcery a jednoho syna, měla pětatřicetiletá vdova Anna Čihánková, které se v červenci 1923 narodila další dcera, kterou v Roštíně ve chlévě uškrtila.⁴⁴ Rovněž pět dětí, a to tři syny ve věku šestnáct, dvanáct a osm let a dvě dcery – devítiletou a čtyřletou měla sedmatřicetiletá vdova po mechanikovi Marie Svobodová, která uškrtila rukou a de-

---

⁴⁰ SOA v Praze, TŘ 106, 1922 (5906 - 5950), os. č. 5945, Hermína Steinbrüknerová, dopis č.j. 1306 z 11. srpna 1925.

⁴¹ Pro statistiku porodnosti je možno mimo dochovaných spisů trestanek použít rovněž indexy a kmenové knihy, do kterých se děti také zaznamenávaly. V nich ovšem bývají chyby, nejčastěji v podobě neuvedení starších či dospělých dětí, případně nezaznamenání údajů o potomcích vůbec. Navíc zde v naprosté většině, a to především pro starší období, chybí rozlišení pohlaví. Statistika pro léta 1865–1918 by se započítáním podle pohlaví nerozlišených dětí navýšila o sedmdesát tři děti, tj. na tři sta dvacet dvě, přičemž všechny tyto děti byly porozeny před rokem 1880.

⁴² Spisy trestanek: SOA v Praze, TŘ 17, 1887 (1326–1400), os. č. 1344, Marie Rücklová; SOA v Praze, TŘ 46, 1901–1902 (3141–3201), os. č. 3158, Anna Brčáková, SOA v Praze, TŘ 15, 1886 (1186–1250), os. č. 1213, Julie Zmeškalová; SOA v Praze, TŘ 19, 1888 (1461–1530), os. č. 1507 Apolena Brožová.

⁴³ SOA v Praze, TŘ 8, 1883 (666–750), os. č. 741, Marie Štěpánková, spis trestanky.

⁴⁴ SOA v Praze, TŘ 111, 1924 (6111–6150), os. č. 6080, Anna Čihánková, spis obžalovací.

kou svého novorozeného syna, který se narodil v obci Těny 12. května 1937.⁴⁵ Podobně pět dětí, chlapce patnáctiletého a pětiletého a tři dcery – šestnáctiletou, desetiletou a osmiletou, měla i čtyřiatřicetiletá žena zemědělského dělníka Rozálie Rusová, která svého syna uškrtla krátce po porodu 1. června 1929 v Šajavském Gemeru.⁴⁶

Ze sto dvou svobodných žen měly dítě před spácháním infanticidy dvacet čtyři, tj. téměř čtyřiadvacet procent, a to ve dvaceti dvou případech jedno. Dvě dcery měla čtyřiatřicetiletá služka Anna Kautznerová, dcera dělníka. Další dítě se jí narodilo 6. srpna 1925. Jak uvedla do protokolu, z rozčilení a nouze mu nepodvázala pupeční šňůru, což soud ohodnotil třemi lety těžkého žaláře s jedním půstem za čtvrt roku. Podmínečně propuštěna byla po dvou letech 24. srpna 1927.⁴⁷ Ještě hůře na tom byla po stránce rodinného zázemí jednatřicetiletá zemědělská dělnice, dcera brusiče skla Anna Kubátová, která byla úplným sirotkem. Její dva syny, devítiletého a šestiletého, jí pomáhala vychovávat nevlastní matka, třetí dítě jí zemřelo. Čtvrté dítě - chlapce porodila v Ježné 30. května 1942. Utopila ho v putně s vodou, kterou následně vylila za stodolu svého zaměstnavatele do potoka pod můstkem a mrtvolku zatížila kamenem, aby nevyplavala. Soudem bylo její počínání označeno za surovost a potrestáno šesti lety těžkého žaláře doplněného jedním tvrdým ložem za čtvrtletí. Podmínečně propuštěna byla 21. listopadu 1945.⁴⁸

Vzdělání

U každé trestanky, která přicházela do Řep, byly zjišťovány její znalosti čtení, psaní, počtů. Zároveň byla dotázána na počet let strávených ve škole a na znalost náboženství („základních pravd náboženských“). Tyto údaje byly zaznamenávány přímo do jejich osobních karet. U poznámky o náboženství bývalo připojeno místním kaplanem, zda odsouzená svého činu lituje a zda touží po nápravě. Jestliže byly ženy mladšího věku či negramotné, mohly si své vzdělání doplnit studiem v trestnici.⁴⁹ Při výstupu z věznice byly podrobeny novému přezkoušení a jejich nové znalosti byly opět zaznamenány.⁵⁰

⁴⁵ SOA v Praze, TŘ 147, 1937–1938 (7291–7330), os. č. 7303, Marie Svobodová, rozsudek.

⁴⁶ SOA v Praze, TŘ 130, 1929–1930 (6761–6790), os. č. 6762, Rozálie Rusová, rozsudek.

⁴⁷ SOA v Praze, TŘ 119, 1925–1926 (6391–6424), os. č. 6394, Anna Kautznerová, spis trestanky.

⁴⁸ SOA v Praze, TŘ 153, 1942 (7556–7600), os. č. 7600, Anna Kubátová, spis obžalovací.

⁴⁹ V archiváliích z trestnice v Řepích ovšem není ani jediná zmínka o vzdělávacích přednáškách, které se tam měly konat. Uvádí je však Masarykův slovník naučný, díl VII, Praha 1933, s. 640–641.

⁵⁰ Podle § 272 tr. z. měli být nedospělí odsouzení přiměřeně vzdělávání duchovním správcem či katechetou.

Zběhlost ve čtení a především psaní je rovněž možno zjistit z materiálů uložených ve spisech trestanek, neboť pokud bylo nutno vyřídit nějakou žádost, např. o milost, bývá pod samotným textem poznámka, že list byl před trestankou přečten, což chovanka ústavu musela stvrdit svým podpisem. Naprostá většina autogramů je provedena velice neuměle, je vidět, že ženy příliš často psaní nepoužívaly. Téměř třicet procent se dokonce podepisovalo pouze pověstnými třemi křížky, přičemž mezi nimi naprosto převládaly trestanky odsouzené za infanticidu před vznikem Československa.

Znalost psaní a zároveň jazyka je dobře patrna z dochovaných dopisů, které trestanky po svém propuštění do Řep posílaly. Některé z lístků jsou poměrně pěkně stylizovány, písmo je úhledné, ale naprostá většina je nejen stylisticky a pravopisně velice špatná, ale i z rukopisu je poznat, že jejich autorka psaní příliš času ve svém životě nevěnovala.

Tabulka 2. Znalost čtení, psaní a počtů při nástupu do trestnice v Řepích u žen odsouzených za infanticidu v letech 1880–1948

		Celkem	Znalost čtení, psaní a počtů při nástupu do trestnice				
			dobře	dostatečně	špatně	neumí	neuveďeno
1880-1918							
čtení	počet	510	104	161	83	140	22
	%	100	20	33	16	27	4
psaní	počet	510	68	151	86	183	22
	%	100	13	30	17	36	4
počty	počet	510	58	173	77	180	22
	%	100	11	34	15	36	4
1918-1948							
čtení	počet	135	18	100	-	4	13
	%	100	13	74	-	3	10
psaní	počet	135	12	104	-	5	14
	%	100	9	77	-	4	10
počty	počet	135	12	107	-	4	12
	%	100	9	79	-	3	9

Zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy. Sestaveno autorkou.

V letech 1880–1918 byla zjištěna dostatečná znalost čtení u třiatřiceti procent žen uvězněných za infanticidu. Co si však můžeme představit pod pojmem „dostatečný“, je v dnešní době velice relativní. Zřejmě sem byly zahrnuty trestanky, které byly schopny nějaký text, alespoň pomalu, přečíst. Existovaly ovšem i ženy, které vůbec číst neuměly. A nebylo jich málo - celých sedm-

advacet procent. Špatná znalost byla navíc zjištěna u šestnácti procent žen, naopak dobře číst umělo celých dvacet procent.⁵¹

Po vzniku Československé republiky se situace výrazně změnila. Dostatečnou znalost čtení prokázalo celých čtyřiasedmdesát a dobrou třináct procent trestanek. Absolutní neznalost uvedla jen tři procenta žen.

Znalost psaní nebyla v prvním období příliš rozšířena, dobře psalo jen třináct procent chovank oproti šestatřiceti procentům, které vůbec psát neuměly. Dostatečnou znalost prokázalo třicet procent a špatnou sedmnáct procent trestanek. Mírně tedy v tomto období převažovaly ty, které neuměly vůbec nebo jen špatně psát. Po vzniku republiky se znalosti v této oblasti zlepšily, dobře psát umělo devět procent, ale sedmasedmdesát procent, oproti prvotním třiceti, ovládalo tuto znalost dostatečně. Naopak vůbec psát neuměla jen čtyři procenta všech odsouzených žen.

V letech 1880–1918 nepatřily počty k nejsilnějším zbraním šestatřiceti procent žen; špatnou znalost navíc uvedlo patnáct procent. Naopak dostatečně umělo počítat čtyřiatřicet a dobře jedenáct procent. Celkem tedy v tomto období mírně převažovala malá či vůbec žádná zběhlost v počítání. V časovém úseku po vzniku Československa do zrušení trestnice v roce 1948 naprosto převažovalo dostatečné ovládnutí počtů, kterou uvedlo devětasedmdesát procent, následováno dobrou znalostí u devíti a žádnou u tří procent žen.

Školní znalosti a dovednosti souvisely mimo nadání, možností apod. s časem, který ženy strávily ve vzdělávacích ústavech. Ač byla zákonem daná minimální školní docházka, nebylo nařízení vždy respektováno.⁵²

Pro období 1880–1918 se dochovaly záznamy o délce školní docházky u čtyř set sedmdesáti sedmi trestanek z pěti set tří. Nejvíce jich navštěvovalo obecnou školu šest a osm let (sto osm a sto šest žen), tj. vždy dvaadvacet procent; naopak vůbec do školy nechodilo sto třicet sedm chovank, tzn. devětadvacet procent. Pět a sedm let se vzdělávalo vždy pět procent a čtyři třídy navštěvovala čtyři procenta žen. Alespoň někdy školu navštívilo, případně do ní maximálně tři roky chodilo, celkem deset procent, přičemž pouze velmi krátkou dobu pět procent budoucích chovank řepské trestnice.

Z let 1919 - 1948 je známa školní docházka u sto dvaceti čtyř ze sto třiceti pěti žen uvězněných za vraždu svého novorozence. Z nich nejvíce, čtyřiašedesát procent, tj. osmdesát sedm, chodilo do školy osm let; sedm a šest let navštěvovalo vzdělávací ústavy sedm a šest procent, tj. devět a osm trestanek. Ani do obecní školy oproti tomu nechodilo pět procent, tj. sedm žen, do pěti let

---

⁵¹ Zbývající procenta u všech zjišťovaných znalostí připadají na trestanky, které neměly tyto údaje ve své kartě poznamenány.

⁵² Viz tabulku 3.

šest procent. Naproti tomu jedenáct, třináct a čtrnáct let studovala vždy jedna žena a dvanáct let dvě, celkem tedy čtyři procenta.

Tabulka 3. Přehled délky školní docházky trestanek odsouzených za infanticidu v letech 1880 - 1948

	Ženy celkem	Délka školní docházky v letech										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9 a více	nechodila nebo krátce	neuve-deno
1880 - 1918												
počet žen	503	5	17	11	22	25	108	26	106	1	156	26
%	100	1	3	2	4	5	22	5	22	0	33	3
1919 - 1948												
počet žen	135	1	1	1	3	1	8	9	87	5	7	12
%	100	1	1	1	2	1	6	7	64	4	5	8

Zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy. Sestaveno autorkou.

Ze zjištěných údajů vyplývá, že mezi oběma obdobími existoval ve znalostech trestanek propastný rozdíl, který ovšem zcela jasně korespondoval s délkou školní docházky.

Povolání

Velká většina odsouzených žen za infanticidu byla před spácháním svého činu zaměstnána. Nejčastějším povoláním byla v obou sledovaných obdobích služka.⁵³ Posluhou se živilo devětapadesát procent, tj. pět set devadesát devět žen, přičemž ve starším období to bylo čtyřiašedesát a v mladším šedesát procent.

Druhou velkou skupinu, celkově se sedmnácti procenty, tvořily ženy pracující v zemědělství. Do roku 1918 se nějakou formou rolnictví živilo devatenáct a po vzniku Československa čtrnáct procent žen. V prvním období lze sledovat přesné zařazení jednotlivých osob na určitý druh práce, kdy jako nádenice pracovalo sedmdesát a jako děvečky sedm procent, třiadvacet procent se nechávalo zaměstnávat jako námezdní dělnice. Po vytvoření republiky rozdělení mizí, většina odsouzených pouze uvedla, že byla zaměstnána v zemědělství, ovšem bez bližší specifikace.

Shodně, vždy sedm procent, celkově pak šest procent, představují především mladší ženy, které nedosáhly věku dvaceti let, bydlely doma u rodičů a pomáhaly s vedením domácnosti. Stejná úloha připadla i vdovám a ženám některých dělníků či řemeslníků, případně manželkám bohatších zemědělců.

⁵³ Studiu zaměstnávání žen v 19. a 20. století se věnovala například Pavla Horská, K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století, *Československý časopis historický* 31, 1983, č. 5, s. 711–743; táž, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 75–89.

Od počátku dvacátého století začalo přibývat žen dělnic, jejich počet vzrostl z tří procent v prvním období na třináct po vzniku Československa.

Tabulka 4. Původní povolání žen odsouzených za infanticidu v letech 1865-1948 (v %)

Povolání	1865-1918	1919-1948
v domácnosti	7	7
tovární dělnice	3	13
zemědělství	19	14
služka	64	60
ostatní	3	6
neuvedeno	4	-
celkem	100	100

Zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy. Sestaveno autorkou.

Do skupiny, která je v tabulce označena jako „ostatní“, jsou zahrnuty kadeřnice, kuchařky, hostinské, pletářky, prodavačky, pracovnice na železnici, pradleny, šičky a švadleny, soukromá úřednice i žena řídicího učitele, ale i dvě žebračky, jedna prostitutka, jedna podomní prodavačka sirek aj. Do vzniku Československa to byla tři a po vzniku šest procent.⁵⁴

Doba spáchání infanticidy

Ženy páchaly infanticidu v každém ročním období. Nelze říci, že by v některých měsících došlo k prudkému poklesu, nicméně za celé sledované období, pro které se dochovaly tyto informace, tj. v letech 1880–1948, bylo nejvíce dětí zavražděno na jaře a v zimě (28 a 26 %), těsně následováno létem (pěťadvacet procent). Nejméně novorozenců bylo připraveno o život na podzim (jedenadvacet procent). Nejvíce dětí, na kterých byla spáchána infanticida, bylo počato v letních měsících (téměř devětadvacet procent), tedy v čase relativní hojnosti a teplého počasí; naopak nejméně v zimě, a to především v únoru.⁵⁵

Tabulka 5. Ženy odsouzené za infanticidu dle měsíce spáchání trestného činu v letech 1880-1948

Měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Počet	53	61	67	57	52	56	43	53	46	37	45	48
Denní průměr	1,71	2,16	2,16	1,90	1,68	1,87	1,39	1,71	1,53	1,19	1,50	1,55

Sestaveno autorkou, zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy.

⁵⁴ Šest procent v letech 1919–1948 odpovídá osmi ženám.

⁵⁵ Drobná odchylka od celkového množství dětí zavražděných v letech 1880–1948 vznikla neuvedením tohoto údaje do materiálů trestanek. Celkem tak nebylo učiněno u osmnácti žen.

Důvody k vraždě

Důvody, které vedly ženy k infanticidě, nebo jen k pouhé myšlence na vraždu vlastního dítěte, byly různé. Nejčastěji se budoucí matky obávaly, že je rodiče či manžel, pokud zjistí, že mají nemanželské dítě,⁵⁶ zavrhnou a že nebudou schopny svého potomka uživit. To byl i případ Marie Blažkové, která už měla dvě nemanželské děti. Matka jí hrozila, že pokud bude mít ještě nějaké, bude si muset od ní vzít i ty již dříve narozené a už nikdy se k ní nebude smět hlásit.⁵⁷ To byl hlavní důvod, který sedmadvacítiletou děvečku Blažkovou donutil k tomu, že své novorozeně 25. května 1880 utopila v řece.⁵⁸

Jiné ženy měly velké existenční problémy. Elisabeth Hoffmanová při svém nástupu do služby za kuchařku k choti c. k. podplukovníka v Josefově paní Marianně Rossetti tvrdila, že těhotná není. Avšak za sedm měsíců, když byla ve vysokém stupni těhotenství, to již říkat nemohla, neboť by jí to nikdo nevěřil. Dostala proto výpověď. Ještě týž den, 1. října 1884 porodila v komoře holčičku, které následně rozbila hlavu.⁵⁹

Řadu žen přivedl na scestí rozchod s jejich milencem, případně odmítnutí sňatku z jeho strany. To byl i případ Julie Zmeškalové, která se svým těhotenstvím dlouhou dobu ani netajila, naopak si chystala vše potřebné pro miminko, avšak pak se jí její milenec Václav Pokorný zřekl a opustil ji, načež ona si umínila, že se svého dítěte zbaví, což také nakonec tato matka již tři nemanželských dětí učinila. Dne 24. prosince 1885 v Minicích ve stáji strčila své miminko do pytle a praštila s ním o roh truhly.⁶⁰

Některé ženy zavraždily své dítě i tehdy, kdy jim bylo nabízeno manželství s otcem jejich ještě nenarozeného dítěte. Božena Tihelková v Hnojnicích 10. srpna 1936 zabalila svého chlapečka do kusu hadru, dala do kufru a zakopala na zahradě, a to přes to, že si jí otec tohoto dítěte chtěl vzít.⁶¹ V několika málo případech jim dokonce jejich milenci nabízeli, že se o dítě sami postarají, případně že je dají na výchovu. Josef Uhlíř nabídl Anně Kusé, že bude podle svých

---

⁵⁶ Rozvratu rodiny z důvodu nemanželského původu dítěte se obávala například Anna Cabáková, která proto raději svého chlapečka narozeného 17. září 1936 udusila rukou v lese zvaném Dolní Červenec u Horní Bečvy. SOA v Praze, TŘ 146, 1937 (7261–7290), os. č. 7266, Anna Cabáková, spis obžalovací.

⁵⁷ Matka Marie Blažkové zřejmě nechtěla, aby se historie opakovala. Sama totiž budoucí trestanku přivedla na svět jako nemanželské dítě.

⁵⁸ SOA v Praze, TŘ 3, 1879–1880 (1–280), os. č. 250, Marie Blažková, spis obžalovací.

⁵⁹ SOA v Praze, TŘ 12, 1884–1885 (971–1050), os. č. 982, Elisabeth Hoffman, spis obžalovací.

⁶⁰ SOA v Praze, TŘ 15, 1886 (1186–1250), os. č. 1213, Julie Zmeškalová, spis obžalovací.

⁶¹ SOA v Praze, TŘ 145, 1936–1937 (7226–7260), os. č. 7241, Božena Tihelková, spis obžalovací.

možností na dítě přispívat, ale ona přesto miminku ve stodole v Janovičkách 2. června 1907 rozbila hlavičku. Protože byla zároveň matkou dvou dalších nemanželských dětí, byly po jejím uvěznění odvezeny z Janovic do Chotovic, kam příslušely. Zde se o ně museli občané postarat po dobu, kterou strávila ve vazbě.⁶²

Trochu zvláštní byl i případ trestanky Antonie Miklišové, které její milenec Franta původně navrhoval potrat, ale když se ona k tomu neměla, tak jí prostřednictvím své sestry navrhl, že dítě dá na vychování ke svým rodičům. Trestanka přesto odmítla a dítě po porodu ve chlévě udusila.⁶³ Soud oběma milencům udělil trest ve výši tří let nepodmíněně.⁶⁴

Všechny tři výše uvedené problémy měla služka Kateřina Mathajzlová, které její matka, dozvědění se o jejím těhotenství pohrozila, že ji nevezme domů, protože sami nemají co jíst, neboť „...je doma jedna její sestra Barbora – která bude mítí třetí nemanželské dítě ... také její sestra Marie – na kterou rovněž již obžaloba pro zavraždění dítěte podána – jest těhotnou, a mimo to Jan Komrska ji opustiti chtěl, s jinými děvčaty v poslední době milostný poměr udržoval a když mu řekla, že mu dítě na palandu přinese, ještě jí vyhrožoval, že jí nafackuje a raději do Ameriky odjede, než aby ji za manželku pojal...“⁶⁵

Některé ženy se domnívaly, že by jim u soudu mohlo pomoci, kdyby tvrdily, že je otec jejich dítěte k vraždě donutil. Marie Stahlová zavraždila svého chlapečka 22. května 1941 v Stěžově tak, že mu sama přetrhla pupeční šňůru, jak se o tom poučila, jak tvrdila, na přednášce MUDr. Dvořáka, načež ho nechala bez pomoci ležet. Až druhý den, když viděla psa tahajícího zadeček dítěte s nožičkami po dvoře, zahrabala tuto část mrtvolky do hnoje. Při výslechu tvrdila, že jí její milenec Alois Vacek na schůzce 1. května poručil, aby dítě zabila a pak zahrabala nebo utopila. Vyšetřováním se přišlo na to, že dítě měla úplně s někým jiným, který o něm, stejně tak jako Vacek, vůbec nevěděl.⁶⁶

Jiřina Antlová, která zavraždila svého syna 12. března 1946 na záchodě ve Vyškově, se hájila zvláště. Tvrdila, že to udělala „... jednak ze strachu, bolesti a zoufalství, když si uvědomila, co to znamená, že má jedno dítě nemanželské s vojínem německým a druhé s vojínem ruským...“⁶⁷ Soud měl pro její problémy zřejmě pochopení, neboť byla odsouzena pouze ke dvěma

---

⁶² SOA v Praze, TŘ 57, 1907 (3700–3745), os. č. 3739, Anna Kusá, spis trestanky.

⁶³ SOA v Praze, TŘ 148, 1938–1939 (7331–7375), os. č. 7365, Antonie Miklišová, rozsudek.

⁶⁴ Milenec Franta dostal tento trest za navádění k potratu.

⁶⁵ SOA v Praze, TŘ 54, 1905–1906 (3556–3600), os. č. 3575, Kateřina Mathajzlová, spis obžalovací.

⁶⁶ SOA v Praze, TŘ 151, 1941–1942 (7462–7510), os. č. 7467, Marie Stahlová, rozsudek.

⁶⁷ SOA v Praze, TŘ 158, 1946 (7798 - 8456), spis č. 8457, Jiřina Antlová, rozsudek.

letům těžkého žaláře.⁶⁸ Podobně mírně byl zákon uplatněn i na Marii Hrubešové, která svého syna zabila 24. ledna 1941, přičemž dítě bylo náhodně nalezeno až 8. května téhož roku v otvoru pod velkým kamenem v lese nedaleko silnice. Hrubešová tvrdila, že „... se seznámila s vojínem Baldaufem, s nímž v květnu 1940 vícekrát souložila. V červenci na to upozorovala, že se jí nedostavila perioda, a proto měla obavu, že otěhotněla, onen voják ji však ujišťoval, že to není možné, že totiž byl u lékařské prohlídky, kde mu bylo řečeno, že nemůže mít děti. Na to voják koncem června 1940 odjel, aniž jí dal svou adresu...“.⁶⁹ Marie Hrubešová měla v Řepích strávit dva a půl roku, avšak ani ne po dvou letech byla podmíněčně propuštěna.⁷⁰

Mnoho žen rovněž vědělo, že mohou dítě na svět přivést v porodnici a následně ho tam nechat. Možným vysvětlením, proč to řada z nich neudělala, je mimo studu, obavy o svou pověst apod. rovněž i fakt, že se za tuto službu platilo, a to například v roce 1925 šest korun za den,⁷¹ což si, obzvláště ty nejchudší, nemohly dovolit. Pokud matka novorozенého dítěte včas nezaplatila, mohl na ní být dluh vymáhán i exekučně.⁷²

Fakt, že se o možnosti porodit v pražské porodnici⁷³ dobře vědělo, dokládá i spis Anny Jelínkové, ve kterém je přímo zaznamenáno, že když bylo na budoucí trestance těhotenství vidět, nabádaly jí ženy z vesnice, aby včas odešla do porodnice, že tam jí pomohou.⁷⁴ Dne 5. srpna 1936 přivedla na svět doma v Brně svého chlapečka rozvedená Alžběta Zmeškalová. Po porodu byla převe-

---

⁶⁸ SOA v Praze, TŘ 158, 1946 (7798 - 8456), spis č. 8457, Jiřina Antlová, rozsudek.

⁶⁹ SOA v Praze, TŘ 151, 1941–1942 (7462–7510), os. č. 7476, Marie Hrubešová, spis obžalovací.

⁷⁰ SOA v Praze, TŘ 151, 1941–1942 (7462–7510), os. č. 7476, Marie Hrubešová, rozsudek.

⁷¹ V případě trestanky Steinbüchnerové činil dluh za jedenáct dní šedesát šest korun. SOA v Praze, TŘ 106, 1922 (5906 - 5950), os. č. 5945, Hermína Steinbrüknerová, dopis ze Zemské porodnice a ústavu pro péči o dítě datovaný v Praze 3. srpna 1925, odeslaný na adresu trestnice v Řepích.

⁷² SOA v Praze, 106, 1922 (5906 - 5950), os. č. 5945, Hermína Steinbrüknerová, spis trestanky, dopis ze Zemské porodnice a ústavu pro péči o dítě datovaný v Praze 3. srpna 1925, odeslaný na adresu trestnice v Řepích.

⁷³ Pražskou porodnicí byla zřejmě míněna budova Hlávkovy porodnice Na Větrově, která v roce 1875 nahradila tehdy již nevyhovující Zemskou porodnici a nalezinec U Apolináře, do které byly zdarma přijímány i nemajetné ženy z celých Čech. V nové porodnici bylo mimo jiné tři sta šedesát sedm lůžek a dvě tajná oddělení, která však existovala pouze do roku 1883, kdy byla zrušena a nahrazena místy placenými. Ve své době patřila k nejlepším stavbám svého druhu.

⁷⁴ SOA v Praze, TŘ 58, 1907 (3746–3785), os. č. 3772, Anna Jelínková, spis obžalovací.

zena i s dítětem do zemské porodnice, kde ho den poté, tj. 6. srpna po návštěvách, uškrtila.⁷⁵

O tom, že si řada žen uvědomovala možnost přivedení svého dítěte na svět v porodnici s následným zanecháním novorozence v nalezinci, svědčí i fakt, že se mnohé z nich právě na pražskou porodnici odvolávaly, když se jich někdo zeptal, kde že mají své dítě.

Josefa Čechová uvedla, že se vydala do pražské porodnice, avšak cestou 9. února 1892 porodila mrtvé dítě „...zavolala na nějakou neznámou blízko jdoucí potulnou babu, aby jí šla pomoci...dala prý té bábě 2 zl., za kterou odměnu tato dítě k sobě vzala a přislíbila, že ho někam pochová, že pak obviněnou dohoní a že půjdou spolu...“. Jak dále při výslechu uvedla, ženu už nikdy neviděla. Vydala se proto na cestu domů, přičemž na čtrnáct dní zůstala u Antonína Piskáčka, kterému tvrdila, že je nemocná. Pak se odebrala zpět do služby a říkala, že slehla v porodnici.⁷⁶

Marie Dobřenská porodila dítě v pražské porodnici a chtěla ho zanechat v nalezinci. Pak si to však rozmyslela a dítě si odnesla s sebou. Na cestě domů, 1. června 1932, mu ucpala ústa roubíkem, a tak dlouho ho tiskla k prsům, až chlapec přestal dýchat. Ve službě pak tvrdila, že dítě po porodu zanechala v nalezinci. Možná by se na to nikdy nepřišlo, kdyby se v nalezinci nezačali po dítěti shánět. Při následném výslechu tvrdila, že důvodem, proč s dítětem odešla z Prahy, byl strach, neboť „... v nalezinci lékař vytýkal některým matkám, že jim děti ubyly na váze, aby jí prý to také nebylo vytknuto, požádala správu nalezince, aby jí dítě vydali, že si je odveze domů...“.⁷⁷

Jiné ženy dokonce po údajném návratu z porodnice vše barvitě popisovaly, jako například Anna Buninová, která, když se jí hospodyně zeptala, jak to, že je tak brzo zpátky,⁷⁸ „... dala se ... do pláče a prosila „Baruško co z toho mám, dítě mně zemřelo...“. Navíc, aby jí zaměstnavatelka skutečně uvěřila, vypravovala „... o své cestě do Prahy, o svém pobytu v porodnici, co vytrpěla, že sice dítě přišlo na svět živé, ale třetího dne zemřelo, a že doktoři ji chtěli následkem těžkého porodu vyjít do nemocnice, ona ale... tak dlouho plakala a prosila, aby

---

⁷⁵ SOA v Praze, TŘ 145, 1936–1937 (7226–7260), os. č. 7254, Alžběta Zmeškalová, spis obžalovací.

⁷⁶ SOA v Praze, TŘ 27, 1892 (1971–2020), os. č. 1990, Josefa Čechová, spis obžalovací.

⁷⁷ SOA v Praze, TŘ 136, 1932–1933 (6956–6985), os. č. 6970, Marie Dobřenská, spis vyšetřovací.

⁷⁸ Podle obžalovacího spisu odjela A. Buninová do Prahy 7. července a vrátila se 26. července. SOA v Praze, TŘ 62, 1908–1909 (3901–3950), os. č. 3909, Anna Buninová, spis obžalovací.

ji nechali, až jejím prosbám vyhověli...“ Nakonec se přiznala, že 22. srpna 1908 porodila chlapečka, kterého udusila zahrabáním do hadrů v Brodu u Jaroměřic.⁷⁹

Rozálie Hajzlerová porodila v Pražské porodnici již jedno dítě, které dala na vychování cizím lidem. Sama se pak vrátila do služby ke stejnému hospodáři, se kterým opět otěhotněla. Snad proto, že ten byl již ženatý, rozhodla se své druhé dítě zabít. Její milenec pak mrtvolku zahrabal na své zahradě.⁸⁰

Výjimečný byl případ slepé pětadvacetileté Marie Maryškové, nezaměstnané matky tříletého nemanželského syna, která své další dítě porodila přímo do studny, čímž ho samozřejmě utopila. Do výpovědi uvedla, že to udělala proto, neboť „... lidé spozorovavši její těhotenství říkali, že obec Příbražská s ní musí nějak zatočit, že jest jí bez toho již s jedním dítětem na obtíž a že by musela živit ještě druhé...“. Marie Maryšková uvedla jako otce svého dítěte Václava Štergla, kováře z Příbrazi. „... alespoň myslím, že on byl otcem, neboť v loni před Vánocemi, když jsem sama v bytu Josefy Šeřkové u níž bydlím doma byla, přišel ke mně jistý mužský a jelikož jsem slepá, ptala jsem se ho, kdo je a on řekl, že je Václav Tergl kovář z Příbrazi a ten se mnou tělesně obcoval...“.⁸¹ Toto obvinění se však V. Terglovi vůbec nelíbilo, a proto podal proti Marii Maryškové žalobu o „... chlubení se otcovstvím nemanželského syna...“.⁸² Jak tento spor dopadl, není známo.

Jak je vidět, důvody k infanticidě byly různé. Většinou šlo o obavu z budoucnosti, avšak najdou se i případy, kdy ženy vraždily téměř z pohodlnosti, jen proto, aby se o potomka nemusely starat.

Místo spáchání infanticidy

Ženy vraždily své novorozence na nejrůznějších místech. Pokud měly svůj čin předem přesně promyšlený, nejednou se stalo, že mrtvolku odnesly na vzdálenější místo, kde předpokládaly, že ji nikdo nenajde. Naopak, pokud porodily ve velkém stresu, někdy i nečekaně, uložily dítě na nejbližší možné místo, které se jim k tomuto účelu zdálo vhodné. Pokud byly při svém činu nebo krátce po něm překvapeny, jednaly zkratovitě a často se samy prozradily.

Ženy nejčastěji rodily v domě, a to v pokojích, komůrkách či světničkách, výjimečně v kuchyních. Obvykle se, především služky či děvečky, vymluvily svým zaměstnavatelům, že mají silnou periodu, případně že jim je špatně

---

⁷⁹ SOA v Praze, TŘ 62, 1908–1909 (3901–3950), os. č. 3909, Anna Buninová, spis obžalovací.

⁸⁰ SOA v Praze, TŘ 38, 1897–1898 (2671–2740), os. č. 2687, Rozálie Hajzlerová, spis obžalovací, str. 2–4.

⁸¹ SOA v Praze, TŘ 32, 1894–1895 (2271–2335), os. č. 2272, Marie Maryšková, osobní spis.

⁸² SOA v Praze, TŘ 32, 1894–1895 (2271–2335), os. č. 2272, Marie Maryšková, dopis soudu datovaný 18. ledna 1895.

z jiného důvodu, načež byly poslány se léčit. Tak mohly velice snadno nepozorovaně porodit a svého dítěte se následně zbavit. Na výše uvedených místech přivedla na svět svá miminka v letech 1880–1948, a to v obou sledovaných obdobích, celkem vždy dvacet tři procenta žen.

Tabulka 6. Místa, na kterých byla nejčastěji vražda novorozence spáchána (ženy odsouzené za infanticidu v letech 1880-1948)

Místo	Počet	Podíl v %
cesta, les, louka	45	7
doma	147	23
chlév	83	13
půda	38	6
záchod, dvůr, hnojiště	102	16
jiné a neuvedeno	223	35
celkem	638	100

Sestaveno autorkou, zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy.

Dalším velice oblíbeným místem byly záchody, hnojiště, dvory, tedy místa, kam se chodilo na toaletu. Jejich výhodou bylo, že se zde ženy mohly svého dítěte snadno zbavit tím, že ho buď vhodily přímo do záchodového odpadu nebo zahrabaly do hnoje. Takto zemřela v letech 1880–1918 čtrnáct a v letech 1919 až 1948 dvacet dvě procenta novorozeňat, jejichž matky byly následně umístěny do trestnice v Řepích, přičemž v celém sledovaném období to bylo šestnáct procent. Vždy to bylo druhé nejčastější místo, na kterém byla infanticida spáchána.

Častým místem porodů byly rovněž chlévy a půdy. Ve chlévech bylo porozeno a následně zavražděno třináct procent novorozenců, přičemž do roku 1918 to bylo dvanáct a po vzniku republiky šestnáct procent. Půdu jako místo svého slehnutí a následné vraždy si vybralo celkem šest procent žen, což představuje do pádu monarchie šest a po vytvoření Československa čtyři procenta. Ženy zřejmě předpokládaly, že zde nebudou nikým vyrušovány, což se také ve většině případů stalo, následně se ovšem prozradily samy svou nepozorností.⁸³ Dítě po porodu zaškrtily, zadusily nebo často i velice brutálním způsobem umlátily.

Překvapivě málo budoucích trestanek, pouhých sedm procent za celé období od roku 1880 do zrušení trestnice, zavraždilo své dítě v přírodě, tj. na

⁸³ Marie Zburníková přivedla své dítě na svět ve chlévě, nicméně krev z ní zřejmě tekla dále, a proto mohla její hospodyně spatřit na záhoně „... kaluž zamodralé, ošklivé krve...“. Zburníková se sice pokusila lží podezření zbavit, neboť tvrdila, „...že jí uhodilo tele a že jí vytekla ta krev z rypáku..“, ale hospodyně jí to neuvěřila a upozornila četníky. SOA v Praze, TR 34, 1895-1896 (2401-2470), os. č. 2473, Marie Zburníková, spis obžalovací.

cestě, v lese či na louce. Obvykle se tak stalo tehdy, když žena tvrdila, že jde do porodnice, a cestou na ní přišly porodní bolesti.⁸⁴

U přibližně třiceti pěti procent žen za celé sledované období není dnes možné zjistit, kde spáchaly „dítkovraždu“, za kterou byly později odsouzeny. Do tohoto čísla jsou rovněž započteny ženy, které rodily na méně obvyklých místech, jako například dvaadvacetiletá služka Kateřina Žilinská, která 23. září 1914 porodila a následně usmrtila své dítě během jízdy vlakem, přičemž si její zaměstnavatelé, kteří ve voze spali, ničeho nevšimli.⁸⁵

Způsoby provedení infanticidy

Ženy vraždily své právě narozené děti různými způsoby. Nejčastějším způsobem usmrcení novorozence bylo zadušení, jež bylo použito celkem ve třiatřiceti procentech případů z šesti set třiceti osmi, tedy u dvou set sedmnácti dětí. Tento způsob vraždy byl nejčtenějším v obou sledovaných obdobích. V letech 1880 až 1918 byl použit u pětatřiceti a v letech 1919–1948 u jednatřiceti procent případů.

Způsobů, kterými matky své děti dusily, bylo několik. Nejčastěji šlo o smrt ve výkalech. Ženy obvykle porodily na záchodě a dítě krátce nato vhodily do záchodové žumpy. Klasickým příkladem může být Julie Pencáková, která usmrtila své dítě dne 20. prosince 1946 tak, že hodila „... při porodu své porozené dítě nemanželské do záchodové roury ... nalivše na ně ještě vědro vody ...“.⁸⁶

Podobně se zachovala 21. března 1946 v Hevlíně i Apolena Macejková, která zcela nelogicky, nebo možná velice rafinovaně, nejprve nechala svého druhá v konkubinátu Jana Ortu odejít pro porodní asistentku, načež se odebrala na dvůr k záchodové žumpě, do které porodila živé dítě ženského pohlaví. Ještě krvácejíc odešla do svého bytu, zde zřejmě vzala hadr, aby zamaskovala stopy, otřela schody a následně ulehla do postele. Novorozeně nechala v žumpě, kde se udusilo ve výkalech. Po příchodu druhá s asistentkou se odmítla podrobit prohlídce. Miminko bylo nalezeno teprve druhého dne ráno.⁸⁷

Také Marie Řihánková připravila své dítě 13. ledna 1896 o život tím, že ho udusila, avšak ne přímo na záchodě, ale ve chlévě v Kamenické myslivně

---

⁸⁴ V letech 1880–1918 porodila a následně zavraždila své dítě v lese čtyři procenta žen, tedy stejně jako na cestě. V období 1919–1948 v lese tři a na cestě dvě procenta budoucích trestanek.

⁸⁵ K. Žilinská byla v době spáchání infanticidy matkou jednoho dítěte, které jí vychovávala její sestra. SOA v Praze, TŘ 80, 1914 (4651–4700), os. č. 4695, Kateřina Žilinská, rozsudek.

⁸⁶ SOA v Praze, TŘ 159, 1947 - 1948 (8457 - 9256), os. č. 9067, Julie Pencáková, rozsudek.

⁸⁷ SOA v Praze, TŘ 158, 1946 (7798 - 8456), os. č. 8726, Apolena Macejková; rozsudek.

u Horní Břízy, neboť ho „... živé do tekutiny, hnůj obsahující vstrčila...“, vinou čehož chlapec přestal dýchat.⁸⁸

Tabulka 7. Způsob provedení infanticidy (ženy odsouzené za infanticidu v letech 1880-1948)

Způsob	Počet	Podíl v %
rozbití hlavy a umlácení	89	14
rozřezání	13	2
udušení	210	33
úmyslné opomenutí pomoci	32	5
uškrcení	134	21
utopení	45	7
jiné a neuvedeno	115	18
celkem	638	100

Sestaveno autorkou, zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy.

Dalším častým způsobem udušení bývalo zakrytí nosu a úst dítěte rukou či nějakým předmětem tak, aby bylo zamezeno přístupu vzduchu do organismu.

Takto se svého nechtěného dítěte zbavila čtyřicetiletá nádenice Marie Dvořáková, která 1. dubna 1885 v Leštíně, jak je uvedeno v rozsudku, „... aby je usmrtila, stisknuvši mu chřtán a zavinuvši dítě do sukně a zamknuvši je do truhly...“ smrt jemu přivodila. Za tento svůj čin dostala tři roky těžkého žaláře zostřeného čtvrtletním půstem a temnou komorou spojenou s půstem ve výročí spáchání trestného činu.⁸⁹

Dvojnásobný trest si musela odpykat Františka Mášová, která dne 25. června 1886 porodila nemanželskou holčičku, kterou nechala o dva dny později v lašovickém kostele pokřtít. Na to odešla do Kubalovy Lhoty ke své matce, kterou však doma nezastihla. Položila tehdy malou Rozárku na lavici a celou, včetně obličeje, peřinou ji přikryla. Když přišla její matka domů a divila se, že je dítě celé modré, tvrdila jí, že je holčička nemocná, čímž chtěla matku přesvědčit, že pokud dítě zemře, stane se tak přirozenou smrtí.⁹⁰

Některé ženy zavraždily své dítě vecpáním předmětu přímo do krčku miminka, jako například Anna Petřů, která 17. prosince 1902 v Bezděčíně „... vzala z okna kus novin, udělala z něj cumlík a tento dítěti do úst až do krčku prstem strčila, při tom, když cumlík začínala dítěti do úst strkati, dítě ještě hlavičkou hýbalo, a přestalo hlavičkou hýbati, když mu ten cumlík do krčku

⁸⁸ SOA v Praze, TŘ 34, 1895–1896 (2401–2470), os. č. 2469, Marie Řihánková, osobní spis, str. 3–4.

⁸⁹ SOA v Praze, TŘ 13, 1885 (1051–1125), os. č. 1065, Marie Dvořáková, rozsudek.

⁹⁰ SOA v Praze, TŘ 15, 1886 (1186–1250), os. č. 1240, Františka Mášová, spis obžalovací.

zasunula...“.⁹¹ Podobně se zachovala i Kateřina Jakubcová, která zacpala při porodu 21. září 1884 v Chlístově svému nemanželskému dítěti ústa senem.⁹²

Za udušení byl rovněž považován případ, který se odehrál 4. března 1889 v Bystrci, kdy obviněná Josefa Štěpánková si „... naň a sice na hrudník (pravé ramínko) svým levým kolenem klekla a na něm tak dlouho klečela, co by obyčejným způsobem 20 napočítati se dalo, že dítko to, když z něho byla povstala, již jen „zamrnělo“ a více se ani neozvalo aniž sebou hnulo...“.⁹³

Druhým nejčastějším způsobem (pro obě sledovaná období) použitým celkem u jednadvaceti procent případů, tedy u sto třiceti jednoho novorozence, bylo uškrcení, které ženy provedly buď přímo svou rukou nebo za pomoci nějakého předmětu, nejčastěji provázku či tkanice. Více byl tento způsob používán po vzniku Československé republiky, kdy takto vraždilo osmadvacet procent žen; v letech 1880–1918 to bylo osmnáct procent.

Svou holčičku dne 14. srpna 1880 ve Slaném kolem třetí hodiny ranní připravila o život Barbora Růžičková, která se natolik obávala své matky, že když dítě vykřiklo, „... pravou rukou krček mu zmáčkla. Mrtvolu dítěte zabalila pak do čerstvého kartounového plátna a ukryla jí v slámníku v posteli, na které spala, kdež dítě pak v skutku nalezeno bylo...“.⁹⁴

Dne 6. června 1893 „... spozorovavši nápadný pronikavý puch pátrala [hospodyně] po původu jeho a našla pod postelí obviněné v dížce malé shnilé děčko...“. Při vyšetřování bylo zjištěno, že služka Marie Augustinová porodila již 9. dubna, přičemž své dítě uškrtla a ukryla na místo, kde bylo nalezeno. Nad hniající mrtvolou tak spala téměř dva měsíce.⁹⁵

Mnohem promyšleněji se zachovala Barbora Blabolilová, matka dvou dětí,⁹⁶ která byla svědky líčena „... jako ženština lehká, jež ráda s mužskými se milkuje...“, jež porodila v srpnu roku 1883 v Kamenici své další nemanželské dítě, které se nejprve pokoušela utopit ve škopku tak, že ho držela pod vodou. Když ho však vyndala, zjistila, že ještě dýchá, „...nemeškala, sundala s nohy své podvazek, otočila jej dvakráte dítku kolem krčku, přitáhla jej hodně, zavázala na dva uzly a nechala dítko pod kamny v koutku několik hodin ležeti a odnesla je pak do kameného lomu v lese „na Struhách“, kde je v písku

---

⁹¹ SOA v Praze, TŘ 49, 1903 (3300–3360), os. č. 3331, Anna Petru, spis obžalovací.

⁹² SOA v Praze, TŘ 12, 1884–1885 (971–1050), os. č. 981, Kateřina Jakubcová, rozsudek.

⁹³ SOA v Praze, TŘ 20, 1888–1889 (1531–1599), os. č. 1595, Josefa Štěpánková, spis obžalovací.

⁹⁴ SOA v Praze, TŘ 3, 1879–1880 (1–280), os. č. 270, Barbora Růžičková, spis obžalovací.

⁹⁵ SOA v Praze, TŘ 29, 1893 (2081–2135), os. č. 2117, Marie Augustinová, spis obžalovací.

⁹⁶ Jedno dítě bylo manželské, druhé nemanželské. SOA v Praze, TŘ 19, 1888 (1461–1530), os. č. 1476, Barbora Blabolilová, obžalovací spis.

zahrabala a dvěma většími kameny přikryla...“.⁹⁷ Za tento svůj čin byla odsouzena na čtyři roky těžkého žaláře zostřeného jedním půstem za čtvrtletí.

Velké množství, se čtrnácti procenty,⁹⁸ zaujímají ve statistice ženy, které své děti umlátily. Do vzniku republiky tak učinilo šestnáct a po vzniku Československa devět procent. Některé ženy musely být skoro šílené, neboť stav, ve kterém bylo jejich novorozeně později nalezeno, vypovídal o velké brutálnosti a síle, kterou na spáchání zločinu vynaložily. Ve spise Marie Zamostné, souzené za vraždu novorozence spáchanou 16. listopadu 1914 v Dolních Krutách, čteme „... bylo celé zakrvácené, mělo na jedné straně roztrženou hubičku, na jedné straně rozbitou lebku, kostičky v lebce rachotily a krev na ní na jedné straně protékala. Jedno očičko dítěte bylo zakryto modřinou...“.⁹⁹ Otrlost prokázala rovněž Anna Pawlýnová, která při porodu 5. února 1916 v Chochlówe nechala své dítě spadnout na zem, přičemž toto zaplakalo, načež ... kopla to dítě do hlavy, ono zaplakalo ještě jednou a obviněná kopla je do hlavy podruhé, načež dítě umlklo...“.¹⁰⁰

Velkou krutost prokázala rovněž Barbora Kalvová, která v Nymburku 24. září 1884 „... chopivši je jednou rukou za hlavičku, druhou ruku do jeho úst strčila, mu silným trhnutím obě polovice sanic od sebe odtrhla...čímž se krček dítěte z větší části přetrhl, načež dítě v okamžiku mrtvé bylo...“.¹⁰¹

Některé ženy usoudily, že nejjistějším způsobem, jak se zbavit nechtěného dítěte, je utopit ho, čímž obvykle vyřešily i problém, co s mrtvolkou. Infanticida tohoto druhu byla páchána nejen v řekách či rybnících, ale rovněž i na místech méně vhodných, např. v potocích, studnách, a když bylo nejhůře, posloužila k tomuto účelu i obyčejná louže. Různé druhy utopení byly použity celkem v sedmi procentech, tj. u čtyřiceti tří případů, přičemž tento způsob aplikovalo v obou sledovaných obdobích vždy sedm procent žen.

Františka Kašparová dne 1. srpna 1888 na půdě ve Stěnkově přivedla na svět bez cizí pomoci dítě, které pak usmrtila jeho vhozením do řeky Orlice. Okolí však pojaló podezření, že porodila, došlo k vyšetřování, při němž se Františka Kašparová přiznala. Četníkům se však nikdy nepodařilo mrtvolku holčičky nalézt, a tak byla její matka v podstatě odsouzena na základě svého vlastního přiznání.¹⁰²

---

⁹⁷ SOA v Praze, TŘ 19, 1888 (1461–1530), os. č. 1476, Barbora Blabolilová, obžalovací spis.

⁹⁸ Čtrnáct procent odpovídá devadesáti dvěma případům takto spáchaných infanticid.

⁹⁹ SOA v Praze, TŘ 81, 1914–1915 (4701–4745), os. č. 4724, Marie Zamostná, spis obžalovací.

¹⁰⁰ SOA v Praze, TŘ 88, 1916 (5001–5040), os. č. 5012, Anna Pawlýnová, spis obžalovací.

¹⁰¹ SOA v Praze, TŘ 12, 1884–1885 (971–1050), os. č. 980, Barbora Kalvová, rozsudek.

¹⁰² SOA v Praze, TŘ 19, 1888 (1461–1530), os. č. 1515, Františka Kašparová, obžalovací spis.

Do vody hodila 23. února 1888 v Dlažkově své dítě i Terezie Hrabíková, která v okamžiku, kdy se po vesnici rozeslo, že bylo v řece nalezeno mrtvé dítě a její zaměstnavatelka „...hubovala na takovou nelidskou matku, byla taktéž Terezie Hrabíková nad takovým činem rozhořčena a řekla: „Taková mrcha by zasloužila pět, šest let!“...“.¹⁰³ Poté, co jí byl tento čin dokázán, však dostala, na rozdíl od svého předchozího návrhu, pouze tři roky těžkého žaláře.

Voda sloužila i jako skrýš pro mrtvá tělíčka. Anna Růžičková své mrtvé dítě hodila do „vejčité“ louže o velikosti 9,5 x 4,5 metru, hluboké asi 75 centimetrů, kde bylo dne 14. dubna 1894 objeveno kovářem Antonínem Podholou, který tudy šel. Spatřil „... v louži u silnice v Bořenovicích se nacházející něco bělavého, což za zdechlinu považoval a když ledabyle bičičštěm do louže šlehl a voda se pohnula, seznal, že to mrtvola dítky...“.¹⁰⁴

Výjimečnými se jeví případy, kdy se ženy svého dítěte zbavily nožem či nějakým jiným ostrým nástrojem. Tímto způsobem zabila svá miminka dvě procenta žen, které měly většinou vražednou zbraň uloženu někde ve své blízkosti, takže po ní krátce po porodu sáhly a svůj, obvykle předem naplánovaný skutek, dokonaly. Častěji bylo rozřezání či rozsekání používáno po vzniku Československa, kdy je uplatnily čtyři ženy, tedy tři procenta. Do vzniku republiky takto vraždilo jedno procento budoucích trestanek. Tyto vraždy patří k nejbrutálnějším.

Otřesným se jeví čin Růženy Svobodové, která se 24. ledna 1931 v Praze VII. „... dle svého doznání chtěla zbaviti dítěte za každou cenu, a proto jakmile přetrhla pupeční šňůru, vzala dítě do ruky za hlavičku, běžela s ním do kuchyně, vzala kuchyň. nůž, vrátila se zase do záchodu, tam pustila dítě s výše asi jednoho metru na podlahu. Při tom se dítě ještě hýbalo, ale už prý nekřičelo. Na to přeřízla obviněná dítě dvěma řezy na 3 díly a to nejprve přeřízla krk a oddělila tak hlavu od trupu a pak druhým řezem přes trup rozřízla dítě na další dva kusy...“.¹⁰⁵

Možná ještě hůře se zachovala devětadvacetiletá svobodná služka Kateřina Graulíková, která po večerním porodu ve chlévě v Moravské Nové Vsi 5. července 1941 „...když dítě kňouralo, odešla do vedlejší místnosti, kde vzala nůž, který tam bývá ložen pro krájení krmiva, a vrátila se zpět do chléva. Na to ve tmě uchopila novorozeně za hlavu, obrátila ho obličejem k zemi a snažila se mu přeříznout krk. Jelikož se jí nůž smekl, obrátila novorozeně obličejem vzhůru, přeřezala mu nožem krk s pravé strany, přičemž přeřízla krční svalstvo, velké cévy, hltan a páteř s míchou, takže ráno šla do hloubky dvou třetin krku.

¹⁰³ SOA v Praze, TŘ 19, 1888 (1461–1530), os. č. 1478, Terezie Hrabíková, vyšetřovací spis.

¹⁰⁴ SOA v Praze, TŘ 31, 1894 (2206–2270), os. č. 2230, Anna Růžičková, spis obžalovací.

¹⁰⁵ SOA v Praze, TŘ 133, 1931 (6856–6884), os. č. 6871, Růžena Svobodová, spis obžalovací.

Poté obžalovaná novorozeně, pravděpodobně již mrtvé, zabalila do starší zástěry, vložila do plechového džberu na vodu, s nímž odešla na dvůr Františka Petrjánoše (u něj sloužila), kde mrtvolku hodila ze záchodu do močůvkové jámy, v níž bylo asi 170 cm močůvky...“.¹⁰⁶ Podle soudu tím prokázala nedostatek citu, velkou brutálnost a surovost, za kterou jí byl vyměřen trest šesti let těžkého žaláře.¹⁰⁷ Kateřina Graulíková se zřejmě v trestnici polepšila, neboť poté, co byla propuštěna, odešla pracovat do kláštera v Horní Sloupici v okrese Litomyšl.¹⁰⁸

Podobnou otrlost prokázala i Anna Havlová, která 23. května 1884 v Zlonici „... uhodila dítě železnou motykou, kterou řepu okopávala, dvakrát se vši silou do hlavičky, tak že dítě žádných známek života více nejevilo...“. Na to pak chlapečka zabalila do jupky a nesla k místnímu nádraží, kde ho chtěla zahrabat do navážky. Cestou pak viděla, že se dítě ještě hýbe, a proto ho znovu uhodila motyčkou do hlavy, načež svůj čin dokončila tak, jak si naplánovala.¹⁰⁹

Existovala samozřejmě ještě řada dalších způsobů, kterými byla infanticida páchána, avšak jejich počet nebyl natolik velký, aby se výrazněji promítnul do výše uvedené tabulky.

K méně častým způsobům usmrcení, použitým pouze ve čtyřech případech, a to vždy před vznikem Československa, patřilo například zahrabání dítěte zaživa do země. Tímto způsobem byly vražděny nejen děti porozené v přírodě, tj. v lese, na cestě či na poli, ale i ty, které přišly na svět v obydlí.

Doma ve Stříbreci porodila 15. června 1884 holčičku Marie Němcová. Ze strachu a z hanby jí vzala, zavinula do kusu hadru a zakopala ve světnici, ve které bydlela, pod stůl. Na nátlak hospodáře, který tušil, že tajně porodila, se přiznala a nakonec sama dítě z jamky pod stolem vytáhla.¹¹⁰

Značnou otrlost prokázala Pavlína Šaradínová, která porodila v lese u Poličky 14. června 1946 holčičku, načež vykopala jámu, ještě živou ji do ní položila a následně zahrabala. Pak se vrátila na pole a pokračovala s ostatními v práci.¹¹¹

Zcela ojedinělým způsobem, avšak neméně drastickým, bylo upálení novorozeněte. Tímto způsobem usmrtila svou holčičku třiatřicetiletá rozvedená

---

¹⁰⁶ SOA v Praze, TŘ 152, 1942 (7511–7555), os. č. 7512, Kateřina Graulíková, spis obžalovací.

¹⁰⁷ SOA v Praze, TŘ 152, 1942 (7511–7555), os. č. 7512, Kateřina Graulíková, rozsudek.

¹⁰⁸ SOA v Praze, TŘ 152, 1942 (7511–7555), os. č. 7512, Kateřina Graulíková, spis trestanky.

¹⁰⁹ SOA v Praze, TŘ 11, 1884 (900–970), os. č. 916, Anna Havlová, spis obžalovací.

¹¹⁰ SOA v Praze, TŘ 11, 1884 (900–970), os. č. 939, Marie Němcová, spis obžalovací.

¹¹¹ SOA v Praze, TŘ 157, 1944–1945 (7731–3397), os. č. 7772, Pavlína Šaradínová, vyšetřovací protokol.

služka Antonie Marková, která porodila dopoledne 24. července 1927 v Jistebnici. V poledne se rozhodla, že se dítěte zbaví. Přistoupila tedy k posteli, na které miminko leželo, chvíli se na ně dívala, pak je vzala „... a vstrčila je hlavičkou napřed do ohně v kamnech, do nichž se dítě celé vešlo, ježto bylo maličké. Na to zavřela obviněná kamna a šla zase ven po své práci a když asi za půl hodiny se vrátila, zjistila, že dítě je pouze ohořelé a proto přiložila do kamen ještě dvě louce dříví, by shořelo úplně a zase z pokoje odešla po své práci...“.¹¹²

Nižší trestní sazbou, a to obvykle v délce trvání jednoho roku a sedmi měsíců, byly postihovány ženy, které své děti nechaly zemřít. V rámci soudního řízení byly tyto činy kvalifikovány jako úmyslné opomenutí pomoci při porodu. Takto mohly být posuzovány pouze skutky, při kterých matka úmyslně zavinila smrt svého dítěte například tím, že ho v zimě nechala po porodu ležet na sněhu nebo ve studené místnosti, nepodvázala mu pupeční šňůru, čímž ho nechala vykrvácet, zahrabala ho např. do sena, čímž se sice udusilo, ale ne přímo její rukou, či když ho nechala zemřít hladu. Ženě, která měla být odsouzena za infanticidu spáchanou tímto způsobem, muselo být prokázáno, že věděla o tom, že je dítěti nutno pomoci, ale úmyslně toho nedbala. Za celé sledované období zabilo své dítě tímto způsobem pět procent žen.

Za úmyslné opomenutí pomoci byla odsouzena například Františka Šafaříková, která dne 17. května 1915 v Katovicích porodila dítě mužského pohlaví. Tvrdila, že se při porodu přetrhla pupeční šňůra a dítě spadlo do záchodu. Ona, protože měla velké bolesti, ho nemohla asi půl hodiny vyndat. Když se jí ulevilo, viděla, že dítě už jen slabě dýchá a domnívala se proto, že stejně zemře. Přikryla ho proto slámou, zemí a popelem, aby ho nikdo neviděl. „... Usmrtití tím dítě nechtěla a vůbec na děcko ruky nevložila. Tak zůstalo dítě ležet na záchodě až do 21. května 1915 večer, kdy je svině vyhrabala a tím celou věc vyzradila...“.¹¹³ Soudci uznali, že obžalovaná dítě nezavraždila, i když, jak se při výslechu přiznala, před jeho narozením o usmrcení uvažovala. Za úmyslné opomenutí pomoci jí soud vyměřil trest ve výši jednoho roku a tří měsíců v těžkém žaláři.

Kateřina Kyselová své dítě nechala 19. listopadu 1885 v Mikulech zmrznout, když ho po porodu v přírodě kousek poponesla, načež si byla nucena sednout, neboť z ní vycházelo lůžko. Pak „... dítě dosud živé strčila mezi dva kameny, dítě suchým listím zakryla a odešla...“.¹¹⁴ Za tento čin byla odsouzena na jeden a půl roku těžkého žaláře.

---

¹¹² SOA v Praze, TŘ 124, 1927 (6571–6600), os. č. 6583, Antonie Marková, spis obžalovací.

¹¹³ SOA v Praze, TŘ 84, 1915 (4831–4870), os. č. 4836, Františka Šafaříková, rozsudek.

¹¹⁴ SOA v Praze, TŘ 14, 1885–1886 (1126–1185), os. č. 1177, Kateřina Kyselová, spis obžalovací.

Podobný způsob smrti chystala svému dítěti i Anna Foubíková, která porodila 25. ledna 1881 v Benešově a aniž se přesvědčila, zda dítě žije „... hodila ho přes zeď hřbitova israelského...“. Zřejmě předpokládala, že tam dítě zemře zimou. Měla ovšem smůlu, neboť holčička měla při nálezů praskliny na lebce, které lékaři určili jako bezprostřední příčinu smrti, přičemž ovšem uznali, že zima smrt dítěte mohla uspišit. Anna Foubíková dostala trest v obvyklé výši tří let těžkého žaláře.¹¹⁵ Od vzniku trestnice do jejího zániku nechalo své miminko zmrznout šest žen, pět z nich přitom v době do vzniku republiky. U poloviny z nich byl jejich čin posouzen jako úmyslné opomenutí pomoci, tři dostaly trest ve výši tří let.¹¹⁶

V celém sledovaném období nebylo možno údaj o způsobu, jakým byla infanticida spáchána, zjistit u osmnácti procent žen, a to především těch, které byly do Řep poslány před rokem 1880, neboť jejich spisy se v naprosté většině případů nedochovaly.¹¹⁷

U některých žen byl jejich čin odhalen ještě dříve, než se jim ho podařilo zamaskovat. Například k Marii Chmelíkové přispěchala porodní bába, která se ihned ptala, jestli už porodila. Ona „... odvětila, že né, a že pak, když dítě mezi nohama obviněné našla porodní bába, pravila: „Vy nešťastná mrcho, vy již to zde máte a máte na tom nohu...“.¹¹⁸

Těsně po porodu byla rovněž přistižena Marie Majerová. Svědci ji nutili, aby šla s dítětem k porodní asistentce. Již tehdy prokázala nedostatek citu, neboť dítě „... popadla jako králíka a hodivše je ústy obrácené do tašky z voskového plátna...“ odešla k asistentce, neboť ta musela všechny porody hlásit.¹¹⁹

Za zločin infanticidy byl rovněž považován čin, který nebyl hned dokonán. Stačil pouhý pokus o něj, který vedl k následné smrti. K dítěti Markéty Knebsové, které již skoro nedýchalo, byla 17. července 1880 v Prachaticích povolána porodní bába. Ta ho vykoupala a „... přivedla je tak dalece k sobě, že začalo dýchat, poněvadž ale dítě také na více místech, na krku krví potřísněné

---

¹¹⁵ SOA v Praze, TŘ 4, 1880–1881 (302–435), os. č. 353, Anna Foubíková, spis obžalovací.

¹¹⁶ Jako úmyslné opomenutí pomoci bylo zmrznutí dítěte označeno u Kateřiny Kyselové, SOA v Praze, TŘ 14, 1885–1886 (1126–1185), os. č. 1177, rozsudek; Elisabeth Staňkové, SOA v Praze, TŘ 23, 1890 (1726–1780), os. č. 1740, rozsudek a Marie Vernerové, SOA v Praze, TŘ 51, 1904 (3416–3465), os. č. 3434, rozsudek. Za infanticidu byl tento čin považován u Anny Foubíkové, SOA v Praze, TŘ 4, 1880–1881 (302–435), os. č. 353, rozsudek; Anny Kaiserové, SOA v Praze, TŘ 50, 1903–1904 (3361–3415), os. č. 3408, rozsudek a Anny Ungrové, SOA v Praze, TŘ 151, 1941–1942 (7462–7510), os. č. 7462, rozsudek.

¹¹⁷ Do tohoto čísla jsou rovněž zahrnuty ženy, které zavraždily své dítě ještě jiným než výše uvedeným způsobem.

¹¹⁸ SOA v Praze, TŘ 5, 1881–1882 (436–524), os. č. 524, Marie Chmelíková, spis obžalovací.

¹¹⁹ SOA v Praze, TŘ 133, 1931 (6856–6884), os. č. 6864, Marie Majerová, spis obžalovací.

bylo, chtěla mu tu krev omýti, však se přesvědčila, že jsou to škráby od nechtů, že dítě bylo škrveno, tudíž donesla dítě k lékaři...“, u něhož dítě zemřelo.¹²⁰

Jistě velikou bolest způsobila své holčičce Růžena Mášová z Brna, která ji porodila do záchodu, „... dítě křičelo, obžalovaná ho za nožičky vytáhla z mísy a pak toto počala rukou pod krčkem škrtnouti, až toto zůstalo v bezvědomí a šla mu z úst krvavá pěna ...“. Zaměstnavatelka však zaslechla dětský pláč, vysadila proto dveře záchodu a našla dítě studené a v bezvědomí, nicméně ještě se jí ho podařilo přivést k životu. Nechala ho odvézt do porodnice v Brně, kde však dne 9. června 1941 holčička zemřela na oboustranný zánět plic.¹²¹

Větší štěstí měla nemanželská holčička děvečky Anny Chromé, která se jí pokusila zavraždit 6. července 1916 v Čeňkově na půdě zahrabáním do sena. Hospodářka si však všimla, že děvečka vypadá „nějak jinak“, nespokojila se s jejím vysvětlením, že potratila a hledala, kde by dítě mohlo být. Když přišla na půdu, uslyšela silný, usedavý dětský pláč. Děťátko vyhrabala a zachránila. Anna Chromá byla odsouzena za zločin nedokonaného zavraždění dítěte na tři roky těžkého žaláře.¹²²

Délky trestu a jejich zstření

K tomu, aby ženy mohly být odsouzeny za vraždu novorozence, musely tento čin spáchat bezprostředně po porodu. Pokud zabily například měsíc staré dítě, byly souzeny a odsouzeny za zabití.¹²³

Délka trestu žen odsouzených za infanticidu se měla podle zákona pohybovat v rozmezí deseti až dvaceti let těžkého žaláře u svobodných matek,¹²⁴ v případě zavraždění dítěte manželského se zločin měl trestat doživotím.¹²⁵

---

¹²⁰ SOA v Praze, TŘ 3, 1879–1880 (1–280), os. č. 263, Markéta Knebsová, spis obžalovací.

¹²¹ SOA v Praze, TŘ 151, 1941–1942 (7462–7510), os. č. 7471, Růžena Mášová, rozsudek.

¹²² Anna Chromá měla v době spáchání již jedno nemanželské dítě, které jí vychovávala její matka. SOA v Praze, TŘ 89, 1916–1917 (5041–5080), os. č. 5054, Anna Chromá, rozsudek. Odsouzena byla podle § 8, 139 tr. z.

¹²³ Za zabití byla podle § 279 tr. z. odsouzena Alžběta Jurgová, která utopila své měsíc staré dítě. SOA v Praze, TŘ 102, 1921–1922 (5701–5770), os. č. 5726, Alžběta Jurgová, rozsudek.

¹²⁴ Za svobodnou matku byla považována podle § 363/1811 Občanského zákoníku žena neprovdaná, vdova a rozloučená manželka, které se dítě narodilo po 300. dnu po zrušení svazku manželského, jestliže se neprokázalo, že jde o mimořádně opožděný porod a dítě bylo zplozeno manželem ještě v manželství. Dítě zplozené rozloučeným manželem a rozloučenou manželkou po rozluce bylo považováno za dítě nemanželské – viz § 340/1811 Občanského zákoníku. Více Karel Frypés, *O právních poměrech dětí, poručencův a opatrovancův*, Praha 1917; Bruno Kafka, *Právo rodinné*, Praha 1924; Jaromír Sedláček, *Rodinné právo*, Brno 1934.

¹²⁵ Rozdíly ve výši trestu při zabití novorozence zrozeného v manželství a mimo ně vycházely

Jestliže bylo prokázáno, že novorozenec zahynul opomenutím potřebné pomoci, měla se délka trestu pohybovat v rozmezí pěti až deseti let.¹²⁶ Jestliže si obžalovaná zatímní a vyšetřovací vazbu sama nezavinila, byla jí po vynesení rozsudku odečtena od výše trestu.¹²⁷

Praxe však byla jiná. Nejčastější délka trestu u tohoto typu trestného činu byla tři roky. Bylo jí užito ve čtyři sta třiceti sedmi případech, tj. u šestačtyřiceti procent, a to jak u svobodných, tak u vdaných či ovdovělých žen. Pravdou ovšem je, že žádná z provdaných žen neuvedla, že zavražděné dítě mělo manželský původ.¹²⁸ Ve velké většině těchto kauz měly provdané ženy milence, nebo s nimi muž nežil, a to buď proto, že odjel za prací do ciziny, obvykle do Ameriky, což se dělo především v letech 1912 a 1913,¹²⁹ nebo odešel do jiného města monarchie, později Československé republiky, a nechal ji, třeba i s větším počtem dětí, samotnou. Byly ovšem i ženy, které opustily své muže, přičemž i ony jim občas nechaly děti na starost. Například Sabina Pozděňová, původně žena továrního dělníka z České Skalice a matka tří dětí, se po svatbě, jak uvedl do obžalovacího spisu její muž „... stala za krátkou dobu velice nepořádnou, utratila peníze, za kterýmkoliv účelem ji svěřené... odbývala jeho a též děti, ponechala děti mnohdy celé půldne bez dohlídky, sama se toulajíc. Roku 1892 uprchla svému muži a více se nevrátila...“.¹³⁰

---

ze zákona, který přihlížel k sociální a ekonomické situaci matky. *Gesetzbuch ueber Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen* (1803), Wien 1815, § 36–40, s. 323–325.

¹²⁶ Viz § 139 tr. z. V případě, že bylo dítě odloženo na odlehlém, obvyčejně nenavštěvovaném místě, nebo za takových okolností, že nemohlo být snadno zpozorováno a zachráněno, měla být žena potrestána podle § 150/1811 Občanského zákoníku trestem těžkého žaláře od jednoho do pěti let.

¹²⁷ Tyto skutečnosti byly uvedeny v § 55 a tr. z.

¹²⁸ Za nemanželské bylo považováno dítě narozené mimo platné manželství nebo takové, které manžel neuznal za řádně v manželství zplozené. Pokud byla žena vdova či žila v rozloučeném manželství a dítě se narodilo po třístém dnu od zrušení svazku, bylo v naprosté většině považováno též za nemanželské, podobně jako v případě, kdy bylo zplozeno rozloučenou manželkou a rozloučeným manželem. Více viz § 5, 138, 156, 158, 339, 340, 363 tr. z. Dokladem této praxe bylo právní posouzení infanticidy spáchané Annou Siegelovou, která vstoupila do manželství na svatého Martina roku 1879 jako těhotná, což ovšem svému muži a dokonce i faráři těsně před svatbou zatajila. V noci ze 14. na 15. února 1880 pak tajně k ránu porodila, dítě zavřela do truhly a až 19. února ho vyndala a s železkiem od cihly na krku ho hodila do rybníka u Svinišťanského dvora. SOA v Praze, TR 3, 1879–1880 (1–280), os. č. 225, Anna Siegelová, spis obžalovací.

¹²⁹ V roce 1912 odešlo do Ameriky třicet a v roce 1913 dvacet procent mužů vdaných žen, které následně spáchaly „dítkovraždu“.

¹³⁰ SOA v Praze, TR 31, 1894 (2206–2270), os. č. 2214, Sabina Pozděňová, obžalovací spis.

**Tabulka 8. Délka trestů žen odsouzených za infanticidu
v letech 1865-1948 (v %)**

Délka trestu	1865-1918	1919-1948
do 2 let	6	8
3 – 4 roky	54	71
5 – 6 let	34	13
7 – 8 let	5	5
9 a více let	1	3
celkem	100	100

Sestaveno autorkou, zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy.

Jedinou ženou, která otěhotněla v Americe a následně se vrátila zpět domů porodit a zavraždit dítě, byla Anna Brůnová, která v červnu 1895 odjela do Nového světa za svým otcem. Zde si ve městě Gvatama našla práci jako služka a seznámila se s jistým Janem, který zde pracoval na farmě jako čeledín. To se stalo „... v polovici února a začátkem března 1896 s ním tělesně obcovala, následkem čehož obtěžkala. Dne 3. září b. r. se, jsouc patrně nasycena slastmi zaoceanského života, vrátila zpět do Evropy do své příslušné obce Dolního Oujezda...“.¹³¹

Za dobu trvání trestnice v Řepích bylo nejvíce žen, odpykávajících si svůj trest za zločin infanticidy, odsouzeno na dva až tři roky těžkého žaláře. V letech 1865–1918 tvořily čtyřiapadesát procent, v letech 1919–1948 se jejich počet zvýšil dokonce až na sedmasedmdesát procent. V obou sledovaných obdobích byla tato délka trestu v naprosté převaze, odsouzeno k ní bylo čtyři sta třicet pět a devadesát pět žen, což představuje dohromady sedmapadesát procent ze všech trestanek odsouzených podle § 139 tr. z.

Jednatřiceti procentům žen ze všech odsouzených za vraždu narozeného dítěte, tj. dvěma stům osmdesáti devíti, byl soudem uložen trest ve výši od čtyř do šesti let. Více se používal v letech 1865–1918, kdy k němu odsouzené ženy tvořily čtyřiatřicet procent, což představuje pokles oproti trestu dvou až tří let o dvacet procent, respektive o sto šedesát čtyři ženy. Pro léta 1919–1948 představuje úbytek ještě větší, neboť z jedmasedmdesáti procent se jejich počet snížil na třináct, tedy o plných osmapadesát procent, což početně představuje sedmasedmdesát trestanek.

Trest ve výši do dvou let těžkého žaláře byl u soudu udělen v celém sledovaném období šesti procentům žen, které spáchaly zločin infanticidy. V letech 1865 - 1918 k němu bylo odsouzeno šest a v letech 1919–1948 osm procent trestanek odsouzených za výše uvedený čin.

¹³¹ SOA v Praze, TR 36, 1896–1897 (2531–2600), os. č. 2562, Anna Brůnová, spis obžalovací.

Těžký žalář v délce trvání šesti až osmi let byl soudem uložen v obou sledovaných obdobích pěti procentům, tj. čtyřiceti devíti ženám.

Vysoké tresty nad osm let byly použity celkově jen u jednoho procenta trestanek, přičemž ve starším sledovaném období byla tato sazba soudem vyměřena jedenácti ženám z osmi set jedenácti a v období od vzniku Československé republiky do zrušení trestnice v Řepích pouhým čtyřem ze sto třiceti pěti.

Obecně platilo, že soud se snažil poukázat na co největší množství polehčujících okolností,¹³² mezi které patřilo přiznání se hned při prvním výslechu, zachovalost (byla zjištěna u pětaosmdesáti procent odsouzených), nízký věk, slabý rozum, zanedbané vychování či nedostatečná výchova,¹³³ chabý cit mateřský,¹³⁴ strach např. před otcem, reakcí okolí¹³⁵ či velkou chudobou. Zároveň býval obvykle zjišťován tělesný stav mrtvého novorozence, tedy to, zda bylo již zcela vyvinuté a samostatného života schopné. Ženy se totiž často vymlouvaly, že porodily dítě mrtvé. Proto byl lékaři prováděn test, který jednoznačně určil, zda dítě bylo v takovém stavu, jak vypovídala matka, nebo zda došlo k vraždě. Lékaři během pitvy odebrali dítěti plíce, které vložili do vody. Jestliže plavaly na vodě a byly „rozednuté“, bylo to považováno za jasný důkaz, že miminko muselo po porodu alespoň krátký čas samostatně žít a dýchat a žena tedy vraždila.¹³⁶

Klasickým příkladem ženy, u níž soud shledal řadu polehčujících okolností, může být nádenice Anna Jelínková, která byla svědky vylíčena jako „...duševně

---

¹³² Všechny okolnosti, které mohly sloužit ke zmírnění trestů, byly uvedeny v § 46 tr. z. Polehčující okolnosti byly vyjmenovány v § 264 tr. z. V případě, že převážil počet polehčujících okolností u některého přestupku či přečinu, přičemž se dalo předpokládat, že se viník polepší, mohl být použit § 266 tr. z., podle něhož se mohlo nejen změnit vězení v mírnější stupeň, ale i zákonný trest mohl být snížen pod nejnižší trestní sazbu.

¹³³ Za zanedbané vychování se považoval nemanželský původ, případně výchova od útlého dětství v cizí rodině, útulku či přímo ve službě. Tato polehčující okolnost byla použita např. u devatenáctileté služky Anny Juráňové, která dne 11. května 1936 v Radějově na půdě uškrtila hadrem svého chlapečka, za což jí soud vyměřil trest ve výši tří let, přičemž vzal v úvahu právě skutečnost, že jí jen do tří let vychovávala matka, do šesti let pak byla v útulku v Doubravníku a do čtrnácti let v útulku v Brně. SOA v Praze, TŘ 144, 1936 (7201–7225), os. č. 7217, Anna Juráňová, spis obžalovací.

¹³⁴ Chabý cit mateřský byl jako polehčující okolnost uveden například u H. Steinbrüknerové. SOA v Praze, TŘ 106, 1922 (5906 - 5950), os. č. 5945, Hermína Steinbrüknerová, rozsudek.

¹³⁵ Vraždu dítěte spáchala z obavy před otcem například Anna Štufková, SOA, TŘ 157, 1944 až 1945 (7731 - 7797), os. č. 7751, Anna Štufková, spis vyšetřovací.

¹³⁶ Lékaři předpokládali, že plíce nadnáší vdechnutý vzduch. Již na konci 17. století však byla tato technika (hydrostatická docimásie) zpochybňována na německých univerzitách, kde někteří profesori upozorňovali na fakt, že například i počínající rozklad může uvolňovat plyny.

zanedbaná, která ani nejzákladnější nauky náboženské nemá, dokonce ani číst a psát se nenaučila...“. Navíc starosta, u kterého dva roky sloužila, ji vylíčil jako „... holku hodnou a nerozumnou, která vše věřila, co jí kdo řekl; o muzikách netancovala, stávala u dvířel a tam nechávala sebou strkati, chasa ji mačkala ke zdi a tahala ven z hospody, protože pak při tom byla i tělesně vyvinutou, podlehla svodům...“.¹³⁷

Mezi polehčující okolnosti bylo řazeno i zneužití, a to jak cizím člověkem tak rodinným příslušníkem. Marie Koutníková doplatila na to, že vedla bratrovi–vdovci domácnost a pomáhala vychovávat čtyři děti. Jak uvedla do vyšetřovacího protokolu, hned druhý den poté, co se k němu nastěhovala „... zneužil jí však bratr k mimomanželské souloži...“. Žena následkem styků otěhotněla a 26. července 1914 porodila chlapečka, kterého ve chlévě udusila výkaly, za což jí byl vyměřen trest ve výši tří let těžkého žaláře.¹³⁸

Polehčující okolnost se snažila pro sebe výpovědí získat Barbora Kočí, která uvedla, „...že šla loňského roku v zimě poslední den před novým rokem do Josefova navštívit syna a když šla za Bozděkovem do lesa po pěšinu, potkala staršího mužského, který s ní začal cloumat a poněvác se mu nemohla ubránit, tedy toho docílil, že s ní tělesně obcoval, následkem toho obtěžkala...“. Tato sedmačtyřicetiletá domkářka, matka dvou dětí, sama sebe odsoudila, neboť podle lékařů musela „obcovati“ mezi 15. a 20. říjnem, tedy ne v době, kterou uvedla.¹³⁹

Na výši trestu mělo vliv rovněž i udání spolupachatelů. Milada Vopátková prozradila, že svého chlapečka zavraždila v Hrdlořezích 23. prosince 1932 vhozením do kbelíku s vodou na radu Libuše Juříkové. Milada Votápková byla odsouzena ke třem a Libuše Juříková k deseti letům těžkého žaláře.¹⁴⁰

Zvláštním případem polehčující okolnosti bylo delší než nezbytně nutné uvěznění. Tento případ se stal v roce 1903 obviněné Anně Petřů, která se přiznala již při prvním výslechu dne 5. března, že svého syna zavraždila 17. prosince 1902 v Bezděčíně ve světnici domu, ve kterém bydlela, tak, že mu nacpala noviny do úst, avšak k procesu došlo v Táboře až 4. května 1903.

---

¹³⁷ SOA v Praze, TŘ 58, 1907 (3746–3785), os. č. 3772, Anna Jelínková, spis vyšetřovací.

¹³⁸ SOA v Praze, TŘ 80, 1914 (4651–4700), os. č. 4678, Marie Koutníková, rozsudek. Bratr trestanky byl zřejmě souzen podle § 131 tr. z., který pojednával o zprznění krve, které mohlo být spácháno mezi příbuznými v pokolení vzestupném nebo sestupujícím, přičemž trest se pohyboval v rozmezí šesti měsíců a jednoho roku. Pokud mu byl prokázáno násilné smilstvo, byl souzen dle § 125 a 126 tr. z., kde se trestní hranice pohybovala mezi pěti až desíti lety.

¹³⁹ SOA v Praze, TŘ 17, 1887 (1326–1400), os. č. 1388, Barbora Kočí, spis obžalovací.

¹⁴⁰ Libuše Juříková byla odsouzena na základě § 137 II saz. tr. z. SOA v Praze, TŘ 142, 1935 (7141–7173), os. č. 7146, Milada Votápková, rozsudek.

V rozsudku bylo uvedeno, že „... obviněná bez své viny delší dobu byla vězněna...“. Otázkou zůstává, na kolik byla tato okolnost vzata v úvahu při konečném verdiktu, který zněl na tři roky a šest měsíců,¹⁴¹ neboť obecně platilo, že doba strávená ve vyšetřovací vazbě od okamžiku zatčení do převezení do vazební věznice se od trestu uděleného soudem odečítala.¹⁴²

Mezi polehčující okolnosti patřila často také obava z toho, jak dítě po narození dotyčná uživí. Marie Zahrádková¹⁴³ se na porod svého nemanželského dítěte dobře připravovala. Dne 19. května 1886 se vydala přes protest matky do pražské porodnice. Tam ovšem nedošla, neboť jí cestou přepadly bolesti. Nakonec porodila v lese u Vráže holčičku. Po porodu sice utrhla pupeční šňůru, avšak tuto nepodvázala. Po krátkém odpočinku děcko umyla v potoce a oblékla do košilky a čepičky, které si s sebou nesla. Pak ji prý napadlo, že by se měla dítěte zbavit. Dlouho to přemáhala, až nakonec miminko hodila do vody, protože se obávala, že by ho neuživila.¹⁴⁴

Ženy se rovněž často pokoušely vyvolat dojem, že svůj čin spáchaly v okamžiku prudkého pomnutí smyslů krátce po porodu,¹⁴⁵ avšak málo které z nich to bylo uvěřeno.

Naopak, mezi nejčastější přitěžující okolnosti patřil prokázaný úmysl vraždit, k čemuž kromě řečí, které někdy dotyčné vedly, stačilo i to, že si žena nechystala pro dítě žádnou výbavičku, či pokud, což se stávalo velice často, až do poslední chvíle tajila, že je v jiném stavu. Přitížit si mohla i tehdy, když zapírala, a to nejen porodní asistentce či doktorovi, ale i četníkům.¹⁴⁶

Františka Rotlerová porodila a zavraždila svou holčičku 22. června 1896 ve Žďáru, přičemž do poslední chvíle „tvrdošijně zapírala“, že je těhotná. To se jí stalo později osudným, neboť právě tímto jejím lhaním soud odůvodnil výši trestu pěti let, neboť podle jeho mínění „...úmysl zbaviti se dítěte vyrostl v její duši dávno předtím, ...není výsledkem chorobného rozechvění při porodu samém...“. K výši trestu zároveň přispělo to, že byla již jednou trestána pro přečin podvodu.¹⁴⁷ Podobně do poslední chvíle zapírala i Anna Příhodová,

---

¹⁴¹ Anna Petřů byla volně propuštěna 4. října 1906. SOA v Praze, TŘ 49, 1903 (3300–3360), os. č. 3331, Anna Petřů, rozsudek.

¹⁴² Tyto skutečnosti byly uvedeny v § 55a trestního zákona.

¹⁴³ Marie Zahrádková byla sama nemanželského původu, navíc měla ještě tři sestry. SOA v Praze, TŘ 15, 1886 (1186–1250), os. č. 1227, Marie Zahrádková, spis obžalovací.

¹⁴⁴ SOA v Praze, TŘ 15, 1886 (1186–1250), os. č. 1227, Marie Zahrádková, spis obžalovací.

¹⁴⁵ Jak dlouho trval u matky dítěte onen mimořádný duševní stav, který měl být důvodem mírnějšího trestu, rozhodoval soud případ od případu. Srov. § 139, odst. 2 a sb. 2378/99.

¹⁴⁶ Všechny druhy přitěžujících okolností byly uvedeny v § 263 tr. z.

¹⁴⁷ SOA v Praze, TŘ 36, 1896–1897 (2531–2600), os. č. 2537, Františka Rotlerová, spis obžalovací.

jejíž dítě bylo objeveno pasačkou hus ve vodě nad splavem pod skálou v balíku s kamenem. Na přímou otázku ženy, u které se o den dříve, tj. 10. května 1888, ubytovala, neboť šla údajně do Bylan pro peníze, „...Náno snad to není Vaše“ obviněná prohodila „ne, já se toho nebojím“. Na vyzvání Lupinkové, aby se tam šla podívat, řekla obviněná, že třeba půjde a jala se obouvatí...“ V tom přišel obecní radní, který ji přímo obvinil a zavolal na ni četníka.¹⁴⁸

Tajný porod rovněž popírala Anna Kovářiková z Němčic. Dostavila se k ní proto porodní bába, která ji chtěla prohlédnout. To ona ovšem odmítla, řka: „... že si za celý svět své tělo visitírovat nenechá, že tak hloupou nebude, jako jedenkrát byla...“.¹⁴⁹ Porodní bába proto s nepořízenou odešla, ale nahlásila to, jak bylo její povinností, četníkům.¹⁵⁰ Kovářiková chtěla všechny „převézt“, a proto se o dva dny později vypravila k doktorovi do Volyně, „... předložila tomuto mrtvolu dítěte novorozeného ku prohlídce, udávajíc, že dítě jest nedonošené, že se jí dne 8. června 1887 splášily krávy a jí po zemi vlekly, že následkem toho dne 11. června 1887 porodila...“.¹⁵¹ Doktor se ovšem nedal zmást a vše rovněž ohlásil četníkům, kteří Kovářikovou odvedli do vyšetřovací vazby. Soud jí vyměřil trest ve výši sedmi let těžkého žaláře.¹⁵²

To, že je těhotná, popřela v roce 1909 v Brodu u Jaroměře i Anna Buninová, která na otázku hospodyně, zda náhodou není těhotná, odpověděla: „...ráda bych věděla s kým, snad se psem...“, načež ovšem lékař zjistil, že je v sedmém nebo osmém měsíci.¹⁵³

---

¹⁴⁸ SOA v Praze, TŘ 19, 1888 (1461–1530), os. č. 1503, Anna Příhodová, obžalovací spis.

¹⁴⁹ Anna Kovářiková byla již jedenkrát trestána pro vraždu dítěte, a to v roce 1879, kdy v červnu na půdě rukou uškrtila svého novorozeného chlapečka, za což dostala trest sedmi let těžkého žaláře. SOA v Praze, TŘ 17, 1887 (1326–1400), os. č. 1400, Anna Kovářiková, spis trestanky.

¹⁵⁰ Porodní bába se zde řídila zákonem, resp. § 15 a 16. nař. z 4. června 1881, č. 54 ř. z. a ministerským nařízením z 10. září 1897, č. 216 ř. z., které jí povinnost nahlášení podezřelých událostí přímo přikazovaly. Pokud by lékař, hojič, lékárník, porodní bába či ohledač mrtvých opomenul oznámit své pochybnosti, mohl být potrestán podle § 359 tr. z. pro přestupek peněžní pokutou od dvaceti do dvou set korun.

¹⁵¹ Anna Kovářiková se, možná nevědomky, řídila § 339, podle něhož se každá žena, která potratila či porodila dítě mrtvé nebo živé, které do 24 hodin po porodu zemřelo, musela přihlásit u osoby, která měla právo při porodu pomáhat. Pokud by nikoho takového neznala, měla jít k jakékoli úřední osobě, přičemž s sebou měla vždy přinést nedonošený plod nebo mrtvé dítě. Toto ustanovení se ovšem nevztahovalo na provdanou ženu, a to i v případě, že porodila nemanželské dítě (viz. rozh. z 13. března 1900, č. 3537). SOA v Praze, TŘ 17, 1887 (1326–1400), os. č. 1400, Anna Kovářiková, spis obžalovací.

¹⁵² SOA v Praze, TŘ 17, 1887 (1326–1400), os. č. 1400, Anna Kovářiková, spis obžalovací.

¹⁵³ SOA v Praze, TŘ 62, 1908–1909 (3901–3950), os. č. 3909, Anna Buninová, spis obžalovací.

Úmysl zabít své dítě byl prokázán rovněž Marii Poláškové z Mrlínku, která své těhotenství před nikým netajila, naopak před několika svědky opakovaně prohlásila „... že její milenec nic nemá, ona také a že tedy, co bude s dítětem, že chlapa, tím myslela Kyselého, kopne do prdele a že děcko uškrtí...“, což také 28. října 1936 učinila.¹⁵⁴

Třiadvacetiletá svobodná Anežka Wolaninová přijela jako jedna z dělníků rusínské a polské národnosti v létě 1914 na dobu polních prací na velkostatek Bedřicha Faltise do Teplic nad Metují. Dne 11. srpna 1914 ji spatřila jedna z dělnic se silně krví prosáklou sukní. Zeptala se jí proto, co se stalo. Na místo odpovědi na ni A. Wolaninová plivla. Žena si to nenechala pro sebe a všechno nahlásila hlavnímu dělníkovi, který poslal pro porodní bábu a sám se odebral na záchod vše prošetřit. Po dostavení se porodní báby A. Wolaninová oběma tvrdila, že jedla jablka a na to se napila vody, díky čemuž má bolení břicha. „... Při tom chovala se drze a hubovala na shromážděné lidi, že nemají tam co zevlovati...“.¹⁵⁵ Nakonec bylo mrtvé miminko objeveno a Wolaninová byla odsouzena ke třem letům těžkého žaláře.¹⁵⁶

Mezi přitěžující okolnosti bylo rovněž řazeno dobrovolné soužití Marie Chvojanové s jejím otcem Josefem v obci Kaštovice, které ovšem nemohlo uniknout všímavým spoluobčanům, kteří především na základě toho, že Chvojan zanedbával svoji manželku, dokonce „... jí z domácnosti vyloučiv, tolíko s dcerou svou Marií Chvojanovou hospodaří s touto ve světnici bydle, kdežto Kateřina Chvojanová obývá musí komoru...“ usoudili, že chlapec, který se Marii v únoru 1887 narodil a které ona následně zadusila, muselo být jejího otce.¹⁵⁷

Za infanticidu byla také souzena jednatřicetiletá Kateřina Jakubcová, která zavraždila své dítě 21. září 1884 v Chlistově. Při rozsudku jí přitížilo, že se prohřešila proti veřejné mravopoctnosti tím, že smilnila se svým sedmnáctiletým bratrem Antonínem, který byl nakonec odsouzen k ztrátě svobody na tři neděle, zatímco ona na tři roky těžkého žaláře doplněného řadou zostřujících trestů.¹⁵⁸

---

¹⁵⁴ SOA v Praze, TŘ 146, 1937 (7261–7290), os. č. 7267, Marie Polášková, spis obžalovací.

¹⁵⁵ SOA v Praze, TŘ 81, 1914–1915 (4701–4745), os. č. 4711, Anežka Wolaninová, spis obžalovací.

¹⁵⁶ Na mrtvolce dítěte A. Wolaninové byly při ohledání zjištěny „... na levé tváři a levé dolní čelisti podlitiny krevní, uprostřed krku strangulační rýhu s ložními oděrky a nad kotníkem levé nohy 2 mm hluboká, 3–4 mm široká rýha probíhající kolem celého povrchu nohy nad kotníkem...“. Miminko bylo uškrceno tkanicí. SOA v Praze, TŘ 81, 1914–1915 (4701 až 4745), os. č. 4711, Anežka Wolaninová, rozsudek.

¹⁵⁷ SOA v Praze, TŘ 17, 1887 (1326–1400), os. č. 1361, Marie Chvojanová, spis obžalovací.

¹⁵⁸ SOA v Praze, TŘ 12, 1884 - 1885 (971 - 1050), os. č. 981, Kateřina Jakubcová, rozsudek. Bratr K. Jakubcové byl odsouzen podle § 501 tr. z. s použitím § 266 tr. z.

Mezi přitěžující okolnosti bylo též počítáno nepřiznání se k trestnému činu, což se sice většinou nestávalo, ale existovaly samozřejmě výjimky, které do poslední chvíle zapíraly. Nikdy se například nepřiznala jednatřicetiletá vdaná pradlena Josefa Rontkiewiczová, která do protokolu na otázku, proč 15. ledna 1916 usmrtila své dítě, uvedla: „Jsu nevinna, neboť jsem tehdy dítě neměla, což i lékař zjistil. Druhý lékař však tvrdil, že jsem po dítěti, načež jsem byla odsouzena....“¹⁵⁹ Nakonec byla odsouzena k pěti letům těžkého žaláře.¹⁶⁰

Ovšem zcela výjimečným byl případ Anny Millerové, která byla podezřelá z vraždy novorozence, kterou jí však četníci nedokázali, neboť během výslechů stále tvrdila, že potratila a zbytky spálila. Proto byla 19. prosince 1893 propuštěna. Odešla domů do Libice, kde „... si toho vědoma, že u soudu pravdu neřekla, došla dne 22. prosince k Josefu Polákovi, aby si své věci odnesla a službu si vybrala a při tom řekla, že má na zahrádce dítě, že si je vezme...“. Polák jí považoval za pomatenou a nedovolil jí, aby šla na zahradu. Vše následně nahlásil porodní bábě, načež se během dalšího vyšetřování přišlo na to, že A. Millerová skutečně 12. prosince 1893 v komoře porodila a dítěti rozbila hlavu o tupý předmět.¹⁶¹

Vyšší tresty byly rovněž udělovány ženám, které spáchaly zločin infanticidy již poněkolkáté, případně byly odsouzeny za jiný protiprávní akt. V případě, že žena, na kterou padlo podezření,¹⁶² že zabila své novorozeně, porodila již dříve a její dítě náhle zemřelo, začalo se pátrat, zda i tehdy nemohlo jít o násilný trestný čin,¹⁶³ případně se přehodnocovaly starší výslechy či rozsudky soudů.

---

¹⁵⁹ SOA v Praze, TŘ 89, 1916–1917 (5041–5080), os. č. 5027, Josefa Rontkiewiczová, protokol ze dne 19. listopadu 1918.

¹⁶⁰ SOA v Praze, TŘ 89, 1916–1917 (5041–5080), os. č. 5027, Josefa Rontkiewiczová, rozsudek.

¹⁶¹ SOA v Praze, TŘ 30, 1893 - 1894 (2136 - 2205), os. č. 2173, Anna Millerová, rozsudek.

¹⁶² Kdykoliv na ženu padlo podezření, že tajně porodila, byla k ní pozvána porodní bába či lékař, kteří obviněnou prohlédli. Výsledek jejich zkoumání byl považován za jeden z hlavních důkazů. Za potvrzení porodu před krátkým časem byla považována například zvětšená děloha, krvavý výtok z pochvy, vyměšování maziva z prsních žláz, čerstvé trhlíny na čípku, vzhled břicha apod. Jako usvědčující důkazy byly použity třeba u Kateřiny Najmanové, SOA v Praze, TŘ 32, 1894–1895 (2271–2335), os. č. 2334, Kateřina Najmanová, obžalovací spis.

¹⁶³ Zločin Anny Šílové by asi zůstal nepotrestán, nebýt všímavosti porodní asistentky, která upozornila na nesoulad mezi dobou porodu, tj. sedmnáctou hodinou, a okamžikem, kdy jí rodiče pětadvacetileté ženy zavolali, tj. třiadvacátou hodinou. Při jejím příchodu již dítě nežilo, avšak nebyly patrné žádné známky násilné smrti. Proto bylo dítě pohřbeno. Pro vzniklé podezření však byla povolena exhumace, při které bylo zjištěno, že dítě bylo 22. prosince 1936 v Brandýse nad Labem udušeno rukou. SOA v Praze, TŘ 146, 1937 (7261–7290), os. č. 7270, Anna Šílová, spis obžalovací.

Růžena Krejsová stanula poprvé před Krajským porotním soudem v Písku dne 3. června 1894 za to, že v Chvalovicích po porodu zabila své dítě, což ovšem velice hrubě své zaměstnavatelce popírala, řka: „...Hovno jsem porodila...“ Soudem byla tehdy uznána jako nevinná, a proto byla propuštěna. Znovu souzena byla v Písku 5. září 1896, opět za infanticidu. Tentokrát jí soud dokázal, že svého chlapečka surově udusila v křoví na louce nedaleko Sedlovice. Do výše trestu se jí zřejmě započítal i předchozí čin, neboť jí byl udělen trest ve výši šesti let, což odpovídalo dvojnásobku doby, která byla tehdy v podobných případech udělována.¹⁶⁴

Podobně Františka Nášelová byla již dvakrát v podezření, že usmrtila své děti. Nejprve stanula před soudem v Uherském Hradišti 20. října 1927. Porota tehdy sedmi hlasy z dvanácti rozhodla, že infanticidu nespáchala, byla proto odsouzena na tři měsíce těžkého žaláře za zatajení porodu.¹⁶⁵ Znovu se postavila před soud 19. června 1930 a opět byla podezřelá, že zadusila své dítě. Ani tentokrát jí vražda dítěte nebyla prokázána.¹⁶⁶ Teprve v roce 1932 byla odsouzena na čtyři roky nepodmíněně za vraždu dítěte zadušením.¹⁶⁷

I Marii Mathaislové, která byla obviněna v roce 1905, že zabila své dítě, soudci napoprvé uvěřili, že následkem porodních bolestí dítěti možná bezděčně ublížila, a to i přes to, že lékaři tehdy u pitvané mrtvolky zjistili rozsáhlé zlomeniny lebečních kostí a všech žebér, které byly způsobeny tlčením o předmět nebo tvrdým předmětem do dítěte. Byla zproštěna obžaloby a odsouzena pouze za zatajení porodu na šest neděl. V roce 1908 byla Mathaislová opět obviněna z vraždy novorozence. Tentokrát jí byl čin dokázán, a byla proto odsouzena na tři roky těžkého žaláře.¹⁶⁸ Otázkou ovšem zůstává, kolik dětí vlastně zavraždila, neboť při své výpovědi v roce 1905 uvedla, že rodila již potřetí, přičemž poprvé jí dítě rovněž zemřelo.¹⁶⁹

Některé ženy byly navíc nepoučitelné. Opakovaně vraždila a navíc dopředu se na tyto činy připravovala Anna Štufková, která zabila své první dítě v dubnu 1942, přičemž ani nezjišťovala pohlaví novorozence. Do vyšetřovacího spisu uvedla: „... narozenému dítěti, které jsem po porodu zabalila do hadru, zmáčkla

---

¹⁶⁴ SOA v Praze, TŘ 35, 1896 (2471–2530), os. č. 2525, Růžena Krejsová, osobní spis.

¹⁶⁵ Zatajení porodu bylo posuzováno podle § 340 tr. z. jako přestupek, ke kterému byl uložen trest tuhého vězení v rozsahu od tří do šesti měsíců. Více rovněž v instrukcích pro porodní báby z 4. června 1881, č. 54 ř. z. a v ministerském nařízení z 10. září 1897, č. 216 ř. z.

¹⁶⁶ SOA v Praze, TŘ 135, 1932 (6921–6955), os. č. 6929, Františka Nášelová, spis obžalovací.

¹⁶⁷ SOA v Praze, TŘ 135, 1932 (6921–6955), os. č. 6929, Františka Nášelová, rozsudek.

¹⁶⁸ SOA v Praze, TŘ 59, 1907–1908 (3786–3825), os. č. 3815, Marie Mathaislová, rozsudek.

¹⁶⁹ SOA v Praze, TŘ 59, 1907–1908 (3786–3825), os. č. 3815, Marie Mathaislová, spis vyšetřovací.

jsem krček v úmyslu, abych je zaškrtila, kdyby bylo živé...“. Po spáchání činu pak „... dítě zabalené v hadru uložila jsem do krabice a druhého dne po porodu je v kamnech spálila...“. Následkem dalších styků s Václavem Pácalem v červenci 1943 opět otěhotněla. Zřejmě v důsledku zdařené a nikým nezapozorované první vraždy se rozhodla, že svůj čin zopakuje. „... neví pohlaví ... zmáčkla krček ... uložila do košíčku, který zasunula pod postel... třetí den po porodu dítě spálila, a to v malých kamnech...“.¹⁷⁰

Jistou dávkou obratnosti prokázala Terezia Doškářová, které se podařilo otěhotnět ještě před nástupem do výkonu trestu s čeledínem Františkem Pecharem, v dubnu 1896 pak nepozorovaně porodit a následně zabít dítě přímo v řepské trestnici, kde byla uvězněna pro stejný trestný čin.¹⁷¹ Odhalena byla trestankou Štěpánkovou, která vše nahlásila řeholní sestře Marii Pelagii Janlové. V novém procesu jí byl udělen trest šesti let, po necelých dvou letech však zemřela.¹⁷²

Pevný řád, který v trestnici panoval, se dařilo některým odsouzeným obcházet. Jejich touha po styku s jinými lidmi, především muži, však mohla mít i nečekanou dohru, jako se to stalo v případě Hermíny Steinbrücknerové, která byla odsouzena za dvě vraždy dětí k šesti letům těžkého žaláře. H. Steinbrücknerové se podařilo v trestnici opět otěhotnět, tentokrát s jedním ze zaměstnanců. Vypověděla: „...Otcem mého dítěte, které očekávám, jest pouze a jedině Jan Novotný, zaměstnaný všelikou prací, hlavně truhlářskou, na dvoře milosrdných sester... Znala jsem Novotného již delší dobu a toužila jsem po styku s ním. Nemohla jsem však touhu svoji uskutečnit, ježto jsme byli vždy pod dozorem... až v měsíci listopadu se mi podařilo s Novotným se smluviti na tajnou schůzku ve dvoře za místností, kde se skládají řízky, a tu jsme se na okamžik, vždy o půl šesté večer, kdy nás podporovala také již nastalá tma, sešli...“ Jan Novotný byl ze svého zaměstnání v ženské trestnici v Řepích propuštěn 1. prosince 1924. Hermína Steinbrücknerová uvedla, že týden poté zjistila, že je těhotná.¹⁷³ Byl to případ zřejmě nevídaný, neboť, jak vyplývá z dopisu adresovaného Ministerstvu spravedlnosti, za celých osmadvacet let působnosti zdejšího ústavu se nic takového nestalo. Že k tomuto činu vůbec mohlo dojít, přičítalo vedení věznice okolnosti zavádění elektrického světla do trestnice, neboť v té době přicházelo do ústavu pracovat mnoho nových dělníků, kterým musela být věnována zvýšená pozornost, a tak Jan Novotný, který zde již přes rok pracoval a byl vždy považován za zcela zodpovědného, „... byl jaksi

---

¹⁷⁰ SOA v Praze, TŘ 157, 1944–1945 (7731–7797), Anna Štufková, vyšetřovací spis.

¹⁷¹ SOA v Praze, TŘ 31, 1894 (2206–2270), os. č. 2252, Terezia Doškářová, spisy obžalovací.

¹⁷² SOA v Praze, TŘ 31, 1894 (2206–2270), os. č. 2252, Terezia Doškářová, rozsudek.

¹⁷³ SOA v Praze, TŘ 106, 1922 (5906 - 5950), os. č. 5945, Hermína Steinbrücknerová, spis trestanky.

opomenut...“. Rodiče H. Steinbrücknerové žádali o dceřino propuštění, kterému však nebylo vyhověno z obavy o život dítěte. Bylo rozhodnuto, že „... nutno vyčkati její dobu ... v pravý moment pak dle pokynu lékařky dáti jí do pražské porodnice a dítě ponechati v nalezinci...“¹⁷⁴ Jan Novotný se k otcovství přiznal, ale zřejmě proto, že se mezitím oženil, nebyl nucen se o dítě postarat. O osudu dítěte není ve spise nic jiného uvedeno.

K přitěžujícím okolnostem rovněž patřily pokusy o zbavení se dítěte ještě před jeho narozením, tj. absolvování různých druhů potratů,¹⁷⁵ které samozřejmě v těchto případech v konečné fázi k usmrcení dítěte ještě v lůně matky nevedly.¹⁷⁶

Nejdelší trest za infanticidu ve výši čtrnácti let dostaly Kateřina Majerová¹⁷⁷ a Marie Hřibová,¹⁷⁸ které byly odsouzeny v období druhé světové války, naopak nejkratší trest v trvání šesti měsíců byl udělen v roce 1926 Marii Moravcové, která byla soudem uznána za zanedbanou po všech stránkách, neboť byla sama nemanželského původu, vychovávána nevlastním otcem spolu s šesti dalšími dětmi, navíc při své obhajobě pronesla, že své dítě zavraždila v prudkém hnutí myslí, čemuž soudci uvěřili.¹⁷⁹

Všechny trestanky uvězněné za zločin infanticidy byly soudem posílány do těžkého žaláře. Trest odsouzení jim byl ve velké většině případů, tj. v devadesáti třech procentech ze všech, zostřen, a to postem, tvrdým ložem, samo-

---

¹⁷⁴ SOA v Praze, TR 106, 1922 (5906 - 5950), os. č. 5945, Hermína Steinbrücknerová, spis trestanky, dopis z Trestnice pro ženy v Řepích pro Ministerstvo spravedlnosti ze dne 10. května 1925.

¹⁷⁵ Mezi abortivní techniky bylo řazeno požití různých nápojů, např. z chvojky či svlačce, úmyslné nošení těžkých břemen a samozřejmě návštěva „andělíčkářky“, která ženy také zásobovala různými prášky, nápoji, případně jim od nechtěného plodu pomáhala různými „mechanickými“, jistě velice bolestivými, technikami.

¹⁷⁶ Za zločin vyhnání plodu bylo podle § 144 tr. z. považováno, jestliže si žena úmyslně vzala cokoli, co se stalo příčinou vyhnání jejího plodu, anebo to, co způsobilo, že se její dítě narodilo mrtvé. Jestliže se jí plod vyhnat nepodařilo, vztahovalo se na ní nejen ustanovení § 144, ale rovněž rozhodnutí z 22. dubna 1852, § 3782 a rozhodnutí z 17. ledna 1852, č. 237. Pokud žena nápoj např. pro odpornou chuť nepožila, nebylo to považováno za dobrovolné upuštění od činu – viz rozhodnutí z 20. ledna 1899, č. 14330. Navíc jestliže někoho přemlouvala, aby jí při vyhnání plodu pomáhal, dopustila se tím podle § 144 tr. z., rozhodnutí z 21. dubna 1879, č. 1852 pokusu svedení k účastenství na zločinu. Podle § 145 tr. z. se trest za pokus o vyhnání plodu, ke kterému nakonec nedošlo, měl pohybovat ve výši od šesti měsíců do jednoho roku; jestliže se vyhnání podařilo, trest byl ve výši mezi jedním a pěti lety.

¹⁷⁷ SOA v Praze, TR 152, 1942 (7511–7555), os. č. 7519, Kateřina Majerová, rozsudek.

¹⁷⁸ SOA v Praze, TR 155, 1943 (7646–7690), os. č. 7648, Marie Hřibová, rozsudek.

¹⁷⁹ SOA v Praze, TR 130, 1929–1930 (6761–6790), os. č. 6771, Marie Moravcová, rozsudek.

vazbou nebo temnou komorou, případně jejich kombinací. Četnost doplňujících trestů byla různá.

Nejčastěji se jako doplňující trest používal půst, který byl uplatněn u dvaadesáti procent trestanek.¹⁸⁰ Nejvíce byl v obou sledovaných obdobích udělován jedenkrát za čtvrtletí, a to v letech 1865–1918 třiapadesáti a v letech 1919–1948 devětapadesáti procentům. Na dalším místě byl v obou obdobích měsíční půst, následovaný dnem připadajícím na výročí spáchání infanticidy, který však byl udělován pouze do vzniku republiky, podobně jako trest čtyřadvaceti půstů za rok.

Tabulka 9. Zostřující tresty pro ženy odsouzené za infanticidu v letech 1865-1948

Způsob	Podíl v %
půst	62
tvrdé lože	7
temná komora	19
samovazba	12
celkem	100

Sestaveno autorkou, zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy.

Tvrdé lože v různé časové kombinaci bylo soudem uloženo sedmi procentům žen odsouzených za „dítkovraždu“, přičemž v období 1865–1918 převažovalo udělování tohoto trestu ve výroční den spáchání činu, v šestašedesáti procentech případů, následováno jedním tvrdým ložem za čtvrtletí a jedním za měsíc. V letech 1919–1948 bylo tvrdé lože uloženo nejčastěji, v sedmadesáti procentech, jednou za čtvrtletí, následováno dnem připadajícím na výročí spáchání trestného činu.

Temná komora byla udělena devatenácti procentům, a to téměř vždy na den připadající na výročí spáchání zločinu. Pouze v období 1865–1918 bylo šest trestanek odsouzeno k pobytu v temné komoře měsíčně a jedna čtyřadvacet krát ročně.¹⁸¹

Samovazby jako zostřujícího prostředku se používalo u žen, které zavraždily své miminko, pouze do vzniku Československé republiky.¹⁸² V letech

¹⁸⁰ Do roku 1918 byl udělen devadesáti procentům a po vzniku republiky pětadesáti procentům trestanek.

¹⁸¹ SOA v Praze, TŘ 88, 1916 (5001 - 5040), os. č. 5016, Kateřina Misztolová, rozsudek.

¹⁸² První samovazby, ovšem po dvou, byly používány od roku 1816, kdy byly nazývány Auburn. Úplné samovazby bylo použito poprvé v roce 1829 ve Filadelfii. František Josef Řezáč, *Vězeňství v posavadních spůsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců*, Praha 1852, s. 16.

1865–1948 byla předepsána dvanácti procentům, z nichž nejvíce připadlo na den spáchání zločinu (čtyřiasedmdesát procent), dále jednou za čtvrtletí a jednou měsíčně. Výjimečně, vždy u dvou případů, byla samotka použita jednou za pololetí, dvakrát za měsíc a třikrát za rok.

Více zostřených trestů v různé kombinaci bylo použito u tří set třiceti pěti odsouzených z celkového počtu devíti set čtyřiceti šesti, tedy u pětatřiceti procent. Různé typy trestů mohly, ale nemusely být ukládány na stejný den. Bylo např. možné čtvrtletní půst doplňovat ve výroční den vraždy samovazbou či temnou komorou. Více se kombinování zostřujících trestů používalo v letech 1865–1918, kdy vícenásobné zostření bylo uplatněno u osmatřiceti procent trestanek; přičemž nejčastěji bylo použito spojení temná komora a samovazba, jež bylo uloženo devíti procentům žen. Kombinace tří a více trestů byla použita u téměř čtyř procent trestanek odsouzených v tomto období, přičemž všechny druhy zostření byly uloženy necelému jednomu procentu těchto chovaneček.

Nejvíce zostřených trestů bylo uloženo čtyřiatřicetileté Barboře Krásové z Votice, která zavraždila své dítě 10. října 1876, za což dostala pět let těžkého žaláře doplněného temnou komorou, samovazbou, půstem a tvrdým ložem ve výročí dne spáchání infanticidy, a jedním půstem každý měsíc.¹⁸³

V letech 1919–1945 se obvykle používalo pouze kombinování dvou zostření zároveň; soudem byly přiřčeny dvaadvaceti procentům žen, které spáchaly „dítkovraždu“. Nejčastěji se jednalo o kombinaci půstu a temné komory, která byla použita v sedmnácti případech, tj. v necelých třinácti procentech, přičemž patnáct z těchto trestanek mělo čtvrtletní půst kombinovaný s temnou komorou ve výroční den spáchání zločinu. Pouze sedmadvacetiletá služka Filoména Polesová, která svou holčičku uškrtila poslední den v měsíci srpnu 1928 a následně spálila v kamnech, odešla od soudu s trestem deseti let těžkého žaláře zostřeného čtvrtletním půstem, dvěma tvrdými loži měsíčně a temnou komorou ve výroční den spáchání infanticidy.¹⁸⁴ Při rozhodování o výši trestu bylo zřejmě přihlédnuto k tomu, že již stejný zločin spáchala dříve, neboť 15. května 1924 na slavníku udusila svého novorozeného chlapečka, za což byla odsouzena k trestu tří let těžkého žaláře s čtyřmi půsty za rok, přičemž však byla již 18. května 1926 podmíněčně propuštěna,¹⁸⁵ což mohlo, a také se vší pravděpodobností ovlivnilo, druhý rozsudek, neboť zkušební doba po podmíněčném propuštění neměla být kratší dvou let.¹⁸⁶

---

¹⁸³ SOA v Praze, fond Trestnice Řepy, *Kniha disciplinárních trestů*, zápis z roku 1876, Barbora Krásová, os. č. 2328.

¹⁸⁴ SOA v Praze, TŘ 128, 1928–1929 (6701–6730), os. č. 6705, Filoména Polesová, rozsudek.

¹⁸⁵ SOA v Praze, TŘ 115, 1924 (6251–6280), os. č. 6276, Filoména Polesová, rozsudek.

¹⁸⁶ Zákon č. 562/1919 ze 17. 10. 1919, Podmínečné odsouzení a propuštění, doplněný

Zostření vazby bylo rovněž používáno při kázeňských přestupcích, kterých se ženy umístěné v Řepích dopustily na řádových sestřích, mezi sebou nebo v případě odmítání práce či při jiných prohřešcích proti vnitřnímu řádu trestnice.¹⁸⁷ Například trestanka Anna Adamcová společně s Tomšovou „... napadla surově a bestiálně přímo ztloukla... Maruškovou...“. Za to dostala osm dní samovazby zostřených navíc třemi posty.¹⁸⁸ Emílie Píšová se zase pokusila svému příteli odeslat z trestnice dopis bez předchozí kontroly. Za to jí byl uložen trest čtyř půstů.¹⁸⁹

Nejvíce prohřešků ze všech žen, které spáchaly infanticidu, měla pětadvacetiletá Františka Slocarová. Za praní se, vyhýbání práci, hrubé chování k řádové sestře apod. jí bylo uděleno devět zostřujících trestů.¹⁹⁰

Součástí trestu mohla být i ztráta volebního práva, ve většině případů pro hlasování do okresních zastupitelstev, což samozřejmě platilo až od roku 1919.¹⁹¹ Z celkového množství od té doby odsouzených žen jich osmdesát, tj. plných šedesát procent, přišlo o možnost volit, naopak postiženo nebylo čtyřicet osm žen, tj. šestatřicet procent. U sedmi trestanek nebyl údaj uveden.

Život v trestnici

V trestnicích v rakouské monarchii byli odsouzení podle svého chování rozdělováni do tří disciplinárních tříd, které se od sebe lišily nejen vnějším označením, ale také systémem práv, výhod a sankcí, které v každé z nich platily. Čím byla třída nižší, tím horší v ní byly podmínky.

Ženy v Řepích byly rozděleny do tří skupin, označovaných písmeny A, B a C, přičemž každá z nich měla ještě dvě disciplinární oddělení. Do skupiny A patřily odsouzené, které se již v minulosti několikrát dopustily trestného činu a u nichž se nedalo předpokládat, že by se někdy polepšily. Tyto trestanky byly od ostatních odlišovány širokým červeným pruhem na zástěře, pracovaly za přísnějšího dozoru, za menší odměnu a na horších pracích. Pokud se některá z nich dobře chovala, byla jí povolena návštěva či osobní korespondence. Ve skupině

---

zákonem z 6. 6. 1924 Sb. z. a n. č. 134, §§ 11, 14.

¹⁸⁷ I v těchto případech se samozřejmě musely dodržovat zákony, které přesně stanovily, kdy může být který trest udělen. Viz § 20, 21, 22, 23 tr. z.

¹⁸⁸ SOA v Praze, fond Trestnice Řepy, Kniha disciplinárních trestů, trestní protokol č. 116, zápis v knize disciplinárních trestů z 12. 9. 1923, Anna Adamcová, os. č. 5791.

¹⁸⁹ SOA v Praze, TŘ 154, 1942–1943 (7601–7645), os. č. 7628, Emílie Píšová, osobní spis trestanky.

¹⁹⁰ SOA v Praze, TŘ 146, 1937 (7261–7290), os. č. 7289, Františka Slocarová, osobní spis trestanky.

¹⁹¹ Ztráta volebního práva byla samozřejmě striktně vymezena v zákonu č. 75/1919 Sb. zákonů a nařízení, ve znění z. č. 163/1920 Sb. zákonů a nařízení.

B byly ženy, které už sice byly někdy trestány, ale u nichž byla zároveň šance na polepšení. Nejlepší podmínky byly ve skupině C, do níž patřily trestanky odsouzené poprvé. O tom, do které skupiny a disciplinárního oddělení budou ženy zařazeny, rozhodovala matka představená spolu s ředitelem trestnice.

Ženy byly po převozu do trestnice rozdělovány do separací, které byly pojmenovány podle svatých - např. Václava, Jakuba, Ludmily, Filomény, Terezie či Bedřicha. Platilo, že dosud bezúhonné trestanky byly odděleny od těch vícekrát trestaných.

Všechny ženy umístěné v trestnici v Řepích byly nuceny pracovat, druh činnosti byl volen podle jejich schopností, fyzického stavu, ale i důvodu uvěznění. Práce jim byla přidělována řádovými sestrami. Obvykle šlo o různé druhy šití či vyšívání,¹⁹² případně o pomoc v hospodářství kláštera nebo ve zdejší kuchyni a pekárně. Množství žen umístěných v jednotlivých pracovnách se lišilo, zřejmě podle výše zakázek.¹⁹³ Trestanky směly o přeřazení požádat nejvíce jedenkrát za měsíc.¹⁹⁴ Pokud však spáchaly nějaký přestupek, bývaly přeřazovány na jinou práci. Každá práce byla placena, hodnota výdělku však byla různá. Ženy odsouzené za infanticidu bývaly klidné, nemívaly žádné větší problémy ani se spoluvězeňkyněmi, ani s řádovými sestrami, proto bývaly dávány na lehčí a lépe placené práce, jako bylo např. vyšívání. Každá žena, která z trestnice odcházela, si odnášela uspořenou částku s sebou. Z ní jí byly odečteny náklady na soud a advokáta (v případě, že tak bylo stanoveno v rozsudku).¹⁹⁵ Naopak přičteny jí byly peníze, které jí poskytl například

---

¹⁹² Po spáchání první infanticidy byla Terezie Doškářová jako dosud bezúhonná zaměstnána při vyšívání mešních rouch. V prosinci 1894 vykazovala známky nemoci, a proto byla přeřazena od 1. ledna 1895 k hospodářským pracím ve dvoře, k péči o dobytek, kde zůstala až do okamžiku odhalení druhého zavraždění novorozence, tentokrát na půdě trestnice. SOA v Praze, TŘ 31, 1894 (2206–2270), os. č. 2252, Terezia Doškářová, spis obžalovací–druhý, vyhotovený v Praze.

¹⁹³ Údaje o množství žen přidělených na jednotlivé práce se nedochovaly. Jejich počet je možno zjistit z jednotlivých spisů trestanek prostým součtem k určitým dnům. Data lze rovněž zjistit i z jiných materiálů založených ve spisech. Z těchto archiválií například vyplývá, že hospodářstvím kláštera se zabývalo v roce 1895 sedmadvacet trestanek. Viz SOA v Praze, TŘ 31, 1894 (2206–2270), os. č. 2252, Terezia Doškářová, spis obžalovací.

¹⁹⁴ Ještě v roce 1896 směly tuto práci měnit jen jedenkrát za tři měsíce. Zjistit to je možno například z neodeslaného dopisu rodičům od trestanky SOA v Praze, TŘ 35, 1896 (2471 až 2530), os. č. 2525 Růženy Krejsové, spis trestanky. Kdy ke změně došlo, není možno dohledat.

¹⁹⁵ Tyto náklady nebyly zanedbatelné. Například kutnohorský advokát Dr. Václav Vlasák požadoval 162,41 Kč na zaplacení plenárního účtu, který byl veden na základě obhajoby

podpurný vězeňský fond a samozřejmě také úroky z uložení. Chovanky mohly s vydělanými penězi volně disponovat. Pokud například odsouzená pociťovala potřebu, mohla si od jiných trestanek zakoupit části oblečení, mezi které nejčastěji pařily různé šátky a šály, boty a košile. Jejich cena jí pak byla odečtena z výdělku a převedena na účet té ženy, která jí zboží poskytla.

Ženy směly komunikovat s vnějším světem pomocí dopisů, které odesílaly a které jim také mohly přicházet. Vězeňským řádem byl jejich počet přesně stanoven, lišil se podle třídy, ve které byla trestanka zařazena. Pokud patřila do první, směla psát jedenkrát za dva měsíce, trestanka druhé třídy vždy jeden dopis po šesti týdnech.¹⁹⁶ Všechny dopisy, které do Řep přicházely či které opouštěly jejich brány, byly kontrolovány. Pokud obsahovaly nějaké „závadné“ informace, byly zabaveny a nikdy se na konečné místo určení nedostaly. Byla to například taková psaní, ve kterých si trestanky stěžovaly na život ve věznicí, „... ale to sem si že nemislala že by semnou mohlo tak nekřesťansky nakladat když si toho nezasloužím. Když zasloužím já to taky uznám, taková kterou je hodně hruba a hubata která postraně nadává a pak lína takove je zde nadržváno a do očí se hezky šmajchluje, ale to já nenávidím...já ráda trpím ale když je toho nezaslouženého utrpení moc pak také přejde trpělivost to ja se samím pláčem připravím o zrak už nemám takový jako sem měla...“.¹⁹⁷

Podobně se stalo i se zprávami obsahujícími „nevhodné“ informace, jež byly odeslány na adresu chovanek. Tato psaní byla zabavena a následně označena poznámkou „nevydati k osobním věcem“. Poté byla založena do spisu ženy, pro kterou byla určena. K takovým patřil například dopis matky trestanky Juráškové, která dceru nabádala k modlení, práci a poslouchání, navíc však připsala „... ale Pán starosta je moc mstivý člověk ten chudobu nenávidí on by raděj kdyby tá chudoba umřela hlady. leští člověk chudobný sche docktora nebo ta babičku tož se oklěbuje že zas dělat na obci utraty. nebo vyplácí travovacíma lisky práci tak si pozstihá na chudobě. daleko široko nadávají na Všetulského starostu každý říká To máte pěknýho starostu...“.¹⁹⁸

---

nezletilé Marie Bártlové, obžalované z vraždy dítěte. SOA v Praze, TŘ 61, 1908 (3866 až 3900), os. č. 3866, Marie Bártlová, spis trestanky.

¹⁹⁶ Tato pravidla byla poznamenána v dopise pro rodiče, který napsala trestanka SOA v Praze, TŘ 35, 1896 (2471–2530), os. č. 2525, Růžena Krejsová, který nebyl díky cenzuře nikdy odeslán. V průběhu dalších čtyřiceti let byly tyto podmínky změněny, neboť ve spise Růženy Sedalové, TŘ 145, 1936–1937 (7226–7260), os. č. 7255, v odpovědi ředitelství trestnice adresované rodině z 21. prosince 1936, byl uveden údaj jeden dopis za měsíc.

¹⁹⁷ SOA v Praze, TŘ 35, 1896 (2471–2530), os. č. 2525, Růžena Krejsová, dopis rodičům, který nebyl kvůli cenzuře odeslán.

¹⁹⁸ SOA v Praze, TŘ 146, 1937 (7261–7290), os. č. 7265, Marie Jurášková, spis trestanky, dopis od matky datovaný 17. února, označený „nevydati k osob. věcem“.

Některým rodinám zřejmě tak malé množství komunikace nestačilo, pokoušely se proto na ředitelství věznice vymoci výjimku, jako tomu bylo v případě Růženy Sekalové. V dopise odeslaném z Dobré Vody čteme: „... je matkou čtyř dítek od 3 do 10 let. Děti jsou zničeny ztrátou matky, a dlouhá doba odloučení je pro ně trýzní. Prosím Vás ... o dovolení, aby ty děti mohli udržovat s matkou častější písemný styk aspoň dvakrát měsíčně...je-li možné, poslat ji k Vánocům nějaké věci a potraviny...“.¹⁹⁹

O povolení či zamítnutí častějšího písemného styku není v odpovědi od vedení věznice nic známo, dovídáme se však, že trestanky směly dostávat balíčky, které však hmotností nesměly převyšovat pět kilogramů. Zásilky do věznice však nechodily příliš často, a pokud se tak stalo, obsahovaly obvykle oblečení, jako právě v případě Růženy Sekalové, která na Štědrý den v roce 1936 obdržela ve vánočním balíku jednu šedou rádiovku. Nic jiného v něm nebylo, což musela stvrdit svým podpisem.²⁰⁰

V trestnici byly rovněž povoleny návštěvy, které byly opět limitovány, směly se konat v neděli odpoledne, zřejmě jedenkrát do měsíce.²⁰¹

Propuštění

V trestnici v Řepích bylo uplatňováno několik způsobů odchodu na svobodu. Mezi nejčastější patřilo omilostnění, případně amnestie, dále pak byly ženy propouštěny po ukončení trestu, a to volně, s doporučeným průvodním listem, postrkem či nuceně. V důsledku špatné životosprávy a špatných hygienických podmínek také často docházelo k úmrtím.

Způsoby, kterými byly ženy propouštěny na svobodu, se v jednotlivých etapách poměrně výrazně lišily. V letech 1865–1918 byla polovina odsouzených za infanticidu (tři sta devadesát osm) omilostněna či amnestována, osmadvacet procent odešlo z Řep volně po vypršení trestu, osm procent zemřelo, s doporučeným průvodním listem pět procent, tři a jedno procento nuceně a postrkem. U pěti procent chovank nebyla tato informace uvedena. Naopak v letech 1919 až 1948 naprosto převažovalo podmíněčné propuštění, které bylo uplatněno u sto čtyř trestanek, tj. osmasedmdesáti procent. Zcela volně smělo brány věznice opustit osm procent žen odsouzených podle § 139 tr. z., čtyři procenta byla

---

¹⁹⁹ SOA v Praze, TŘ 145, 1936–1937 (7226–7260), os. č. 7255, Růžena Sedalová, dopis z Dobré Vody datovaný 18. prosince 1936.

²⁰⁰ SOA v Praze, TŘ 145, 1936–1937 (7226–7260), os. č. 7255, Růžena Sedalová, potvrzení založené v její osobní složce.

²⁰¹ Tento údaj vyplývá z odpovědi vedení trestnice Řepy rodině trestanky z 21. prosince 1936, ve kterém se píše, že „... dopis obdrží jednou měsíčně. V té samé době může přijmouti návštěvu – pravidelně jsou návštěvy přípustny v neděli odpoledne...“. SOA v Praze, TŘ 145, 1936–1937 (7226–7260), os. č. 7255, Růžena Sedalová, spis trestanky.

převezena do jiné trestnice, tři procenta odešla postrkem či byla omilostněna a po jednom procentu zemřelo, odešlo nuceně, s doporučeným průvodním listem nebo u nich nejsou tato data zjistitelná.

Tabulka 10. Způsoby opouštění trestnice v Řepích ženami odsouzenými za infanticidu odsouzené za infanticidu v letech 1865-1948

Celkem	Způsob propuštění				
	konec trestu	omilostnění	podmínečné propuštění	úmrtí	jinak a neuvedeno
1865-1918					
Počet 811	230	398	1	63	119
% 100	28	50	0	8	14
1919-1948					
Počet 811	10	4	104	2	15
% 100	8	3	78	1	10
1865-1948					
Počet 811	240	402	105	65	134
% 100	25	43	11	7	14

Sestaveno autorkou, zdroj: SOA v Praze, fond Trestnice Řepy.

Za celé sledované období, tj. v letech 1865–1948, bylo nejvíce žen, které spáchaly zločin infanticidy, propuštěno na základě amnestie či omilostnění, a to čtyři sta dvě, tj. čtyřicet tři procent. Druhým nejčastějším způsobem opuštění trestnice bylo volné propuštění, které bylo uplatněno u dvou set čtyřiceti, tj. pětadvaceti procent chovank. Trestanek, které byly podmíněčně propuštěné, bylo sto sedm, tj. jedenáct procent. Ostatní způsoby odchodu z Řep nepřekročily hranici deseti procent: zemřelo sedm procent, s doporučeným průvodním listem opustila brány ústavu čtyři procenta, tři procenta odešla nuceně, dvě postrkem a jedno procento bylo převezeno do jiné věznice. U čtyř procent žen uvězněných za zavraždění svého novorozence nebylo možno údaj zjistit.

Podmínečné propuštění začalo být uplatňováno až od roku 1911, přičemž do vzniku republiky byla tímto způsobem propuštěna z trestnice jen jedna žena, která spáchala infanticidu; po roce 1918 se pak stal způsobem nejběžnějším.

Úmrtí v trestnici se výrazněji projevovalo pouze v devatenáctém století; v období od vzniku Československé republiky do ukončení činnosti ústavu zde zemřely pouze dvě trestanky odsouzené za „dítkovraždu“, za celé sledované období pak pětadesát těchto chovank. Nejčastější příčinou jejich úmrtí byla tuberkulóza. Nejvíce žen takto ukončilo své odsouzení v roce 1883 - sedm.

Problémům s různými typy nákaz a nemocí se věznice snažila vyhnout tím, že všechny trestanky se musely před nástupem do Řep podrobit lékařské prohlídce. Vyšetření mělo za cíl upozornit na zdravotní problémy žen a vyloučit

případnou možnost šíření infekce, a to především různých pohlavních chorob a nakažlivých nemocí. Vyšetřené ženě bylo vyhotoveno osvědčení, které bylo zakládáno do její složky. V průběhu výkonu trestu bylo do materiálů chovank zaznamenáváno, zda a kdy byly nemocné, co jim bylo a jak dlouhý čas nemohly pracovat. Vesměs platilo, že trestanka byla vyjmuta z pracovních povinností v den, kdy nastoupila na ošetrovnu, a následující den po propuštění byla opět zaměstnána, přičemž mohla být převedena i na jinou práci, než kterou vykonávala před svou hospitalizací.

V případě, že nemoc trestanky postoupila a hrozilo, že zemře, zaslalo ředitelství věznice dopis příbuzným, ve kterém jim tuto skutečnost oznamovalo. Takto bylo například sestře Rozalie Danielkové oznámeno, že tato „...jest tak těžce nemocna, že lékař se vzdává veškeré naděje na její uzdravení. Katastrofu možno očekávati každé chvíle...“.²⁰² Odsouzená Danielková nakonec opravdu své chorobě podlehla, a to na Štědrý den v roce 1934. Telegrafem bylo sestře oznámeno datum úmrtí a den pohřbu, který připadl na 27. prosinec téhož roku. Pohřbena byla na ústavním hřbitově.²⁰³ Tato skutečnost byla oznámena i příslušnému krajskému soudu.²⁰⁴

Každá zemřelá žena po sobě zanechala v trestnici osobní věci a případně i výtěžek, které byly, obvykle poštou, předány po vyřízení všech nutných úředních formalit příbuzným. Například po mrtvé Terezií Doškářové v Řepích zůstala hotovost ve výši devatenácti zlatých a osmnácti krejcarů, obnošené šaty a jeden pár stříbrných náušnic. Všechny tyto věci byly sepsány a následně odeslány c. k. okresnímu soudu do Pelhřimova, který jejich převzetí písemně stvrdil úřední pečeti.²⁰⁵

Důvody, pro které měly být trestanky předčasně propuštěny z věznice, byly různé. Samy mohly o propuštění požádat, což také v naprosté většině několikrát vyzkoušely, nebo to za ně mohl udělat nějaký příbuzný či známý. Obvykle po tom, co o její propuštění požádala rodina, byla chovanka v krátké době pro-

---

²⁰² SOA v Praze, TŘ 138, 1933–1934 (7016–7050), os. č. 7032, Rozalie Danielková, dopis sestře trestanky.

²⁰³ Hřbitov pro trestanky, nalézající se v blízkosti civilních hřbitovů v Žalanské ulici, sousedil na své jižní straně s místem posledního odpočinku řádových sester, na němž se nacházelo více jak dvě stě hrobů s litinovými kříži a květinami. Na něm byl také pohřben, v levém dolním rohu, loupežník Václav Babinský, který v klášteře po odpykání svého trestu působil až do své smrti jako zahradník. Antonín Kučera, *Tisíc let obce Řepy (993–1993)*, 1993, s. 35–36, 42.

²⁰⁴ Veškeré doklady k této skutečnosti jsou založeny ve složce SOA v Praze, TŘ 138, 1933 až 1934 (7016–7050), os. č. 7032, Rozalie Danielkové, spis trestanky.

²⁰⁵ SOA v Praze, TŘ 31, 1894 (2206 - 2270), o. č. 2252, Terezia Doškářová, dopis c. k. okresnímu soudu v Pelhřimově z věznice v Řepích.

puštěna na svobodu, naproti tomu, pokud žádala sama, nebylo jí vyhověno tak rychle. Rozhodující zde byl zřejmě fakt, že rodina měla o ženu zájem a ta se tudíž měla kam vrátit. Pokud však byla svobodná a navíc sirotek, službu po uvěznění ztratila a neměla tedy kam jít. Žádosti byly věznicí předávány Komisi pro podmíněně propuštění z trestu, která byla zřízena u Zemského trestního soudu v Praze.

Otec trestanky Emílie Mikyskové napsal dopis ředitelství věznice Řepy, ve kterém požádal o přerušeni její vazby, protože její jediný bratr se v té době nacházel v ruském zajetí. Žádost jí byla tlumočena a měla se k ní vyjádřit. V dopise pro vedení trestnice však trestanka nežádá už pouhé přerušeni vazby, ale přímo propuštění na svobodu. Argumentovala tím, že „... nemohu se k tomu odhodlati při pomyslení, že by dva nejhroznější okamžiky mého života se měly opakovati vstup do žaláře a opět vstup ze žaláře do volnosti ...odvažuji se tudíž k úpěnlivé prosbě, aby mi byl zbytek mého trestu úplně prominut. Ku prosbě mého otce o přerušeni mé trestní vazby nelze mi se však připojiti.“ Její žádosti bylo zřejmě vyhověno, neboť 16. prosince 1917 byla omilostněna.²⁰⁶

Někteří rodiče se pokoušeli své žádosti dodat úřední formu, doufajíce snad, že se jim takto lépe podaří dceru z trestnice dostat. Obzvláště u chudých či méně majetných lidí byla častokrát odsouzená velmi významnou pracovní silou. Rodiče Marie Soukupové požádali Obecní úřad v Chrástu o potvrzení jejich zdravotního stavu, což také příslušný úředník udělal. „... úřad stvrzuje tímto, že Josef Soukup bytem v Chrástě 58 roku starý, jest silnou průtrží stížen, jest na zrak i sluch nedostateční, tak že pro jeho tělesné neduhy jest k práci neschopní. Manželka jeho Alžběta Soukupová 59 roků stará jest stížená pakostnicí v celem těle a jest k práci úplně neschopná...“. Jak bylo dále uvedeno, jejich dcera Marie byla pro ně jedinou oporou, pročež žádali o její propuštění. Stalo se tak 15. srpna 1892.²⁰⁷

Otec Cecilie Bílkové zase v dopise nezapomněl připomenout, že celá rodina byla zasažena hanbou poté, co zločin jeho dcery vyšel najevo, ale že to všechno jim ji „... nedovedlo vyrvati ze srdce...“, neboť jsou křesťané. Zároveň žádal, aby jeho dcera byla propuštěna, neboť on je otcem šesti dětí a vychovatelem jednoho schovance, přičemž dva chlapci slouží v c. k. armádě,²⁰⁸ jedna

---

²⁰⁶ SOA v Praze, TŘ 81, 1914–1915 (4701–4745), os. č. 4731, Emílie Mikysková, dopis otce Emílie Mikyskové, osobní spis trestanky.

²⁰⁷ SOA v Praze, TŘ 22, 1889–1890 (1666–1725), os. č. 1676, Marie Soukupová, dopis od obecního úřadu v Chrástu.

²⁰⁸ Antonín Bílek byl dělostřelcem na ruské frontě a schovanec Josef Stockinder sloužil u c. k. dragounského pluku č. 38. SOA v Praze, TŘ 81, 1914–1915 (4701–4745), os. č. 4717, Cecilie Bílková, spis trestanky.

dcera je služkou a ostatní děti jsou malé. Zároveň přiložil lékařské osvědčení, z něhož v dopise cituje, že je „... stížen chronickou rozedmou plic a chronickým katarom žaludku... Z té příčiny nejsem schopen práci při svém polním hospodářství, jež náleží z 38 měřic pozemků, mezi nimi 21 měřic osevné půdy. Rovněž moje manželka je chorá...“. Potřebuje proto Cecílii doma, aby pomáhala s hospodářstvím. Argumentoval rovněž tím, že už si „odseděla“ dva roky. Dopis zakončil slovy: „...tyto okolnosti, nezničitelná láska má k nešťastné dceři jakož i naděje, že změna na staroslavném trůně říše naší provázena bude různými akty císařské přízně a milosti, dodávají mně odvahy opětovati žádost mou...“.²⁰⁹ Žádosti bylo o necelé dva měsíce později vyhověno.

Tím, že byla žena propuštěna, a to jakýmkoliv z výše uvedených způsobů (kromě smrti), její styky s trestnicí nebyly ukončeny. Musela se totiž pravidelně hlásit, což bylo prováděno písemnou formou, kdy zaslala dopis či pohlednici vedení věznice, ve kterém psala, kde žije, zdali našla zaměstnání a co dělá. Dopisy obvykle obsahovaly i pozdravy řádovým sestřím, případně líčení některých z nových osobních zážitků propuštěných žen. Podobná hlášení byla do trestnice zasílána také obcemi, ve kterých bývalé trestanky pobývaly nebo do kterých příslušely.

Trestnice se pokoušela nemajetným osamělým ženám sehnat práci ještě před jejich odchodem z žaláře, ale, jak je vidět z následujícího příkladu, nebylo to vůbec snadné. Čtyřiaadvacetiletou sirotu Františku Pokornou chtěli z trestnice poslat do Továrny na střelné zápalky a náboje.²¹⁰ Jak vyplývá z dopisu adresovaného ředitelství trestnice, žádosti nebylo vyhověno, neboť „... v důsledku

---

²⁰⁹ SOA v Praze, TR 81, 1914–1915 (4701–4745), os. č. 4717, Cecílie Bílková, dopis od Františka Bílka datovaný v Pavlově 31. prosince 1916. Součástí dopisu byla i dvě dvěma korunami okolkovaná lékařská vysvědčení.

²¹⁰ Jednalo se o významnou továrnu firmy Sellier & Bellot, která u nás vznikla v roce 1825 nejprve v bývalém zbraslavském klášteře, odkud byla ještě téhož roku výroba převedena na severní svah Židovských pecí na území pozdějšího Žižkova. Její produkce zápalek se například v množství sto tisíc krabic po pěti stech zápalkách každoročně ve třicátých letech 19. století přes Hamburk vyvážela do celého světa – do Severní Ameriky, Brazílie, Východní Indie či Anglie. Zároveň zásobovala rakouskou armádu šedesáti miliony kusy zápalek ročně. Srov. Karl Josef Kreutzberg, *Skizzierte Übersicht des gegenwärtigen Standes und der Leistungen von Böhmens Gewerbs- und Fabriksindustrie in ihren vorzüglichsten Zweigen*, Prag 1836, 1.c., str. 34–35, František Holec, Miloslav Mikota, *Žižkovská kapslovna, Pražský sborník vlastivědný*, 1963, s. 40–53; *Bericht der Beurtheilungs-Commission über die Ausstellung ..... vom Jahre 1831*, s. 71; *Verzeichnis der im Monate August 1828 im k. k. priv. Redoutengebäude in Prag öffentlich ausgestellten böhmischen Gewerbsprodukte und Namen der Produzenten*, Prag 1828, s. 23; *Beiträge für Kunst, Handel und Gewerbe Böhmens*, 2. sv. (1843), s. 124; Zdeněk Míka, *Počátky průmyslové výroby v Praze*, In: *Pražský sborník historický*, XIII (1981), s. 88–90.

demobilisace zrušila vláda našeho státu dané nám zakázky větších rozměrů, pročež jsme byli nuceni propustiti nejen dělnictvo na výpomoc přijaté ale i určitý počet dělnictva již po dlouhou dobu u nás zaměstnaného...“: Ředitel továrny se zároveň odvolával na stávající poměry valut a zahraniční trh.²¹¹

Františka Pokorné se zřejmě příliš dobře nevedlo, neboť poté, co jí z trestu za infanticidu, kterou spáchala v roce 1920, bylo prominuto jedenáct měsíců a dvacet osm dní, byla ve zkušební době dvou let odsouzena pro zločin krádeže ke dvěma měsícům těžkého žaláře, ke kterým byl zbytek předešlého trestu připojen.²¹² Zákon totiž stanovil, že pokud byla žena podmíněčně propuštěna a spáchala ve zkušební době nový trestný čin, byl jí zbytek trestu, který si neodpykala, automaticky připočten k nově vyměřenému.²¹³

Špatně se vedlo i vdově Anně Čihánkové, která v dopise řediteli věznice popsala celou svou sociální situaci: „... ten domek to jsem si já ani tak zle snat nepřestavovala ale jsem si to mislila jak to bude když jsem odešla přič. Tak dlouho že mito žádný nespraví jenom každý pokazí jeto pravda, aňi kousek papíru mi žádní na střechu nepřibyl ještě odtrhl. všude mi včil prší pocelém domku sem já nad tym zaplakala když jsem přišla domu a jsem to tak uviděla. špatní. Já nevím jak to včil spravím sama styma dětma. a syn mi tu taký nič nespravil. a včil mi říkál že abych mu to dala připsat že on si ze ženu svojí vipující peníze a že on sito spraví. a já sem mu říkala že já mu to nedám připsat že já mám ještě malu děvčicu svojí a ty taky děvčata sou ještě malý a že mise bojíme aby nás potom nevihnal ven...“.²¹⁴

Jiným ženám se vedlo poměrně dobře, jak vypovídá zpráva od Josefy Dundrové, která začala po svém propuštění pracovat jako pomocnice v domácnosti u dvou malých dětí, „... který ji mají rádi jako svou matku, bydlím u pana Václava Štětky truhláře v Dubí u Kladna k plné spokojenosti...“,²¹⁵ nebo dopis od Marie Urbanové, která získala místo ve Svrkyni, kde dostávala plat sto

---

²¹¹ SOA v Praze, TŘ 98, 1920 (5466–5525), os. č. 5485, Františka Pokorná, dopis z ředitelství Továrny na střelné zápalky a náboje, dříve Sellier a Bellot v Praze ze dne 7. února 1922, adresovaný ředitelství trestnice.

²¹² SOA v Praze, TŘ 98, 1920 (5466–5525), os. č. 5485, Františka Pokorná, Usnesení Komise pro podmíněné propuštění z trestu při zemském trestním soudu v Praze ze dne 22. února 1924.

²¹³ V těchto případech se obvykle vycházelo z § 14 zákona ze dne 17. října 1919 č. 562 Sb. a nař.

²¹⁴ SOA v Praze, TŘ 110, 1923–1924 (6071–6110), os. č. 6080, Anna Čihánková, dopis A. Čihánkové vedení věznice.

²¹⁵ SOA v Praze, TŘ 149, 1939–1940 (7376–7415), os. č. 7377, Josefa Dundrová, dopis J. Dundrové vedení věznice.

padesát korun měsíčně jako pasačka dvanácti krav a k tomu si přivydělávala úklidem deset korun měsíčně.²¹⁶

Závěr

Infanticida, tedy „zahubení neřádně nabytého plodu svého“, je v českých zemích doložena již ve středověku, kdy se jí dopouštěly především chudé svobodné dívky. Šlo tehdy o jev, který sice nebyl společností schvalován, nicméně k němu bylo přistupováno s jistou benevolencí. Ještě ve 14. století bylo dokonce řešeno, zda mají být matky – vražednice trestně stíhány, či nikoliv.²¹⁷

Novověké příklady vraždění novorozenců jsou uváděny např. ve smolných knihách. Ženy, které se takovéhoho činu dopustily, byly podrobeny „trápení“, a na základě svého doznání, ke kterému obvykle došlo, byly demonstrativně zaživa zahrabány do země a probodeny kůlem, což byla krutost nevídaná u jiných zločinů proti životu. Oficiálně došlo v českých zemích ke změně až v roce 1708 josefínským zákoníkem, kdy zahrabání zaživa bylo nahrazeno stětím, přičemž ovšem zahrabání i po tomto aktu následovalo.²¹⁸ Stejný trest byl zachován ještě v Theresianě z roku 1769. Ke konečnému zrušení trestu smrti za infanticidu došlo až vydáním zákoníku v roce 1787.²¹⁹ V dalších obdobích pak byl používán pouze tělesný trest a pokání.

Stejně jako v raných dobách i na konci devatenáctého a v první polovině dvacátého století se ženy pokoušely své, obvykle nemanželské, těhotenství skrýt, například stahováním těla, přehrnováním šatů přes břicho a předstíráním menstruace, k čemuž patřilo i pravidelné, téměř demonstrativní ukazování zakrváceného prádla.²²⁰ Pokud se jim lest povedla, zdařil se obvykle i tajný porod, po kterém ovšem byly nuceny řešit otázku, co s novorozencem. Především ve městech existovala možnost zanechání dítěte před kostelem

---

²¹⁶ SOA v Praze, TŘ 109, 1923 (6031–6070), os. č. 6067, Marie Urbanová, dopis do trestnice.

²¹⁷ Rudolf Rauscher, *Usmrčení člověka v českém právu zemském*, Bratislava 1927, s. 31.

²¹⁸ *Constitutio Criminalis Josephina*, čl. XIX, § 10. V českých zemích k úpravě došlo až o dvaapadesát let později než v Dolních Rakousích, kde byla tato změna zapsána v *Constitutio Criminalis Ferdinanda*, art. 67 a *Leopoldina*, art. III, 9.

²¹⁹ *Allgemeines Gesetz ueber Verbrechen*, 1787, § 122, proti matkám, které zabijí dítě při porodu, nebo je úmyslně zanechají bez nutného zaopatření.

²²⁰ Velice rafinovaně se chovala například Kateřina Mathajzlová, která „... do prádla přinášívala svoji košili, na níž byly krvavé skvrny, jak to při tak zvané čmýře bývá...“. Její záměšnavatelka přesto pojala podezření, „...že je těhotná a že si skvrny na košili sama něčím dělá, aby svůj stav utajila...“. Během vyšetřování bylo skutečně zjištěno, že K. Mathajzlová opravdu porodila, a to v březnu 1905 ve Stříteži. SOA v Praze, TŘ 54, 1905–1906 (3556–3600), os. č. 3575, Kateřina Mathajzlová, spis obžalovací.

či nalezincem, kde se o dítě měl někdo postarat.²²¹ Mnohem horší byla situace na vesnici, kde ženy, pokud nechtěly skončit v hanbě, musely nenápadně na pár dní odjet například „k příbuzným“, v nemocnici porodit,²²² vrátit se zpět a dělat, že se nic nestalo.²²³

Horší variantou bylo usmrcení novorozence, k čemuž patřilo i následné zamaskování stop. Pokud pak byla mrtvolka náhodně, ve výjimečných případech záměrně (obvykle zaměstnavateli), objevena, došlo k vyšetřování. Jestliže byly ženy usvědčeny, snažily se ze všech sil dokázat, že vraždit nechtěly, že šlo vlastně o nešťastnou náhodu,²²⁴ případně tvrdily, že se děcko narodilo mrtvé. Když už se, většinou pod tíhou důkazů, přiznaly, pokoušely se svůj čin zdůvodnit například obavami o svou existenci, strachem z rodičů či reakce okolí, což, pokud se nad tímto problémem zamyslíme, byla jistě ve většině případů pravda. Navíc, v tehdejší společnosti byla svobodná matka jakoby poznamenána cejchem, který ji, v naprosté většině případů, odsoudil k tomu, že se již nikdy neprovdala,²²⁵ velice těžko sháněla práci a tím obživu pro sebe i své dítě.

---

²²¹ První nalezinec vznikl v Miláně v roce 787. Byl spojen s nemocnicí, později i s porodnicí a sirotčincem. U nás byl prvním nalezincem tzv. Vlašský špitál v Praze, jenž pracoval od počátku 16. století. V roce 1763 byl spojen s ústavem hraběnky Kinské. O necelé století později, v roce 1854, byl spojen s porodnicí a převeden pod správu české země. V roce 1923 byl přejmenován na Zemský ústav pro péči o dítě. *Masarykův slovník naučný*, díl V., 1931, s. 28.

²²² Venkovské ženy, pokud chtěly svůj porod utajit, jezdily velice často do Prahy, kde existovala, do určité doby, možnost anonymního přivedení dítěte na svět na čtvrtém, tzv. „tajném“ oddělení. Srov. Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, s. 51; Alena Petraňová, *Vývoj chudinství v Čechách v době josefínské*, Praha 1958; Karel Klaus, *Tradice české gynekologie*, Praha 1959; Karel Klaus, *Dějiny péče o ženu v našich zemích*, In: *Československá gynekologie* 57/1992, č. 6, s. 313–317.

²²³ Podle dvorského dekretu z 5. září 1788 Sb., z. s. 885 byla matka nemanželského dítěte zproštěna povinnosti udat do matriky jméno otce dítěte a za jistých okolností i své (musela uvést, že jde o dítě nemanželské). Cílem tohoto dekretu a následujících předpisů bylo zamezení potratům a samozřejmě i vraždám novorozenců. Dalšími dekrety upravujícími tajné porody byly dekret dvor. kanceláře z 13. ledna 1814, Sb. dekret dvor. kanceláře z 21. října 1815, Sb. z. s. č. 1185 a dekret dvorské kanceláře z 19. února 1820, Sb. z. s. č. 1650. Jan Mičánek, *Právní postavení nemanželských dětí v ČSR*, Praha 1947, s. 63.

²²⁴ Františka Žáčková vraždící 8. října 1908 ve Velké Ksalici uvedla, že došla krávu, při tom porodila, aniž to věděla. Dítě však prý vykřiklo, ona se lekla a také vykřikla, což ovšem polekalo krávu, která prý dítě nakopla. Této její historce však nikdo neuvěřil. Během vyšetřování lakonicky přiznala, že po porodu „... vzala dítě za nohy a mlátila s ním o škopek hlavou – až jí rozmlátila...“. SOA v Praze, TR 62, 1908–1909 (3901–3950), os. č. 3944, Františka Žáčková, spis obžalovací.

²²⁵ Výjimku tvoří ženy žijící v nesezdaném svazku s dělníky. Zde byla v 19. století situace odlišná, ke sňatkům mezi dělnickým obyvatelstvem docházelo často až po několikaletém

Přes výše uvedené snahy státní moci docházelo k vraždám novorozenců často, dokonce mohu konstatovat, že zločin infanticidy byl v trestnici v Řepích druhým nejčastějším trestným činem, za který sem byly ženy umisťovány.²²⁶ Podle zákona měl být trestán těžkým žalářem na dobu 10 až 20 let.²²⁷ Ve většině zjištěných případů však tato hranice byla snížena, nejčastěji na tři až pět let. Trest se dále mohl snížit z důvodu amnestie. Nejdelší doba odsouzení za tento trestný čin byla doživotí, kterému však musela předcházet již řada dalších závažných přestupků a zločinů, za které byla trestanka souzena. Nejkratší trest byl soudem stanoven na šest měsíců.

Všechny trestanky musely během svého uvěznění pracovat, přičemž práce byla volena podle jejich schopností, fyzického stavu, ale i důvodu uvěznění. Za tuto práci pobíraly mzdu. Ženy odsouzené za infanticidu bývaly klidné, nemávaly žádné větší problémy ani se spoluvězenkyněmi ani s řádovými sestrami, a proto bývaly dávány na lehčí a lépe placené práce, jako bylo například vyšívání.

Nejtypičtějším příkladem ženy odsouzené za infanticidu byla takřka naprosto opuštěná svobodná bezdětná, alespoň částečně gramotná katolická služka, ve věku okolo šestadvaceti let, hovořící českým jazykem, zrozená v manželství, jejíž otec byl obvykle zaměstnán v zemědělství a jejíž dítě se narodilo coby následek náhodné známosti. Málokdy, oproti době před založením trestnice, byli potenciálními otci zaměstnavatelé či jiní rodinní příslušníci, naopak stejně tak se výjimečnými jeví děti zrozené v důsledku znásilnění.²²⁸ Nechtěného novorozeného dítěte, nejčastěji narozeného v jarních měsících, se žena zbavila na toaletě či hnojišti,²²⁹ a to udušením. Za tento čin byla potrestána dvěma až třemi roky těžkého žaláře, který byl doplněn zostřením v podobě půstu, nejčastěji jedenkrát za čtvrtletí, nebo tvrdého lože, často v den připadající na výročí spáchání činu, a to zároveň se samovazbou či temnou komorou. Brány trestnice v Řepích opouštěla po amnestii či omilostnění.

Dnes samozřejmě každá žena ví, že může své nechtěné miminko odložit do ústavu a nikdo, snad kromě vlastní rodiny, pokud ta to ovšem zjistí, jí v tom

---

soužití, tedy v okamžiku, kdy si to mohli po stránce finanční dovolit. V té době již mívali několik dětí, teoreticky nemanželských, fakticky žijících ve více méně fungujících rodinách.

²²⁶ V úvahu je navíc nutno vzít to, že ne všechny vraždy novorozenců byly odhaleny. Kolik dětí bylo tehdy skutečně zavražděno, můžeme dnes jen stěží odhadnout.

²²⁷ Všechny trestanky umístěné do Řep byly odsouzeny na základě trestního zákona z roku 1852, nebo jeho úprav z pozdějších let.

²²⁸ Srov. Daniela Tinková, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004, s. 318, pozn. č. 40–42, s. 347.

²²⁹ K použití hnojiště venkovské ženy možná vedl i fakt, že velice dobře věděly o tom, že prasata, pokud mrtvolku najdou, ji sežerou, a tak po zločinu nezůstane žádná stopa.

nebude bránit. Přesto i dnes se najdou matky, které se ocitnou v zoufalé situaci, kterou nedokáží vyřešit jinak než vraždou svého dítěte. Většinou se jedná o mladé dívky, které otěhotnět nechtěly, nebo o manželky, které počaly během nevěry. Pokud se na jejich čin přijde, mohou být odsouzeny nejvýše na osm let, a to v případě, že se prokáže, že jednaly v rozrušení způsobeném porodem. Pokud soud kvalifikuje čin jako vraždu, hrozí jí tresty mnohem vyšší.

K zamezení násilných činů na novorozencích snad pomůže zákon o anonymních porodech, který byl, po dlouhém projednávání, v září roku 2004 uveden v platnost.

Prameny nevydané

*Státní oblastní archiv v Praze, fond Trestnice pro ženy v Řepích (TŘ)
1864–1948.*

Ballnerová, R., Pokorný, J., *Trestnice pro ženy Řepy, 1864–1948, Inventář*, Praha 1980, sign. I/4.

Knihy	časový rozsah	čís. rozsah
Grundbuch, inv. č. 11	1887–1915	(1401–4926)
Index II., inv. č. 14	1854–1864	
Index III., inv. č. 15	1860–1868	
Index, inv. č. 16	1861–1873	
Index IV., inv. č. 17	1868–1878	
Index, inv. č. 4	1905–1944	
Index, inv. č. 5	1945–1948	
Kmenová kniha (Stammbuch) I., inv. č. 1	1852–1865	(1–775)
Kmenová kniha (Stammbuch) II., inv. č. 2	1865–1868	(1–500)
Kmenová kniha (Stammbuch) III., inv. č. 3	1868–1870	(500–1000)
Kmenová kniha (Stammbuch) IV., inv. č. 4	1870–1873	(1001–1500)
Kmenová kniha (Stammbuch) V., inv. č. 5	1873–1875	(1501–2000)
Kmenová kniha (Stammbuch) VI., inv. č. 6	1875–1877	(2001–2500)
Kmenová kniha (Stammbuch) I., inv. č. 7	1877–1879	(2501–3000)
Kmenová kniha (Stammbuch) I., inv. č. 8	1879–1881	(1–500)
Kmenová kniha (Stammbuch) I., inv. č. 9	1881–1885	(501–1000)
Kmenová kniha (Stammbuch) III., inv. č. 10	1885–1887	(1001–1400)
Kmenová kniha (Stammbuch) IV., inv. č. 12	1915–1945	(49237–7783)
Kmenová kniha (Stammbuch) V., inv. č. 18	1945–1948	(7784–9306)
Kniha disciplinárních trestů, inv. č. 19	1911–1946	
Kartony–spisy, sign. 1–162		

Prameny vydané

Allgemeines Gesetz ueber Verbrechen, 1787, § 122.

Constitutio Criminalis Ferdinanda, art. 67 a Leopoldina, art. III.
Constitutio Criminalis Josephina, čl. XIX, § 10.
Dekret dvorské kanceláře č. 1185 z 21. října 1815 Sb. o tajných porodech.
Dekret dvorské kanceláře č. 1650 z 19. února 1820 sb. z. o tajných porodech.
Dekret dvorské kanceláře z 13. ledna 1814 Sb. o tajných porodech.
Dekret místodržitelství, č. j. 74980 z roku 1864.
Dvorský dekret č. 885 z 5. září 1788 Sb.
Instrukce pro porodní báby z 4. června 1881, č. 54 ř. z., § 15 a 16.
Ministerský dekret č. 23399 z 18. prosince 1864.
Ministerské nařízení z 10. září 1897, č. 216 řádu zemského, o povinnosti nahlášení podezřelých událostí u porodu.
Novela manželského zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.
Občanský zákoník z roku 1811.
Občanský zákoník z roku 1868.
Rozhodnutí z 13. března 1900, č. 3537, o porodu nemanželského dítěte provdanou ženou.
Rozhodnutí z 17. ledna 1852, č. 237. o zločinu vyhnání plodu.
Rozhodnutí z 20. ledna 1899, č. 14330 o zločinu vyhnání plodu.
Rozhodnutí z 21. dubna 1879, č. 1852 o pokusu svedení k účastenství na zločinu.
Rozhodnutí z 22. dubna 1852, § 3782 o zločinu vyhnání plodu.
Trestní zákoník z roku 1852 (a jeho pozdější úpravy).
Vyhláška z 15. září 1920, Sb. z. a n. č. 542 o založení Církve československé.
Zákon č. 134/1924 z 6. 6. 1924 Sb. z. a n. o podmíněčném odsouzení a propuštění.
Zákon č. 163/1920 Sb. zákonů a nařízení.
Zákon č. 562/1919 z 17. října 1919, č. 562 Sb. a nař.
Zákon č. 562/1919 ze 17. 10. 1919 o podmíněčném odsouzení a propuštění.
Zákon č. 75/1919 Sb. zákonů a nařízení.

Odborná literatura

Beiträge für Kunst, Handel und Gewerbe Böhmens, 2. sv. (1843).
*Bericht der Beurtheilungs-Commission über die Ausstellung der Industrie-
Erzeugnisse Böhmens vom Jahre 1831.*
Darmon, Pierre: *Le mythe de la procréation baroque*, Paris 1981.
Feixová, S. M. A.: Z řepské trestnice, in: *Kriminalistika* 4, 1948, s. 79–83.
Fialová, Ludmila: Sňatkový věk obyvatelstva Starého města pražského v 19. století, In: *Žena v dějinách Prahy, Documenta Pragensia* 13, 1996, s. 175–183.
Frypés, Karel: *O právních poměrech dětí, poručencův a opatrovancův*, Praha 1917.

- Gesetzbuch ueber Verbrechen und schwere Polizey–Uebertretungen (1803), Wien 1815.
- Holec, František - Mikota, Miloslav: Žižkovská kapslovna, *Pražský sborník vlastivědný*, 1963, s. 40–53.
- Horská, Pavla: K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století, *Československý časopis historický* 31, 1983, č. 5, s. 711–743.
- Horská, Pavla: *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.
- Kafka, Bruno: *Právo rodinné*, Praha 1924.
- Klaus, Karel: Dějiny péče o ženu v našich zemích, In: *Československá gynekologie* 57/1992, č. 6, s. 313–317.
- Klaus, Karel: *Tradice české gynekologie*, Praha 1959.
- Kreutzberg, Karl Josef: *Skizzierte Übersicht des gegenwärtigen Standes und der Leistungen von Böhmens Gewerbs- und Fabriksindustrie in ihren vorzüglichsten Zweigen*, Prag 1836, 1. c.
- Krobová, Tereza: Anonymní porody nabízejí kousek naděje, *Vlasta* č. 44 (2004), s. 16–17.
- Kučera, Antonín: *Tisíc let obce Řepy (993–1993)*, 1993.
- Malý, Karel: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999.
- Malý, Karel: *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*, Praha 1967.
- Masarykův slovník naučný*, díl V., 1931.
- Měřička, A.: *Rakouské řízení trestní*, Praha 1913.
- Mičánek, Jan: *Právní postavení nemanželských dětí v ČSR*, Praha 1947.
- Míka, Zdeněk: Počátky průmyslové výroby v Praze, In: *Pražský sborník historický*, XIII (1981), s. 50–123.
- Nechvátal, M.: Nejen o majetku, ale i o svobodě církve, in: *České vězeňství* 2, 1993, s. 21–22.
- Petraňová, Alena: *Vývoj chudinství v Čechách v době josefínské*, Praha 1958.
- Prušák, J.: *Rakouské právo trestní, díl všeobecný*, Praha 1912.
- Rajtorová, Lenka: *Ženská trestnice v Řepích v 2. pol. 19. století*, Diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2002.
- Rauscher, Rudolf: *Usmrcení člověka v českém právu zemském*, Bratislava 1927.
- Řezáč, František Josef: *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců*, Praha 1852.
- Sedláček, Jaromír, *Rodinné právo*, Brno 1934.
- Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1878*, Wien 1882.
- Světobzor*, roč. 39, 24. září 1869, s. 362.
- Svobodný, Petr – Hlaváčková, Ludmila: *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999.
- Tinková, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.
- Tolar, J.: *Trestní řád*, Praha 1991.

- Tuček, J.: Řepy, in: *České vězeňství* 3, 1994.
- Uhlík, J.: F. J. Řezáč–reformátor vězeňství a školství 19. století, Praha 1997.
- Uhlík, J.: Historie vězeňství, in: *České vězeňství* 1, 1993, s. 13–17.
- Uhlík, J.: Historie vězeňství, in: *České vězeňství* 2, 1993, s. 17–20.
- Uhlík, J.: II. exkurs do historie českého vězeňství, in: *České vězeňství* 4 a 5, 1995, s. 2 – 5.
- Vaněček, Václav: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970.
- Verzeichnis der im Monate August 1828 im k. k. priv. Redoutengebäude in Prag öffentlich ausgestellten böhmischen Gewerbsprodukte und Namen der Produzenten*, Prag 1828.
- Vlček, Pavel – Sommer, Petr - Foltýn, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998.

Summary

The Problem of Infanticide – A Sample of Female Prisoners in the Women’s Prison in Řepy

The study presents a look at one of the most common crimes of the past – infanticide. It was conducted using materials stored in the State Regional Archives, from files in the Women’s Prison in Řepy, the most important of which are archive materials (books and bundles) from 1864–1948.

The study focuses on information about the number of women convicted for the crime of infanticide, their lives (age, background, marital status, education level, languages, etc.), the location, method and reasons that led them to commit infanticide. Also presented are the length of the sentences, the potential aggravation of the sentence, and the situation surrounding the release of the individual. All this information is supplemented with samples of papers that have survived. It study also includes an excursion into life in a prison.

KRONIKA

Osmdesáté narozeniny Elišky Čáňové

Koncem roku 2005 slaví PhDr. Eliška Čáňová osmdesáté narozeniny. K tomuto potěšitelnému životnímu jubileu badatelsky i publikačně stále aktivní historičky a archivářky se jistě sejde řada blahopřání. Její kolegové ze Státního ústředního archivu v Praze vydali v roce 2003 sborník „*Pocta Elišce Čáňové*“, v němž uveřejnili i bibliografii jejich prací. Připomněli tím ne jeden titul často citovaný staršími i mladšími badateli v oboru dějin obyvatelstva v předstatistickém období, dějin rodiny i dějin tzv. rekatolizace v Čechách. Pro sborník *Historická demografie* má však životní jubileum Elišky Čáňové specifický význam. Připomíná totiž začátky české historické demografie inspirované školou Louis Henryho, v níž se zvláštním způsobem osvědčila spolupráce demografů s archiváři. Osobní setkání a navazující spolupráce několika českých historiků a archivářů s Louis Henrym na konci šedesátých let 20. století přivedlo do Čech jeho metodu kohortní analýzy evropských historických plodností. Číselné podklady pro Henryho rekonstrukce ranně novověkých rodin mu opatřovali přední francouzští archiváři. Dokonce se říká, že to byli právě oni, kdo Henryho upozornili na bohatství rozmanitých údajů církevních matrik ze 17. století, zatímco francouzští demografové byli zvyklí pracovat spíše až s porevolučními matrikami civilními.

Shodou okolností spravovala Eliška Čáňová ve Státním ústředním archivu v Praze dokumenty z rekatolizačního období, z nichž mnohé nebyly dosud nikdy pro studium dějin obyvatelstva využity. Podařilo se jí navázat na vědecké tradice českého archivnictví z meziválečného období a po vzoru edic archivních dokumentů k českým dějinám 16., 17. a 18. století se věnovala vyhledávání dosud zanedbávaných církevních i světských seznamů obyvatelstva, použitelných pro historicko-demografická bádání. Nezůstala ale jen u edic nejstarších zpovědních seznamů z let 1628-1670, nýbrž věnovala se i rekonstrukci historických rodin a kritickému bádání o vývoji obyvatelstva v 17. a 18. století, najmě na panství klášterů břevnovského a broumovského s výborně zachovanou dokumentací. Zájem o dějiny populace českých zemí ovšem zdaleka nebyl jediným tématem vědeckých

publikací Elišky Čáňové. Pro českou historickou demografií však výzkumy Elišky Čáňové mají trvalou hodnotu solidního základu pro navázání plodné spolupráce v oblasti kulturní či historické antropologie, historické sociologie a řady dalších oborů, bez nichž se v budoucnosti pravděpodobně neobejdou nejen historikové, nýbrž i demografové, když se budou zajímat o vývoj plodnosti evropského obyvatelstva a demografických teorií.

Pavla Horská

Sedmdesáté narozeniny Lumíra Dokoupila

Dne 25. srpna 2005 oslavil své sedmdesáté narozeniny profesor Filozofické fakulty Ostravské univerzity PhDr. Lumír Dokoupil, CSc. Před deseti lety, při blahopřání k jeho šedesátce, redakce sborníku *Historická demografie 19* zařadila jeho práce o dějinách populace severní Moravy a Slezska k nejlepším, které u nás v oboru historické demografie v poslední době vznikly. Na tomto konstatování se uplynulou dobou nic nezměnilo. Jen se prohloubil pohled na význam Dokoupilova díla v české historiografii v druhé polovině 20. století. Vyšly totiž mezi tím různé hodnotící vzpomínkové spisy, které zařadily například starší moravskou regionalistiku k pamětihodným oborům české historické metodologie. Lumír Dokoupil, který byl zapřisáhl roku 1954 na tehdejší Fakultu společenských věd Vysoké školy pedagogické v Olomouci na oboru český jazyk - dějepis, pracoval už za studia jako studentská vědecká síla v Ústavu historické vlastivědy u profesora Ladislava Hosáka. Tentýž profesor Hosák byl jeho školitelem při externí vědecké aspirantuře na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v letech 1962-1966. I náročný Josef Polišenský ve svých vzpomínkách řadí vlastivědné dílo Ladislava Hosáka pro oblast Moravy téměř na roveň dílu Františka Kutnara pro Čechy. Lumír Dokoupil jako Hosákův žák byl tedy dobře připraven ujmout se studia demografického vývoje ostravské průmyslové oblasti, když jako odborný asistent tehdejšího Pedagogického institutu v Ostravě byl nucen spolupracovat na kolektivním výzkumu geneze ostravské průmyslové oblasti.

Toho, že na starší místopisné studie moravských vlastivědných badatelů mohl Lumír Dokoupil navázat odborně fundovanými studii demografického vývoje severní Moravy a Slezska, byla příčinou spolupráce s demografy Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, zprostředkovaná skupinami historické demografie při Filozofické fakultě KU, při tehdejší Archivní správě MV a při tehdejší Československé demo-

grafické společnosti ČSAV. Ze vzdálenější časové perspektivy se nám dnes jeví Dokoupilovy historicko-demografické studie o severní Moravě a Slezsku, z nichž prací *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869* se roku 1993 habilitoval, jako plynulé navázání na nejlepší regionalistické studie nejen moravské oblasti, nýbrž i celých českých zemí. K tomu je nutno přičíst i nespornou zásluhu o vybudování regionálního vysokého školství v ČR. Po vzniku Ostravské univerzity v roce 1991 byl Lumír Dokoupil pověřen funkcí proděkana pro vědu, výzkum a zahraniční styky Filozofické fakulty a v letech 1993-1995 prorektorem pro studium. V druhé polovině devadesátých let 20. století zastával několik funkcí v Radě vysokých škol. Jako historikové víme, že na vědecko-organizační práci se zpravidla v dějinách historiografie dříve či později zapomene. Na školách i v archivech regionu vysoké školy budou však ještě po léta působit žáci vyškolení v odborných seminářích. Právě díky badatelům, jako je Lumír Dokoupil, má historicko-demografický výzkum naději udržet se v obecném kulturním povědomí krajů i oborů.

Pavla Horská

**Za PhDr. Gustavem Hofmannem
(23. ledna 1925 - 11. října 2005)**

Ti, kteří kdysi v šedesátých letech minulého století stáli u zrodu Komise pro historickou demografii, se smutkem sledují, jak postupně odcházejí z našich řad jedinci, kteří se na její práci od samého počátku podíleli a vykonali v ní veliký kus práce. Letos k nim 11. října přibyl – necelý rok po oslavě svých osmdesátin – i PhDr. Gustav Hofmann, neobyčejně aktivní a plodný badatel s mimořádně širokým tematickým spektrem, k němuž patřily nikoliv na posledním místě i otázky historické demografie.

Gustav Hofmann se narodil 23. ledna 1925 v Praze. Mládí prožil na Kladensku, kde jeho otec působil jako učitel. Roku 1944 maturoval na reálném gymnáziu v Kralupech nad Vltavou, poté byl nucen, tak jako většina jeho vrstevníků, strávit rok v protektorátním „totálním nasazení“. Od roku 1945 do roku 1948 studoval na pražské Filozofické fakultě dějepis a zeměpis, roku 1951 pak završil svá studia obhájením doktorské disertace na téma starých plánů města Prahy. Ještě téhož roku nastoupil archivní službu v tehdejších zemědělsko-lesnických archivech a tomuto povolání již zůstal věrný až do odchodu na odpočinek v roce 1987. Po krátkém působení v ZLA v Ostrově nad Ohří odešel do pobočky ve Žlebech u Čáslavi, roku 1955 se

stal vedoucím pobočky SA Praha v Hořovicích, odkud pak přešel po dvaceti letech působení ve stejné funkci do pobočky SA Plzeň v Klatovech.

Z jeho archivní činnosti vzešla početná řada výborně napsaných archivních pomůcek, zejména inventářů velkostatkových fondů. Fondy našich velkostatků a jejich ústředních správ však Gustavu Hofmannovi umožnily nahlédnout hluboko i do chodu vrchnostenského hospodářství včetně vrchnostenských průmyslových podniků a do sociálních poměrů na šlechtických panstvích. Gustav Hofmann této příležitosti využil vrchovatou měrou a stal se jedním z našich nejplodnějších autorů píšících o těchto otázkách. Jeho nejmilejším tématem se staly dějiny českého železářství, kterým věnoval několik monografií a téměř nepřehledný počet drobných i rozsáhlejších dílčích studií. Zaměřil se přitom zejména na Podbrdsko, které se stalo po dvě desetiletí jeho domovem. Gustav Hofmann se stal vedle Jana Kořana našim nejvýznamnějším a obecně uznávaným odborníkem v tomto oboru. Jako nejlepší znalec velkostatkových pramenů k dějinám železářství rozšířil Kořanův zájem, orientovaný převážně k dějinám techniky a technologie, zejména o otázky ekonomiky železáren a jejich postavení v rámci velkostatku. Dějiny železářství ho přivedly i k dalšímu příbuznému oboru – k dějinám hornictví. Věnoval se však i dalším průmyslovým oborům pěstovaným na velkostatku, textilním manufakturám, cukrovarům a v posledních letech zejména papírnám, stejně jako hospodaření velkostatku jako celku, postavení i aktivitě poddaných a stavební činnosti na jednotlivých panstvích. Většina zmíněných prací měla charakter regionálně pojatých studií, zejména z Podbrdska a západních Čech, Gustav Hofmann však byl i autorem několika velmi cenných monografických prací s celozemským záběrem. Vedle již zmíněných děl o dějinách českého železářství to byla například jeho *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko* z roku 1984, dodnes naše nejdůležitější práce z oboru metrologie. Přehlédnout nelze ani jeho pasáže v západočeském dílu *Hradů, zámků a tvrzí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (1985), které převyšují díla jiných přispěvatelů svou precizností a spolehlivostí.

V Hofmannově bibliografii, která roku 1996 čítala 8 samostatných knižních publikací, 329 odborných studií, příslušné kapitoly v řadě kolektivních děl, jubilejní články a nekrology, recenze i popularizační články, založené z velké části na archivních pramenech, zaujímají nikoliv přední, nicméně důležité místo i jeho studie z oboru historické demografie a dějin osídlení, z nichž část vznikla na základě spolupráce s naší ročenkou. Když Václav Husa na sklonku svého života založil při katedře československých dějin a archivního studia FF UK v Praze pracovní skupinu pro historickou

demografii, byl zprvu počet jejích členů dosti omezený. Po Husově smrti v roce 1965 se však podařilo skupinu, jejíž vedení jsem převzal, přetvořit zapojením řady archivářů ve velmi aktivní pracovní tým, kde se v živé diskusi probíraly základní metodologické a metodické otázky a rodily se nápady, kterým pak jednotliví členové skupiny dávali konkrétní podobu drobných i obsáhlejších studií k dějinám obyvatelstva. Práce skupiny se vedle Jana Havránka, Emanuela Janouška, Josefa Hanzala, Josefa Křivky, Bohumila Lůžka, Jana Heřmana a dalších účastnil aktivně i Gustav Hofmann. Když pak roku 1967 vznikla *Komise pro historickou demografii* při tehdejšímu HÚ ČSAV v čele s Pavlou Horskou jako instituce spíše koordinačního rázu a začala vydávat *Historickou demografii*, nejvíce příspěvků pocházelo právě z řad členů zmíněné skupiny. Později byla nucena na příkaz normalizačního vedoucího katedry Václava Krále své schůzky ukončit, její někdejší členové včetně Gustava Hofmanna však zůstali tematicke historické demografie věrni i nadále. Studie Gustava Hofmanna zaujaly zejména upozorněním na nové, dosud nevyužívané prameny i bystrou interpretací zkoumaných otázek. Byly věnovány analýze rejstříků k dani z hlavy z roku 1691 na některých západočeských panstvích, stejně jako soupisům poddaných. Autor se kriticky vrátil i k nejasné otázce populačního vývoje Jáchymova v 16. století a navázal na jeho analýzu sledováním populačního vývoje Horního Slavkova do roku 1654. Na základě zhostných listů rovněž studoval problém migrace poddaných na panství Kout kolem roku 1800. Své regionálně zaměřené dílčí demografické studie pak završil roku 1991 vynikajícím pojednáním *Populace Čech na sklonku 17. století*, otištěným ve *Sborníku archivních prací*, kde se vyrovnal s dosavadními pokusy o řešení problému počtu obyvatel Čech po třicetileté válce a navrhl vlastní důvtipné řešení, využívající mj. i rejstříků daně z hlavy z 90. let 17. stol., v této souvislosti až dosud přehlížených, přičemž provedl i evidenci jejich uložení ve Státních oblastních archivech. Historický demograf však sáhne s užitkem nejen po autorových demografických studiích v užším slova smyslu, ale i po článcích z příbuzných oborů, zejména z dějin osídlení, které autor publikoval jednak v regionálních periodikách, ale zejména ve *Zpravodaji místopisné komise* a později v *Onomastickém zpravodaji ČSAV*, který starší zpravodaj nahradil. Byly to jednak studie o jednotlivých zaniklých osadách, zejména na Hořovicku a Berounsku, hlavně však články o počátcích desítek osad vzniklých v raném novověku. Těmito statěmi autor velmi podstatně doplnil a upřesnil data, která ve své monografii o nových osadách z doby po roce 1954 shromáždil v celozemském měřítku Josef Křivka. Objasnil tak např. počátky Felbabky, Bíletína, Stýskal, Vserub u Kdyně, Svinné, Tajanova, Vrhavče, Myslinky, Pomezí, Dohalic, Příkřice, Slatiny, Nové Vsi, Babic a řady dalších osad na

panstvích Dolní Lukavice, Lužany u Přeštic, Planá u Mariánských Lázní, Týnec u Klatov, Nečtiny, Bezděkov u Klatov, Žinkovy, Železná Ruda, Hradiště, Kynžvart, Újezd Svatého Kříže, Plasy, na panství města Domažlic, na Tachovsku i jinde. Výsledky svého studia této problematiky pak shrnul v rozsáhlejší *studii Nové osady vzniklé na území Plzeňska v letech 1654-1854*, otištěné ve sborníku *Minulostí Západočeského kraje* v r. 1991, metodické poznámky k tomuto studiu pak publikoval v XVI. svazku *Mikulovského symposia* (1986). Demografické aspekty však sledoval i v rozboru sociální situace v Horním Slavkově nebo v Sušici, založeném na údajích berní ruly, bez významu pro demografa nejsou ani jeho edice manufakturních tabel ze západních Čech, které jsou vlastně torzem chystané, ale nerealizované edice údajů tohoto pramene pro celé Čechy, kterou kdysi chystala do tisku pracovní skupina pro dějiny cen a mezd při katedře československých dějin FF UK v Praze. Dějiny osídlení, ale i vysloveně demografické otázky, se často stávaly námětem i jeho popularizačních statí v denním tisku, které byly rovněž zpravidla založeny na archivním materiálu a přinášely zcela nová fakta.

Těžká choroba nedovolovala v posledních letech Hofmannovu usilovnou práci v oboru historie včetně práce na otázkách dějin obyvatelstva dovést do konce. I tak ovšem po sobě zanechává úctyhodné dílo až neuvěřitelného rozsahu a mnoho podnětů pro další bádání. V naší historiografii zanechává za sebou trvalou stopu.

Poznámka: Celoživotní dílo G. Hofmanna zhodnotil velmi podrobně u příležitosti jeho sedmdesáti let Jan Pelant ve sborníku *Minulostí Západočeského kraje* 31, 1996, s. 209-213. Zde jsou uvedeny i další jubilejní stati z jiných periodik. Jan Pelant rovněž zpracoval Hofmannovu úplnou bibliografii, která vyšla jako samostatná příloha zmíněného sborníku MZK 31.

Eduard Maur

MATERIÁLY

Matriky a další prameny pro historicko-demografický výzkum v centrálních a církevních knihovnách

Před nedávnem vydaný soupis rukopisů v centrálních a církevních knihovnách¹ upozornil na skutečnost, že prameny vhodné pro historicko-demografický výzkum se nenalézají jen v archivních fondech, kam by provenienčně patřily, ale že jsou roztroušeny i v celé řadě dalších institucí včetně knihoven, a to v poměrně značné míře. Považujeme proto za účelné irelevantní data zpřístupnit přehledem, který naváže na přehledy o uložení našich nejstarších matrik otištěné v naší ročence v číslech 24 (Čechy) a 25 (Morava a Slezsko).

Recenzovaný soupis je čtvrtým, závěrečným svazkem neobyčejně užitečného a záslužného díla, Průvodce po rukopisných fondech České republiky. Předchozí tři svazky evidovaly rukopisy ve fondech zámeckých, hradních a palácových knihoven (1995), v archivech (1998) a v muzeích a galeriích (2001). Centrálními knihovnami rozumí autoři soupisu především Národní knihovnu v Praze a Moravskou zemskou knihovnu v Brně, dále někdejší Státní vědecké knihovny v jednotlivých krajích (z nichž rukopisné fondy existují jen v knihovnách v Českých Budějovicích, Liberci, Plzni a Olomouci), dále Státní technickou knihovnu, Slovanskou knihovnu, Knihovnu Parlamentu ČR, Knihovnu Akademie věd, Ústřední lékařskou knihovnu (vesměs v Praze) a Knihovnu Vysoké školy báňské v Ostravě. Okresní, městské a obecní knihovny ve svých fondech podle starších anket rukopisy nechovají a nebylo k nim přihlíženo.

Řada centrálních knihoven má již své rukopisné fondy zpřístupněny tištěnými katalogy, avšak s výjimkou Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích nikoliv v úplnosti. Údaje soupisu se soustředily především na

---

¹ Marie Tošnerová (red.), *Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice* (= Studie o rukopisech, Monographia, sv. X, Průvodce po rukopisných fondech v České republice, díl IV). K tisku připravili Pavel Brodský, Marta Hradilová, Stanislav Petr, Marie Tošnerová. Na přípravě se podíleli: Pavel Brodský, Petr Fiala, František Hoffmann, Marta Hradilová, Jiří Kejř, Stanislav Petr + Jiří Pražák, Zdeněk Šolle, Marie Tošnerová, Irena Zachová. Praha, Archiv Akademie věd České republiky ve spolupráci s Komisí pro soupis a studium rukopisů 2004, 720 s.

rukopisy ne-zpřístupněné, ovšem s patřičným upozorněním na starší katalogy. Např. v Národní knihovně se práce týkala především dodatků k tištěným katalogům Truhláře a Dolcha a fondů získaných po jejich vydání (pražská lobkovická knihovna, děčínská zámecká knihovna, klášterní svozy ad.)

Z církevních knihoven jsou nejvíce zastoupeny knihovny církve římskokatolické. Rukopisy jsou uloženy v některých knihovnách biskupských a kapitulních, dále v knihovnách jednotlivých řeholních institucí a konečně v knihovnách farních. V České republice je celkem 3151 farností, obsazeno je z nich cca 1000, evidované rukopisy jsou dochovány ve většině z nich, ovšem některé jsou uloženy na sousedních farách, protože příslušná farnost není obsazena duchovním správcem.

Rukopisem se ve všech svazcích míní spis neúřední povahy, jehož původní sepsání i opisy zpravidla sledovaly literární, vědecké nebo dokumentační cíle. Podobně jako v minulých třech svazcích se ani ve čtvrtém autoři nevyhnuli výjimkám a v některých případech podchytili i rukopisy archivní povahy, vedle knih hospodářského a účetního charakteru především matriky a soupisy duší, které se nalézají hlavně v některých farních knihovnách, ale i urbáře a podobně. Průzkum farních knihoven totiž potvrdil, že při převedení matrik do rukou státu v souvislosti se zavedením povinné státní matriční evidence obyvatelstva od 1. ledna 1950 a při následujícím převedení farních archivů do péče tehdejších okresních archivů zůstala řada rukopisů archivní povahy na farách, neboť byly považovány za součást farní knihovny, či byly potřebné pro správu farnosti. Jsou to často například matriky, a to nejen matriky živé (v těchto případech možná jde o duplikáty, resp. matriky sloužící církevním potřebám), ale i některé matriky dosti staré a dávno již pro záznam demografických aktů nepoužívané. Z tohoto důvodu je soupis neobyčejně cenný i pro historické demografy. Považujeme proto za užitečné na tyto prameny upozornit formou soupisu, který tak doplňuje přehledy o uložení českých a moravských matrik do roku 1650, otištěné v *Historické demografii* 24 (2000) a 25 (2001) a může sloužit nejen historickým demografům, ale i jiným zájemcům, zejména genealogům.

Předem je ovšem třeba upozornit, že přehled nemusí být úplný, protože autoři katalogizují jednotlivé rukopisy podle jejich dobových názvů, které vždy nemusejí odpovídat tomu, jak tyto prameny označujeme nyní. Například termínu *matrika* nebo *matricula* je v řadě případů užito pro označení pamětní knihy a snad i popisu farnosti nebo děkanátu. Průvodce bohužel obsah těchto rukopisů blíže nespecifikuje, takže je nutno se o něm dohadovat jen podle názvu nebo některých dalších náznaků. Tak například vidíme, že v knihovně měřínské římskokatolické fary je uložena pamětní kniha s názvem *Matrica parochiae Mierinensis, in qua antiquitates, jura parochialia diversa, decreta consistorialia...conskripta* z let 1745-1836 (s. 465, č. 641), v jiných případech však

obsah blíže specifikován není, a tak lze soudit, že nejde o matriku jen z toho, že u ní není uveden časový rozsah, nýbrž jen datum založení. Jistotu máme ovšem jen v případech, kdy je uvedeno, že jde např. o matriku oddaných apod. Následující přehled uvádí nejdříve matriky a pak další prameny, které se nabízejí pro zpracování historickými demografy. Neuvádí však zádušní a farské účty, kterých je ve farních knihovnách poměrně hojně, ani rejstříky desátku. Zájemce však má možnost vyhledat si je pomocí věcného rejstříku, v němž se ovšem úřední prameny hledají poněkud obtížně, neboť jsou uvedeny pod různými názvy, tak jak jsou nazvány popisované rukopisy, takže například matrika může být uvedena v rejstříku pod názvy *Kirchenbuch*, *Matrika*, *Matrica baptisatorum*, *Liber baptizatorum* apod. Názvy jsou přitom někdy zřejmě překládány, jindy naopak ponechány v původní jazykové podobě. To hledání v průvodci poněkud ztěžuje, nikoliv však do té míry, že by byl rejstřík nepoužitelný.

Soupis vybraných pramenů v knihovnách farních úřadů

Pořad. č. v <i>Průvodci</i>	Farnost, bližší specifikace	Událost*a časový rozsah	
A. Matriky narozených (pokřtěných), oddaných a zemřelých (pohřbených)			
35.	Praha – Strahovská knihovna, sign. DV I 2 ad curias Marianas Vetero-Pragae	N	1764-1770
41.	Albrechtice v Jizerských horách	NOZ	1799-1828
79.	Brumov-Bylnice	NOZ	1634-1680
108.	Dolní Benešov (Hlučín)	Z	1892-1945
121.	Frenštát pod Radhoštěm	N	1783 (makulář)
138.	Hlučín	O	1898-1929
165.	Hulín	N	1815-1831
166.	Humpolec	N	1647-1670
186.	Jevíčko	N	1868-1886
209.	Konice	N	1840-1841 (opis)
237.	Kvílice (Kladno)	NOZ	2. pol.
262.	Loukov (Holešov)	Z	1784-1792
310.	Nedvědice (Tišnov)	NOZ	1874-1879
345.	Ostrovačice (Brno)	NOZ	1750-1780
	Tam i matrika farnosti Říčany		1709-1772

* N – narození, O – oddaní, Z – zemřelí

Pořad. č. v	Farnost, bližší specifikace	Událost*a časový	
-------------	-----------------------------	------------------	--

<i>Průvodci</i>		rozsah	
366.	Podhradní Lhota (Holešov), ves Police	Z	1784-1797
	ves Laze	Z	1784-1792
409.	Rosice u Brna (židovská matrika)	NOZ	1847
414.	Rožnov pod Radhoštěm	NOZ(?)	1756-1806
441.	Smržovka (chlapci narození mimo farnost)	Z	1807-1904
443.	Sněžná u Krásné Lípy	N	1788-1883
		O	1788-1915
		Z	1788-1850
447.	Srbská Kamenice (Děčín)	O	1859-1975
461.	Strážnice (nemanželské děti)	N	1772-1784
470.	Světlík (Český Krumlov)	NZ	1676-1682
480.	Štípa (Zlín)	NOZ	1674-1714
497.	Třebíč	N	1838-1866
		O	1857-1862
535.	Vřeskovice (Přeštice)	N	1732-1784
548.	Zbýšov v Čechách (Čáslav)	O	1836-1846
550.	Zdechovice (Pardubice) (židovská m.)	NOZ	1843-1892
594.	Komorní Lhotka, CEAV (Těšín) (polsky)	Z	1782-1858

B. Pomůcky k matrikám

Repertorium

108.	Dolní Benešov (Hlučín)	N	1800-1938
138.	Hlučín	N Z	1801-1972

Index

190.	Jiříkov (Rumburk)	N	1804-1874
		Z	1804-1855
566.	Žleby (Čáslav)	N	1745-1778

Jiné

535.	Vřeskovice (Přeštice) – Výtah z knihy narozených obcí Ježovy a Zderaz	N	1784-1829
44.	Bečov (Most) – tabelární výtah z matriky	NOZ	1824-1872
209.	Konice – tabelární výtah z matriky	N Z	1817
111.	Dolní Čermná (ÚO) - seznam pokřtěných helvetů	N	1782-1784

C. Knihy biřmovaných

59.	Bohutín (Příbram)		1818-1973
-----	-------------------	--	-----------

* *N* – narození, *O* – oddaní, *Z* – zemřelí

Pořad. č. v	Farnost, bližší specifikace	Časový rozsah
--------------------	------------------------------------	----------------------

<i>Průvodci</i>		
68.	Bozkov (Semily)	1834-1875
121.	Frenštát pod Radhoštěm	1857- 1863
141.	Hodonice (Znojmo)	1781-1951
233.	Kurovice (Holešov)	1829-1874
237.	Kvílice (Kladno)	1840-1946
414.	Rožnov pod Radhoštěm	1764-1853
457.	Starý Rožmitál	1841-1995
473.	Šebířov (Tábor)	1849-1948
611.	Domaslavice (Frýdek)	1829-1949
631.	Křečovice (Benešov)	1892- 1989
D. Knihy snoubenců a knihy zkoušek snoubenců		
69.	Božanov (Broumov)	1740-1865
77.	Brod nad Dyjí (Mikulov)	1845-1976
78.	Broumov	1738-1854
149.	Horní Heřmanice	1758-1837
202.	Klášterec nad Ohří	1746-1808
600.	Blatná	1838-1851
619.	Jablonné nad Orlicí	1764-1835
678.	Žebnice (Plasy)	1839-1890
E. Knihy ohlášek		
199.	Kašperské Hory	1832-1848
360.	Pitín (Uherský Brod)	?
391.	Příbram	1857-1885
462.	Strážov na Šumavě	1855-1856
F. Knihy svatebních smluv		
392.	Přibyslav	1790-1842
G. Urbáře (farní)		
470.	Světlík (Český Krumlov)	16.-17. stol.
535.	Vřeskovice (Přeštice)	1622
620.	Jemnice (Manětín)	1713-1902 (!?)
H. Libri status animarum		
192.	Josefův Důl (Liberec), ves Hor. Maxov	1822-1826
239.	Kytlice (Č. Lípa), pro vsi Falknov, Kytlice a Helův mlýn	1830-1880
Pořad. č. v <i>Průvodci</i>	Farnost, bližší specifikace	Časový rozsah

264.	Lučany nad Nisou	a) cca 1780-1840 b) 1822-26, 1840-1870, 1867-1888
522.	Nová Ves u Chrastavy	1767- 2. pol. 19. stol.
I. Protokol o změnách vyznání		
161.	Hroby (Tábor)	1857-1938
366.	Podhradní Lhota (Holešov)	1833–1958
J. Populační kniha		
56.	Boč nad Ohří (Ostrov)	1833

Výjimečně najdeme ve farních knihovnách prameny, které svým charakterem patří do jiných archivů, zejména do fondů velkostatků. Podle soupisu je např. na faře v Krásné Lípě u Rumburka chován soupis poddaných (Mannschaftsbuch) panství Česká Kamenice z roku 1838. Kromě toho je řada pramenů protostatistické povahy uložena i v centrálních knihovnách. Z nich jmenujeme alespoň následující rukopisy.

Brno – Moravská zemská knihovna

Zhostný list z města Rýmařova 1658.

Gruntovní kniha Kočičí Lhoty (p, Starý Jičín) 1636-1795.

Praha – Národní knihovna

Urbář (sirotčí registra) fary Zátoň 1552-1714.

Urbář a pozemková kniha p. Rumburk 1659.

Urbář vsi Radešín 1624.

Register van Denomrement (holand.) 1791.

Vandrovní kniha tovaryše Josefa Vrbíka 1829-1841.

Urbář panství Mělník 1625 (býv. Lobkovická knihovna).

Ubytovací kniha Malé Strany a Hradčan, 1608, Pražská Lobkowiczská knihovna , sign. XXIII D 57.

Praha - Strahovská knihovna:

Knih svatebních smluv m. Ronov nad Doubravou 1590-1660.

Eduard Maur

RECENZE

Martina Schattkowsky (ed.), *Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adlige Witwen zwischen Fremd- und Selbstbestimmung*

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2003 (=Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 6), 463 s., ISSN 1439-782X, ISBN 3-936522-79-0

Recenzovaný sborník přináší příspěvky přednesené na konferenci o vdovství v raném novověku, která proběhla na saském zámku v Rochlitz – někdejší vdovském sídle – v červnu 2001. Čtenáři se tak dostávají do rukou studie celkem 19 autorů z různých společenskovedních oborů (historiků, kunsthistoriků, etnografů ad.) z Německa, Rakouska i ze Spojených států, kteří se z odlišných úhlů pohledu a s pestrým tematickým, chronologickým i regionálním zaměřením snaží uchopit středoevropskou historiografii dlouho zanedbávané téma dějin vdovství v raném novověku. Soustředí se zejména na problematiku knížecích a ostatních šlechtických vdov v německém jazykovém prostředí Svaté říše římské.

Obsáhlý sborník je kromě úvodu rozdělen do pěti oddílů. Úvodní studie editorky sborníku *Martiny Schattkowské* přináší základní charakteristiku zkoumaného tématu. Podává přehled o dosavadním bádání o dějinách vdovství ve středověku a raném novověku, přičemž konstatuje malou pozornost německé jazykové historiografie věnované této problematice do konce osmdesátých let 20. století na rozdíl od mnohem většího zájmu o toto téma v Británii, Francii a v USA. Autorka sleduje dále přístupy, které byly ve výzkumu dějin vdovství ve větší či menší míře užívány (právní dějiny, historická demografie, etnografie, dějiny umění ad.), a vyjmenovává některá již dříve zkoumaná subtémata dějin vdovství (právní zajištění vdov, jejich postavení a činnost v politickém, ekonomickém i kulturním životě, problematika vdovských sídel apod.). M. Schattkowská též klasifikuje dostupné prameny k danému tématu a v ne-poslední řadě pojmenovává některé ve sborníku netematizované či málo tematizované okruhy spjaté s výzkumem sociálněhistorického fenoménu vdovství.

Dějinám panství Rochlitz jako vedlejší rezidenci Wettinů a vdovskému sídlu pozůstalých manželek příslušníků tohoto rodu ve středověku a v raném novověku je věnován první oddíl sborníku. *André Thieme* sleduje stavební vývoj zdejšího vdovského sídla a analyzuje výši příjmů z něho plynoucích. Dospívá k závěru, že obě směřovalo k zajištění reprezentativního a pohodlného útočiště přiměřeného společenskému stavu knížecí vdovy. Ve druhém příspěvku tohoto oddílu přibližuje *Maike Günther* projekt stálé výstavy na zámku v Rochlitz o tamní vdovské rezidenci, který dal podnět k uspořádání samotné konference.

Rámcovými právními podmínkami života ovdovělých manželek příslušníků říšských vládnoucích rodů se zabývají příspěvky dalšího tematického oddílu sborníku. Problematiku otevírá příspěvek *Karl-Heinze Spieße* soustředěný na zjištění vztahu mezi právním zajištěním vdov zejména na základě svatebních smluv a tzv. „Wittumsverträge“ a realizací těchto norem v praxi. Rozpoznává přitom v některých případech z prostředí říšské hraběcí a knížecí šlechty markantní diskrepanci. Reálné postavení a životní podmínky žen, které mohly sahat od skutečného zhoršení materiálních poměrů jejich domácnosti po smrti manžela po život v luxusu, či od pokračujících intenzivních vztahů s rodinou po mnohdy špatně snášenou osamělost po přestěhování na vdovské sídlo, přitom záležely zejména na ochotě nového vládce teritoria dodržet normy zajišťující postavení vdovy a také na dané rodinné konstelaci v době úmrtí manžela. Konkrétní úpravu rámcových podmínek finančního zajištění knížecích vdov zkoumá ve druhé studii tohoto oddílu *Ute Essegern* na základě svatebních smluv z kurfiřtského Saska v 17. století. Sleduje kontinuitu v uzavírání těchto smluv podle starších vzorů a dospívá k závěru, že materiální zabezpečení do výzkumu zahrnutých ovdovělých manželek záviselo především na vyjednávací schopnosti stran uzavírajících svatební smlouvu.

Následující, nejobsáhlejší oddíl „Orte, Formen und Stile von Witwenherrschaft“ staví do středu zájmu oblasti „veřejné“ působnosti vdov vyšší říšské šlechty, tedy možnost knížecích vdov ovlivňovat zemskou (příp. teritoriální) politiku, stejně jako jejich potenciální působení v církevní reformě. Právě tuto oblast sleduje na základě reformačních aktivit Alžběty Saské (1502-1557) *Günther Wartenberg*. Vlastní působení výkonu vlády pozůstalých manželek po příslušnících říšské vyšší šlechty ovšem představovalo zejména jejich vdovské sídlo. Politickou moc mohly v některých případech vykonávat či se na ní podílet ty z nich, které po smrti manžela zaujaly pozici poručnic - regentek za nezletilé syny (příspěvek *Pauline Puppel* na příkladě Anny Hessenské (1485-1525), podobně též studie Brigitty Streich z prostředí říšské vyšší šlechty v 16. století a Stephanie Marra z milieu hraběcího rodu Bentheimů v době třicetileté války). Některé pozůstalé manželky po členech říšských vládnoucích rodů mohly na rodovou politiku vykonávat vliv i jiným způsobem. Ira Koch ve svém článku např. zdůrazňuje působení vdovy Žofie Šlesvicko-Holštýnské (†1634) ve sňatkové politice meklenburského rodu a tím její vliv na zahraničněpolitické vztahy Meklenburska se sousedními státy (zejména se Švédskem). O mimořádné politické úloze Žofie Falcké (1630-1714), vdovy po hanoverském kurfiřtu a dcery „zimního krále“ Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny, při zajištění hanoverského nástupnictví v Anglii pojednává *Silke Lesemann* v posledním příspěvku tohoto oddílu.

Obrazem vdov a jejich dobovými atributy v raném novověku se v úvodní studii další tematické části sborníku zabývá *Gesa Ingendahl*. Zejména na základě raně novověkých mravoučných spisů představuje četná literární topoi spjatá se zažitými dobovými představami o vdovách. Konstrukci obrazu o sobě za pomoci vizuálních, obecně jazykových i literárních prostředků a podílu urozených pozůstalých žen na vytváření kolektivní paměti věnují ve svých příspěvcích pozornost *Beatrix Bastl* (na základě stu-

dia dolnorakouského šlechtického prostředí v 16. a 17. století) a *Jill Bepler* (případové studie s vazbou na tři vdovy z říšské vyšší šlechty). V dalším příspěvku tohoto oddílu zkoumá americká kunsthistorička *Allison Levy* dle zachovaných portrétů vdov po florentských Medicejích obraz vdovy jako nositelky paměti („Trägerin der Memoria“).

Každodennímu životu urozených vdov na ose mezi ekonomikou, politikou a uměním je dedikována poslední část sborníku. Zahajuje ji stať *Anke Hufschmidt*, která se pokouší jak o nalezení společných znaků, tak i rozdílů mezi postavením knížecích a z nižší šlechty pocházejících vdov. Vychází přitom především ze studia severoněmecké oblasti - tzv. „Weserraum“ a dospívá k závěru, že nejmarkantnější odlišností byla skutečnost, že vdovám z nižší šlechty nebyvalo vykázáno samostatné vdovské sídlo a zůstávaly tedy i po smrti manžela na původním rodinném sídle. Pozůstalými manželkami z nižší šlechty se v následující studii zabývá i *Ernst Münch*, jehož zájem je nasměrován do meklenburského prostředí, kde si i za výrazné pomoci pozůstalých vdov budoval již od 13. století rod Moltke velký komplex pozemkových statků. Těžiště Münchovy studie ovšem leží v období 16. - 18. století. Hospodářským a finančním pozadím fungování knížecího vdovského sídla Loitz (Meklenbursko-Pomořansko, SRN) a hospodářskými aktivitami Žofie Hedviky Brunšviccko-Lüneburské (†1639), vdovy po štětínském vévodovi, věnuje pozornost *Dirk Schleinert*. Problematiku nezřídka pocítované osamělosti aristokratických vdov a jejich odtržení od původního sociálního zázemí po jejich přestěhování (někdy spíše nedobrovolném odsunutí) na vdovské sídlo sleduje, byť na poněkud specifickém případě Barbary Hessenské (1536-1597), *Uta Löwenstein*. Pátý a poslední oddíl sborníku uzavírá regionálně ukotvená studie (s vazbou na vdovské sídlo - zámek Böblingen, Bádensko-Wirtembersko, SRN) *Günthera Scholze* sledující intelektuální niveau, kulturní aktivity a religiozitu pozůstalých žen po příslušnících wirtemberského rodu v 15. a na počátku 16. století.

Obrazově mimořádně bohatě vybavený sborník (velké množství černobílých i barevných reprodukcí v kvalitní podobě) je opatřen též pečlivě zpracovaným místním a osobním rejstříkem. Díky dobře rozvrženým oddílům, tématům jednotlivých studií i vhodně koncipovanému úvodu editorky přináší vydaný sborník podstatný příspěvek k poznání dějin evropského raně novověkého vdovství, byť pouze pro sociálně i geograficky poměrně úzce vymezený prostor. Na komplexní zpracování tématu vdovství v raném novověku si ovšem středoevropská (a zvláště česká) historiografie bude ještě muset počkat. Je zatím bohužel málo analytických prací, které by umožnily rozsáhlejší, alespoň středoevropskou a širě sociálně zakotvenou komparaci, jež by byla s to postihnout sociálně-historický fenomén vdovství v jeho dobových, regionálních, obecně kulturních, právních, rodinných i individuálních odlišnostech. Rozvíjející se středoevropské historické bádání o dějinách vdovství (jazykově němečtí badatelé je pojmenovali „historische Witwenforschung“) dává v tomto směru určitou naději, neobejde se však zřejmě bez spolupráce s výsledky dalších společenskovědních oborů (historická demografie, právní dějiny, dějiny umění, etnografie apod.).

Martin Holý

Antoinette Fauve-Chamoux (Ed.), Domestic Service and the Formation of the European Identity. Understanding the Globalisation of Domestic Work, 16.-21st centuries.

Bern-Berlin-Bruxxel-Frankfurth am Main-New York-Oxford-Wien 2004, 573 s. + 32 obr. příloh. ISBN 3-03910-589-2, US-ISBN 0-8204-7042-2.

Studiu dějin čelední služby, resp. dějin služebnictva byla až donedávna věnována ve světové i v naší historiografii velmi malá pozornost. V posledních dvou desetiletích naopak zájem o tuto vrstvu obyvatelstva, v minulosti značně početnou, neobyčejně vzrostl, byla publikována řada zajímavých studií a monografií. K nim se nedávno připojil i sborník, který je výsledkem práce na mezinárodním projektu *The socio-economic role of males and females in domestic service as a factor of European identity*, který byl řešen v letech 2001 až 2004 pod vedením profesorky Suzy Pasleau z Bruselu. Stručnou informaci o tomto projektu podává v úvodu ke sborníku A. Fauve-Chamoux, podrobnější najde zájemce na webové stránce <http://www.servantproject.com/>, bibliografii k projektu na <http://www.uniurb.it/servantproject/>.

Ve sborníku se sešly příspěvky 28 autorek a jednoho autora, kterým je známý britský historik sociálních dějin a historický demograf Richard Wall. Takovéto složení autorského kolektivu naznačuje, že zájem o čelední službu v posledních letech je mimo jiné dán i hledisky genderovými. Celý sborník je rozdělen do čtyř oddílů. První se zabývá obecnějšími problémy dějin služebnictva v některých zemích, mj. významem jeho migrací nebo vlivem industrializace na jeho proměny. Druhá část obsahuje příspěvky k otázkám vývoje právních norem upravujícím v minulosti postavení čeledi i současnou evropskou právní úpravou služebního vztahu. Třetí část, nazvaná Služebná, pán a rodina, sleduje, pokud jde o minulost, postupné opouštění patriarchálního modelu služby. Je z větší části věnována současnosti. Ukazuje se v ní zejména na vliv globalizace, nacházející svůj výraz v etnické proměně služebnictva ve vyspělých evropských zemích, doprovázené i systematickým obcházením evropských právních předpisů ze strany zaměstnavatelů i zaměstnanců. Poslední část je věnována adaptabilitě sloužících vůči pracovnímu trhu. Většina uveřejněných příspěvků se týká západoevropských zemí, pro možnost komparace je však zařazeno i několik příspěvků týkajících se mimoevropských civilizací (Turecko, Japonsko, Amerika, Indie). Sborník je vybaven i 31 zajímavými obrazovými přílohami, zčásti barevnými, které mají nejen dokumentární hodnotu, ale jsou přínosné i z hlediska dějin umění.

Problematika služebnictva v minulosti i dnes je ve sborníku nazírána z nejrůznějších pohledů, k čemuž přispívá i fakt, že autorkami otištěných studií jsou nejen historičky a historik, ale i socioložky a představitelky dalších oborů. Celkový vývoj postavení služebnictva, tak jak jej sborník líčí, vypadá následovně. V raném novověku přetrvával v Evropě ze středověku systém, kdy služebnictvo bylo velmi početné, služební poměr představoval jen dočasné řešení a vesměs se týkal mladých lidí před

uzavřením sňatku. V 19. století se mění zejména právní postavení služebnictva i chápání postavení sloužících, kteří ve službě byli bráni jako součást rodiny, resp. domácnosti zaměstnavatele. Již v raném novověku, ale zejména v 19. století je postavení služebnictva postupně upravováno právními normami, od konce 18. století se sloužící mění z člena domácnosti spíše v námezdního pracovníka. V první polovině 20. století pak dochází k prudkému úbytku sloužících, téměř k zániku této vrstvy, ve druhé polovině století však její početnost opět vzrůstá, mění se však její etnické složení a navíc pracovní poměr často nabývá specifických forem, které se vymykají z existujícího pracovního zákonodárství. Většina otištěných studií má vysokou odbornou úroveň a sborník jako celek jistě bude cennou inspirací pro další bádání.

Eduard Maur

Historie, Historica. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátým narozeninám (= Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity, 219/2005, č. 12)

Ostrava 2005, 332 s. ISBN 80-7368-004-0, ISSN 1213-8452.

K sedmdesátinám známého ostravského historika a historického demografa prof. Lumíra Dokoupila připravili jeho kolegové z Ostravské univerzity sborník, v němž vzhledem k autorově profesnímu zaměření připadá důležité místo historickodemografické problematice. Sborník obsahuje celkem 31 příspěvků rozdělených do pěti oddílů. První je věnován historickodemografické problematice protostatistického období, druhý populačnímu vývoji ve statistickém období, třetí vývoji školství a vzdělávacích institucí, čtvrtý biografiím nezpracovaných osobností a poslední aktuálním problémům speciální didaktiky dějepisu, tedy vesměs problematice, do níž oslavenec aktivně zasáhl svým vědeckým dílem i svou organizátorskou činností. V prvním oddílu podává Eduard Maur na základě své starší obsáhlejší studie publikované v šedesátých letech v zahraničí obraz populačního a sociálního vývoje provensálské vsi Rognonas v 16. až 19. století, založený hlavně na studiu katastrů, a zamýšlí se nad shodami a rozdíly vůči českým poměrům. Původ opavských ženichů na základě rozboru matriky oddaných z let 1626-1719 sleduje Jiří Stibor. Dokládá při tom vysoký podíl ženichů přicházejících do města zvenčí (39 %), a to převážně z německojazyčných oblastí českého státu a z Německa, jenž svými důsledky posiloval germanizaci města. Michaela Holubová seznamuje čtenáře se strukturou populace panství Dobrovice u Mladé Boleslavi podle věku a rodinného stavu na základě poddanského soupisu z roku 1670 a soupisu obyvatelstva z roku 1846. Z poznatků, k nimž dospěla, jsou nejzajímavější ty, jež se týkají typologie rodiny. Potvrzuje se tu mimo jiné, že sňatek dědice usedlosti nemusel být následován bezprostředně převzetím usedlosti. Ve studii o vlivu válek o rakouské dědictví na obyvatelstvo Frýdku a Místku dokládá Radek Lipovski, že válečná léta se nepříznivě odrazila více v pohybu sňatečnosti než úmrtnosti. Josef Grulich sleduje migrace českobudějovického obyvatelstva ve světle propouštěcích listů (1756-1770). Dokládá přitom vysokou frekvenci migrací jak

vesnického, tak i městského obyvatelstva. Článek zasluží zmínku i pro cenné shrnutí metodického přínosu současné německé historiografie ke studované otázce. Druhý oddíl je zahájen studií Zdeňky Stokláskové o sociálním ukáznění v Rakousku 1750 až 1835, popisující zejména budování institucí sociální péče. Martin Jemelka v metodicky podnětné studii o vývoji populace hutnické kolonie na Albertově ve Vítkovicích 1890 až 1930 zaujme zejména promyšleným přístupem k materiálu sčítacích operátů. Ondřej Ševeček se zabývá bydlením a bytovou otázkou ve Zlíně před první světovou válkou, Kamil Rodan shrnuje výsledky svého studia vybraných demografických faktorů na souboru židovského obyvatelstva Moravské Ostravy v roce 1921, a to rovněž na základě materiálu sčítání. Z demografické problematiky poněkud vybočuje studie Jaroslava Vaculíka o mezinárodních stycích Sokola do roku 1938. Závěr druhého oddílu tvoří zajímavá studie Heleny Noskové o národnostních menšinách a migraci po roce 1945 na příkladu Čechů, Poláků a Slováků. V dalších oddílech pak historický demograf ocení studii Miroslava Kmetě o vlivu školství na změny jazykových a národnostních poměrů v oblasti Banské Bystrice a Békešské Čaby ve druhé polovině 19. století. Ukazuje se v ní zejména významná úloha maďarského středního školství v procesu maďarizace od 60. let 19. století.

Historik si ovšem přečte se zájmem i ostatní studie soustředěné ve sborníku, z nichž zaujme zejména rozbor učebnic dějepisu u našich sousedů z pera Blaženy Gracové. Zalituje jen, že úvodní portrét L. Dokoupila z pera Ludmily Nesládkové je až příliš stručný. Jako celek má sborník velmi dobrou úroveň. Některé studie z historické demografie mají sice spíše jen popisný charakter, několik studií je však neobyčejně inspirativních.

Eduard Maur

František Hoffmann, Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století.

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okrasní archiv v Jihlavě ve spolupráci s Archivem AV ČR v Praze, Jihlava 2004, 446 s. ISBN 80-86404-17-X.

K řadě místopisů našich středověkých měst, jakými je například Tomkův a Teigův místopis Prahy nebo Kubákův místopis Českých Budějovic přibyl díky F. Hoffmannovi místopis jednoho z našich nejvýznamnějších středověkých měst – Jihlavy. Podobně jako edice rejstříků jihlavské městské sbírky i on vznikl před více než padesáti lety, a to v přímé souvislosti s prací na této edici. Hlavním pramenem pro jeho zpracování byly rejstříky městské dávky a zápisy městských knih, výjimečně bylo použito i jiných pramenů, zejména listin. Jednotlivé domy jsou popisovány po čtvrtích a předměstích, v jejich rámci po ulicích. Největší pozornost je věnována období 1425-1442, tedy době, z níž pocházejí rejstříky zpřístupněné nově vydanou edicí, avšak bylo použito i starších záznamů městských knih, pokud obsahovaly důležité údaje. Kde to současný stav zpracování městských knih dovozoval, byl místopis doveden až k roku 1483, zde kdy pochází další rejstřík. U jednotlivých domů jsou záznamy, jak je tomu

v místopisech obvyklé, uspořádaný v časovém sledu zápisů, které někdy, jak ukazuje srovnání s berními rejstříky, ne vždy časově odpovídají probíhajícím změnám. Tímto způsobem se F. Hoffmannovi podařilo určit nejen všechny jihlavské ulice, ale také téměř všechny domy. Vzhledem k slučování, rozdělování a zániku některých domů však autor upustil od jejich označení současnými popisnými, příp. orientačními čísly, jak je známe například z pražských místopisů sestavených Tomkem a Teigem. Závěrečná část práce je věnována městským vsím. Zde autor upouští od sledování posloupnosti majitelů jednotlivých domů a spokojuje se jen se stručnou charakteristikou obce. Orientaci v místopisu usnadňuje index, v němž je spojeno hledisko jmenné a věcné. Místopis je doplněn velmi pěknou barevnou obrazovou přílohou, začínající známou nástěnnou malbou zobrazující přepadení Jihlavy v roce 1402 a zpřístupňujícími zejména katastrální mapy, a to nejen města, ale i jeho vsí (zde jde většinou o mapy raabisační). Studium dějin obyvatelstva našich středověkých měst tak získalo k dispozici další významnou pomůcku.

Eduard Maur

František Hoffmann (ed.), Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425-1442. Sv. I, Předmluva, Úvody, Text. Sv. 2, Tabulky, Index jmenný a věcný, Edice a literatura, Zkratky, Obrazové přílohy. (Archiv český, sv. XL/1-2).

Archiv AV ČR v Praze ve spolupráci s Centrem mediévistických studií UK a AV ČR v Praze a Moravským zemským archivem v Brně – Státním okresním archivem v Jihlavě. Jihlava-Praha 2004, 1019 s. ISBN 80-86404-18-8.

Jedním z nejdůležitějších pramenů pro dějiny obyvatelstva ve středověku zůstávají berní knihy a rejstříky, respektive knihy a rejstříky městské sbírky. Recenzovaná edice jihlavských rejstříků byla jejím editorem Františkem Hoffmanem připravena do tisku již počátkem padesátých let minulého století, pro nepřízeň tehdejších edičních poměrů však vychází až nyní v rámci obnovené ediční řady Archiv český. Jde o edici v jistém smyslu unikátní z toho důvodu, že jihlavské rejstříky městské sbírky jsou pro léta 1425-1442 dochovány téměř v nepřetržité řadě. Pro studium městské populace českého středověku, její početnosti, majetkové a socioprofesionální skladby tak byl zájemcům zpřístupněn další neocenitelný pramen. Na tom nic nemění skutečnost, že autor vzhledem ke zmíněné prodlevě nemohl v plné míře reflektovat veškerou novější literaturu a musel se omezit jen na nejdůležitější práce, ani fakt, že dnes začínají být prameny tohoto typu zpřístupňovány nikoliv klasickými edicemi, nýbrž za pomoci digitalizace. Všechny pochybnosti totiž ustupují před precizností a promyšleností Hoffmannovy práce.

Jihlavské městské rejstříky začínají roku 1425 a s mezerami pokračují až do počátku osmnáctého století. Patnáct nejstarších z let 1425-1442 tvoří přitom uzavřený celek, další uzavřený komplex pak představují rejstříky z let 1583-1599, zatímco pro ostatní údobí se dochovaly jen roztroušené rejstříky z let 1487, 1530, 1538, 1566,

1571, 1575, 1616, 1694 a 1707. Z literatury jsou známy i další, dokonce i ze 14. století, ale v současnosti jsou považovány za ztracené. Hoffmannova edice zpřístupňuje právě zmíněnou nejstarší řadu 15 rejstříků.

V úvodních kapitolách edice F. Hoffmann publikuje výsledky kodikologického, diplomatického a paleografického rozboru vydávaných pramenů. Autor byl mimo jiné nucen vypořádat se i s kolísající terminologií starších prací, mluvících ve stejném smyslu střídavě o „berni“, „městské sbírce“ a „lozuňce“. Jeho stanovisko je následující: Původní terminologie pramenů mluví o lozuňce (též *collecta*, *exactio* aj.), což autor překládá jako městská sbírka. Nebyla to jen tzv. zvláštní panovnická berně, ta byla jen jednou ze složek městské sbírky, zatímco zbytku užívalo město ke krytí výdajů nejrůznějšího druhu. Obou termínů, berně a sbírka, je podle něho třeba užívat v původním významu. Zdanění měšťanů i obyvatelů v Jihlavě postihovalo nemovitý majetek (domy, další budovy, krámce, kotce, zahrady, pole, louky, lesy, a to jak u města, tak i v městských vesnicích, nikoliv však městiště, tj. pozemky, na nichž byly postaveny domy), ale i majetek movitý a všechna povolání, jež přinášela určitý výnos, stejně jako platy na nemovitostech či jiných hodnotách. Sbírka nebyla jediným zdrojem příjmů města, k nimž patřila např. i cla a mýta, pronájmy budov apod. Platila jí i šlechta usazená ve městě, zatímco církev jen z nemovitostí považovaných za necírkevní majetek.

Edice rejstříků vychází v zásadě z ediční techniky zvolené kdysi Mendlem pro edici knih počtů města Brna, avšak v některých bodech ji prohlubuje, např. tím, že zpřístupňuje i všechny škrty. Osobní jména byla vesměs transliterována. Rozbor dat rejstříků ponechává autor stranou, protože jej již poddal dříve ve své práci o Jihlavě v husitské revoluci. Publikuje nicméně 15 tabulek, které mohou být dobrým východiskem např. pro srovnání s jinými městy. Obsahují celkový přehled městských dávek (datum, a celkové částky vybrané v jednotlivých čtvrtích a vsích), počty poplatníků podle čtvrtí, statistiku povolání (rozdělených do 11 skupin), počty poplatníků podle jednotlivých povolání, domy podle počtu podruhů, dávky podle skupin povolání a podle výše, slevy, počty poplatníků na předměstích a ve vesnicích, městská vydání. Podstatnou část druhého svazku tvoří index, na kterém spolupracoval Petr Dvořák. Rejstřík jmenný i věcný jsou v něm spojeny v jeden celek. Edice je zakončena seznamem literatury a zdařilými obrazovými přílohami.

Eduard Maur

Do sborníku přispěli:

Martina Holasová, České Budějovice

Martin Holý, Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha

Pavla Horská, Komise pro historickou a sociální demografii, Praha

Alena Luxová, Archiv ministerstva vnitra ČR, Praha

Eduard Maur, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Jana Mrázková, Veselí nad Lužnicí

*Markéta Seligová, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy,
Praha*

Alice Velková, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Obsah

Úvod	3
<i>Martina Holasová: Každodenní život městského obyvatelstva za časů morové epidemie v 16. a 17. století (České Budějovice 1680).....</i>	<i>5-28</i>
<i>Markéta Seligová: Sňatečnost na severočeském panství Horní Police v první polovině 18. století (K možností odhadu míry sňatečnosti v předstatistickém období).....</i>	<i>29-52</i>
<i>Jana Mrázková: „Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století.....</i>	<i>53-106</i>
<i>Alice Velková: Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statcích roku 1802.....</i>	<i>107-136</i>
<i>Alena Luxová: Problém infanticidy ve vzorku trestanek v ženské trestnici v Řepích.....</i>	<i>137-198</i>
<i>Materiály .....</i>	<i>199-205</i>
<i>Kronika.....</i>	<i>207-212</i>
<i>Recenze.....</i>	<i>213-220</i>

Contens

<i>Introduction</i>	3
<i>Reviews</i>	
<i>Martina Holasová: The Everyday Life of the Urban Population During the Plague Years in the 16th and 17th Centuries (České Budějovice 1680)</i>	5-28
<i>Markéta Seligová: Marriage Rates on the North Bohemian Estate of Horní Police in the First Half of the 18th Century (Means of Estimating Marriage Rates before the Introduction of Statistics)</i>	29-52
<i>Jana Mrázková: “We Promise To Love, Honour and Obey One Another, Till Death Do Us Part.” The Influence of Family and “Friends” on the Choice of Marriage Partner – Třeboň in the Late 18th and Early 19th Century</i>	53-106
<i>Alice Velková: Composition of the Population by Religion on State Estates in 1802</i>	107-136
<i>Alena Luxová: The Problem of Infanticide – A Sample of Female Prisoners in the Women’s Prison in Řepy</i>	137-198
<i>Sources</i>	199-205
<i>Chronicle</i>	207-212
<i>Reviews</i>	213-220

Historická demografie 29

Vydává Sociologický ústav AV ČR
Odpovědná redaktorka: Ludmila Fialová
Revize textu: Anna Gabrielová
Překlad anglických souhrnů: Robin Cassling
Praha 2005
224 strany
Náklad 300 výtisků
Distribuce: Sociologický ústav AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 221 761
fax: 222 220 143
e-mail: Eva.Strnadova@soc.cas.cz